

Մ. Կ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ
ՓԻԼՍՈՓԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնական ձեռնարկ

Մ. Վ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

**ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ**

(ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ)

ԵՐԵՎԱՆ 2004

ՀՏԳ- 1/14 (07)
ԳՄԴ- 87 3 գ 73
Ա 732

Երաշխավորված է տպագրության
ԵՊՀ տեխնիկական փիլիսոփայության
և տրամաբանության ամբիոնի կողմից

Գրախոսներ
փիլիսոփայական գիտությունների
բնկնածու, դոցենտ Լ. ՇԻՐԻՆՅԱՆ
փիլիսոփայական գիտությունների
բնկնածու, դոցենտ Ա. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Ա 732 Ասատրյան Վ. Մ.

Փիլիսոփայության ներածություն (ուսումնական ձեռնարկ) -
Եր . Նոյյան Տոսպան, 2004, 1ջ 220.

Ձեռնարկը գրվել է ԵՊՀ ուսանողներին հեղինակի կարողացած դասախոսությունների հիմուն վրա Եղած ձեռնարկների համեմատ այն տեղի մի շարք դրական կողմեր գրված է ԵՊՀ տեխնիկական փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնի ուսումնական ծրագրին հաստատատախոսն. խորհրդային շրջանում պարտադրված մարքս-լենինյան փիլիսոփայության քաղաքական փոխարինվել է փիլիսոփայության դասավանդմամբ. որի շնորհիվ ընթերցողին մատուցված են փիլիսոփայական մտքի բազմադարյան զանգվածներ և յուսացախոսված են մարդկությանը վիրխարի զոհեր ու ազերածություններ պատճառած մարքս-լենինյան ուսմունքի արծառական սխալները, ցույց է տրված փիլիսոփայության դերի ածն արդի դպաշրջանում և անգումային շրջան ապրող հայ եասարակության համար Գրված է անվտի և ոտսնողի համար մատչելի լեզվով

0301020000
Ա ————— 2004
804(01)-2004

ԳՄԴ- 87 3 գ 73

ISBN 99930-51-93-4

© Ասատրյան Վ. Մ., 2004

ԲԱԺԻՆ 1 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 1 ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ, ՏԵՂՆ ՈՒ ԴԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

§ 1 ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԽԱՐՆԱՅԱՅՔ

ա) Աշխարհայացքի ընդհանուր բնութագիրը

«Փիլիսոփայություն» բառը ծագել է հին հունական «**φιλιζο**»-սիրել և «**սոփիա**»-իմաստություն բառերից եւ նշանակում է իմաստասիրություն. Ոյսպես մարդկային հոգեւոր մշակույթի առանձին ձև այն առաջագիւ է Հին Հունաստանում մ ք ա VI-V դարերում, շնորհիվ սարկաստիրական վեմոկրատիայի, որտեղ հաստատվել էր քաղաքական և շնոգեւոր էյանքի, այդ թվում մտքի ազատություն.

Փիլիսոփայությունը **աշխարհայացքային գիտություն է**. Իսկ աշխարհայացքը մարդու ընդհանուր հայացքներն են աշխարհի և իր մարդու մասին Լինելով բանական Իակ, մարդը հնուց հետաքրքրվել է, թե ինչ է աշխարհը (բնությունը, տիեզերքը), իր հիմքում այն մութական Ի թե հոգեւոր, ստեղծված Ի թե ոչ, վերջավոր է թե անվերջ ժամանակի եւ տարածության մեջ, ինչ Ի մարդը, ինչի համար Ի եւ ապրում, նրա էյանքը իմաստ ունի՝ թե ոչ, ինչպես պետք է նա ապրի, որ նրա էյանքը մարդավայել լինի, կա՞ արդյոք երջանկություն, եթե այո, ապա ո՞րն Ի այն, հասանելի է, թե ոչ եւ այլն **Աշխարհայացքի հիմնական հարցը մարդու (սուբյեկտի) և աշխարհի (օբյեկտի) փոխհարաբերության հարցն է**: Այս հարցի լուծումը թույլատրում է պարզել, թե ինչ նշանակություն ունի աշխարհը մարդկային էյանքի համար, ինչ տեղ ու դեր ունի մարդն աշխարհում, որն է նրա էյումը, ինչպես պետք է նա վերաբերվի աշխարհին և այլն Տվյալ հարցն աշխարհայացքի համար հիմնական Ի, որովհետեւ իր շուրջն է կենտրոնացնում մյուս բոլոր աշխարհայացքային հարցերը

Աշխարհայացքի ձևավորման համար մարդուն անհրաժեշտ են լայն գիտելիքներ աշխարհի, այսինքն բնության ու հասարակությունիւ անեմաբազմազան երեւույթների և իրադարձությունների մասին. Այսկայն դա բավական չէ Նա պետք է գիտելիքներ ունենա նաեւ մարդկային արժեքների մասին, որոնց տեսանկյունից նա արժեւորում Ի այդ ե-

բնույթներն ու իրադարձությունները՝ Դրական գնահատման դեպքում պիտեխիքներն ընդունվում են մարդու կողմից և դառնում են նրա համոզմունքները: Հակառակ դեպքում դրանք մերժվում են. Համոզմունք դարձած գիտելիքներն էլ հանդես են գալիս որպես մարդու հայացքներ. իսկ րնդհանուր հայացքների ամբողջությունը որպես աշխարհայացք Այսպիսով, աշխարհայացքը աշխարհի մասին մարդու ընդհանուր գիտելիքների և արժեքների միասնությունն է Այն խորապես թափանցում է մարդու և որդան մեջ, դառնում նրա կյանքի առավել ընդհանուր ուղեկիշը Մարդն ապրում է ու գործում է, ղեկավարվելով իր աշխարհայացքով Սարդն իր բոլոր արժանիքներով ու բերություններով, իր արատներով այն է, ինչ նրա աշխարհայացքն է. Երբ հայրենասիրությանը տոգորված ազատամարտիկները իրենց կյանքը գոհում էին Ղարաբաղի ազատագրման համար, դա աշխարհայացքի հարց էր՝ Իսկ երբ Թառե-րական կապարակում «միացո՜ւմ, միացում» գոռացող ՀՀԸ-ականները ռազմաճակատ գնալու փոխարեն զավթեցին իշխանությունը եւ թալանեցին ու լավերեցին երկիրը, դա ևս աշխարհայացքի հարց էր: Այս երկու կողմերի վարքագծի հակադրությունը բխում է նրանց արժեքների հակադրությունից Առաջինների համար հայրենիքը բարձրագույն արժեքներից է, իսկ երկրորդների համար թալանի ու հարստացման աղբյուր Թալանչիները եւս «սիրում» են իրենց հայրենիքը, բայց ինչպես զայրը ոչխարին՝ որպես իսմուկ պատառ՝ Մարդկանց աշխարհայացքի մասին պետք է դատել ոչ թե նրանց ասածներից ու գրվածքներից, այլ արարքներից Մարդկանց, ժողովուրդների ու պետությունների միջև կոնֆլիկտներն ու պատերազմները միշտ անմիջականորեն ծագում են նրանց աշխարհայացքների հակադրությունից Օրինակ, Ադրբեջանի համար վերագույն արժեք է նվաճողականությունը, իսկ իայ ժողովրդի համար իր հայրենի հողի ազատագրումը

բ) Աշխարհայացքի հիմնական տարրերնակաները:

Գոյություն ունի աշխարհայացքի 4 հիմնական տարատեսակ Առաջինը առօրեական աշխարհայացքն է, որը հատուկ է բոլոր մարդկանց. Այն ծագում է աստերայնորեն մարդկանց կենսափորձից, ունի մակերևույթին, անհամակարգ եւ փոփոխական բնույթ Տաքերային է, որովհետեւ ծագում է ինքնաբերաբար մարդկանց կյանքի ըմբայքում, առանց որեւէ աստվածասիրությունների, այդ պատճառով էլ մակերեսային, հակասական ու փոփոխական է Մակերեսայնությունը չի նշանակում, որ այդտեղ չկան խոր աշխարհայացքային դրույթներ, որոնք մարդկության բազմադարյան փորձի ընդհանրացումներ են՝ Սակայն դրանք բացառություն են եւ արտահայտվում են ասացվածքների, ժողովրդական իմաստուն ասույթների կամ բնավոր խոսքերի միջոցով, Դրանցից

և ու օլիմուսկ, «մի կցանես, այն կհնձես», «մի լինիր ուրազի պես, սիշտ
լեռլի բեզ ...» եւ այլ ասացվածքները Աշխարհայացքի տվյալ ձևը ավե-
րի շատ համոզմունքների հավաքածու է, որտեղ առանձին դրույթներ եր-
բեմն միմյանց հակասում են, եւ մարդու կենսավործի փոխդիտությանը
պոզընքաց փոփոխվում են: Պարզ է, որ պատահու եւ տարեզ մարդու
աշխարհայացքները նույնական լինել չեն կարող, որովհետեւ նրանց
կենսավործների միջեւ մեծ տարբերություն կա

Երկրորդը դիցաբանական աշխարհայացքն է. որը տարածված է ե-
րկ տոհմատիրության ուշ շրջանում, ստրկատիրություն եւ մատամբ է
խեղալիզմի ժամանակ Դիցաբանականը կրոնական հավատալիքնե-
րի ու գեղարվեստական պատկերների միաձուլման արդյունք է Այն
արտահայտվում է առասպելների ու լեգենդների ձևով, որոնցից շատե-
րը գեղարվեստի գլուխգործոցներ են եւ, հետեապես, յշխել են ռարդ-
կանց հոգեւոր կյանքում ոչ միայն հավատի ուժով, այլեւ գեղեցիկի
հմայքով Այդպիսիք են առասպելները հին հունական, հռոմեական,
հայկական ու մյուս ժողովուրդների աստվածների ու հերոսների մասին
(Հեուսի, Աթենասի, Ափրոդիտեի, Յուպիտերի, Վահագնի, Անահիտի,
Շովիմարի եւ այլ աստվածների մասին)

Երրորդը կրոնական աշխարհայացքն է, որը հիմնված է հավատի
վրա. Կրոնը պատկերացումների մի ամբողջություն է բնական ու գերբ-
նական աշխարհների, գերբնական բարի ու չար ուժերի՝ աստծու եւ սա-
տանայի մասին: Միաժամանակ այն արժեքների մի ամբողջ համա-
կարգ է, խստիվ կանոնակարգում է մարդու կյանքը ծննդյան օրվանից
մինչեւ մահը. Ըստ կրոնի, բանականությունը թույլ եւ սահմանավիակ է,
ոտտի պետք է ենթարկվի հավատին, որի առջեւ են միայն բացվում աշ-
խալիի ու կյանքի գերագույն ճշմարտությունները եւ արժեքները

**Չորրորդը փիլիսոփայական աշխարհայացքն է, որն ունի տեսական
բնույթ (տեսություն,** հին հունարեն «թեորիա» նշանակում է մի որեւէ օ-
րեկտի ամբողջական ընկալում, ճանաչում) եւ ընդհանրապես տեսա-
կան ճանաչողության առաջին պատմական ձևն է: Փիլիսոփայությունը
հիմնված է բանականության, մտածողության վրա, մշակվում է փիլիսո-
փաների կողմից հաստիկ ուսումնասիրությունների շնորհիվ, իր դրույթ-
ներն արտահայտում է համընդհանուր հասկացությունների կատեգո-
րիաների միջոցով, իր բովանդակությամբ խորն է եւ համակարգային.
Իննելով բանական, տեսական ճանաչողության ձև, այն օգտագործում
է ռաժողության ողջ ապացուցողական ապարատը, ձգտելով ապա-
գուցել իր դրույթները եւ հերքել այլ ուսմունքները Դրա շնորհիվ այն
ներկայանում է որպես փոխկապակցված կատեգորիաների, դրույթնե-
րի համակարգ, թեւ հետագայում քննադատները աշխատում են բա-
գահայտել նրա մեջ թաքնված հակասությունները Համեմայն դեպս

համակարգայնությունը փիլիսոփայության կարեւորագույն պահանջներից է, այն չի կարող լինել պոստրմոնթի պարզ հավաքածու, եթե ցանկանում է մնալ տեսական ճանաչողության ձև։ Այդ պատճառով էլ անհնար է փիլիսոփայական ուսմունքի քննադատությունը կատարվում է, բացահայտելով ա) նյալ հսկողությունը իրականության հետ, երբ իրականությունը մի բան է ցույց տալիս իսկ ուսմունքը մի ուրիշ բան է ասում, բ) նրա ներքին, տրամաբանական հսկասականությունը, երբ նրա մի պոստրմոնթիստություն է մյուսին

§ 2. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՆԻՄՆԱԿԱՆ ՆԱԲՅԸ

Փիլիսոփայությունը որպես տեսական գիտություն աշխարհայացքի հիմնական հարցը մարդու և աշխարհի փոխհարաբերության հարցը զետեղում է տեսականորեն, ընդհանրացված ձևով որպես հոգեւորի ու նյութականի կամ գիտակցության ու մատերիալի փոխհարաբերության հարց, որն ընդգրկում է ինչպես հոգեւորի ու բնականի, այնպես էլ մարդու հոգու և մարմնի փոխհարաբերության հարցը։

Փիլիսոփայության հիմնական հարցը՝ հոգեւորի և նյութականի փոխհարաբերության հարցն ունի 2 կողմ։ Առաջին կողմը աշխարհի էության կամ իմաստի հարցն է։ Փիլիսոփաները միշտ էլ ձգտել են պարզել թե որն է աշխարհի էությունը, ինչքան հոգեւորը, թե նյութականը, այսինքն գրանցիկ որն է առաջնային և որը երկրորդային, ածանցյալ։ Երկրորդ կողմը աշխարհի ճանաչելիության հարցն է, աշխարհի երևույթների և մարդկային գիտելիքների հարաբերության հարցը։

Փիլիսոփայության հիմնական հարցի առաջին կողմն ունի լուծման 3 եղանակ՝ **մոնիստական, դուալիստական և պլյուրալիստական**։

Մոնիզմը («մոնոս» հունարեն մեկ, միակ բառից է առաջացել) պնդում է, որ աշխարհն ունի մեկ միասնական իմաստ, նյութական կամ հոգեւոր։ Ըստ այդմ, մոնիզմը բաժանվում է **մատերիալիզմի** և **իդեալիզմի**։ Մատերիալիզմը («մատերիալիս» հունարեն նյութ է նշանակում) աշխարհի իմաստ է ընդունում նյութական, մատերիալ, իսկ հոգեւորը, գիտակցությունը համարում է դրա արգասիքը։ Ըստ մատերիալիստների, մատերիալ անատեղծելի ու անոչնչանալի է, հավերժական, անվերջ ուսարածության ու ժամանակի մեջ։ Բոլոր երևույթներն ու իրերը, ներառյալ մարդն, մարդն իր հոգեւոր կյանքով, գիտակցությամբ մատերիալի գոյության կամ գոյությունից տարբեր ձևեր են։ Հետևապես, չկան ու չեն կարող լինել որևէ գերբնական հոգեւոր ուժեր, էակներ (աստվածներ, հրեշտակներ, մարդկային անմահ հոգիներ, սատանաներ և այլն), գերբնական աշխարհներ, ինչպես, օրինակ, դրախտ, դժոխք և այլն։ Մի

խոսքով, մարդը բնական էակ է. և բնությունը, որի մեջ նա ապրում է, միակ աշխարհն է. Հետեւապես, մարդը պետք է, իր կյանքի ինքն ընդունի բնությունը, նյութականը, մարմնականը և դրանով առաջնորդվի

Դրան հակառակ իդեալիզմը («իդեա» հունարեն նշանակում է գաղափար) պնդում է, որ աշխարհի ինքնը հենց այդ գերբնական հոգեւոր ուժերն ու էակներն են, մատերիական աշխարհը, բնությունը նրանց կողմից է ստեղծված: Որպես առաջնային, գերբնական հոգեւորն է անստեղծելի, հավերժական, անվերջ, անմահ եւ աննսկաբող Բնությունը լիովին նրա տիրապետության տակ է. մարդը եւս նրա կողմից ստված իր նույնպես գերբնական ու անմահ հոգով. Այստեղից հետեւում է կյանքի մի այլ մատերիալիզմին հակառակ ծրագիր, կամաձայն որի մարդկային կյանքի ինքնն ու պլանավոր կողմնորոշիչն ոչ թե կյուրականն է, այլ հոգեւորը

Դուալիզմը (լատիններեն «դուո»-երկու բառից) գտնում է, որ աշխարհն ունի 2 իրարից անկախ ինքն նյութական եւ հոգեւոր Դուալիզմն ոչ մեկը մյուսից չի առաջացել: Դուալիստ է. օրինակ, XVII դ. ֆրանսիացի մաթեմատիկոս ու փիլիսոփա Ռ. Դեկարտը, ըստ որի աշխարհը բաղկացած է նյութական եւ հոգեւոր **սուբստանցներից** (լատիններեն «սուբստանց» նշանակում է ինքն) Բնությունը իր բուսական ու կենդանական աշխարհով նյութական է, իսկ մարդը ոչ, որովհետեւ նա մարմնի եւ հոգու միասնություն է. Ներկայումս փիլիսոփայական դուալիզմը տարածված չէ:

Պլյուրալիզմ (լատիններեն «պլյուր»-բազմաթիվ բառից) կամուկված է, որ աշխարհի ինքնը ոչ թե մեկը կամ երկուսն են, այլ բազմաթիվ են, չափազանց շատ են Երևույթների անն մի դաս քարերը, մետաղները, բույսերը, կենդանիները եւ այլն. ունի իր սեփական, ինքնուրույն ինքնը: Այդ տեսակետին է հարում, օրինակ, ամերիկյան պրագմատիզմը Պլյուրալիստական ուսմունքները փիլիսոփայության մեջ եւս տարածված չեն Փոխարենը պլյուրալիզմը չափազանց լայն տարածում է ստացել հասարակության բոլոր ոլորտներում քաղաքական կյանքում քաղաքականակցականության ձեւով, տնտեսական կյանքում սեփականության տարբեր ձեւերի տեսքով, գիտության եւ արվեստի մեջ տարբեր կարծիքների եւ ուղղությունների ազատության ձեւով Դա վերաբերում է նաեւ փիլիսոփայությանը, որ այժմ էլ ամենատարբեր, այդ թվում հակադիր ուսմունքների հալաքածու է:

Մոնիզմը եւ պլյուրալիզմը որպես հակադիր սկզբունքներ ունեն իրենց դրական եւ բացասական կողմերը Մոնիզմի դրական կողմն այն է, որ միավորում, բազմապատկում է ժողովրդի ուժերը, համախմբելով նրան մեկ ուսմունքի ու նպատակի շուրջը Իսկ բացասականն այն է, որ ճնշում է մարդկանց ազատությունն ու անտիվությունը, դարձնում

նրանց «վիճակներ», հասարակությանը դատապարտում լճացման եւ չի պաշտպանում սխալ ուսմունքների կործանիչ հետեւանքներից: Պլուրսլիզմի բացասական կողմը մեկ համախմբող ուսմունքի ու մպատակի մերժման պատճառով ժողովրդի ուժերի մասնաւորումն է, իսկ դրականը մարդկանց ազատության, մախածեռնության ու տարբեր տեսակետների մրցակցության խրսխուսումն է. հա խթանում է հասարակության անկաշկանդ զարգացումը եւ սխալի դեպքում ապահովագրում է համընդհանուր կործանումից, ինչը կատարվեց ԽՍՀՄ-ի հետ. Հասարակության զարգացմանը զուգընթաց պլուրալիզմի սկզբունքի դերը մեծանում է եւ ախօր այն առաջատար միտում է

Փիլիսոփայության մեջ հետեւողական եւ մոնիստական ուսմունքները, որոնք բաժանվում են 2 հակադիր ուղղությունների մատերիալիզմի եւ իդեալիզմի: Դուալիզմի եւ պլուրալիզմի ուղղությունները միջանկյալ են, տատանվում են մատերիալիզմի եւ իդեալիզմի միջեւ: Կան մաե ուրոշ էկեկտիկական ուսմունքներ: Էկեկտիկան (լատիներեն էկեգո-ընտրում եւ բառից) փորձում է հաշտեցնել մատերիալիզմն ու իդեալիզմը, միաձուլելով դրանք: Օրինակ, ապատրիացի է. Մախը (XIX դ.) ստեղծել է «չեգոք» մոնիզմի ուսմունքը, ըստ որի աշխարհի հիմքը եւ նյութական է, եւ հոգեւոր.

Իր զայրացման ընթացքում մատերիալիզմն անցել է 3 գլխավոր պատմական փուլ: Առաջին փուլը անտիկ շրջանի, հատկապես հին հունական, միամիտ (մաիվ) մատերիալիզմն է, ըստ որի աշխարհն ունի կոնկրետ նյութական սկզբնաւաւառճառ եւ որից էլ առաջացել է ամեն ինչ. Ումանք աղպիսի սկզբնաւաւառճառ եւ համաքել ջուրը (Թալես), մյուսները օղը (Անաքսիմեն), ուրիշները կրակը (Հերակլիտ), ատոմները (Դեմոկրիտ) եւ այլն: Տվյալ միամիտ մատերիալիզմը օրգանապես կապված է եղել տարերային **դիալեկտիկայի** հետ (հունարեն դիալեգո-մալքանաւիճել բառից), որովհետեւ աշխարհը դիտել է շարժման ու փոփոխության մեջ.

Երկրորդ փուլը XVII-XVIII դդ. մեխանիկական, մետաֆիզիկական, հայեցողական մատերիալիզմն է, որի զագաթնակետը XVIII դ. ֆրանսիական մատերիալիզմն է (Դիդրո, Հոլբախ): Մեխանիկայի ազդեցության տակ աշխարհն ու մարդուն այն մեկնաքանել է մեխանիկորեն, ժխտել է երեսլթների համընդհանուր կապը, ուստի եւ քնորոշվել է որպես մետաֆիզիկական (հունարեն մետաֆիզիկա-«ֆիզիկայից հետո» բառից), եղել է հայեցողական, որովհետեւ մարդու ճանաչողությունը համարել է պասիվ հայեցողության պրոցես, կտրված մարդու ակտիվ, պրակտիկ գործունեությունից: Միաժամանակ այդ մատերիալիզմը եղել է կիսատ, անհետեւողական, քանզի մարդկային հասարակությունը մեկնաքանել է իդեալիստորեն, գտնելով, որ այդտեղ առաջնայինը, որո-

շիչը, մարդկանց գիտակցությունն է. նրանց գաղափարները, նպատակները, ցանկությունները եւ այլն.

Երրորդ պատմական փուլը XIX դ. երկրորդ կեսին Կ. Մարքսի ու Ֆ. Էնգելսի ստեղծած դիալեկտիկական եւ պատմական մատերիալիզմն է. որը վերստին միավորեց դիալեկտիկական ու մատերիալիզմը, այն ռաբաժեց հասարակության վրա, ցույց տալով, որ որոշիչը մարդկանց կրֆի նյութական պայմանները, նյութական բարիքների արտադրությունն է, տնտեսությունն է, ալ ոչ թե նրանց գաղափարները, նպատակները, մի խոսքով հոգեւոր ուժերը. Դրա հիման վրա առաջադալ պատմական մատերիալիզմը: Սակայն Կ. Մարքսն ու Ֆ. Էնգելսը արձատարախ սխալվեցին, փորձելով իրենց ուսմունքից բխեցնել կոմունիզմի անխուսափելի հաղթանակը, այսինքն ապացուցել, որ կոմունիզմը հաստատվելու է ամբողջ աշխարհում.

Իդեալիզմը եւս անցել է զարգացման երկարատեւ գործընթաց. Դրա զարգացման հիմնական փուլերից են անտիկ շրջանի իդեալիզմը (Պյութագորաս, Սոկրատես, Պլատոն, Արիստոտել), միջնադարյան քրիստոնեական կրոնական փիլիսոփայությունը (Օգոստինոս Երանելի, Թոմաս Աքվինացի), որը կոչվել է սխոլաստիկա (խոնարեն սքոլա-դպրոց բառից), այսինքն՝ դպրոցական փիլիսոփայություն, այնուհետեւ XVIII դ. անգլիական էմպիրիզմը (Ջ. Բերկլի, Դ. Հյում), XVIII-XIX դդ. գերմանական դասական փիլիսոփայությունը (Ի. Կանտ, Գ. Հեգել) եւ վերջապես XX դ. արեւմտյան փիլիսոփայությունը, հատկապես նեոթոմիզմը (Գ. Մարսել), նեոպոզիտիվիզմը (Բ. Ռասսել, Ռ. Կառնապ) եւ էկզիստենցիալիզմը (Կ. Յասպերս, Ժ.-Պ. Սարտր եւ այլք)

Սակայն իդեալիզմն ունի երկու գլխավոր տարատեսակ **օբյեկտիվ եւ սուբյեկտիվ իդեալիզմ**:

Իդեալիզմի առաջին տարատեսակը օբյեկտիվ է կոչվում, որովհետեւ այն աշխարհի հիմք է համարում մի ինչ-որ գերբնական տիեզերական հոգեւոր ուժ, որը գոյություն ունի բնությունից ու մարդուց անկախ, հավերժորեն եւ արարում է ամբողջ աշխարհը, ներառյալ մարդուն: Այդ արարիչ հոգեւոր ուժը օբյեկտիվ իդեալիստները տարբեր ձեւով են անվանում. իդեաների, այսինքն՝ գաղափարների աշխարհ (Սոկրատես, Պլատոն), համաաշխարհային ոգի կամ քացարձակ իդեա (Հեգել). Օբյեկտիվ իդեալիզմը շատ մոտ է կրոնին, քանզի կրոնն աշխարհի հիմք է ընդունում Աստծուն մի գերբնական հոգեւոր արարիչ էակի: Օբյեկտիվ իդեալիզմն ըստ էության կրոնի փիլիսոփայական հիմնավորումն է, եւ պատահական չէ, որ դրանք միշտ միասնաբար են հանդես եկել մատերիալիզմի դեմ:

Սուբյեկտիվ իդեալիզմը աշխարհի հիմք է համարում մարդու (սուբյեկտի) հոգեւոր ուժը, մարդու գիտակցությունը: Սուբյեկտիվ իդեալիզմի ուղղություններից են **էմպիրիզմը** (լատիներեն էմպիրիա-փորձ բա-

ոից), **Վոյտոնտարիզմը** (լատիներեն վոյտոնտարիս-կամք բառից) եւ **ինտուիտիվիզմը** (լատիներեն ինտուիցիո-սեւեռում, ակնապիշ մայել բառից) ըստ սուբյեկտիվ իդեալիստական էմպիրիզմի (Ջ Բերկլի, Դ-Նյուտոն XVIII դ.), մարդու ճանաչողության աղբյուրը զգայական փորձն է, հետեւապես աշխարհը բաղկացած է մարդու (սուբյեկտի) զգայություններից եւ մարդուց անկախ գոյություն ունենալ չի կարող՝ Օրինակ, խնձորենյուն գոյություն ունի, որովհետեւ ես տեսնում (զգայում) եմ այն Այսպիսով, խնձորենիներ տեսնելը դարձվում է նրա գոյության պատճառ, Վոյտոնտարիզմը (Ա Շուպենհաուեր, Ֆ Նիցշե) աշխարհի արարիչ է համարում սուբյեկտի կամքը Վոյտոնտարիստները քարոզում են, որ բնությունն ու հասարակությունը չունեն իրենց սեփական օբյեկտիվ օրենքները, պատճառաւորական կապերը, դրանք բոլորը կամքի օրենքներն ու սլաոնաւորեն են Կամքը, մասնավորապէս գերմարդու կամքն է, ամեն ինչ թելադրողը Դաշխատները համոզված էին, որ ֆյուրերի կամքն է վճռում աշխարհի ճակատագիրը

Ինտուիտիվիզմը (Ա Բերգսոն) պնդում է, որ աշխարհի ստեղծարարն է գերբնական, առեղծվածային ինտուիցիայի ուժը, որը մարդկային ինտուիցիայի հետ մեկտեղ ամենակալող արարիչ սուբյեկտ է

Էմպիրիզմի հայրենիքը Անգլիան է, վոյտոնտարիզմինը Գերմանիան, իսկ ինտուիտիվիզմինը Ֆրանսիան

Սրանով ավարտում ենք վիլիստփայության հիմնական խարցի առաջին կողմի աշխարհի հիմքի, էութան հարցի շարադրանքը Այժմ անցնենք այդ հարցի երկրորդ կողմին աշխարհի ճանաչկլիւրյան հարցին,

Փիլիսոփաւերի մեծ մասը, բոլոր մատերիալիստները եւ իդեալիստներին մի զգալի մասը սվլաւ հարցը դրականորեն են յոժում, Մատերիալիստներին կարծիքով, նյութական աշխարհի բոլոր երեւոյթները լիովին ծանաչելի են Անճանաչելի երեւոյթներ չկան, Մեր գիտելիքները երեւոյթների զգալական եւ մաւային աւստկերներն են մեր գլխում Ըստ վերը եւլված իդեալիստներին, աշխարհը եւս ճանաչելի է, բայց նրա իսկական ճանաչկլիւրյունը նրա հոգւոթ հիմքի ճանաչելիւրյունն է

Փիլիսոփաւների փոքր մասը լիովին կամ մասնակիորեն աշխարհը համարում է անճանաչելի Այս ուղղոյրյունը փիլիստփայության մեջ կոչվում է **ազնոստիցիզմ** (հունարեն ա զնոսիս-չեմ ճանաչում բառից), իսկ ներկայացուցիչները **ազնոստիկներ** Ազնոստիկներից չափազանց հայտնի է Ի Կանտը, XVIII դ գերմանացի մաւածողը Նա պնդում էր, որ մենք ճանաչում ենք իրերի միայն արտաքին կողմը, դրանց երեւոյթները, այսինքն թե ինչպես են դրանք մեր աչքին երեւում, իսկ դրանց էութոյունը, թե դրանք իրականում ինչ են, չենք կարող ճանաչել Իրերը մեզ համար անճանաչելի ինքնին իրեր են, դրանք երբեք չեն դառնա իրեր մեզ համար

Ազնոստիցիզմին շատ մոտ է **սկեպտիցիզմը** (հունարեն սկեպտիս-կասկած բառից), ըստ որի մարդը պետք է կասկածի իր ճանաչողության մեջ, որովհետև նա չի կարող իմանալ, թե արդյոք ինքը իրականում մի բան հաստատ ճանաչում է, թե ոչ: Սկեպտիկները (Պիտոն, Գ- Հյուն, Ռ-Ռասսել) ամենուրեք կասկած ու անվստահություն են տարածում: Օրինակ, հույն փիլիսոփա Պիտոնը (մ. թ. ա. III դ.) ասում էր, որ ուղեորի նավաբեկությունից ու խեղդվելուց չպետք է վախենա, որովհետև նա չի կարող իմանալ, դա իր համար լավ է, թե վատ: Միգուցե ապագայում նրան ավելի վատ բաներ են սպասում: Ըստ անգլիացի մտածող Ռասսելի (XX դ.) մեր գիտելիքներն այնքան անորոշ են, որ մենք չգիտենք թե ինչ գիտենք եւ ինչ չգիտենք:

§ 3 ՄԵԹՈԴԻ ԿԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Փիլիսոփայությունը պարզում է ոչ միայն աշխարհի իմքի, Իսրայան ու ճանաչելիության հարցերը, այլև մարդկային ճանաչողության ուղիներին, միջոցների հարցը, այսինքն ինչպե՞ս է մարդը ճանաչում աշխարհը: Այս հարցը փիլիսոփայության մեջ դրվում է սրպես ճանաչողության մեթոդի հարց (հունարեն մեթոդոս-ուղի բառից)։ Հին հունական փիլիսոփաները գտնում էին, որ ճշմարտությանը հասնելու համար մարդու ճանաչողությունը պետք է ճիշտ ուղիով, մեթոդով ընթանա: Հակառակ ռեպրում նա կրկնելի մոլորության մեջ, եվ այդ ժամանակ էլ ձեռավորվեցին 2 հակադիր փիլիսոփայական հաճընդհանուր մեթոդները՝ **դիալեկտիկան** և **մետաֆիզիկան**։ Սկզբում դիալեկտիկան եղել է բանավեճի արվեստ՝ որի շնորհիվ միայն մարդկային միտքը, զարգանալով ու ճշգրտվելով, կարող է հասնել ճշմարտության: Ըստ տվյալ տեսակետի՝ ճշմարտության կայծը կարող է առաջանալ միայն 2 հակադիր կարծիքների բախման միջոցով: Մա ճանաչողության կամ ուղեյնկալով դիալեկտիկան է, որի մեծագույն ներկայացուցիչները Սոկրատեսն ու Պլատոնն են (մ. թ. ա. V դ.)։ Իսկ բնության կամ օբյեկտիվ դիալեկտիկան զարգացրել է Հերակլիտը, որն ասել է, որ ամեն ինչ աշխարհում շարժվում ու հոսում է, եւ դրա պատճառը հակադիր կողմերի պայքարն է։

Դիալեկտիկական մեթոդը դիտում է աշխարհի երեւույթները հաճընդհանուր կապի, շարժման ու զարգացման մեջ, որոնց ներքին պատճառը հակադիր կողմերի միասնությունն ու պայքարն է։

Մետաֆիզիկական մեթոդը (հունարեն մետա բա. ֆիզիկա - ֆիզիկայից հետո բառերից), ընդհակառակն, ժխտում է աշխարհի երևույթների հաճընդհանուր կապը, շարժումը, զարգացումը եւ ներքին հակասականությունը։

Դիպլեկտիկան իր զարգացման ընթացքում ունեցել է ոչ թե 4, ինչպես դա պնդում էր սովետական փիլիսոփայությունը, այլ 2 հիմնական ձև: Առաջինը անտիկ շրջանի, հատկապես հին հունական դիպլեկտիկան է, որը եղել է տարերային. իսկ երկրորդը գերմանական դասական փիլիսոփայության, հատկապես Հեգելի դիպլեկտիկան (XIX դ) Հեգելը ստեղծել է համապարփակ ուսմունք դիպլեկտիկայի մասին, հայտնագործել է նրա հիմնական օրենքները, բայց նրա դիպլեկտիկան իղեալիստական է. որովհետև դիպլեկտիկորեն զարգացողը, ըստ նրա, համաշխարհային ոգին է եւ ոչ թե բնությունը, մյուսական աշխարհը Իսկ ռուս հեղափոխական դեմոկրատների, Գերգենի, Չեռնիշևսկու եւ Դոբրոլյուբովի դիպլեկտիկան չի կարելի համարել դիպլեկտիկայի 3-րդ, ավելի բարձր ձև, ինչպես նաեւ մարքս-լենինյան դիպլեկտիկան նրա 4-րդ բարձրագույն ձև, առավել եւս զագաթնակետ. Դրանք երկուսն էլ հեգելյան դիպլեկտիկայի տարբերակներն են. Օրինակ, Մարքսը վերցրել է Հեգելի դիպլեկտիկայի սկզբունքներն ու օրենքները, բայց վերագրել է բնությանը, մյուսական աշխարհին, այսինքն դիպլեկտիկային է տվել մատերիալիստական մեկնաբանություն. Ըստ մարքսիզմի, հեգելյան դիպլեկտիկայի օրենքներով զարգացողը մատերիան, բնությունն է: Մետաֆիզիկան եւս իր զարգացման ընթացքում ունեցել է 2 հիմնական պատմական ձև, Առաջինը հին հունական, հատկապես էլեացիների մետաֆիզիկան է (Պարմենիդ, Ջենոն, մ. թ. ա. V դ) Պարմենիդը պնդում էր, որ կեցությունը, աշխարհը հավերժորեն անշարժ ու անփոփոխ են, իսկ Ջենոնը փորձում էր ապացուցել, որ շարժումն ընդհանրապես անհնար է: Ըստ նրանց, բոլոր շարժումներն ու փոփոխությունները թվացող են: Երկրորդը XVII-XVIII դդ մետաֆիզիկան է, որը սերտորեն կապված էր աշխարհի մեխանիկական ըմբռնման հետ. մեխանիցիզմի հետ: Այդ ժամանակ բնագիտությունը մոր էր սկսել զարգանալ եւ բնության հիմնական բնագավառների ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական եւ այլ երեւոյթների միջեւ կապերը հայտնի չէին. Բացահայտված չէին նաեւ զարգացման գործընթացները. Դրա հետեւանքով մետաֆիզիկան մոր վերելք ապրեց, համաձայն ուրի բնության հիմնական բնագավառները փոխկապակցված չեն եւ զուրկ են զարգացումից: Երեւոյթները լավագույն դեպքում մոլորակների պես մշտապես գծում են միեւնոյն ուղեծրերը, այսինքն շարժվում են շրջանաձև, մի խոսքով պտտվում են

Մետաֆիզիկային ծանր հարված հասցրին XIX դ կեսերի բնագիտական մեծ հայտնագործությունները, հատկապես էներգիայի պահպանման օրենքը, կենդանի բջջի եւ Դարվինի էվոլյուցիոն տեսությունը, որոնք բացահայտեցին անկենդան ու կենդանի բնության երեւոյթների փոխադարձ կապը եւ զարգացումը: Դրա շնորհիվ դիպլեկտիկայի դիրքերն ամրապնդվեցին, քանզի պարզվեց, որ բնության մեջ ամեն ինչ, ի

վերջո, կատարվում է դիալեկտիկորեն

Գիտելիատիկայի մեթոդը փոխառփայտության մեջ սերտորեն կապված է աշխարհի **մեկնաբանման** ու **արժեւորման** մեթոդների հետ. ոլոկը շնորհիվ **իմաստավորվում է** մարդու եւ աշխարհի փոխաբարերությունը, այսինքն աշխարհի, բնության դերն ու նշանակությունը մարդու համար, մարդու տեղն ու դերն աշխարհում, հետևապես նրա վերաբերմունքը վերջինիս նկատմամբ: Մեկնաբանման մեթոդի միջոցով փոխառփայտությունը որոշակի հիմքից (յինի դա նյութական, քե՛ հոգեւոր) բխեցնում է մարդուն արդեն հայտնի աշխարհի բոլոր երեւոյթները եւ ստեղծում աշխարհի ամբողջական պատկերը. Ապա արժեւորման մեթոդի շնորհիվ այն արժեւորում է աշխարհը մարդու հետ իր հարաբերության մեջ եւ աշխարհի ամբողջական մեկնաբանական պատկերը միասնորոտ է նրա արժեքային պատկերի հետ: Այդպիսով ստացվում է աշխարհի ու մարդու կապի իմաստավորում եւ մարդկային կյանքի համընդհանուր ուղենիշներն ծնականացում ու առաջադրում:

Դրան պետք է ավելացնել, որ աշխարհի հիմքի որոնումների և այդ հիմքից ամեն ինչ բխեցնելու եւ աշխարհի ամբողջական պատկերը ստեղծելու գործում մեծ դեր են կատարում ինտուիցիայի, ծոսածայեցւան եւ արտարկման մեթոդները Փաստական նյութի անբավարարության պայմաններում ինտուիցիան օգնում է աշխարհի հիմքի ընտրություն կատարել, մտահայեցողությունը օգնում է մտքի, խելքի ուժով, այլ ոչ թե գիտափորձի ու դիտարկումների միջոցով, բխեցումներ կատարել, իսկ արտարկումը օգնում է ստացված եզրակացություններ տարածել աշխարհի բոլոր երեւոյթների վրա

Լինելով գիտություն համընդհանուրի մասին, փոխառփայտությունը չի կիրառում բացատրության եւ կանխատեսման մեթոդները, որքանով որ նրանք կապված են մասնավոր գիտություններում կիրառվող կոնկրետ դիտարկումների ու գիտափորձերի մեթոդների հետ Մարքսի սխալն այն էր, որ նա փորձեց իր փոխառփայտության դիալեկտիկական և պատմական մատերիալիզմի միջոցով կանխատեսել ողջ մարդկության սպագան կոմունիզմը: Նա չհասկացավ, որ կանխատեսումները փոխառփայտության գործը չեն, համաշխարհային կոմունիստական շարժում կազմակերպեց, սրը մտ հարյուր միլիոն զոհերի և մեկ միլիարդից ավելի մարդկանց դժբախտության պատճառ դարձավ, քիչ էր մնում արդյւքաղաքակրթությունը կործանել, բայց փոխարենը ինքը հանկարծակի լիւզվեց:

**§ 4 ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԿԱՊԸ
ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՏ**

Փիլիսոփայությունը իր ծագման հնագույն ժամանակներից միմչեւ մեր օրերը զարգացման չափազանց երկար, բարդ ու խճճված ուղի է անցել Այդ ընթացքում պարբերաբար վերանայվել ու փոփոխվել, խորացվել ու ճշգրտվել են նրա ուսումնասիրության առարկան, պրոբլեմատիկան, բովանդակությունն ու գործառույթները, տեղն ու դերը հասարակության կյանքում:

Մինչ Արիստոտելը (մ. թ. ա. IV դ.) փիլիսոփայությունը եղել է միասնական, առանձին ճյուղերի չբաժանված գիտություն: Որպես աշխարհի բոլոր երեւոյթների մասին տեսական գիտելիքների ամբողջություն այն տարբերել են. նախ, կենսափորձի վրա հիմնված առօրեական գիտելիքներից, ապա հավատի վրա հիմնված կրոնական գիտելիքներից եւ, վերջապես, ձեռքի աշխատանքի վրա հիմնված գործնական գիտելիքներից արեհետից ու արվեստից: Փիլիսոփաների միջեւ մասնագիտացում չի եղել. նրանք եղել են հաճընդհանուր, ունիվերսալ մտածողներ, դատողություններ են արել ամեն ինչի մասին: Եւ այդ ունիվերսալիզմը փիլիսոփայության մեջ տիրապետող է եղել ընդհուպ մինչեւ XIX դ. կեսերը, րենւ այդ ժամանակ փիլիսոփայությունից անջատվել էին բազմաթիվ գիտություններ և սկսվել էր գիտնականների մասնագիտացումը:

Արիստոտելը առաջինն էր, որ նկատեց միասնական փիլիսոփայությունն առանձին ճյուղերի բաժանելու անհրաժեշտությունը Նա բաժանեց փիլիսոփայությունը բազմաթիվ ճյուղերի՝ ֆիզիկայի, պոլիտիկայի (ուսմունք հասարակության մասին), բուսաբանության, կենդանաբանության, պոետիկայի (ուսմունք արվեստի մասին) եւ այլն: Այդ ճյուղերի շարքում նա հատուկ տեղ հատկացրեց առաջին փիլիսոփայությանը, որը պետք է ուսումնասիրի աշխարհը որպես ամբողջություն, պարզի նրա սկզբնապատճառներն ու հիմքերը, այսինքն լինի աշխարհայացք:

Սակայն բաժանման այս գործընթացն ընդհատվեց հին հունական հասարակության կործանման պատճառով եւ առանձին գիտություններ չհասցրեցին ձեւավորվել Նրան հերթափոխի եկած ֆեոդալիզմը միջնադարում միակ գերիշխող աշխարհայացք դարձրեց քրիստոնեական կրոնը:

Նոր դարաշրջանը, որը պայմանավորված էր կապիտալիզմի զարգացմամբ, զարկ տվեց գիտությունների, հատկապես բնական գիտությունների բուռն աճին: Դա խթանեց այդ գիտությունների ձեւավորումը եւ միասնական փիլիսոփայությունից նրանց առանձնացումը Նվ տվյալ գործընթացը դրական նշանակություն ունեցավ ոչ միայն այդ գիտությունների, այլեւ բուն փիլիսոփայության համար Մի կողմից, փիլի-

սովաշարքյան առարկան հստակեցվեց. ճշգրտվեց ու 1 ապես նեղացվեց. որովհետև ազատվեց մասնավոր գիտությունների իրավասությանն անցած հազար ու մի մասնավոր հարցերից, կենտրոնացալով զուտ աշխարհայացքային հարցերի վրա՝ Համապարփակ, ունիվերսալ տեսական գիտելիքների համակարգից այն, այսպիսով, դարձավ տեսական աշխարհայացքային գիտություն՝ Մյուս կողմից էլ, մասնավոր գիտությունները, դուրս գալով փիլիսոփայության տախմաներից, հրաժարվեցին իրենց հարցերը լուծել զուտ փիլիսոփայական մեկնաբանման ու մտահայտման մեթոդներով, այսինքն մաքի, տրամաբանության ուժով, եւ դիմեցին դիտարկման ու գիտափորձի մեթոդներին: Դրա շնորհիվ նրանք ձեւավորվեցին որպես էմպիրիկ, փորձնական գիտություններ եւ հակադրվեցին փիլիսոփայությանը որպես տեսական մտահայեցողական գիտության՝ Սակայն սկզբնական շրջանում բնական գիտությունները շատ թույլ էին, տարբեր երեւոյթների մասին իմանականում փաստեր էին հավաքում, հետեւապես գտնվում էին իրենց զարգացման էմպիրիկ մակարդակում. անկարող էին այդ երեւոյթների լայն փառադարձ կապերը հայտնաբերել ու տեսական ընդհանրացումներ ստել. Փոխարենը դա կարող էր անել եւ անում էր տեսական մշակումների վիրխարի փորձ ունեցող փիլիսոփայությունը. էվ ահա փիլիսոփաները, մնալով ունիվերսալ գիտելիքների տեր մտածողներ, տեսական ընդհանրացումների միջոցով ստեղծում էին բնության բնօրինակ տեսական պատկերը բնության փիլիսոփայությունը, որը վեր էր կանգնած բնական գիտություններից եւ որին վերջինները պետք է ենթարկվեին՝ Քանի որ բոլոր գիտությունները փիլիսոփայության ծոցից էին ելել, այն համարվում էր գիտությունների մայր, իսկ իր նշանակությամբ, ըստ Դեկարտի (XVII դդ.), գիտության ծառի արմատ, ըստ Լայբնիցի (XVIII դ.), գիտությունների թագուհի՝ Այդ կերպ ասած, փիլիսոփայությունը հռչակվեց **գիտությունների գիտություն**: Տիրապետելով տեսական մտածողության բազմադարյան փորձին եւ լինելով ունիվերսալ գիտնականներ, փիլիսոփաները գերազանցում էին նեղ մասնագետներին եւ բնօրինակ տեսմամբ արդարացնում էին փիլիսոփայության այդ բարձր կոչումը՝ Հիրավի, փիլիսոփա Դեկարտը միաժամանակ եղել է XVII դ խոշորագույն մաթեմատիկոսը, ֆիզիկոսը, աինգերաբանը, ֆիլոլոգը եւ այլն. Ի այրնիցը, դրանից բազի, եղել է տրամաբան, լեզվաբան, պատմաբան, իրավագետ եւ այլն: Նրանք հաճախ մեծ հայտնագործություններ են արել որպես մաթեմատիկոսներ, ֆիզիկոսներ եւ այլն, բայց կարծել են, բն հանդես են գալիս որպես փիլիսոփաներ:

Տվյալ իրավիճակը տևեց XVII դ սկզբից մինչև XIX դ. կեսերը. Այդ ընթացքում մասնավոր գիտություններն այնքան զարգացան, որ այլևս ունիվերսալ գիտնական լինել հնարավոր չէր: Մինչդեռ փիլիսոփաները

շարունակում էին իրենց ունիվերսալ համարել Փաստական նյութի եւ գիտելիքների իրենց պակասը լրացնելով փիլիսոփայական մտահայեցողության ուժով, նրանք փորձում էին լուծել այս կամ այն գիտության կոնկրետ հարցերը. Օրինակ, XIX դարում Ֆիխտեն էր լուծում թորած օրի հատորդականության հարցը, իսկ Հեգելը դրական փոքրիկ մոդորակ Յերնիայի գոյության հարցը եւ իհարկե սխալվում էին Պարզ էր դառնում, որ փիլիսոփայությունը գիտությունների գիտություն չէ, սակայն բոլոր գիտություններին առաջվա պես թելադրում էր իր կամքը. Դա հարուցում էր քննադատների մեծ դժգոհությունը, եւ նրանք ասում էին «Եթե փիլիսոփայությունը չի օգնում, թող գոնե շխանգարի»

Այդ դժգոհությանը XIX դ. կեսերին տեսական հիմնավորում տվեցին Դրանսիացի Օ Կուստր եւ անգլիացի Հ. Սպենսերը Ըստ նրանց, փիլիսոփայությունը ոչ միայն գիտությունների գիտություն չէ, այլեւ ընդհանրապես գիտություն չէ, որովհետեւ նրա հիմնական հարցը լուծելի չէ Մարդը չի կարող զգայական փորձով, իր զգայարաններով, օրինակ, աչքով տեսնել բնության գոյությունը իրենից առաջ եւ իրենից հետո Մասնավոր գիտություններն իրենք իրենց համար փիլիսոփայություն են, ինտեսապես առանձին փիլիսոփայության կարիք չունեն եւ այն պետք է դն անավի Այս ուղղությունը կոչվեց **պոզիտիվիզմ** (լատիներեն պոզիտիվ-դրական բառից), քանի որ ֆրանսերենում մասնավոր գիտություններն անվանվում են **դրական** գիտություններ:

Սակայն մարդկային մտքի պարադոքսն այն է, որ փիլիսոփայությունը վերացնող պոզիտիվիզմը եւս փիլիսոփայություն է, այն էլ սուբյեկտիվ իդեալիստական էմպիրիզմին հարող, որովհետեւ, բացարձակագնելով պզայական փորձը, աշխարհը հանգեցնում էր մարդու զգայություններին. Գիտությունները, ըստ պոզիտիվիզմի, ուսումնասիրում են այդ զգայությունները, ուրիշ ոչինչ XX դ. այն հանդես եկավ **մեթափիզիկիզմի** ծնով

Փիլիսոփայության նկատմամբ պոզիտիվիզմի մերժողական տեսակետը հակառակ ծայրահեղությունն էր, Եթե փիլիսոփայությունը գիտությունների գիտություն չէ, ապա դրանից չէր հետեւում, որ այն ընդհանրապես գիտություն չէ, Բայց պոզիտիվիզմի քննադատությունն իր պրակտիկ դերն ունեցավ, նպաստելով փիլիսոփայության առարկայի ու գործառույթների Լական ճշգրտմանը՝

Փիլիսոփայությունը գիտություններից մեկն է, բայց յուրահատուկ բնույթի՝ Այն աշխարհայացքային գիտություն է եւ որպես այդպիսին մյուս գիտություններից, նախ, տարբերվում է իր ընդհանրության աստիճանով, Ամեն մի գիտություն ունի իր կոնկրետ առարկան, ուսումնասիրում է բնության կամ հասարակության երեւույթների որպշակի խտմբ մեխանիկական, ֆիզիկական, կենսաբանական, տնտեսական, սոցիա-

լական, քաղաքական եւ այլն Փիլիսոփայության առարկան աշխարհի
համընդհանուր հատկություններն ու օրինաչափություններն են, այն
գիտություն է համընդհանուրի մասին, տալիս է աշխարհի ամբողջական
պատկերը՝ Երկրորդ, մյուս գիտությունները վերցնում են իրենց առար-
կան որպես օբյեկտ, մի կողմ թողնելով այն ճանաչող մարդուն, տրբել-
տիւն՝ Փիլիսոփայությունը, ընդհակառակը, վերցնում է մարդու եւ աշ-
խարհի, այսինքն տրբելտի եւ օբյեկտի փոխհարաբերությունը, Եր-
րորդ, մյուս գիտությունները տալիս են մեզ սոսկ գիտելիքներ, իսկ փիլի-
սոփայությունը նաեւ արժեքներ: Այն գիտելիքների ու արժեքների
միասնություն է

Այս տեսակետից միակողմանի եւ սխալ են այժմ տարածում ստու-
յած ինչպես սցիենտիզմը (հունարեն սցիենտա-գիտություն բառից) եւ
հակասցիենտիզմը՝ Սցիենտիստները, օրինակ նեոպոզիտիվիստները
պնդում են, որ փիլիսոփայությունը պետք է դառնա մաթեմատիկայի ու
ֆիզիկայի պես ճշգրիտ գիտություն, այլապես այն գիտություն չէ, ին-
տելապես, վերացման ենթակա ավելորդություն է Հակասցիենտիստնե-
րը, օրինակ վոյտմտարիստներն ու ինտուիտիվիստները, ընդհակա-
ռակն, այն կարծիքին են, որ փիլիսոփայությունը գիտություն չէ, բայց
գիտությունից շատ ավելի բարձր է, որովհետեւ աշխարհի ու մարդկա-
յին կեցության խորագույն արմատական հարցերի մատչելի են միայն
վերգիտական ինտուիցիային. կրոնական հավատին եւ այլն

Փիլիսոփայությունը կատարում է 2 հիմնական գործառույթներ **աշ-
խարհայացքային** եւ **մեթոդաբանական**, որոնք իրենց ինքիւն լուծան-
վում են մի շարք ավելի կոնկրետ գործառույթների Այսպես, աշխարհա-
յացքայինը բաժանվում է 1) գոյաբանական, 2) իմացութանական, 3)
արժեքաբանական, 4) մարդաբանական, 5) քառյալգիտական եւ 6) գե-
ղագիտական գործառույթների

Լուծելով աշխարհի հիմքի ու Լույսյան հարցը, պարզելով աշխարհն
իր Լույսամբ նյութական Լ. թե հոգեւոր, կա՞ արդյոք գերբնական աշ-
խարհ, փիլիսոփայությունը մշակում է աշխարհի տարբեր բնութանոր
պատկերները, որոնք կոչվում են ուսմունք զոյի մասին, **գոյաբանություն**
(լուծարեն օնթոլոգիա), Լուծելով աշխարհի ճանաչելիության հարցը,
այն մշակում է ուսմունք մարդկային իմացության մասին **իմացաբանու-
թյուն** (հունարեն գնոսեոլոգիա կամ էպիստեմոլոգիա) Այն ստեղծում է
ուսեւ ուսմունք մարդկային արժեքների մասին՝ **արժեքաբանություն**
(հունարեն ալքսիոլոգիա) Պարզելով մարդու էությունը, նրա տեղն ու
դերն աշխարհում, այն մշակում է փիլիսոփայական ուսմունք մարդու
մասին մարդաբանություն Փիլիսոփայական մարդաբանության նշա-
նաշանը դարեր շարունակ եղել է ուկրառուսյան սկզբունքը «Ճանաչիր
ինքդ քեզ» Վերջապես, այն մշակում է ուսմունքներ մարդկային բարո-

լականության մասին և գեղեցիկի մասին. որոնք կոչվում են **քաղաքագիտություն** (հունարեն *էթիկա*) և **գեղագիտություն** (հունարեն *էսթետիկա*)

Փիլիսոփայության մեթոդաբանական ընդհանուր գործառույթը ևս պարունակում է մի քանի կոնկրետ գործառույթներ. Նախ, այն մշակում է ուսմունք ճանաչողության մեթոդների մասին, այսինքն ընդհանուր մեթոդաբանություն, այնուհետև համագիտական և մասնավոր գիտական. ինչպես նաև առանձին մասնավոր գիտությունների մեթոդաբանության յուրահատկությունների մասին և այլն

Իր այս գործառույթները փիլիսոփայությունը կատարում է, սերտորեն հստակագործակցելով մյուս գիտությունների հետ, ընդհանրացնելով և իմաստավորելով նրանց նվաճումները, անելով աշխարհայացքային ու մեթոդաբանական եզրակացություններ **Դ**-ումք իրենց հերթին կիրառվում են մյուս գիտությունների կողմից, որի շնորհիվ նրանք էլ ավելի են զարգանում և նոր փաստաւէտն նյութ տալիս փիլիսոփայությանը նոր ընդլայնւացումների և իր հետագա զարգացման համար: Եվ այդպէս համագործակցելով, փիլիսոփայությունը և մյուս գիտությունները զարգացում են ապրում: Իսկ երբ այդ կապը բուլանում կամ խզվում է, դա բացասաբար է ազդում երկու կողմերի վրա էլ **Ն**ման պարագայում իրենց գիտությունների փիլիսոփայական աշխարհայացքային ու մեթոդաբանական հարցերի մշակման ծանրությունը հաճախ ընկնում է այդ գիտությունների ներկայացուցիչների վրա. Եվ որքան մեծ է գիտնականը գիտության իր ճյուղում, այնքան մեծ է նրա հետաքրքրությունը փիլիսոփայական հարցերի նկատմամբ, նրա ավանդը փիլիսոփայության զարգացման մեջ. **Պ**-ւանով է բացատրվում այն պատմական փաստը, որ խոշորագույն գիտնականները, օրինակ, մաթեմատիկոսներ Պյութագորասը, **Ղ**եկարտը և **Լ**այբնիցը, ֆիզիկոսներ Նյուտոնը, Էյնշտեյնը, Բորը և Հայզենբերգը միաժամանակ խոշորագույն փիլիսոփաներ են

§ 5 ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ, ՆՐԱ ԴԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՆԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

ա) Փիլիսոփայության կապը պարմական դարաշրջանի հետ

Փիլիսոփայական ուսմունքները ոչ թե հասարակությունից անկախ, ինքնարձակի երկնքից են ընկնում, այլ իր զարգացման որոշակի փուլում գտնվող հասարակության հոգեւոր արգասիքն են **Փ**իլիսոփաները

ստեղծագործում են որպես իրենց դարաշրջանի զավակներ, հեմվելով իրենց անձնական ու հասարակական փորձի վրա, առօրեական ու գիտական գիտելիքների, ինչպես նաև մշակույթի ձեռքբերումների վրա Դիաժամանակ նրանք ընդհանրացնում և իմաստավորում են հասարակական արժեքները, աշխարհայտելով իրենց դարաշրջանի իդոները, ձգտումներն ու նպատակները՝ Հեգելն ասել է. **«Փիլիսոփայությունը դարաշրջանի հոգևոր խտացումն է»:** Փոխվում են դարաշրջանները, փոխվում է նաև նրանց աշխարհայացքն ընդհանրապես և փիլիսոփայական աշխարհայացքային ուսմունքները մասնավորապես՝ Նախնադարի ու շրջանում հին հույները լրջորեն հավատացել են Ջեսի եւ մյուս աստված-աստվածուհիների գոյությանը եւ այն բանին որ նրանց աստվայրը Օլիմպոսի գագաթն է Ստրկատիրական դեոկրատիայի շրջանում առաջանում է աշխարհայացքի տեսական ձեւը փիլիսոփայությունը ի դեմս Թալեսի, Պլատոնի ու Արիստոտելի Միջնադարում փիլիսոփայությունը ծառայության է դրվում կրոնին և կորցնում է իր ինքնուրույնությունը՝ Նոր դարաշրջանում, Դեոդալիզմից կապիտալիզմին անցման պայմաններում ձեւավորվում է բուրժուական փիլիսոփայությունը, մասնավորապես XVII դ անգլիական փիլիսոփայությունը ի դեմս Ֆ. Բեկոնի, Ջ. Լոկկի եւ մյուսների, XVIII դ ֆրանսիական մատչիլիզմը ի դեմս Դիդրոյի, Հոլբախի եւ մյուսների, XVIII-XIX դ սկզբի գերմանական դասական փիլիսոփայությունը ի դեմս Կանտի եւ Հեգելի, XIX դ կեսերին մարքսիզմի փիլիսոփայությունը եւ այլն: Եվ պարզ է, որ Արիստոտելի ուսմունքն աներեսակայելի է Հեգելի ժամանակ, իսկ Հեգելը կամ Մարքսը Արիստոտելի դարաշրջանում Ընդ որում, փիլիսոփայության վերելքներն ու վայրէջքները անմիջականորեն չեն կաժրնկել հասարակության վերելքի ու վայրէջքի շրջանների հետ Դա հետեւանք է այն բանի, որ փիլիսոփայական մտքի թռիչքները կախվում են բուզմարիվ տարաբնույթ հանգամանքներից, նույն բվում հանժւարեղ մտածողի ծնունդից, Մարքսիզմը խիստ միակողմանի ու սխալ է ներկայացրել այդ գործընթացները, փիլիսոփայության զարգացումն անմիջական կախման մեջ դնելով հասարակության զարգացումից Իրականում փիլիսոփայությունը կարող է մեծ վերելք ապրել հասարակության անկման շրջանում եւ անկում ապրել հասարակության վերելքի շրջանում

բ) Փիլիսոփայության հասարակական դերը

Լինելով իրենց դարաշրջանի հոգևոր արդյունքը, փիլիսոփաները եւ նրանց ուսմունքները չեն կարող դուրս գալ դարաշրջանի շրջանակներից, հաղթահարելով նրա պատմական սահմանափակությունները Օրինակ, Արիստոտելը մ. թ ա IV դարում ստրկատիրությունը բնական ու արդարացի էլի համարում, ստրուկներին որակելով որպես խոտաղ գոր-

ծիրներ, ոչ թե այն պատճառով, որ իր հանճարով զիջում էր XVIII դարում մարդկանց ազատությունն ու հավասարությունը հռչակած Ռուսսոյին, այլ այն պատճառով, որ նրանք ապրել են տարբեր դարաշրջաններում եւ սահմանափակված են եղել դրանցով։ Այդ պատճառով էլ փիլիսոփաները դարեր շարունակ ավանդաբար առանձին երկրի, ժողովրդի, առավել եւս ողջ մարդկության ազագայի կանխատեսումներ չեն արել։ Նրանք բավարարվել են միայն իրենց ժամանակների թերություններն ու արատները բացահայտելով եւ դրանց վերացման ուղիները նշելով։ Հետեւապես, խոսքը վերաբերել է հասարակության բարեփոխումներին կամ էլ արձատական մոտեցման դեպքում իդեալական հասարակություն ստեղծելուն։ Այդպիսին է եղել, օրինակ, Պլատոնի իդեալական պետության տեսությունը, որտեղ պետք է կառավարեն փիլիսոփաները, այսինքն իմաստունները, ուտոպիական կոմունիզմի ուսմունքները, որտեղ պետք է տիրեն ազատությունը, հավասարությունը եւ արդարությունը։

Նույնիսկ XVIII դ. Խրանսիացի փիլիսոփաները, որոնք, ըստ Ֆ. Էնգելսի, նախապատրաստեցին Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, բուրժուական կարգերի հաստատման հարցը դնում էին որպես բանական, իդեալական հասարակության հարց, որը պետք է տալայի անբանական Դեոդալիզմը։ Այստեղ խոսք անգամ չկար ազագայի փիլիսոփայական կանխատեսման մասին, Բուրժուական հարաբերությունները պարզապես վաղուց արդեն դարձել էին գերակշռող ուժ Խրանսիայում եւ ձնում էր երկրի քաղաքական կառուցվածքը համապատասխանեցնել նրա սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքին։ Մի խոսքով, այդ փիլիսոփաները որպես նոր, անցյումային դարաշրջանի գավակներ, իմաստավորում (մեկնաբանում եւ արժևորում) էին նրա իդեներն ու իդեալները, եվ պատահական չէ, որ հեղափոխության հաղթանակը խորտակեց դրանք, վիրխտրի հիստորիություն առաջացնելով եւ սկիզբ դնելով հերքական կոմունիստական լուծերի ու իդեալների յայն տարածմանը։

Մարքսը չնաեւազալ փիլիսոփայության յուրահատկությունները, այն, որ փիլիսոփայությունը աշխարհի մեկնաբանող, արժևորող եւ մարդկանց էյանքի ընդհանուր ուղենիշներ տվող ուսմունք է։ Այդ յուրահատկությունները նա համարում էր ողջ նախորդ փիլիսոփայության գլխավոր թերությունները։ Դեռ 1845 թ. Ֆոխերբախի մասին գրված թեզիսներից 11-րդում նա նշել է՝ «Փիլիսոփաները միայն տարբեր կերպ են մեկնությունել աշխարհի, քայց խնդիրն այն փոխելն է»։ Իսկ աշխարհը փոխելու համար պահանջվում էր կանխատեսել մարդկության ազագան եվ այսպես Մարքսը ծեռնամոխ եղալ մարդկության ազագան ու աշխարհի վերափոխող իր փիլիսոփայության դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի ստեղծմանը։ Դա ըստ Լուրյան նշանակում էր փիլիսոփայությանը պարաաղդել նրան խորթ, երա ումերիվ վեր

խնդիրներ ու գործառույթներ Համաշխարհային սոցիալիզմի ամփառունակ կործանումը, նրա պատճառած անհամար զոհերն ու ավերածությունները ցույց տվեցին Մարքսի փիլիսոփայական սխալի ողջ խորությունը եւ վնասակարությունը Այդ սխալից իր հեղորին ծնվեց Մարքսի մի այլ նույնքան խոր եւ վնասակար սխալ, ընդ որում նաեւ իր մարքսիզմի փիլիսոփայության համար, Վերջինս հռչակվեց միակ ճշմարիտ, բացարձակ ճշմարիտ, գոյության իրավունք ունեցող ուսմունք, որի առջեւ մյուս բոլոր ուսմունքները որպես կեղծ ու ռեակցիոն, շահագործող դատակարգերի շահերն արտահայտող ուսմունքներ պետք է վերացվեին Աշխարհի մեկ երրորդը նվաճելուց հետո կոմունիստները մարքս-լենինյան փիլիսոփայությունը դարձրին տիրապետող, պաշտոնական ուսմունք, արգելելով մյուս ուսմունքները, Մայրկիային պատմության մեջ դա առաջին դեպքն էր, երբ մոնիզմի սկզբունքը հաղթեց (այն էլ բռնուրյաձք) պլուրալիզմի սկզբունքին Թվում էր, թե ազատվելով ընդլիմադիր ուսմունքներից ու դալուցներից, դառնալով միակ տիրապետող, արտոնյալ ուսմունք, իսկական ճոհալույստ, մարքս-լենինյան փիլիսոփայությունը պետք է բուռն վերելք ապրի, Սակայն կատարվեց հակառակը, սրտվեհեռի մտքի ազատության արգելումը, որն ընդհանրապես կործանարար է փիլիսոփայության համար, վերաբերվեց նաեւ իրեն Այն վերածվեց կոմունիստ իշխանավորների լնրսզլիք քաղաքականության յատագովության գլկվեց ոչ միայն մի որեւէ քան կամխատեսելու, ալլն իրապես մեկնաքանելու կարողությունից եւ վերածվեց ղոզմաների հավաքածուի, սխղաստիկայի, սրը որպես գերազույն փաստարկ տուրք գրքերի փոխարեն վկայակոչում էր մարքսիզմ-լենինիզմի դատականեերի եւ խոշոր ու մանր իշխանավորների գովածքները Այսպիսով չլուսուր փակվեց մյուս բոլոր ուսմունքներին գրկելով կյանքի իրավունքից, մարքս-լենինյան փիլիսոփայությունը իրեն եւս գրկեց կյանքից

Մարքս-լենինյան փիլիսոփայության սխալը վախճանը մեկ անգամ եւս հաստատեց այն մեծագույն ճշմարտությունը, որ փիլիսոփայության համար օղի պես անհրաժեշտ է մտքի ազատությունը, սլլուրայիզմը Ի'նդսմին, փիլիսոփայական պլուրալիզմի պատճառները չափազանց խտրն ու բազմազան են Այն ունի անհատական հոգեբանա-մշակութային, ազգային հոգեբանական ու պատմա-մշակութային, իմացաբանական ու մեթոդաբանական, արժեքաբանական, սոցիալ-քաղաքական եւ ալլ պատճառներ Տարբեր են մարդկանց անհատական կենսատիղծն ու խառնվածքը, ընդունակություններն ու հակումները, կրթությունն ու սրատիարակությունը, գիտելիքների ծավալն ու խորությունը, հասարակության զարգացման մակարդակն ու վիճակը, սոցիալական կառուցվածքը, մարդկանց սոցիալական կարգավիճակը եւ ալլն Դրա հետեւումնրով էլ ծնվում են ամենատարբեր փիլիսոփայական ուսմունքներ, եւ

ամեն դարաշրջան պատմությանը ներկայանում է իր քաղաքական մեծ ու փոքր, ազդեցիկ ու ոչ ազդեցիկ փիլիսոփայական դպրոցներով եւ ուղղութիւններով Նրանք տարածվել են կրթյալ, քարծր ու կառավարող խավերի միջեւ, որոնց միջոցով էլ ազդել են հասարակական գործընթացների վրա. Միայն 3 դպրոց է եղել, որ սկիզբ են տվել հասարակական շարժումների Առաջինը պտորագորական դպրոցն է (մ. թ ա V դ). որը ստեղծել է կրոնա-փիլիսոփայական ու քաղաքական ընկերություններ, որոնք 300 տարի փոփոխական հաջողությամբ պայքարել են իշխանութիւնն համար էրկրորդը Դեկարտի դպրոցն է (XVII դ.), որը վերածվել է կրոնա-փիլիսոփայական շարժման: Երրորդը մարքսիզմն է, որ սահնալայն շարժումն է ծաւալել հանուն կոմունիզմի, իրեն հռչակելով միլիոնավոր աշխատավոր զանգվածների աշխատհայացք Այդ ատումով Մարքսը, Էլքսավի, XX դարի ամենաազդեցիկ մտածողն է Փիլիսոփայական ուսմունքներն անընդհատ բանավիճել ու քննադատել են միմյանց քերութիւններն եւ այդ յնթապշում զարգացել են Եվ դա կատարվել է շնորհիվ պլուրալիզմի

Պլուրալիզմի իմացաբանական հիմքերը կապված են փիլիսոփայության ելմանախնդիրների յարահատկության հետ Դրանք աշխարհի ու մարդկային կեդության հանընդիմադր եւ արմատական հարցերն են, կամ, այլ կերպ սուած, **կեցության հավերժական հարցերը**, որոնց մարդկանց յուրաքանչյուր սկստունդ յուրաքանչյուր դարաշրջան, ելնելով իր գիտելիքների ծաւալից, պատմական փորձից ու այմեքներից, որոշակի լուծումներ է աալիս.

Փիլիսոփայական պլուրալիզմն ունի նաեւ իր մեթոդաբանական յիմքերը Դա աշխարհի մեկնաբանման մեթոդն է, որը սահմանափակված է աշխարհի միայն հայտնի երեւոյթների շրջանակով եւ քացառում է նոր անհայտ երեւոյթների կանխատեսումը եւ փորձնական ստուգումը Իսկ նման դեպքերում, ինչպես գիտության մեթոդալամոյթյունն է պնդում, հնարավոր չէ պարզել, թն միևնույն երեւոյթները մեկնաբանող տարբեր տեսութիւններից, ուսմունքներից որն է աւելի ճիշտ, աւելի գերադասելի, Արտեղ միջամտում են վերը նշված քաղապիսի գործոնները, որոնց թվում նաեւ սոցիալ-քաղաքական, օրինակ, մարդու սոցիալական կարգավիճակն ու փորձը Մարքսիզմն ուռնագրել ու քացարձակացրել է սոցիալ-քաղաքական գործոնների դերն ի վնաս մյուսների, փիլիսոփայոյթյունը համարել է դասակարգային, անգամ կուսակցական գիտություն, Հակադիր, իրապ զեմ պայքարող կուսակցոյթյուններ է հռչակել մասնակիաւիզմն ու իդեալիզմը, ըստ Լենինի, Դեմոկրիտի գիծը եւ Պլատոնի գիծը Ընդ որում, մատերիալիզմը համարել է առաջադեմ հեղափոխական դասակարգերի, իսկ իդեալիզմը հետադիմական, մեռնող դասակարգերի շահերի արտահայտիչ, Դրանով փիլիսոփայության

ողջ բարդ բազմադարյան պատմությունը, որը փիլիսոփայական ուսմունքների զարգացման պատմությունն է, մարքսիզմը միակողմանիորեն հանգեցրել է մատերիալիզմի եւ իդեալիզմի պարարին, արհամարհել այն, որ իդեալիզմը մեծապես նպաստել է փիլիսոփայական մտքի զարգացմանը, Խոսքն իդեալիզմի եւ ընդհանրապես փիլիսոփայության ունակիսի եսկաների մասին է, ինչպիսիք են Պլատոնը, Արիստոտելը, Կանտը, Հեգելը եւ մյուսները

գ) Փիլիսոփայության դերը մարդու կյանքում

Փիլիսոփայությունը մեծ կարեւորություն ունի ոչ միայն հասարակության կյանքում, այլեւ առանձին անհատների կյանքում Ուսումնասիրելով փիլիսոփայությունը, յուրաքանչյուր մարդ յուրագնում է սարդկության բազում դարերի ընթացքում կուտակած փիլիսոփայական մտքի գանձերը, հաղորդակից լինում 2500 տարվա մարդկային եւ սզգային իմաստությանը, վեի արժեքներին, Դա, նախ, չափազանց ընդլայնում է սարդու աշխարհայացքը, քանզի նա իր անհատական կենսափորձից անցում է կատարում մարդկության դարավոր փորձին, իր մտաւորիզմը հարատւացնելով նյա պատմական նվաճումներով, Երկրորդ, այն ճշգրտում եւ հատակցնում է մարդու առօրեական աշխարհայացքի դրոյթները, որոնք, լինելով տարերային, աչքի են ընկնում իրենց ադատւթյամբ եւ անորոշությամբ, մարդու խառնվածքի եւ ենրագիտակցական տարրերի (իսկումների, մղումների) հետ իրենց անխզկէ կապով Արդումքում հնարավորին չափով հաղթանարվում են այդ տարրերը, ուղղվում են սխալները, ամճշտություններն ու սահմանուխկումները, եւ մարդու աշխարհայացքը դառնում է ավելի գիտակցված ու բանական Վերանում կամ թուլանում է հակասությունը մարդու աշխարհայացքի գիտակցական եւ ենրագիտակցական տարրերի միջեւ Երբ մարդը մի բան է մտածում իր հայացքների մասին, իսկ իրականում հետեւում է այլ հայացքների Օրինակ, խարկրգային կոմունիստ դեկավարներ Լենինը, Ստալինը եւ մյուսներն իրենց մատերիալիստներ էին կարծում, մինչդեռ իրականում իրենց քաղաքականությամբ վոլյունտարիստներ, այսինքն սուբեկտիվ իդեալիստներ Լին, որովհետեւ բիրտ կանքի ուժով, միլիոնավոր զոների գնով, ժողովուրդներին բշում Լին դեպի կոմունիզմ Երբորդ, խորագնում է մարդու աշխարհայացքը, բարձրացնում այն հեղինելուկ առօրեական մակարդակից տեսական մակարդակի, ազատելով այն առօրեականին հատուկ ներքին հակասականությունից եւ տալով նրան կուտ համակարգային բնույթ Դրա շնորհիվ աշխարհայացքը դառնում է հետեւուլական, ամբողջական եւ նկուլաշնակ, իսկ դրանով դեկավարվող մարդու կյանքն ու գործունեությունը լիարժեք ու իմաստայից

դ) Փիլիսոփայության դերի անընդհատ դարաշրջանում

Ինչպես վերը նշվածից պարզ է, յուրաքանչյուր դարաշրջան մի դիտակետ է, որի բարձունքից մարդու առջև բացվում է աշխարհի, իր՝ մարդու եւ մարդկային արժեքների որոշակի տեսարան։ Եվ մարդն աշխատում է ճանաչել այն, գտնել նրա զաղտնի իմաստը եւ իր կյանքի բարձագված հաճընդիմանուր կողմնորոշիչները։

Այդ առումով ներկայիս դարաշրջանը բացառություն չի կազմում. Ընդիսկառական, փիլիսոփայական որոնումներն այժմ դարձել են ամելի ուժգին ու լայնածավալ Դրա ընդհանուր պատճառը հասարակության աննախադեպ աճն է, որը մուտք է գործել իր զարգացման մի արձատապես նոր փուլ, յի բազմաթիվ ծայրահեղորեն սրված հակասություններով, որոնք քաղալում են բնությունը եւ սպառնում մարդկության հետագա գոյությունը Մի կողմից, այն գիտատեխնիկական հեղափոխության ու բարձր տեխնոլոգիաների, տիեզերական տարածության, ատոմային էներգիայի ու ժառանգականության մեխանիզմների յուրացման, ինֆորմատիկայի դարաշրջան է Սակայն, մյուս կողմից, նույն դարաշրջանը բնութագրվում է որպես ռիչումալոր արդյունաբերական քափոննկյով ու արտաճնտոմներով, քիմիական ու ռադիոակտիվ նյութերով աղտոտելու, բնական ռեսուրսները, ներառյալ մարդը ջուրը գիշատիչ կերպով օգտագործելու եւ սպառելու, երկրի կլիմայի տաքացման ու մթնոլորտի օդոնային ալաշտպանական շերտի մաշման եւ այլ բնապահպանական ճգնաժամելի, մարդկությանը ոպառնացող զանգվածային ոչկալացման զենքերի միջուկային, քիմիական, բակտերիոլոգիական, էկոկորոնային, երկրաֆիզիկական, օդերեուրաբանական եւ բազմապիսի ալլ զինատեսակների ադտադրության դարաշրջան.

Հետեւագես, մարդը պատրաստվում է երկրային քաղաքակրթությունից անգուտ կատարել տիեզերական քաղաքակրթության, երկրային էակից դառնալ տիեզերական էակ. միևնչոն իր հարագատ բնօրանը երկիրը դարձնում է անբնակելի, իրեն է ենթարկել բնության ամենահզոր ուժերը, ստեղծել ամենասարսափելի զենքերը, եւ թվում է.ր, թե նրա իշխանությունն ու անվտանգությունը պետք է իսաննին առավելապունի, միևնչոն կատարվել է ուղիղ հակառակը, մարդկության գոյությունը ահագնացույ սպառնալիքների տակ է.

Այդ սպառնալիքներին, կամ, ինչպես քաղաքագետներն են ասում, մարտահրավերներին դիմապրավելու իսամար յուրաքանչյուր մարդ, յուրաքանչյուր պետություն եւ մարդկությունն ամբողջությամբ պետք է տիրապետեն նոր դարաշրջանին համապատասխանող նոր փիլիսոփայությանը, ձերբապատվելով անցյալի հնացած իայացքներից. Նոր փիլիսոփայությունն առաջին հերթին վերսիմաստավորում է աշխարհի ու մարդու կեցության եւ փոխադարձերության հարկերական հարցերը, նո-

յուսիս. ավելի լայն ու խորն է դնում բնության մեջ մարդու տեղի ու դերի հարցը։ Այսպես, եթե այդ հարցն անցյալում դրվում էր առավելապես երկրի սահմաններում, ապա այժմ այն դրվում է շատ ավելի լայն տիեզերքի շրջանակներում։ Եթե անցյալում մարդը հասնարվում էր երկրաշին բնության արքա բացառման միապետի կարգավիճակով, իսկ բնությունը անտրտուհ, իրավագուրկ, անսպառ հարստությունների տեր, յայդ չափազանց ժխտ հախտակ, որից ամեն ինչ պետք է ուժով պոկես, ապա այժմ մարդու իշխանությունը, մի կողմից, էտպես ընդարձակվել է, իսկ մյուս կողմից՝ խստորեն սահմանափակվել։ Նա թերեւս ծնում է բնության արքա, սակայն, պատկերավոր ասած, որպես սահմանադրական միապետ։ Նա այժմ սկսել է հասկանալ, որ բնությունն անսպառ չէ եւ հանուն իր գոյատևման ստիպված է բնության նկատմամբ անխնայ վերատիչ սպառողական վերաբերմունքից անգնել խելամիտ բնապահպանական վերաբերմունքին։ Նույն ձեռով վերախնայաւորութւն եւ ունցնում փիլիսոփայության բազմաթիւ այլ հարցեր։

Արդի փիլիսոփայությունը ձգտում է պատասխանել մեր դարաշրջանի կարեւորագոյն, կարեւր է ասել՝ ճակատագրական աշխարհայոց-րային հարցերին, ելնելով տիեզերականության, բնապահպանության, սարդասիրության (որը մարդկային կյանքը համարում է բարձրագոյն անձնոնմխելի արժեք եւ մերժում է մահապատիժը), ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության եւ պատերազմը լիովին բացառող խաղաղասիրության սկզբունքներից՝ 'էլտնից է կախված մարդկության ապագան. Այս առկշոթամք էլ անել է փիլիսոփայության եւ, հետեւապես, փիլիսոփայական կրթության պէ-ր ժամանակակից ուշխարհում։

ԳԼՈՒԽ 2

ԱՇԽԱՐՀԻ ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 1. ԿԵՅՈՒԹՅԱՆ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՓԻԼՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Փիլիսոփայությունը կատարում է իր գոյաբանական գործառույթը. կոնկրետ դարաշրջանի ողջ գիտելիքների ու արժեքների հիման վրա մեկնաբանելով աշխարհը, այսինքն՝ պարզելով նրա հիմքը, էությունն ու բնույթը և ստեղծելով նրա ամբողջական սիստեմատիկ պատկերը՝ «Կեցություն» փիլիսոփայական տերմինը ծագել է լատիներեն «կենար», «մնալ» բառերից և նշանակում է մնալուն, կայուն, հաստատուն լինել

Հնագույն ժամանակներից փիլիսոփաները նկատել են, որ աշխարհը, լինելով փոփոխվող երևույթների մի վիթխարի բազմազանություն, անբնդիստ մնում է միշտ կա, գոյատևում է՝ Այստեղից էլ հարց է առաջացել, քե՞ն է իրենից ներկայացնում այդ կեցությունը, գոյությունը կամ գոյո՞՝ Տարբեր փիլիսոփայական ուղղություններ և դպրոցներ սարքելի դիպքերից, տարբեր կերպ են բաժնի այդ հարցը՝ Իդեալիստներն ու մատերիալիստներն այն լուծում են քե՛ն հակադիր, սակայն մոնիստական դիրքերից՝ Ըստ նրանց, աշխարհն ունի մեկ միասնական հիմք (նյութական կամ հոգևոր), որով և պայմանավորված է նրա էությունն ու բնույթը՝ Դուալիստները պնդում են, որ աշխարհն ունի երկու հիմք՝ նյութական և հոգևոր՝ իսկ պլուրալիստները շեշտը դնում են աշխարհի կիմքերի բազմաթիվության վրա.

Կեցության գաղափարը փիլիսոփայության մեջ առաջինը մագլղել է էլևսկան դպրոցի հիմնադիր Պարմենիդը, ապա Զենոնը (մ թ ա V դ) Ըստ Պլատոնիի, ամեն ինչ կեցություն է, որովհետև գոյություն ունի Կեցությունը մտային է, հոգևոր է և կարող է մտածվել սրամաքանդրեն անհակասական մեով՝ Այդ պատճառով կեցության հակադրությունը չկեցությունը, չգոյությունը, ոչինչը հնարավոր չեն, քանզի պնդել չկեցության, ոչեչի գոյությունը, նշանակում է ասել, որ դրանք կեցություն են, մոտոի, պնդում են այն, ինչ ուզում են ժխտել՝ Նույն հակասությունն են պարունակում տարբեր լեզուներում, անգամ արևելա- և արեւմտահայերենում «ոչինչ չկա» և «ոչինչ կա» արտահայտությունները

Սակրատեսի ու Պլատոնի օրյեկտիվ իդեալիստական դպրոցում իսկալյան կեցությունը իսկալապես անփոփոխ իդեաների աշխարհն է.

խոյն նյութական իրերի աշխարհն իդեաների դժգույն սավերն է, և այն փոխիլական և անցողիկ է՝ Ըստ Հեգելի (XIX դ. սկզբ), կեցությունը բավարժակ իդեան կամ համաշխարհային ոգին է, իսկ նրա ստեղծած բնությունը, նյութական իրերի աշխարհը նրա անցողիկ այլակեցությունը՝ Սուբյեկտիվ իդեալիզմը, օրինակ, Բեքկին, կեցության հիմք է համարում մարդուն իր գիտակցությամբ հանդերձ՝ Նա ասում է, գոյություն ունենա, իսկ աշխարհը բաղկացած է իմ զգայություններից՝ Հատերապես, Կրեույթների կեցության, գոյության չափանիշն իմ կողմից զգայվելն է, Էկզիստենցիալիզմը (լատիներեն Էկզիստենցիա-գոյություն, կեցություն բառից), որն իրեն անվանում է կեցության փիլիսոփայություն, ի դեմս Հայդեգերի, Յասկերսի ու Մարտի (XX դ.), Էկզիստենցիան իրմարում է աշխարհի հիմքն և նույնացնում այն նրա գիտակցման հետ, Էկզիստենցիան է նրա գիտակցումը նույնն են, - ասում են Էկզիստենցիալիստները, Էկզիստենցիան անիմատ է, լի ճախլան վախով, ցավով ու տառապանքով, Դրանց դեմ մարդը միայնակ ու անօգնական է՝ Նրա վիճակը թեթևացնելու համար, ըստ արեխսո Էկզիստենցիալիստների, նրա կշանքը պետք է դիտվի որպես բարձրագույն արժեքն և ամեն կերպ բարելավվի՝ Իսկ կրոնական Էկզիստենցիալիստները մարդու միակ միախառնությունը տեսնում են Աստծու հետ միավորվելու մեջ՝ Մարդը պիտ պետք է հիշի, որ Աստված միշտ իր հետ է՝

Ի տարբերություն իդեալիստների, մատերիալիստները կեցությունը համարում են նյութական, մատերիալական իր հիմքով, Լսքյամբ է բնությունը՝ Օրինակ, հին հունական մատերիալիստները աշխարհի հիմքը պատկերացրել են որպես մի սկզբնապատճառ կամ սկզբնաբուն, որից առաջացել են աշխարհի բոլոր իրերն ու երևույթները, Թալեելը գտնում էր, որ ամեն ինչ առաջացել է ջրից է, ի վերջո, վերածվում է ջրի, ըստ Հերակլիտի, ամեն ինչ ծագում է կրակից, ըստ Դեմոկրիտի՝ ատոմներից, ըստ Անաքսիմանդրեսի՝ արեյրոնից, այսինքն մի ինչ-որ անորոշ ու անսահման նյութից է ալլն, Դա մատերիալի միամիտ, որպես կոնկրետ գաղափար նյութի ընթանումն էր՝ XVII-XVIII դդ. նյութոնյան մեխանիկայի ազդեցության տակ մատերիան պատկերացվում է որպես մեխանիկական սուբստանց (լատիներեն սուբստանցիա - տակը կանգնած, հենարան, հենք բառերից)։ Այդ սուբստանցն օժտված է մեխանիկական բոլոր հատկություններով՝ զանգվածով (խոսքը դադարի գանգվածի մասին է), իներցիայով, անբախանցելիությամբ և այլն՝ Մեխանիկական սուբստանցի վերջին անբաժանելի մասնիկներ էին համարվում ատոմները, որոնք տիեզերքի իսկակսն «աղյուսիկներն» են, քանզի նրանց միագործություններից է ծնվում ամեն մի իր, ամեն մի առարկա, երևույթ աշխարհում։

Մատերիալի մեխանիկական ըմբռնումն իշխող էր մինչև ֆիզիկայի

հեղափոխությունը (1895-1905 թթ.), երբ հայտնագործվեցին էլեկտրոնը, ռենտգենյան ճառագայթները, ռադիոակտիվությունը, էներգիայի քվանտը եւ հարաբերականության տեսությունը: Սկզբում այսօրվեց, որ էլեկտրոնը մեխանիկական զանգված չունի: Դրանից շատ ֆիզիկոսներ եւ փիլիսոփաներ եզրակացրին, որ էլեկտրոնը մատերիական չէ, հետեւապես հոգեւոր երեւոյթ է: Ռենտգենյան ճառագայթների շնորհիվ պարզվեց, որ բոլոր առարկաները թափանցիկ են, ուրեմն դրանից հետեւում է, որ նրանք մատերիական չեն: Նույն ոգով էին մեկնաբանվում նաեւ քվանտը եւ հարաբերականության տեսությունը Այստեղից ստացվում էր, որ այն մատերիան, որին դարեր շարունակ հավատագել են փիլիսոփաներն ու բնագետները, գոյություն չունի, նորագույն ֆիզիկական ինքնում է մատերիայի գոյությունը, «մատերիան չքայտվ» Այնչիւն հերքվել էր մատերիայի մեխանիկական, նեղ ըմբռնումը Լենինը հաղթահարեց այդ քսքոնման սահմանափակությունը Նա ցույց տվեց, որ մատերիան համընդհանուր փիլիսոփայական հասկացություն է եւ չպետք է կապվի երեւոյթներին, առարկաներին այս կամ այն մեխանիկական, ֆիզիկական, քիմիական եւ այլ կոնկրետ հատկությունների հետ, ինչպես գտնվածը, անթափանցելիությունը եւ այլն: Աստ Լենինի սահմանման, մատերիան օբյեկտիվ ռեալություն է, որ գոյություն ունի մարդուց անկախ, ազդում է նրա գգայարանների վրա եւ արտացոլվում է նրա զխում Աշխարհի բոլոր երեւոյթները մատերիայի գոյության կամ դրսեւորման տարրեր ձեւեր են:

Այս տեսմանմամբ Լենինը, իրոք, վերացրեց մատերիայի մեխանիկական ըմբռնման սահմանափակությունը, քայց նոր ձեւով վերածեց մատերիայի մասին հին աշխարհի փիլիսոփաների միամիտ պատկերացումները, հատկապես Անաքսիմանդրեսի պատկերացումն ապերոնի մասին Հիյոսփի, ըստ Լենինի ստացվում է, որ կա ինչ-որ անորոշ, անվերջ ու անսահման մատերիա, որը, հավերժապես ձեւափոխվելով, առաջացնում է աշխարհի բոլոր կոնկրետ, որոշակի հատկություններով ոժտված առարկաներ ու երեւոյթներ

Այսպիսով, մարքս-լենինյան փիլիսոփայությանը, դիալեկտիկական եւ պատմական մատերիալիզմին եւ չհաջողվեց մատերիային իր ամենացլխավոր, ելակետային հասկացոյթյանը տալ ճիշտ, բավարար սահմանում.

Ինչ վերաբերում է դուալիստներին ու սլլուրալիստներին, ապա առաջինները երկատում են կեցոյթունը, բաժանելով աշխարհը մատերիականի ու հոգեւորի, իսկ եւկլորդները բաժանում են այն բազմաթիվ յլալից անկախ ոլորտների, Կեցոյթյան միասնությունը ժխտող այդ ուսմունքները, ինչպես արդեն նշվել է, տալաձված չեն:

§ 2. ԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կեցության հիմքը, էությունն ու բնույթը պարզելուց բացի փիլիսոփայությունը միշտ ձգտել է պարզել նաև նրա կառուցվածքի հարցը եւ մշակել աշխարհի ամբողջական պատկերը: Այդ հարցը փիլիսոփայությունը պարզում է, ելնելով մարդկության ողջ փորձից եւ քոլոր գիտությունների տվյալներից, ընդհանրացնելով ու ի մի բերելով դրանք: Ինքնին հասկանալի է. որ կեցության փիլիսոփայական պատկերն անփոփոխ չէ ընդհանրառական այն ժամանակի ընթացքում փոխվում, հարստացվում ու խորացվում է. որովհետեւ զարգանում ու հարստանում են մարդկության փորձն ու գիտելիքները:

Ներկայիս պայմաններում արդեն պարզ է, որ կեցությունն օժտված է չափազանց բարդ ու բազմաբնույթ կառուցվածքով. իր էությամբ անփերջ ու անսպառ է: Այն կարելի է տարբեր տեսանկյուններից բաժանել սի շարք հիմնական ձեւերի՝ Տվյալ հիմնական ձեւերից են նախ բնական կեցությունը կամ բնությունը եւ մարդկային կեցությունը կամ մարդկանց աշխարհը: Բնական կեցությունն իր հերթին բաժանվում է կուսական բնության եւ արհեստական բնության՝ Կուսական է. համարվում այն բնությունը. որին մարդու ձեռքը չի դիպել եւ մարդու կողմից փոփոխության չի ենթարկվել: Իսկ արհեստական է մարդու կողմից փոփոխության ենթարկված բնությունը. օրինակ՝ քնակավայրերի միջավայրը. համապարհները, դաշտերը, հանդերը, ջրածառները եւ այլն: Իրեն ենթարկելով բնությունը, մարդը միշտ աշխատել է իր համար ստեղծել հարմար արհեստական միջավայր եւ հարաբերականորեն մեկուսանալ վայրի բնության քնահաճույքներից ու արհավիրքներից: Տարբեր տեսանկյուններից բնական կեցությունը բաժանվում է նաեւ երկրային ու տիեզերական կեցության կամ տիեզերքի, ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական եւ այլ ձեւերի՝ Դրանցից յուրաքանչյուրն իր հերթին բաժանվում է բազմաթիվ ենթաձեւերի՝ Այսպես, ֆիզիկական կեցությունը մասշտաբի, չափերի տեսակետից բաժանվում է միկրոաշխարհի, որը մոլեկուլների, ատոմների ու տարրական մասնիկների էլեկտրոնների, պրոտոնների եւ այլնի աշխարհն է. ապա մակրոաշխարհի, որը երկնային չափերի է. եւ, վերջապես մեգաաշխարհի, որը տիեզերական մասնիկների աստղերի, աստղային համակարգերի, գալակտիկաների ու մեծագալակտիկայի աշխարհն է.

Կեցության կենսաբանական ձեւը կամ բիոսֆերան եւս քաղվածքում է մեծ քանակի տարբեր մակարդակի ենթաձեւերից. որոնց բլին են պատկանում միաբջջի օրգանիզմները, միկրոօրգանիզմները, բազմաբջջի մակրոօրգանիզմները, բույսերը, կենդանիները, նրանց խմբերը. տնտեսները, բիոցենոզները եւ այլն:

Իր ենթաձեռնի մակարդակների տարբերությամբ ու առատությամբ կեցության վերը նշված ձեռնից ետ չի մնում մարդկային ձեռք, որտեղ կարելի է առանձնացնել անհատական, ընտանեկան, կոլեկտիվների, դասերի ու դասակարգերի, ազգերի ու ազգությունների, պետությունների ու նրանց համակարգերի եւ, վերջապես, հասարակության որպես ամբողջության կեցությունը: Մարդկային կեցությունն առավել լայն իմաստով ներառում է ոչ միայն մարդկանց նյութական կյանքը, այսինքն՝ նյութական բարիքների արտադրությունը, ինչպես դա մարքսիզմ-լենինիզմն է պնդում, այլև նրանց իրենց կյանքը՝ եվ ինչպես նրանց նյութական կեցությունն է բաժանվում անհատականի եւ հասարակականի, նույն կերպ էլ հոգեւոր կեցությունն է բաժանվում: Անհատական իրենց կեցությունը մարդկանց մեղքնաշխարհն է նրանց մտքերով ու գաղափարներով, իրենցով ու ցանկություններով, երազանքներով ու պատրանքներով, իսկ հասարակական հոգեւոր կեցությունը ներառում է հասարակության մեջ տարածում ստացած քաղաքական, իրավական, բարոյական, փիլիսոփայական, կրոնական եւ այլ գաղափարները, հայացքներն ու տեսությունները, այսինքն՝ այն ամենը, ինչ մարքս-լենինյան փիլիսոփայությունն անվանել է հասարակական գիտակցության ձեռք, հակադրելով դրանք հասարակական կեցությանը:

Փիլիսոփայության ու գիտությունների զարգացման ընթացքում անընդհատ ընդլայնվում են կեցության մեր իմացության սահմանները, բանգի հայտնաբերվում են կեցության նորանոր ոլորտներ ու ձեռք, XX դարում շնորհիվ կիբեռնետիկայի հայտնաբերվեցին ինֆորմացիոն պրոցեսները, որոնց լայն տեխնիկական կիրառումը մեր դարաշրջանի ամենաակտիվ գծերից է եւ որի պատճառով էլ այն անվանվում է նաեւ ինֆորմացիոն դարաշրջան: Բացի դրանից, տեսական կանխատեսումներ են արվում կեցության հնարավոր ձեռքի մասին, ինչպես, օրինակ, I սմ-ում մի քանի միլիարդ տոննա զանգված պարունակող գերխիտ նյութի, հակապրոտոններից, պոզիտրոններից ու այլ հակամասնիկներից բաղկացած այսպես կոչված իականյութի ու անգամ ավելի հակաաշխարհների մասին, որոնք սակայն մեր սովորական մասնիկներից բաղկացած աշխարհին «հակա» են սույն ֆիզիկական, այլ ոչ թե փիլիսոփայական իմաստով, որովհետեւ նույն բնության մասն են կազմում՝ Վերջապես, կեցության ուսումնասիրությունների բազմադարյան փորձը վկայում է, որ նրա ձեռքը փոխկապակցված են, գտնվում են մշտական փոխներգործության մեջ, բայց միաժամանակ օժտված են հարաբերական ինքնուրույնությամբ, շարժվում ու փոփոխվում են իրենց յուրահատուկ ներքին օրենքներով:

§ 3. ՀԱՐԺՄԱՆ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Աշխարհի, կեցության անբողջական փիլիսոփայական լուսառոգման, այսինքն իմացական եւ արժեքային պատկերի ձեւավորման համար չափազանց կարեւոր է շարժման հիմնախնդրի լուծումը։ Այն կարեւոր է, որովհետեւ խոսքը վերաբերում է աշխարհում կատարվող փոփոխությունների, գործընթացների բնույթին, էությանը, դերին, աղբյուրին, ձեւերին եւ ուղղվածությանը։

Աննալայն իմաստով **շարժումը** մեկնաբանվում է որպես աշխարհում տեղի ունեցող **ամեն տեսակի փոփոխություն**։ Մի զեպքում դա տալիս է ամենալայն փոփոխություն է, մի այլ դեպքում որակի, քանակի, ձեւի, կառուցվածքի եւ այլ տիպի փոփոխություն։ Շարժման մեջ են ոչ միայն կենդանի մյուսական, այլեւ հոգևոր երևույթները, մարդկային ճանաչողությունը, գիտությունը, արվեստը եւ ընդհանրապես մշակույթը։

Բոլոր փիլիսոփայական դպրոցները ընդունել են շարժման գոյությունը, բայց տարբեր կերպ են ըմբռնել նրա բնույթն ու էությունը։ Օրինակ, ըստ էլեացիների Պարմենիդի ու Ջենոնի շարժումը գոյություն ունի, բայց իր էությամբ թվացող է։ Քանզի ամեն ինչ կեցություն է, պնդում է Պարմենիդը, շարժումն ու փոփոխությունը հնազախոր չեն, միայն մեր աչքին են երևում։ Ջենոնը շարժման դեմ առաջ է քաշել մի շարք ապոլոյաններ (հունարեն ապոլիա-դժվարություն բառից), որոնցից են «թշուղ նետը» եւ «Աքիլլեսն ու կրիան»։ Թուղը նետը, նրա կարծիքով, անշարժ է, որովհետեւ նախքան լրիվ տարածությունն սնցնելը, այն պետք է ունցնի կեսը, ապա կեսի կեսը, հետո այդ կեսի կեսը եւ այդպես անվերջորեն։ Հատվածների այդ անվերջությունն անցնելու համար կպահանջվի անվերջ ժամանակ, որն անհնար է։ Հետևապես, թշուղ նետն իրականում անշարժ է, եզրակացնում է Ջենոնը։ Նույն ձևով արագավազ Աքիլլեսն անընդհատ կմոտենա դանդաղաշարժ կրիային, բայց երբեք չի հասնի ու անցնի։

Սոկրատեսն ու Պլատոնը շարժումն ու փոփոխությունը համարում են բնորոշ միայն նյութական իրերի աշխարհին, իսկ իդեաների աշխարհի հավերժորեն անփոփոխ է։ Իդեաները կարող են միայն մտնել մի ուրիշ, նյութի մեջ եւ դարձնել այն մի կոնկրետ իր, ասե՛նք, մեղան, քար, ջուր, մարդ եւ այլն, կամ էլ լքել ու դրանով քայքայման դատապարտել այն։

Ըստ Արիստոտելի, նյութական աշխարհը եւս իրականում շարժվում է, բայց նրա շարժման պատճառը, շարժիչ ուժը Աստվածն է, որին նա անվանում է առաջին շարժիչ, հավերժական շարժիչ։ Նա համոզված էր, որ նյութը պասիվ ու իմերտ, շարժմանը դիմադրող զանգված է։ Ռատի, այն շարժելու համար պետք է արտաքին ուժ, եւ որքան ծանր է այն,

այնքան մեծ պետք է լինի կողմ ուժը. Վիթսարի տիեզերքի մարմինները շարժելու համար Աստված, ինքնին հասկանալի է. պետք է անսահման ուժի տեր լինի. Շարժվով ամբողջ տիեզերքը. Աստվածը, սակայն, ինքն անշարժ է. հետեւապես ուրիշ շարժիչի կարիք չունի. Դրա շնորհիվ նա ընդհատում է մի շարժիչից մյուսին անցնելու անվերջ շղթան.

Ասորյա փաստերի վրա ելմով Արիստոտելի ֆիզիկայի «շարժման պատճառը արտաքին ուժն է» սկզբունքը (XVII դ) հերքեցին Գալիլեյն ու Նյուտոնը. Իմերցիայի օրենքի շնորհիվ Գալիլեյը ցույց տվեց, որ մարմինները կարող են շարժվել նաեւ իներցիայով, այսինքն առանց արտաքին ուժի. Իսկ Նյուտոնն ապացույցեց, որ արտաքին ուժը ոչ թե շարժման պատճառն է. այլ արագացման պատճառը

XIX դ սկզբին Հեգելն առաջադրեց հակառակ տեսակետը, ըստ որի հենց հոգեւոր ուժը համաշխարհային ոգին է գտնվում շարժման մեջ, ավելի ստույգ դիալեկտիկական ինքնաշարժման ու ինքնազարգացման մեջ. Իսկ բնությունը, լինելով համաշխարհային ոգու ալլակեցությունը, սոսկ պասիվորեն արտացոլում է նրա շարժումը, քայց ոչ զարգացումը. քանզի նյութը զարգացման ընդունակ չէ. Բնության մեջ համաշխարհային ոգին ստեղծում է նյութական իրերի ու երեւոյթների ողջ բազմազանությունն իրար կողքի, տարածության մեջ, որովհետեւ այն գուրկ է ժամանակից

Ի տարբերություն իդեալիստական դպրոցների, մատերիալիզմի դպրոցները, ինչպես հայտնի է, մատերիան ու նրա դրսեւորման ձեւերը, այսինքն կոնկրետ իրերն ու երեւոյթներն են համարում միակ կեցություն, արմատապես միասնով գերբնական հոգեւոր կեցության գոյությունը. Ելնելով այդ հիմնական դրույթից, նրանք շարժումը վերագրում են մատերիային, պնդում են, որ մատերիան է շարժման միակ աղբյուրը: Հին աշխարհի, մասնավորապես անտիկ շրջանի տարերային դիալեկտիկ մատերիալիստները, ինչպես, օրինակ, Թալեսը, Հերակլիտը, Դեմոկրիտը եւ մյուսները աշխարհի սկզբնապատճառը օրորը, կրակը, ատոմները դիտում էին անվերջ շարժման ու փոփոխության մեջ. XVII-XVIII դդ մետաֆիզիկ մատերիալիստների մի մասը, օրինակ Խոլանդացի ¹Մ. Սպինոզան (XVII դ), շարժումը հաճաքում էր մատերիայի գոյության ծաւալման ձեւ. այսինքն **մոդոս** (յատիներեն մոդուս - չափ, եղանակ, ձեւ բառից). Այստեղ հիմք էր ընդունվում Գալիլեյի իներցիայի օրենքը, ըստ որի մարմինը կարող է գտնվել կամ դադարի, կամ էլ հստակապահով ուղղաճիւղ շարժման մեջ. Իսկ մատերիան ամբողջությամբ համարվում էր հավերժորեն անշարժ ու անփոփոխ: Ֆրանսիական մատերիալիստները (XVIII դ) գտնում էին, որ բոլոր մատերիական մարմիններն ու երեւոյթները շարժվում են, սակայն այդ շարժումները մեկնաբանում էին որպէս մեխանիկական ու շրջանաձեւ. Նրանց համոզմամբ, մատերիան

գտնվում է հավերժ շրջապտույտի մեջ, որտեղ ցերեկը միշտ հաջորդում է գիշերին, տարվա եղանակները միմյանց, մոլորակները գծում են նույն ուղեծրերը, ցորենից ցորեն է բուսնում, մարդուց մարդ է ծնվում եւ այլն. Նրանք ժխտում էին աշխարհում որակապես նոր երեւոյթների առաջացումը, զարգացումը. եվ այդ իմաստով մատերիան մշտապես մնում է միեւնոյնը, անշարժ ու անփոփոխ:

Մարքս-լենինյան դիալեկտիկական մատերիալիզմի տեսակետից շարժումը մատերիալի գլխավոր, անխզելի հատկութիւնը, այսինքն **ատրիբուտն է** (լատիներեն ատրիբուտիւ-օժտել բառից) Ըստ Էնգելսի չկա մատերիա առանց շարժման եւ չկա շարժում առանց մատերիալի, աշխարհը շարժվող մատերիա է. Շարժումը ոչ միայն շրջապտույտ է. այլեւ նոր երեւոյթների առաջացում, նրանց զարգացում

Դիտելով շարժումը որպէս նորի առաջացման ու զարգացման գործընթաց, պետք է, սակայն, նկատի ունենալ նրա հարաբերակցութիւնը դադարի, անշարժութեան հետ. Տվյալ հարցում կա 3 հիմնական մոտեցում 1 մետաֆիզիկայի. 2 ռեյատիվիզմի եւ 3 դիալեկտիկայի Անտաֆիզիկան դադարը համարում է բացարձակ, գլխավոր, իսկ շարժումը հարաբերական, երկրորդական, որպէս հավերժական դադարի կողմ կամ պահ, որովհետեւ այն շրջապտույտ է Ռեյատիվիզմն ընդունում է միայն շարժումը եւ ժխտում է դադարը Հերակլիտի աշակերտ Կրատիլոյ բացարձակացնում էր շարժումը, պնդելով, որ դադարը սոսկ մեր աչքին է երեւում, իրականում այն չկա Աշխարհն իր առարկաներով ու երեւոյթներով մի վիթխարի սրընթաց շարժում է որտեղ նրանք ամեն մի անկնաբար փոխվում են, այլեւս նույնը չեն՝ Դրա հետեւանքով նրանք անճանաչելի են Մարդը կարող է միայն իրերը ծառնացույց անել, ասելով «ահա», եւ այդ դեպքում էլ կուշանա, որովհետեւ այդ ընթացքում իրերը կփոխվեն Ռեյատիվիզմը իսնդեցնում է արկածախնդրութեան եւ անբարոյականութեան Ըստ Բալզակի, մի այլատեսիված արխայտիկայի իր ռիստադրութիւնը արդարացնում էր խոսքերով «Ես այլեւս նույն մարդը չեմ, զտեք նրան, ով ձեզ խոստում է տվել»։ Դիալեկտիկայի տեսակետից շարժումը բացարձակ է, իսկ դադարը հարաբերական, երկրորդական. ժամանակավոր: Դադարը շարժման մի կողմն է. նրա անհրաժեշտ պահն է, նրա ավարտը եւ չափը Օրինակ, շարժման հալաւասալաչափ կամ սնիհավասարաչափ բնույթը նրա դադարի պահն է Այս ամենն մի կոնկրետ շարժում ունի սկիզբ ու վերջ, եւ հանգչում է որոշակի արդյունքում Օրինակ, ավտոմեքենայի արտադրութեան գործընթացն ավարտվում է պատրաստի ավտոմեքենայով: Վերջապէս, նրա արտադրութեան հետ կապված բոլոր շարժումների բնույթը, ձևեր, քանակն ու դաւը իր չափն է ստանում նրա մեջ Դադարի վիճակը ժամանակավոր է, քանզի նոր շարժումներն ու փոփոխութիւններն հանում են մեքե-

նան այդ վիճակից, մաշում ու քայքայում են այն. Դադարն, ըստ էության, շարժումն է հալոսաարակչիս վիճակում. Շարժումը միատարր չէ, այն քաղկացած է անվերջ քանակի աննատարբեր ձևերից և ըստ այլմ էլ դադարի ձևերը եւս չափազանց տարբեր են. որովհետև դադարն իմաստ ունի շարժման այս կամ այն ձևի առնչությամբ, օրինակ մեխանիկական, ֆերմային, միջուկային, քիմիական եւ այլն

Ձգտելով ստեղծել կեզուրթյան ամբողջական պատկերը փիլիսոփայությունը մեկնաբանել ու դատակարգել է շարժման ձևերը: Օրինակ, Արիստոտելը (մ. թ. ա. IV դ.) որպես շարժման ձևեր առանձնացրել է առաջացումը, ոչնչացումը, մեծացումը, փոքրացումը, որակի փոփոխությունը և տարածական տեղափոխությունը. Անգլիացի Ֆ. Բեկոնը (XVII դ.) առանձնացրել է շարժման քաղձաթիվ ձևեր, որոնց շարքում նաև հսկակերտները, տպավորությունը, տատանումը եւ այլն: Մի փոքր ավելի ուշ մեխանիկայի ազդեցության տակ Ռ. Դեկարտը շարժման բոլոր ձևերը հասցեցնում է մեխանիկականին. Նա պնդում է, որ շարժման աննաբարդ ձևերը թույլենքի, կենդանիների ու մարդու կյանքը վերջին հաշվով հանգում են նյութերի տարածական տեղափոխությանը, մեխանիկական շարժմանը, օրինակ՝ արյան շրջանառությանը: Այս տեսակետը, որը սերտորեն կապված էր մատերիայի մեխանիկական ըմբռնման հետ, կոչվեց **մեխանիզիզմ**: Բնագիտության մեջ մեխանիզիզմն իշխեց մինչև XIX դ. 70-ական թվականները. Այդ ժամանակ ձեռնդրվեցին ու զարգացան ֆիզիկան, քիմիան, կենսաբանությունը, հասարակական գիտությունները, որոնք ուսումնասիրում են շարժման որակապես տարբեր ձևեր: Ընդհանրացնելով գիտության նվաճումները, Ֆ. Էնգելսը շարժումը բաժանեց 5 հիմնական ձևի՝ մեխանիկականի, ֆիզիկականի, քիմիականի, կենսաբանականի եւ հասարակականի. դատակարգելով նրանց ըստ բարդության աստիճանի՝ Բուլտր այդ ձևերը փոխկապակցված են, անցնում են միմյանց, ուսկայն չեն հանգում մեկը մյուսին, որովհետև ամեն մի ձև ունի իր յուրահատուկ օրենքները: Ամեն մի քարդ ձև որպես ստորադաս կողմ պարունակում է պարզ ձևերը, օրինակ, հասարակական ձևը ներառում է մյուս ավելի պարզ ձևերը՝ Որքան քարդ է շարժման ձևը, այնքան փոքր է նրա մեջ պարզ ձևի դերը: Օրինակ, մեխանիկականի դերը քիմիականում ավելի մեծ է, քան կենսաբանականում կամ հասարակականում

Թևև այս դուուրները սկզբունքորեն ճշմարիտ են, արեւմտյան որոշ փիլիսոփաներ շարունակում են շարժման ձևերը միմյանց հաւգեցնելու փորձերը: Հատկապես տարածված են շարժման հասարակական ձևը կենսաբանականին հանգեցնելու փորձերը, ապացուցելու, որ հասարակություն գործառնում ու զարգանում է կենդանի օրգանիզմների օրենքներով: Դրանցից են անգլիացի Հ. Մպնսերի ու նրա հետեւորդների **օր-**

գանական տեսությունը եւ **սոցիալ-դարվինիզմը** Առաջինը հասարակությունը նմանեցնում է կենդանի օրգանիզմի, իսկ երկրորդը հասարակության հիմնական օրենք է համարում գոյության պայքարի կենսաբանական օրենքը:

Բնագիտության նորագույն նվաճումները վիճիստփայտությանը ենալալիություն են ընձևոում, մի կողմից, լրացնելու շարժման ձեւերի վեյոտիշյալ պատկերը եւ մասամբ ուղղւյ այն, իսկ մյուս կողմից անաջութկելու նրանց դասակարգման մի ուրիշ, ավելի լայն ու խոր հիմք: Այժմ շարժման հիմնական ձեւերի շայքին են դասվում երկրաբանական, սոյորակալին եւ կոմպլուտերային (ավելի ճիշտ իմֆորմացիոն) շարժումները. Մեխանիկական շարժումը մտցվում է ֆիզիկական շարժման մեջ: Ուրշանով որ ֆիզիկայի ու տիեզերաբանության տվյալների հիման վրա պարզվել է, որ գոյություն ունեն 3 որակապես տարբեր աշխարհներ միկրոաշխարհ, մակրոաշխարհ եւ մեգաաշխարհ, շարժման ձեւերը դասակարգվում են եւս 3 մակարդակի միկրո, մակրո եւ մեգա շարժումների Միկրոշարժումները մոլեկուլների, ատոմների, միջուկների եւ այլ տարրական մասնիկների, քվանտային մեխանիկական շարժումներն են Մակրոշարժումները մեր սովորական, երկրային չափերի մարմինների ու երեւոյքների շարժումներն են, այդ քվում նաեւ հասարակական շարժումը, որովհետեւ մարդը մակրոմարմին է Մակրոշարժումները տիեզերական մարմինների մոլորակների, աստղերի, գալակտիկայի եւ մետազալակտիկայի շարժումներն են. Մեծ փիլիսոփայական հետաքյորություն է ներկայացնում հատկապես մետազալակտիկայի շարժումը, որը ընդարձակվում է Դեա նշանակում է, որ տիեզերքում գործում են ինշ-որ վիթխարի վանողական ուժեր, որոնք գերազանցում են ձգողական ուժերին եւ ստիպում են գալակտիկաներին իրարից հեռանալ յույսին մոտ, այսինքն մինշեւ 250-260 հազար կմ/վ արագությամբ. Դեա թույլ է տալիս ենթադրելու, որ 14,4 մլրդ տարի առաջ տիեզերքի ողջ գանգվածը կենտրոնացած է եղել մեկ կետում եւ մի այնպիսի գերխիտ վիճակում, որ անգամ տարրական մասնիկներ էլեկտրոններ, պրոտոններ, նեյտրոններ եւ այլն գոյություն չեն ունեցել Ապա այդ գերխիտ նյութը պայթել ու սկսել է ընդարձակվել, որն առաջօր էլ շարունակվում է. Բոլոր միկրոմասնիկները, մակրո եւ մեգամարմիններն այդ ընդարձակման փուլերն են: Եմբաղդվում է նաեւ, որ մի քանի տասնյակ միլիարդ տարի անց ձգողական ուժերը կսկսեն գերազանցել վանողական ուժերին եւ տիեզերքը կսեղմվի-կվերադառնա իր մալսկին գերխիտ վիճակին, որից հետո կսկսվի ընդարձակման մի նոր փուլ, եւ այլպես շարունակ. Դեա «բաբախող» տիեզերքի աւսությունն է, ըստ որի տիեզերքը պարբերալար սեղմվում եւ ընդարձակվում է.

Շարժման ձևերի մանաշղոթության բազմադարյան փորձը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այդ ձևերն անվերջ են եւ ասլազայում կհալա- նաբերվեն նորանոր ձևեր:

Շարժում եւ զարգացում Շարժումը համընդհանուր ու բացարձակ է ոչ միայն իր համատարածությամբ եւ ձևերի անվերջությամբ, այլեւ իր ուղղությունների անվերջ բազմազանությամբ: Շարժումների մի զգալի մասն անկանոն է, կատարվում է հազար ու մի ուղղությամբ, մյուս մասը շրջկի է, օրինակ՝ ջրի փոխակերպումը գոլորշու, հեղուկի ու սառույցի եւ հալատակը, երրորդ մասը շրջապտույտ, ցիկլաձև շարժումներն են, օրինակ՝ մոլորակային համակարգերի, գալակտիկաների շարժումները իրենց կենտրոնների շուրջը, եւ, վերջապես, գերակշռող ուղղություն ունեցող, անշրջելի շարժումները, օրինակ՝ էնտրոպիայի աճը փակ, վերջավոր ջերմային համակարգերում, որտեղ ջերմությունը փոխանցվում է տաքից սառը մարմիններին, մինչեւ որ նրանց ջերմաստիճանները հավասարվեն էներգիայի քանակը մնում է նույնը, քայք արժեզրկվում է, որովհետեւ աշխատանք կատարել չի կարող: Դրա հիման վրա XIX դ վերջին առաջացավ տիեզերքի «ջերմային մահվան» տեսությունը, ըստ որի տիեզերքը ստեղծվել է նվազագույն էնտրոպիայով, որից հետո այն անընդհատ աճում է, մինչև որ աստղերը հանգչեն, տիեզերքի բոլոր մասերում ջերմաստիճանները հավասարվեն ու բոլոր գործընթացները մշտապես ընդհատվեն եւ, հետեւապես, այն հավերժորեն ընկղմվի «մահվան» սեջ Սակայն այստեղ անտեսվել էր 3 հանգամանք՝ Առաջին, տիեզերքը ոչ թե փակ ու վերջավոր, այլ բաց ու անվերջ համակարգ է՝ երկրորդ, էնտրոպիայի աճի օրենքը հատուկ է միայն ջերմությանը, քայք ոչ շարժման մյուս ձևերին, որոնք գործում են տիեզերքում՝ երրորդ, XX դ սինկլոտիկան պարզեց, որ աշխարհում կան նաեւ բաց, ոչ վերջավոր, անհավասարակշիւ համակարգեր, որոնք կարող են նյութ եւ էներգիա փոխանակել շրջապատի հետ, կուսակել դրանք, հետեւապես նվազեցնել էնտրոպիան, բարձրացնելով իրենց կառուցվածքի ու ակտիվության մակարդակը՝ Այդպիսի շարժումը կոչվում է զարգացում **Ջարգացումը** շարժման մի տարատեսակ է, որն ունի գերակշռող ուղղություն, անշրջելի է եւ ընթանում է պարզից դեպի բարդ, ցածրից դեպի բարձր: Ջարգացումը որակական փոփոխությունների վերընթաց շարք է, որտեղ անցում է կատարվում մի որակական փուլից մյուսին ավելի բարձրին ու կատարյալին:

Ասեն մի համակարգ, երեւոյթ կամ դրանց դասն ունի զարգացման իր չափանիշները, որոնց շնորհիվ կարելի է դատել, թե նրանցից որն է ավելի զարգացած, որն ավելի պակաս, որը զարգացման որ փուլում է գտնվում եւ այլն Սակայն կան նաեւ զարգացման ընդհանուր չափանիշներ, որոնք 2 կարգի են՝ կառուցվածքային եւ գործառութային

(ֆունկցիոնալ). Կառուցվածքային տեսակետից համակարգերի զարգացման մակարդակը որոշվում է նրանց մասերի կամ օրգանների դիֆերենցացման եւ ինտեգրացման աստիճանով: Բարձրակարգ կենդանի օրգանիզմները ցածրակարգերից առաջին հերթին դրանով են տարբերվում. նրանց կառուցվածքը շատ ավելի քսող է Նույնը նկատելի է նաեւ մարդկային հասարակության մեջ, սկսած նախնադարյանից մինչեւ ժամանակակից հասարակարգը: Գործառույթային տեսակետից ավելի զարգացած է շրջապատի հետ նյութ եւ էներգիա ավելի լավ փոխանակող, հետեւապես ավելի լավ հարմարված համակարգը Օրինակ, ԼՄՆ-ի տնտեսական զարգացման մակարդակի մասին կարելի է դատել այն բանից, որ, ունենալով երկրագնդի բնակչության 5 %-ը, օգտագործում է հարմաշխարհային հումքի 50 %-ը:

Զարգացումը հակասական է Այն առաջադիմության եւ հետադիմության միասնությունն է: Դրանք մախ հանդես են գալիս չբևեռացված ձեռով, որտեղ առաջադիմությունն իր մեջ որոշակի հետադիմություն է պարունակում Պատճառն այն է, որ ամեն մի փուլում իր զարգացման բազմաթիվ ինտրավորություններից համակարգն իրագործում է մեկը կամ մի քանիսը, ժխտելով մյուսները. Առաջադիմության միակողմանիությունը դատապարտում է նրան հետադիմության ինչպես հայտնի է. գիտության ու տեխնիկայի վիրխարի առաջադիմությունն է ծնել արդի բնասարսիպանական ճգնաժամը, զարգվածային ոչնչացման զենքերը եւ լուղաքակրթության ոչնչացման վտանգը, մարդկության առողջության վատացումը կապված մի շարք հիվանդությունների ախպանացող տարածման հետ եւ այլն: Առաջադիմությունն ու հետադիմությունը հանդես են գալիս նաեւ բեւեռացված վիճակում, երբ զարգացման մի փուլում ակնհայտորեն գերիշխում է մեկը, իսկ հաջորդ փուլում մյուսը՝ Դրա հիսուն վրա առաջինն անվանում են առաջադիմական (սրոգրեսիվ), իսկ երկրորդը՝ հետադիմական (ռեգրեսիվ): Իսկ երե հետադիմությունը շեշտակի է, ապա այդ փուլն անվանում են **ռեակցիոն**, իսկ գործընթացները **ռեակցիա**:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ բացարձակ, համատարած, բոլոր ուղղություններով ոչ առաջադիմություն է լինում, ոչ էլ հետադիմություն, նրանք երկուսն էլ հարաբերական են:

Մարքսիզմ-լենինիզմում շնորհիվ Լենինի եւ Ստալինի տարածվել էր սույն կարծիքը, թե զարգացումը շարժման սկսո համընդհանուր է, այսինքն ամբողջ աշխարհը զարգացման մեջ է Այս տեսակետը սխալ է. Կարգացումը, օժտված լինելով որոշակի գերակշռող ուղղությամբ, հասում է վերջավոր համակարգերին, որոնք ունեն սկիզբ ու վերջ, իսկ ուրիշերքն անվերջ է: Զարգացման ամեն մի գործընթաց անցնում է 3 գլխավոր փուլ՝ առաջացում, հասունացում եւ անկում Մյուսնք իրենց հեր-

թիւն բաժանվում են վերընթաց և վարընթաց զարգացման շրջանների. Առաջին շրջանը հասնում է իր գագաթնակետին եւ սկիզբ տալիս երկրորդ շրջանին որն ավարտվում է համակարգի քայքայմամբ ու կործանմամբ.

Այս առնչությամբ լուրջ փիլիսոփայական հետաքրքրություն է ներկայացնում մարդկության ապագայի հարցը. Հստ էնզեռի, մարդկությունը դատապարտված է կործանման. որովհետեւ այն, ինչ ունի սկիզբ, պետք է ունենա նաեւ վերջ. Մի ուրիշ տեսակետ ասում է, որ եթե անգամ հետավոր ապագայում Արեւի հանգչի, Երկիրն ընկնի նրա վրա, ծարղիկ մինչ այդ կկարողանան մի այլ աստղի շրջապատում մի հարուար ծովորակ գտնել և տեղափոխվել նրա վրա Երրորդ տեսակետի համաձայն, միլիարդավոր տարիներ հետո տիեզերքի միջին էներգիայի մակարդակն սուրբան կլրկնի, որ կյանքը կդառնա անհմար, մարդն իր գիտակցությունը կմոդելավորի կատարյալ ռոբոտների վրա եւ կենսաբանական հիմքից կանցնի տեխնիկական հիմքին, կվերածվի տեխնիկական հասարակության Այս 3 հեռանկարներից ամենահավանականը առաջինն է, որովհետեւ ավելի հարագատ է դիտելկտիվայի Հեգելի հայտնադործած 3 հիմնական օրենքներին, մասնավորապես բանակից որակին անգման, հակադրությունների միասնության ու պայքարի, բացարման բազաւման օրենքներին

Հստ քանակից որակին անցման օրենքի, շարժումն ու զարգացումն տկավում են աւաիճանական բանակական փոփոխություններից, որոնք, անցնելով չափը, առաջացնում են որակալկան փոփոխություն. Չափն այն տեւծանն է, որտեղ քանակի փոփոխությունն առաջացնում է որակի փոփոխություն (Օրինակ, նյութերի ագրեգատային վիճակը փոխվում է ջերմաստիճանի փոփոխության միջոցով (ջուրը 0 աստիճանում սառույց է, իսկ 100-ում գոլորշի գազ) Անցումը մի որակից մյուսին կատարվում է բռիչքի միջոցով: Թռիչքները լինում են աստիճանական եւ կարուկ (օրինակ, ուրանի միջուկների աստիճանական տրոհումն առոճային տեսկտորում ևւ կորուկ տրոհումն ատոմային ռոճքի պայթյունի դեպքում) Մանր աստիճանական բռիչքների ձեւով կատարվող զարգացումը կոչվում է **էվոլյուցիա** (լատիներեն էվոլյուցիո-ձավալվել քառից). Բույսերի ու կենդանիների զարգացումը եւ նոր տեսակների առաջացումը կատարվում է էվոլյուցիայի միջոցով, աստիճանաբար, առանց կտրուկ բռիչքների: Տիեզերքի ընդարձակման հետեւանքով տիեզերական ռաբոններն ու համակարգերի ձեւավորումը եւս անվանում են էվոլյուցիա, առկալն փոխաբերական իմաստով. Մարդկային հասարակության մեջ նկատելի է ինչպես աստիճանական, այնպես էլ բռիչքաձեւ զարգացումը Աստիճանականը տեղի է ունենում տվյալ որակի, օրինակ, այս կամ այն հասարակարգի սահմաններում եւ նույնպես կոչվում

1 Էվոլյուցիա, իսկ կտրուկ բռնաբռնել մի հասարակարգից մյուսին ու
յուրեղան անցման ժամանակ եւ կոչվում է ռեոլյուցիա (լատիներեն ռե-
ուլյուցիո-հեղաշրջում, հեղափոխություն բառից) Հետևապես, այստեղ
Էվոլյուցիան ունի նեղ իմաստ, նշանակում է զարգացման առաջին փու-
լը իսկ ռեոլյուցիան նրա երկրորդ փուլը՝ Էվոլյուցիան նախապատ-
րաստում է ռեոլյուցիան, իսկ ռեոլյուցիան ավարտում է Էվոլյուցիան եւ
հող ստեղծում նրա հետագա ծավալման համար, Հասարակարգի
գաղափարը Էվոլյուցիայի եւ ռեոլյուցիայի, հեղափոխության միասնո-
րյուն է Հեղափոխությունները լինում են ոչ միայն հասարակության տն-
տեսական ու քաղաքական կյանքում, այլեւ գիտության, տեխնիկայի,
արվեստի ու այլ բնագավառներում.

Հակադրությունների միասնության եւ պայքարի օրենքը բացահայ-
տում է շարժման ու զարգացման ներքին սղբերը, ներքին պատճառը
Է՛տա այդ օրենքի, որնէլ զարգացումն սկսվում է նրա ներքին հակասո-
ւթյունների առաջացման, ծավալման ու հաղթահարման, լուծման միջո-
ցով, Հակասության առաջին սաղմնային փուլը կոչվում է **տարբերու-
թյուն**, երկրորդ աստիճանում փուլը **հակադրություն** եւ երրորդ եզրա-
փակիչ փուլը **կոնֆլիկտ**: Կոնֆլիկտը ծայրատիճան սրված և հաղթա-
հարսան պատրաստ հակասությունն է Կոնֆլիկտը լուծվում է կամ հա-
կասության մի կողմի հաղթանակով մյուսի նկատմամբ եւ երևույթի ո-
րակիցն փոփոխությամբ, կամ Լ 2 կողմերի կործանմամբ եւ որակա-
պես նոր երևույթի, հետևաբար նոր հակադրի կողմերի առաջացմամբ,
որպեսզի հետագայում այն եւս մույն ձևով իր տեղը գիջի մի նոր երե-
ույթի և այդպես շարունակ, Առաջինի օրինակ է ստրկատիրությունից
անցումը ֆեոդալիզմին, որտեղ ստրուկներին ու ստրկատերերին փո-
խարինում են ճորտերն ու ճորտատերերը, իսկ երկրորդի օրինակ ֆեո-
դալիզմից անցումը կապիտալիզմին, որն ավարտվում է բուրժուազիայի
հաղթանակով Ֆիզիկայի պատմության մեջ առաջինի օրինակ է լույսի
դասական մասնիկային ու ալիքային տեսությունների փոխադրումը
յվանդային տեսությամբ, իսկ երկրորդի օրինակ Էյնշտեյնի տեսու-
րյան հաղթանակը Նյուտոնի տեսության նկատմամբ.

Բացասման բացասման օրենքը բացահայտում է զարգացման ուղ-
ղությունը Այն ցույց է տալիս, որ զարգացումը կատարվում է նորի կող-
մից հնի բացասման, այսինքն ոչնչացման միջոցով, Դա հաջորդական
բացասումներն էլ երկարավուն շղթա է, որի ընթացքում նորը, ծագելով
հնի ընդերքում, բացասում է այն, միաժամանակ վերգնկով նրա դրա-
կան տարրերը, որոնք անհրաժեշտ են նորի հաղթանակի ու հետագա
զարգացման համար, Այստեղ առանձնանում է կրկնակի բացասումը, ո-
րովհետեւ դա երևույթի կրկնակի վերածումն է իր հակադրության, որի
հետևանքով զարգացման երրորդ աստիճանը որոշ հատկանիշներով

նմանվում է առաջին աստիճանին, այսինքն քարձր աստիճանում կատարվում իբրեւ թե վերադարձ դեպի հինը Ինչպես հայտնի է, 2 «ոչ»-ը մեկ «այո» է: Օրինակ, լույսի մասնիկային տեսությունը XIX դ. քաջասովեզ ալիքային տեսության կողմից, եւ քվում էր թե ընդմիջո՝ Սակայն XX դ մասնիկային տեսությունը մատամբ վերածնվեց լույսի քվանտային տեսության կողմից. Հետեւապես, զարգացումը ստանում է պարուրածն, ցիկլաձև բնույթ, պարբերական վերադարձներով դեպի հինը, որտեղ կա 3 աստիճան մի բանի հաստատում, նրա քաջասում եւ քաջասման քաջասում Հեզելը դրանք անվանել է թեզ, հակաթեզ, սինթեզ: Երրորդ աստիճանը, հիրավի, սինթեզ է, ոլովիետեւ իր մեջ միավորում է նախորդ 2 աստիճանների դրական տարրերը: Եռանդամությունը, ըստ Հեզելի արիադան կարող է լինել երևույթների ոլորտում, երբ հստակություն նշմարվում են զարգացման 3 աստիճանները, կամ էլ Լուրյունների ոլորտում, որտեղ զարգացման ցիկլ կազմող երեւույթները 3-ից ավելի են, սակայն ըստ էության 3 մակարդակ են կազմում Օրինակ, Մենդելեևի աղյուսակի 1 պարբերությունը եռաստիճան է (ջրածին-հելիում-լիթիում), իսկ II պարբերությունը 9 աստիճան, որտեղից ձախից աջ անցում է կատարվում մետաղներից մետալլոիդներին եւ վերստին մետաղներին Չարգացումը չափազանց բարդ ու խճճված է դառնում, երբ տեղի է ունենում արտաքին ազդեցությունների պայմաններում Այդ ազդեցություններն այնպես են աղավաղում զարգացման ընթացքը, որ ցիկլերը դառնում են աննկատելի: Բնության եւ հասարակության մեջ որպես կանոն զարգացումներն ընթանում են ոչ մաքուր ձեով, ոչ առանց արտաքին միջամտությունների. հետեւապես եռաստիճան ցիկլերը, սրիադաները հազվադեպ են

§ 4. ՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Կեցության փոխութիւյալական մեկնաբանման եւ սրժեւորման հաճախ իւրիժ կարելու է տարածության ու ժամանակի հիմնախնդիրը՝ Բաժական է նշել, որ ինչպես բնական, այնպես էլ մարդկային կեցությունն աներեւակայելի են առանց տարածության ու ժամանակի Մարդն իր կյանքի ամեն մի քայլափոխում տեսնում եւ զգում է տարածության ու մամանակի գործոնների ազդեցությունը

Եթե մի կողմ քողենք տարբեր ենթադրություններն ու վարկածները, սակա տարածության ու ժամանակի մասին ներկայումս մեզ հայտնի է հետեւյալը

Տարածությունը իրերի ու երեւույթների գոյակցության ձեւ է, եռաչափ է. Խոմասեռ (իլումոքֆ) եւ հալասարուսկ (իզուտուպ). Այն օժտված է տարածգությամբ կամ երկայնությամբ: Գոյակցության ձեւը նշա-

նակում է. որ իրերն ու նրանց մասերը միմյանց հանդեպ դասավորված են որոշակի կարգով աչից ու ձախից, վերելից ու ներքելից, առջևից ու հետևից: Եռաչափությունը նշանակում է, որ ամեն մի իր ունի 3 չափ՝ երկարություն, լայնություն եւ քառորդություն՝ Համասեռ կամ իզոմորֆը նշանակում է, որ տարածության բոլոր հատվածները համասեռ են, միլիմետրը միլիմետրին, մետրը՝ մետրին եւ այլն. Հավասարողակությունն էլ նշանակում է, որ նրա բոլոր կողմերը համարժեք են, որի շնորհիվ խոնարհ մարդիկ կարող են ազատորեն շարժվել տարբեր ուղղություններով, օրինակ՝ գնալ մի տեղ եւ վերադառնալ

Ժամանակի իրերի ու երեւոյթների հաջորդականության ձեւ է, միաչափ է, համասեռ (իզոմորֆ) եւ ոչ հավասարողակ (անիզոտրոպ) Այն օժտված է տեւողությամբ: Հաջորդականության ձեւը նշանակում է, որ իրերն ու երեւոյթները, նրանց տարբեր փուլերը դասավորվում են մեկը միւսից առաջ կամ հետո: Միաչափ է, որովհետեւ մեկ ուղղություն ունի եւ չափվում է վայրկյաններով, րոպեներով, ժամերով եւ այլն. Միասեռ կամ իզոմորֆ է, քանի որ նրա համապատասխան հատվածները, օրինակ՝ րոպեն հավասար է րոպեին՝ Հավասարողակ չէ կամ անիզոտրոպ է՝ որովհետեւ հոսում է միայն անցյալից դեպի ներկան ու ներկայից դեպի ապագան եւ լիովին անշրջելի է Ժամանակի անշրջելիության դադարիցը քացահայտված չէ: Կա 3 ենթաղություն՝ Առաջինը մեկնուրանում է այն պատճառակա՛ն կապերի շղթայով, որտեղ պատճառները միշտ նախորդում են հետեւանքներին եւ ծնում են տվյալ անշրջելիությունը՝ Երկրորդը՝ մեկնաբանում է էնտրոպիայի աճով կապում է այն տիեզերքի ընդարձակման հետ, որը, լինելով միակողմանի գործընթաց, սխալեղծանի բնույթ է տալիս ժամանակի հոսքին Այս տեսակետից հետեւում է, որ երբ հեռավոր ապագայում տիեզերքը սկսի սեղմվել, ժամանակը կշրջվի եւ կսկսի հոսել հակառակ ուղղությամբ.

Միաժամանակ կարծիքներ կան, որ տարածության ու ժամանակի միջոց նշված հատկանիշները համընդհանուր չեն Դրանցից ամենախիտը կրոնափիլիսոփայական տեսակետն է, որի համաձայն 3 չափը բնութայն է միայն երկրային տարածությանը, որ կա նաեւ 4-րդ չափը, որը ուսումնում է դեպի երկնային աշխարհ եւ ուր մարդն ընկնում է էստահու Դիտությունն այդ մասին ոչինչ չի կարող ասել, որովհետեւ դա գիտափորձով ստուգել հնարավոր չէ.

Դիտությունը, առանձնապես քվանտային ֆիզիկան, ելնելով տարբարակա՛ն ձա՛սնիկների մասնիկային ու ալիքային հատկությունների դուալիզմի հետ կապված տեսական զժվարություններից, ենթադրում է, որ տարածությունն ու ժամանակը իրենց այդ հատկանիշներով բնորոշ են միայն մակրոաշխարհին Իսկ միկրոաշխարհում դրանք որակապես բոլորովին այլ են: Եվ առաջադրվում են տարբեր վարկածներ միկրո-

տարածության ու ժամանակի յուրահատկությունների մասին, օրինակ դրանց քվանտային բնույթի մասին, այն մասին, որ կան տարածության եւ ժամանակի քվանտներ 10^{-1} սմ եւ 10^{-6} վ չափով, այսինքն ուսածի միջուկի չափով եւ մյուս-մեզոնի տեսողության չափով Եմբադրություններ են արվում նաեւ բազմաչափ ու անիզոտրոպ տարածության մասին, որն օժտված է գերակշռող ուղղությամբ եւ անշրջելի է, ինչպես նաեւ երկչափ ու իզոտրոպ, շրջելի ժամանակի մասին Բազմաչափ տարածության վարկածը կիրառվում է արդի տիեզերաբանության մեջ, որտեղ ենթադրվում է, որ նախնական գերիւփո նյութի մեծ պայթյունի պահին տարածությունն ունեցել է 11 չափ եւ հետագայում տիեզերքի ընդարձակման ընթացքում այդ չափերը կրճատվել են եւ այժմ հասել են 3-ի՝ Վերջապես կա եւս մի արմատական, ծայրահեղ տեսակետ, ըստ որի տարածությունն ու ժամանակը հատուկ են սոսկ մակրոաշխարհին, Միկրոաշխարհում ոչ տարածություն կա, ոչ էլ ժամանակ, Այնտեղ պետք է որ գոյություն ունենան քոլորովին ուրիշ տիպի կառուցվածքներ, որոնց հայտնաբերումն ապագայի գործ է :

Ռոյալ վերս նշված մոտեցումների ու տեսակետների այս շատ համառոտ ակնարկը ցույց է տալիս, թե որքան բարդ ու խճճված աշխարհայագրային ու ծանալվոր գիտական հարցեր են շաղկապված տարածության ու ժամանակի իրննախնդրի հետ :

Փիլիսոփայության տարբեր ուղղությունները եւ դարոցները, կենկտվ էեցուրյան տարբեր մեկնաբանություններից, տարբեր կերպ են մեկնաբանում նաեւ տարածությունն ու ժամանակը Այսպես, իդեալիստները, ժխտելով կեցության օբյեկտիվ, մատերիական բնույթը, ժխտում են նաեւ տարածության ու ժամանակի օբյեկտիվությունը, ընդունում են նրանց կախումը որեւէ գերբնական կամ բնական հոգեւոր ուժերից Օրինակ, Հեգելը զանում էր, որ դրանք ստեղծված են համաշխարհային ոգու կողմից Ըստ Հյումի, Կոնսեի ու մյուս սուբյեկտիվ իդեալիստների, դրանք սոսկ մարտկային զգայությունների դասավորություն են եւ, ինչպես զգայությունները, կախված են մարդու գիտակցությունից, Կանտը տարածությունն ու ժամանակը համարում էր մարդու զգայական ճանաչողության նախափորձնական կամ ապրիորի (չատիներեն ապրիորի-փորձից առաջ բառից) ձեւ Մարդը, նրա կարծիքով, ծնվում է այդ նախափորձնական ձեւերով եւ զգայական օրգանների միջոցով փորձից ստացւած զգայությունների մեջ անգիտակցաբար մտցնում է տարածա-ժամանակային կարգ Դրա շնորհիվ էլ առաջանում է աշխարհի տարածամասնակալին պատկերը Հետեւապես, ըստ Կանտի, ոչ թե մարդն է գտնվում տարածության ու ժամանակի մեջ, այլ տարածությունն ու ժամանակն են գտնվում մարդու գլխում, այսինքն նրա գիտակցության մեջ: Այստեղից Կանտն արեց իր հանրահայտ եզրակա-

գյուրյունը երկրաչափությունը և առհասարակ մաթեմատիկան ապ-
ջիտորի, նախափորձնական գիտություն է, Մարդն իր գլխից է համուս-
այն

Իդեալիզմին հակառակ, մատերիալիզմի բոլոր դպրոցները տարա-
օության ու ժամանակի մեկնաբանությունը բխեցնում են մատերիալից
և մատերիալի պես համարում են օբյեկտիվ, այսինքն մարդու կամքից
ու գիտակցությունից անկախ գոյություն ունեցող Մարդը կարող է փոր-
ձի միջոցով միայն ճանաչել դրանք Մարդու գիտելիքները տարածու-
րյան ու ժամանակի աշտապատկերներն են նրա գլխում

Այս տեսակետն ունի 3 տարբերակ Առաջին տարբերակը **սուբս-
տանցիոնալ** ընթերցումն է, որը տարածությունն ու ժամանակը պատկե-
րացնում է ամեն ինչից, նույն թվում մատերիալից, բացարձակապես
անկախ գոյություն ունեցող սուբստանց, որպես մատերիական մարմին-
ների համար գեոմետրիան, գտնվելու վայր Սուբստանցիոնալ ընթերցումը
սկիզբ է առել անտիկ շրջանում Դեմոկրիտից եւ ապա անգլ. Լ. Նյուտո-
նին Ըստ Դեմոկրիտի, աշխարհում կան միայն ատոմներն ու դատարկ
տարածությունը, որի մեջ ատոմները գտնվում ու շարժվում են Դեմոկ-
րիտի այդ դատարկ տարածությունը Նյուտոնն անվանել է բացարձակ
տարածություն, որն «իր էությանը, անկախ արտաքին ամեն ինչից
միտում է մշտապես անշարժ ու միատեսակ» Ժամանակը, ըստ Նյուտո-
նի, եւս բացարձակ է, Այն «ինքնին, բուն իր էությանը, անկախ արտա-
քին ամեն ինչից հոսում է հավասարաչափ» Այս փիլիսոփայական
կրթությունը նա այնուհետեւ օգտագործեց իր մեխանիկան ստեղծելու
համար

Երկրորդ տարբերակը **ռեյալիզմ** (լատիներեն ռեյալիզ-հարաբե-
րություն բառից) ըմբռնումն է, ըստ որի տարածությունն ու ժամանակը
հանդիսանում են իրերի ու երևույթների որոշակի հարաբերություն, ուս-
տի, դրանցից անկախ, դատարկ, մաքուր, զուտ կամ բացարձակ տա-
րածություն ու ժամանակ չեն կարող լինել: Ռեյալիզմն ընթերցման կողմ-
նակից էր Արիստոտելը, իսկ XVII դ. Լայբնիցը, որը քննադատել է Նյու-
տոնին տարածությունն ու ժամանակը նյութական մարմիններից կտրե-
լու համար

Երրորդ տարբերակը **ատրիբուտային է**: Տարածությունն ու ժամա-
նակն այն շարժման պես հանգեցնում է մատերիալի ատրիբուտներին,
այսինքն անխզելի հատկություններին, համարելով դրանք մատերիալի
գոյության հիմնական համընդհանուր ձեւեր Սա մասնագիտապես
մաթեմատիկայի փիլիսոփայության տեսակետն է, որը մշակվել է Ֆ. Էն-
կելսի կողմից, Նա նշել է, չկա մատերիա տառնից տարածության ու ժա-
մանակի եւ չկա տարածություն ու ժամանակ առանց մատերիալի: Այս-
տեղից եւս հետեւում է դատարկ, բացարձակ, զուտ տարածության ու

ժամանակի անհնարությունը

Ոչ էվկլիդյան երկրաչափությունները XIX դ. եւ հարաբերականության տեսությունը XX դ. առավելությունը տվեցին ռեյալիզմ ընթանալունը Սկզբում Լորաշեսկին ու Բուլլաին գուտ տրամաբանական եղանակով պարզեցին, որ բացի սովորական էվկլիդյան տարածությունից կարող են լինել նաև այնպիսի տարածություններ, որտեղ ուղիղ գծին կարելի է անցկացնել 2 եւ ավելի զուգահեռ գծեր եւ որտեղ եռանկյան ներքին անկյունների գումարը փոքր է 180 աստիճանից: Իսկ սյւ փոքր ավելի ուշ Ռիմանը ցույց տվեց նաև հակառակը, կարող են լինել նաև այնպիսի տարածություններ, որտեղ յուրիւր գծին չի կարելի մեկ զուգահեռ գիծ Լ անցկացնել եւ եռանկյան ներքին անկյունների գումարը մեծ է 180 աստիճանից

Այսպիսով, ըստ Ռիմանի, ստացվեց, որ այդ տարածությունները կարելի է բաժանել 3 տիպի՝ զրո կոյություն ունեցող մեր սովորական Էվկլիդյան, բացասական կորության Լորաշեսկու-Բուլլաի եւ դրական կորության ռիմանյան տարածությունների Ընդ որում, վերջին 2 տիպերը երկար տարիներ իրամարվում էին այդ մաթեմատիկոսների երևակայության արդյունքը, Մարդիկ չէին կարողանում իսկատալ, որ դրանք կարող են իրական լինել, Բայց մոտ 60 տարի անց Էյնշտեյնի հարաբերականության տեսությունը հաստատեց Ռիմանի երկրաչափության ճշմարտացիությունը, Պարզվեց, որ մեծ տիեզերական զանգվածների, ուստի մեծ ձգողական դաշտերի դեպքում տարածությունը դրական կոյություն ունի, հետևապես ռիմանյան է, իսկ ժամանակի հոսքը դանդաղում է Օրինակ, Արեգակի վրա ՝ րուպեն ավելի երկար է, քան Երկրի վրա: Միաժամանակ պարզվեց, որ լույսային արագության դեպքում մարմնի տարածական չափերը կրճատվում, իսկ ժամանակի հոսքը դանդաղում է, եւ դրանք ձգտում են զրոյի: Մարմնի զանգվածն, ընդհակառակը, մեծանում ու ձգտում է անվերջության Այստեղից ելրակացվեց զանգվածի շարժման, տարածության ու ժամանակի փոխադարձ կապի մասին, հատկապես շեշտվեց տարածության ու ժամանակի միասնությունը, այն, որ աշխարհը քառաչափ է, որտեղ 3 չափերը տարածական են, իսկ 4-րդը ժամանակային.

Տարածության եւ ժամանակի ռեյալիզմն ընթնումը թույլ է տալիս ենթադրելու նաեւ կենսաբանական, հասարակական, մարդկային սուբյեկտիվ հոգեբանական տարածության ու ժամանակի մասին, Շատ բան այստեղ դեռ պարզ չէ, բայց աջի ու ձախի սարքերությունը, ասի-մետրիան, օրգանների որոշակի տեղադրվածությունը (օրինակ, սրտինը ձախից, Լյարդինն աջից, լեզվի կենտրոնինը ուղեղի ձախ քունքի մասում եւ այլն) հուշում է մեզ, որ կենդանի օրգանիզմների տարածությունը ի-գոտրոպ չէ, որավիետեւ նրա աջ եւ ձախ ուղղությունները համարժեք

Ին Աստուծոյն նաեւ կենսաքանակաւ ժամանակի, անգամ «ժամացույցի» մասին, մարդու սուրբեկտիվ ժամանակի մասին. որը ինչոպիսիքսն Վնորիկիվ շրջելի է, քանզի կարող է հոսել ներկայից դեպի անցյալը, հոգեբանական ժամանակի մասին. որը կարող է հոսել արագ կամ դանդաղ. կոսխված մարդու հետաքրքրոյան առկայութիւնից կամ բացակայութիւնից Չանծրութի դեպքում կոգեբանական ժամանակի կոսքը դանդաղում է.

Նյնշտեյնի հայտնագործութիւնները, քեկո հաստատում են տարածութեան ու ժամանակի ռելյացիոն եւ ատրիբութիվ ըմբռնումները՝ Մակայն նյոտոնյան բացարձակ (դատարկ) տարածութեան հիմնախնդիր դեռեւս վերջնական լուծում չի ստացել: Մի կողմից, ֆիզիկոսներին չի հաջողվում մի որեւէ անոթից պոմպով օդը լիովին հանել. իսկ հանելու դեպքում էլ միեւնոյն է մնում են էլեկտրամագնիսական, ձողղական եւ այլ դաշտերը. որոնք անհնար է հանել Կեցութեան այդ ձեւը համարվում է ֆիզիկական ռեալութեան մի յուրահատուկ տեսակ եւ կոչվում է **վակուում** (լատիներէն վակուում-դատարկութիւն քսոնից): Ֆիզիկայում ուսկվել է վակուումի տեսութիւնը Մյուս կողմից էլ տարածութիւնը կարծես քե կայտում չունի նյութից, որովհետեւ անտարբեր է նրա խտութիւն տատանումներից 10^{15} գր/սմ³-ից մինչեւ 10^{-1} գր/սմ³-ի եւ ավելիի տեսմաններում: Դա նշանակում է բազմաթիվ լույսային տարիներով ասիվող աներեւակայելիորեն վիրիսարի տիեզերական միջատողային տարածութիւնները համարյա դատարկ են եւ դա նրանց վրա ոյեւէ կերպ չի ազդում Միգուցե վերոհիշյալ ֆիզիկական դաշտերից անոթն ուզատելու անհնարիւթիւնը գործնական բնոյշք ունի, այսինքն դեռեւս հայտնի չեն ազատելու մեթոդները եւ ժամանակի բնրացրում կոստնի կդառնան

Այս վիստերի ու հարցերի ճնշման տակ տարածութեան ու ժամանակի ատքատանցիոնալ ըմբռնումը որոշ չափով վերամսկում է, սակայն ատաջատար, գերակշռող դեռ շարունակում է մնալ ռելյացիոն ըմբռնումը.

ԳԼՈՒԽ 3 ՆՈԳԵՎՈՐԻ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

§ 1. ՆՈԳԵՎՈՐԻ ԷՌԻԹՅԱՆ ԸՆԴՆԱՆՈՒՐ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ

Հոգեւորի վաղնջական պատկերացումները մարդկանց մոտ գալիս են իսկաբանականների խորքից: Ըստ կրոնական ուսմունքների, դրանք առավանձախն հայտնության արգասիք են Աստվածաշունչն, օրինակ, ասում է, որ Աստված է ստեղծել մարդուն, նրան պատգամներ է տվել, այնուհետև պարբերաբար անմիջականորեն հայտնվել է նրան իր կերպարանքով կամ էլ անողղակիորեն զանազան նշանների (խաչի, լույսի և այլն) միջոցով: Շատ ավելի ուշ այդ պատկերացումներից սկիզբ են առնել ինքեւորի կրոնափոխոսության և իդեալիստական հայացքները:

Կրոնի ու իդեալիզմի տեսակետից ինքեւորը գերբնական, անվերջ ու հավերժական էութուն է. օժտված ամենակարող տիեզերական արարիչ ուժով: Այն զուրկ է իրենց էությամբ վերջավոր ու անցավոր նյութական իրերի ու երեւոյթների բոլոր հատկություններից, զանգվածից, կարծրությունից, առաձգականությունից, անթափանցելիությունից, գույնից, որոշակի չափից ու ձևից, քիմիական ռեակցիաների մեջ մտնելու ունակությունից և այլն. բայց արարում է այդ ամենը: Տարածությունն ու ժամանակը նրա համար խոչընդոտ չեն. օժտված է անվերջ ուժով և բացարձակ բափանցելիությամբ, ոչ մի բան նրա համար պատճառ չի կարող լինել: Այն ստեղծում է մարդկային ինքիներ իր նմանությամբ, որոնք եւս գերբնական են ու անմահ, սակայն խիստ սահմանափակ իրենց ուժով: Կրոններում այդ գերբնական ինքեւոր ուժն Աստվածն է. իսկ Սոկրատեսի ու Պլատոնի ուսմունքներում իդեաների աշխարհը, Հեգելի մոտ բացարձակ իդեան կամ համաշխարհային ոգին, որը ոչ մի որոշակի կերպարանք չունեցող վերացական միտք է և այլն:

Մատերիալիստական ուսմունքներում ինքեւորի նկատմամբ երկու ընդհանուր մոտեցում է ձեւավորվել: Առաջինի համաձայն, աշխարհում ամեն ինչ բնական ու նյութական է, ոչ մի ինքեւոր բան, լինի այն գերբնական կամ բնական, գոյություն չունի: Այս արմատական տեսակետին է մատերիալիստների փոքր մասը. Նրա հիմքերը գտնվում են հին հունական ատոմիստական ուսմունքներում. Օրինակ, Դեմոկրիտի կարծիքով, ամեն ինչ ատոմներից է առաջանում, այդ բնույթն ունի ինքեւորը, որոնք կազմվում են ամենաբերելի, ամենակիրք և ամենաշարժուն ատոմներից: Հոգեւորի ժխտումը որոշ տարածում ստացավ XIX դ. կեսերին

Շվեյցարիայում եւ Գերմանիայում, որտեղ մի շարք կենսաբաններ ու իրավորակներ Բյուխները, Ֆոգան ու Մոլեշուսը սկսեցին պնդել, որ սպողկային ուղեղը նույն կերպ է միտք արտադրում, ինչպես վախճանահեղ գեղձը՝ հորմոն, լյարդը լեղի, Միայն մի կարեւոր տարբերությամբ հոգեմտը, լեղին հեղուկ են, իսկ միտքը զագից էլ ավելի նոսր ու քրտնա-տարադի նյութ Դրա հիման վրա մինչեւ XX դ սկիզբը փայծեր են արվել սպողկային միտքն առանձնացնելու, խտացնելու եւ հեղուկացնելու ուղղությամբ Բայց բոլոր փորձերն ապարդյուն են եղել.

Տվյալ ուսմունքն ստացել է **գոեռիկ մատերիալիզմ** անվանումը Գռե-նիկ մատերիալիզմը, ժխտելով հոգեւորի գոյությունը, վաւատորեն իմաստագրելում է փիլիսոփայության հիմնական հարցը հոգեւորի ու նյութա-կանի փոխհարաբերության հարցը, հետեւապես բուն փիլիսոփայու-թյունը. Հիրավի, եթե հոգեւորը գոյություն չունի, ապա անհետանում է նաեւ նրա փոխհարաբերութունը նյութականի հետ:

Մատերիալիստների մեծամասնությունն ընդունում է հոգեւորի իրա-կան գոյությունը, սակայն իմաստում է այն բնական երեւույթ որպես տատերիայի խիստ յուրատեսակ հատկություն Այս տեսակէտից մերժ-վում են հոգեւորի գերբնականությունը, ամենակարողությունը, անվեր-չորությունը, հավերժությունը եւ այլն: Իսկ ինչ վերաբերում է մյուս կոնկ-րետ բնական հատկություններին, ինչպես, օրինակ, գանգվածի, կարծ-րության ու առածգուկանության, գույնի եւ այլ ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական հատկությունները, ապա դրանք եւս մերժվում են Մա-տերիալիստները համաձայտ են իդեալիստների նկատ, որ հոգեւորը գուրկ է առլ կոնկրետ բնական, նյութական հատկություններից

Հոգեւորի բնական գոյությունն ընդունելուց հետո մատերիալիստնե-րի առջեւ մի չափազանց դժվարին հարց է ծառացել. ամբո՞ղջ մատե-րիան է արդոք օժտված հոգեւորի հատկությամբ, թե՞ նրա զրահորման փայն ուղղ ձևերը, այսինքն սոսկ որոշ առարկաներ կամ մարմիննէլ: Մատերիալիստների մեծ մասը հակված էր այն կարծիքին որ հոգեւոր հատկությունը բնորոշ է միայն մատերիալի զրահորման որոշ, բարդ ձե-ւերին, ինչպես, օրինակ, մարդուն, ինչ-որ չափով պուցե նաեւ կենդանի-ուրին, անգամ թույսերին եւ այլն Բայց նրանք չէին կարողանում բա-զատել, թե ինչպես է դրանց մոտ հոգեւորն առաջանում, Այդ պատճա-ռով մատերիալիստների մյուս մասը շրջանցում էր հոգեւորի ծագման հարցը եւ հայտարարում էր, որ այն այս կամ այն ձևով հատուկ է ուղջ տատերիային. մատերիայի իմանդնդիանութի հատկությունն է. Տվյալ տե-սակեաը կոչվում է **հիլոզոիզմ** (հունարեն հիլե-նյութ եւ գո-կենդանի բա-ղկից) Խոշորագույն հիլոզոիստ է XVII դ. հոլանդացի փիլիսոփա Բ Բայկնոպան, որն աշխարհի իմը : Համարել տաբուտանցը, իսկ տաբ-ուտանցի ատրիբուտներ, այսինքն անխզելի հատկություններ տարածա-

կանոնությունը եւ մտածողությունը Տարածականության շնորհիվ սուբստանցը նյութական է ու պոսիվ, անշարժ. Մտածողության շնորհիվ այն հոգեւոր է ու ակտիվ, բնության մեջ ամեն ինչին կենդանություն տվող արարիչ ուժ, իսկական Աստված Այսպիսով Սպինոզան տարրալուծում է Աստծուն սուբստանցի, իմա բնության մեջ, Բնության եւ Աստծու մասնօրինակ նույնացումը կոչվում է **պանթեիզմ** (հունարեն պան-բնություն, բեռն-Աստված բառերից) կամ հայերեն ասած՝ բնաստվածություն. Ֆրանսիացի մատերիալիստ Դիդրոն XVIII դ առարկում է Սպինոզային: Նրա կարծիքով, մտածողությունը բարդ հատկություն է եւ մատերիալի աստիճանը լինել չի կարող՝ Ատրիքուտն ավելի պարզ հատկություն է դա զգացողությունն է Ամբողջ մատերիան օժտված է զգացողությամբ, միայն անկենդան մարմինների մոտ այն պոսիվ է, իսկ կենդանիների մոտ ակտիվ: Օրինակ, ձեռքում բռնած քարը զգում է մարդու մատների հայումը, բայց ակտիվորեն չի արտահայտում այն, իսկ հավի ռուտն արտահայտում է՝ ճյուղ ու թալտում է, ձգտելով ազատվել, Մարդու մոտ զգացողության այդ ակտիվությունն առավելագույնն է եւ կոչվում է մտածողություն, գիտակցություն եւ այլն: Լենինը XX դարի սկզբին իր հերթին հայտարարում է, որ զգացողությունը եւս բավականին բարդ հատկություն է եւ բնորոշ է սոսկ կենդանի օրգանիզմներին՝ Հետեւաւոյեւս, այն նույնպէս մատերիալի համընդհանուր հատկություն չի կարող լինել Ըստ նրա, մատերիալի ատրիբուտ, ուստի հոգեւորի համընդհանուր մատերիական նախադրյալ կարող է լինել արտացոլման հատկությունը

§ 2. ՆՈԳԵՎՈՐԻ ԸՆԴՆԱՆՈՒՐ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Արտագոյումը եւ նրա էվոլյուցիան

Խորհրդային փոխտոփաները մշակեցին ու զարգացրին Լենինի այդ վարկածը՝ Նրանք պալեոնցին արտագոլման բովանդակությունն ու կառուցվածքը, արտացոլման ձեւերի էվոլյուցիան, սկսած անկենդան աշխարհից եւ վերջացրած մարդկային, հոգեւոր ձեւով գիտակցությամբ: Նրանց ըմբռնմամբ արտացոլումն առաջանում է առարկաների փոխներգործության ընթացքում: Երբ Ա առարկան ներգործում է Բ առարկայի վրա, նրա մեջ առաջացնում է միշտ միատեսակ համապատասխան փոփոխություններ, որոնք հետքերի ձեւով որոշ ժամանակ մնում են: Այդ համապատասխանության շնորհիվ դրանք արտացոլում են Ա-ի ներգործությունը եւ ինժոքրմացիա են պարունակում նրա մասին Օրինակ, ջրի վրա առաջացած շրջանածեւ տարածվող ալիքները ինժոքրմագիւս են պարունակում ջրի մեջ գցած առարկայի մասին, իսկ ավազի

կում ձյան վրայի ուռնահետքերը տվյալ տեղով անցած մարդկանց մասին Պատճառական տեսանկյունից Ա-ն ակտիվ է, իսկ Բ-ն պասիվ, որովհետև Ա-ն էներգիա է փոխանցում Բ-ին, իսկ արտագոյման տեսանկյունից Բ-ն է ակտիվ, քանզի Ա-ի ներգործությանը նրա պատասխանն թևակցիան կախված է նրա բնույթից, նրա յուրահատկություններից՝ էրա ցայտումն օրինակներից է միեւնոյն մարդու արտագոյումը տարբեր տիպի ծուռ հայեյիների մեջ Շնորհիվ Բ-ի այդ ակտիվութեան Ա-ն արտացոլում է, իսկ Բ-ն արտացոլում է

Արտացոլումը լինում է իզոմորֆ եւ հոմոմորֆ, պատկերային եւ ոչ պատկերային Իզոմորֆը ճշգրիտ պատացոլումն է, օրինակ, մի որեւ առարկայի արտացոլումը հայելու մեջ Իսկ հոմոմորֆն առարկայի, մոտավոր պատացոլումն է, օրինակ, հղկված մակերեսուրի մեջ Պատկերայինի դեպքում արտացոլումը կլկնօրինակում է առարկայի բնորոշ գծերը եւ այդ պատճառով կոչվում է արտապատկերում Իսկ ոչ պատկերային արտացոլման դեպքում առարկայի սոսկ որոշ գծեր են հնուավոր ձեռով նմանվում Ոչ պատկերային արտացոլում է, օրինակ, մարդու գիշերային սովերը գետնի վրա

Արտացոլման ձեւերի Լվոյուցիան:

Արտացոլման ձեւերը բազմաւան են Մատերիական երևույթների փարզացման բնթացքում տեղի է ունենում նաեւ արտացոլման ձեւերի փարզացումը, Դրանք երկարատեւ ու քարդ Լվոյուցիա են աւգում, ունցնելով 3 հիմնական վուլ եւ կազմելով 3 բնդիանուր մակարդակ

Առաջին մակարդակը կազմում են անկենդանի աշխարհի արտացոլումն ձեւերը, մեխանիկական, ֆիզիկական, այդ բլում օպտիկական, հաւկապես հալկային, քիմիական եւ այլ ձեւերը Երկրորդ մակարդակը հերտոնում է արտացոլման կենսաբանական ձեւերը, որոնցից ամենակարեւորները գրգոսկանությունը եւ գգայակնությունը կան իոգկականն են: Երրորդ մակարդակն արտացոլման մարդկային կան հասարակական ձեւերն են՝ Այստեղ է, որ առաջանում է զգայական ակնուռու եւ վերացական ոչ ակնուռու, իրական ու պատրանքային պատկերների մի սմբողջ աշխարհ, որը եւ բնութագրվում է որպես իոգետու աշխարհ Մյուս 2 մակարդակներին պատկանող ձեւերը համալվում են արտացոլման նրաքական ձեւեր:

Այդ առնչությունը էլ ծագում է արտացոլման վերոհիշյալ նյութալւսն ձեւերից մարդկային իոգետու ձեւերի առաջացման հիմնախնդիրը: Այստեղ հատկապես կարեւոր է արտացոլման կենսաբանական ձեւերից ուսրդկային իոգետու ձեւերին անցման խնգիրը

Կենսաբանության տվյալներով արտացոլման կենսաբանական ձեւերն ունեն ակտիվ հարմարվողական բնույթ: Ընդ որում, գրգոսկանութ-

քլան դեպքում, որով օժտված են նյարդային համակարգ չունեցող պարույրացույն օրգանիզմները, ինչպես. օրինակ, ամիոքան. նպատակահարմար վարքագիծ Լ դրսևորում միջավայրի իր համար կենսականորեն կարևոր գործոնների նկատմամբ եւ դրանով պահպանում է իր կյանքը Լ միոքան կյանում Լ սննդանյութերը, չի կյանում վնասակար նյութերը, սառը տեղից փոխադրվում է տաք տեղ, չոր տեղից խոնավ տեղ, ուլտրամանուշակագույն սպանիչ ճառագայթների առկայից դուրս է գալիս եւ այլն Լ յն չի աւտացոլում միջավայրի իր համար չեզոք գործոնները իրերի ու երևույթների վիժխաթի բազմազանությունը, որոնք նրա կյանքի համար ոչ մի նշանակություն չունեն Լ նտեսապես, այն չափազանց նեղ Լ արտացոլում իր միջավայրը.

Պարզագույն օրգանիզմները զգայարսններ չունեն եւ դրանց զրգռականությունը պատկերային արտացոլում չէ. Նյարդային համակարգով օժտված բարձրակարգ օրգանիզմների առաջացմամբ անցում է կատարվում զրգռականությունից զգայականությանը, այսինքն՝ արտացոլման հոգեկան ձեւին Լ Միջավայրի արտացոլումը տվյալ դեպքում կատարվում է զգայարսների միջոցով եւ ունի արդեն պատկերային բնույթ Լ յն տրվում է անմիջական ու ակնառու պատկերների միջոցով, որոնք արտապատկերում են իրերն ու երևույթներն իրենց չափերով, ձեւերով, ջերմությամբ, գույներով, համերով, հոտերով, ձայներով եւ այլն. Լ ատեղ միջավայրի գործոնների արտացոլման շրջանակը զգալիորեն քնդալնվում է Կենդանիները միջավայրի իրենց կյանքի համար կարևոր գործոններից բացի (խոտըր, ինչպես վերը նշվեց, սննդի, վնասակար նյութերի ու իրերի, բշնամիների, ջերմության, չորության ու խոնավության եւ այլնի մասին է.) արտացոլում են նաեւ միջավայրի չեզոք գործոնների մի մասը, որոնք նրանց համար որեւէ նշանակություն չունեն Լ յրանք այն չեզոք գործոններն են, որոնք տարածաժամանակային կալուն կապի մեջ են նրանց կյանքի համար կարևոր գործոնների հետ եւ, հետևապես, հանդես են գալիս որպես այդ կարևոր գործոնների ազդանշաններ Լ Օրինակ, նպատակաւի հոտը, համած ձայները, առնցք, խոտի համարյա անխելի խշխշոցը գայերի համար նրա ազդանշաններն են եւ օգնում են նրանց բռնել ու խժռել նրան Իր ազդանշանային բնույթի շնորհիվ ավելի լայն արտացոլելով միջավայրի գործոնները, զգայական կամ հոգեկան արտացոլումը բարձրակարգ օրգանիզմներին ինարավորություն է աւելիս պարզագույն օրգանիզմների համեմատ շատ ավելի լավ ու ճկուն հարմարվել միջավայրին եւ դիմանալ գոյության պայքարին.

Կենդանիների հոգեկան արտացոլման անմիջական ֆիզիոլոգիական մեխանիզմը, ինչպես ակ Ի Պ Պաժլովն է պարզել, պայծանական ռեֆլեքսներն են, որոնք առաջանում են կենդանիների անհատական

կյանքի ընթացքում Նրա մշակած պայմանական ռեֆլեքսների մերուղի-
րույ տվեց կենդանիների իրենց արտացոլման մասին դատել ոչ թե
սուրյեկտիվ, մարդկային չափանիշներով (իմա «այս շուրջը խելոք է, այն
սլոտը հիմար է, այս մեկը շատ բան է հասկանում, իսկ մյուսը՝ ըիչ» եւ
ուրիշ), այլ օբյեկտիվ գիտական չափանիշներով՝ Տարբեր տոնի ու
լարժբություն ձայների, տարբեր ֆիզիոլոգիայի ու նրանց ձեռնարկու-
թյունների, գոյների ու նրանց երանգների ու շառ՝ այլ գործունեկի
միատմանը ռեֆլեքսների գոյագման ու անհետացման արագությունը
վիայում է, քե որ կենդանին է ավելի լավ արտացոլում միջավայրը եւ՝ եւ
ուժուպես, ավելի լավ հարմարված դրան: Օրինակ, պարզվել է, որ շու-
ր մարդուց 3-4 անգամ ավելի սուր խողություն ունի լսում է ձայնի տու-
նի միջև 1/16-ը, Թռչուններն, լնդիակառակը, շատ նույր են զգալում
գուրները, երանգները, սակայն վատ են լսում ձայները:

Պայմանական ռեֆլեքսները գոյանում են ոչ պայմանական ռեֆ-
լեքսների հիման վրա, որոնք արտացոլում են կենդանու կյանքի համար
կարևոր միջավայրի գործոնները եւ փոխանցվում են ժառանգաբար,
էվ դա հասկանալի է, որովհետեւ՝ դրանցից գեր մեկի բազակայություն
դեպքում կենդանին մահանում է, Իսկ պայմանական ռեֆլեքսները ժա-
ռանգաբար չեն փոխանցվում, քանզի կենդանու կյանքի լնրաբարձ ազ-
դանշանները բազմիցս փոխվում են՝ Կենդանին գոյատևում է, երե կա-
յողանում է արտագույն ազդանշանների այդ փոփոխականությունը
Իսկ ինչ վերաբերում է միջավայրի չեզոք գործոնների երկբորդ խմբին
պոնք ազդանշանների դեր չեն կատարում եւ այդ իմաստով գոտ չեզոք
են, Եպա կենդանիները դրանք ոչ մի կերպ չեն արտագոլում, Ինտերու-
ոլես այդ արտագոլումը եւս նեղ է Այն բավարար է միջավայրին սուկ
հարմարվելու համար:

Մի փոքր առաջ անցնելով նշենք, որ մարդկային արտացոլումը, ալ-
սիտըն գիտակցությունը կարողություն է արտացոլել նաեւ միջավայրի
գոտ չեզոք, մարդու կյանքի համար նշանակություն չունեցող գործոն-
ների վիթխարի քազությունը, եւ՝ տվյալ իմաստով այն համընդհանուր
լուտթ է կրում: Մի խաբով, կարող է արտագոլել ամեն ինչ՝ Եվ դա կս-
ուարվում է աշխատանքի շնորհիվ:

§ 3. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ (ՆՈԳԵՎՈՐԻ) ԾԱԳՄԱՆ ԵՎ ԷՈՒԹՅԱՆ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Մարդը կենդանուց նրանով է տարբերվում, որ միջավայրն է հարմա-
լւզում իրեն՝ Դա չի նշանակում, թե նա ընդհանրապես չի հարմար-

վում. Որտեղ նա չի կարողանում միջավայրը հարմարեցնել. այնտեղ նա սովորված է հարմարվել՝ Օրինակ, մինչև հիմա նա չի կայտղանում իրեն եմբարկել բնության շատ ու շատ արհալիրքներ, ազդել դրանց վրա, վերափոխել ու կանխել դրանք. Սակայն նա այնքանով է մարդ, որքանով միջավայրն է հարմարեցնում իր նպատակներին. Միջավայրը, իմա բնությունը մարդուն պատրաստի հաց, տուն, սալ, ավտոմեքենա, գործարան եւ այլն չի տալիս. Նա ինքն է այդ բոլորը ստեղծում, վերափոխելով բնության տված նյութերը, առարկաները, երևույթներն ու ուժերը: Այդ վերափոխումը նա կատարում է աշխատանքի շնորհիվ՝ Ուրեմն, աշխատանքը մի գործընթաց է, մարդու եւ բնության միջև, որի միջոցով նա վերափոխում է բնության տվածը, դարձնում այն իր համար անհրաժեշտ կյուրական բարիք. Աշխատանքի միջոցով մարդն իրագործում ու վերահսկում է նյութափոխանակությունն իր եւ բնության միջև: Ուղղակի թե անտղյակի, ի վերջո, դրան եմ նպատակաուղղված աշխատանքի բոլոր ձևերը, անգամ նրանք, որոնք կարծես թե նյութական բարիքների արտադրության հետ որեւէ կապ չունեն (օրինակ, մանկավարժի աշխատանքը)

Աշխատանքն ունի 3 հիմնական տարր՝ աշխատող, աշխատանքի գործիչ եւ աշխատանքի առարկա. Աշխատող սուբյեկտն իր գործիքների միջոցով փոփոխում է աշխատանքի առարկան եւ դարձնում այն նյութական բարիք. Նրա կապը գործիչի եւ առարկայի հետ ամնմիջական է. իսկ վերաբերմունքը շահախնդիր, քանզի թելադրողն այստեղ նրա պահանջաուճերն են. Իմնչդեռ գործիչի ու առարկայի կապին նա ամնմիջակա չի մասնակցում, նրա պահանջաուճերները դեռ չունեն Օրինակ, կազին տարքելիս պետք է արտացոլվի կացնի հատկությունների ձևի մանրության, կարծրության, սրության հարաբերությունը աշխատանքի առարկայի համապատասխան հատկությունների հետ. Եթե կացինը շատ փոքր է, բեթեւ է, փայտից փափուկ, բուք եւ այլն, ապա այն փայտ չի կտորի. Հետևապես, այդ հատկությունները նախ պետք է արտապատկերվեն ինքնին, իրենք իրենց, այլ ոչ թե մարդու պահանջաուճերների տեսանկյունից, դրանցից անկախ, օլյեկտիվորեն, ինչպես որ կան. ‘Իս կատարվում է վերացարկման շնորհիվ, այսինքն սրություն, օրինակ, մարդն արտապատկերում է, վերանաղով իր պահանջաուճերներից, որտղի վերացական ձևով՝ Այնուհետեւ նա ամեն մի առարկա ու նրա հատկությունն արտապատկերում է մյուսներից անկախ, վերանաղով մյուսներից. Վերջապես, նմանության հիման վրա նա ընդհանրացումներ է կատարում. Այդ ընթացքում նա, վերանաղով եզակի, իրարից տարբերվող հատկություններից, ստեղծում է նմանօրինակ հատկությունների ընդհանրացված պատկերները: Հիրավի, կացնի սրությունն ու փայտ կտրելը պետք է ընդհանուր լինի ամեն մի կացնի ու

փառայի կտորի համար, այլ ոչ թե եզակի. միայն մեկ կազմի կամ փայտի կտորի համար Միայն այդ դեպքում կարելի կլինի աշխատանք կատարել Այսպիսով մարդն արտացոլում է իրերի այս կամ այն հատկաթյունը կատարելով 2 տիպի վերացարկում. 1 վերանում է իր պահանջ-տունքներից, 2 մյուս հատկություններից, այդ թվում եզակիներից Դրա տրիվի մարդու գլխում առաջանում է իրականության վերացարկված և լնդհանրացված պատկերը, որը նրա զգայարանների համար այլևս օտաչելի չէ. նա չի կարող այն կոնկրետ զգայական առարկայի տեսքով ստեղծել մտապատկերել Օրինակ, յուրաքանչյուր որ կարող է ստապատկերել մի եզակի մարդու, իսկ մարդուն ընդհանրապես չի կարող, ուրիշ զգայապես անորսալի է: Դա հնարավոր չէ թեկուզ մաշկի ու մազե-րի գույնի, հասակի ու կազմվածքի տեսակետներից. Հնարավոր չէ օրոսպատկերել մի հավաքական մարդ, որը միաժամանակ եւ սպիտա-կանոթ, եւ սեւանոթ, եւ կարմրամոթ, եւ դեղնամոթ լինի, եւ թխա-կեղւ եւ շիկահեր, եւ բարձրահասակ, եւ կարճահասակ եւ այլն Այդ վե-րացական եւ ընդհանուր պատկերները մշեկու, արտահայտելու եւ հա-յույնելու համար առաջանում է նշանների հատուկ համակարգ, որը լե-լու է կոչվում Լեզուն կարողանում է արտահայտել այդ վերացական պատկերները, որովհետեւ նրա սլարզագույն տարրերը հնչյունները եւս լեւացարկման արդյունք են, արտասանվում են չափազանց հուռակ, միմյանցից անկախ (ա, բ, գ եւ այլն) Տարբեր (32, 36) հնչյունների գու-րակցումների միջոցով ստեղծվում են վիթխարի քանակությամբ բառեր, որոնք մշում եւ արտահայտում են համապատասխան քանակի առար-կաներ եւ հատկություններ Այդ պատճառով մարդկային լեզուն կոչվում է հողաքաշխ, առանձին հնչյուններ ու բառեր արտասանող Կենդանի-ւերի մայնային ազդանշանները հողաքաշխ չեն Այդ պատճառով էլ սարդիկ չեն կարողանում դրանք արտաբերել Աքաղաղի կանչը հայե-լին արտասանվում է ծուղրուրու, ռուսերեն կուկարեկու, վրացերեն կլկ-լկլու, անգլերեն կոկլզուզլու եւ այլն:

Լեզուն մարդու երկրորդ ազդանշանային համակարգն է Այն ծագել է նրա զգայական պատկերներից կազմված առաջին ազդանշանային համակարգի հիման վրա: Բառերն, օրինակ, ազդանշանների ազդան-շաններ են Փողոցն անցնելիս «գգույշ, ավտոմեքենան» բացականչու-րյունը բավական է, որ մտաառկ աւցորդի գլխում ծագի իր վրա սուրա-գող ավտոմեքենայի մտապատկերը Լեզուն ունի 2 գլխավոր գործա-տույթ հաղորդակցման (կոնունիկատիվ) եւ մտքի արտահայտման (էք-սպրեսիվ) գործառույթներ: Այն մարդկանց հաղորդակցման համընդհա-նուր միջոց է Նրա օգնությամբ մարդիկ հաղորդակցվում են միմյանց հետ, արտահայտում ու միմյանց փոխանցում իրենց մտքերը:

Մարդու հոգեւոր աշխարհը, նրա գիտակցությունն իրականության

ոչ միայն վերազայելված ու ընդհանրացված, այլև նպատակադիր արտաբերումն է՝ Նախքան բնության իրերն ու երևույթները վերափոխելն ու նյութական բարիք դարձնելը մարդն այդ բարիքն ստեղծում է իր երևակայության մեջ՝ հա էլ հենց աշխատանքի նպատակն է. Այն որպես օրենք ուղղորդում է մարդու աշխատանքային գործունեությունը աշխատանքի ասարկանքի ու գործիքների ընտրությունը, գործիքների միջոցով այդ ստարկանքի վրա ազդելու եղանակներն ու հերթականությունը և այլն. Աշխատանքի միջոցով կոտրական բարիքներ ստեղծելու քննաքննում մարդն իրագործում է իր նպատակները.

Իր նպատակադիր բնույթի շնորհիվ մարդկային գիտակցությունն ստեղծում է ստացածին, երևակայական առարկաների ու երևույթների մի վերին աստիճանի բարդ ու հայտնատ հոգեդիր աշխարհ, որը նյութական աշխարհում իր եմանք չունի. Լինելով ստեղծագործական ուժ, գիտակցությունը ոչ միայն առաջացում, այլև կերտում է աշխարհը՝ Սա է գիտակցության պիսափոր առանձնահատկությունը. Սրանով է այն զվարտությունը առարկավորման կենդանիների գգայական, հոգեկան արտագրումով:

Որպեսզի նպատակը հաջողությամբ իրագործվի, անհրաժեշտ է 3 պայման՝ 1. նպատակը պետք է լինի ճիշտ, այսինքն՝ չհակասի բնության և հասոյակության օրենքներին, 2. միջոցները առարկաները, նյութերը, գործիքները և այլն պետք է ճիշտ ընտրված լինեն, 3. միջոցների կիրառումը ևս ճիշտ պետք է լինի՝ Երե նպատակը չի իրագործվում՝ տօրն այդ 3 պայմաններից առնվազն մեկում սխալ է. Թույլ տրվել Օրինակ՝ հավերժական շարժիչ ստեղծելու նպատակը սխալ էր, որովհետև հոսկառում էր Լևերդիայի պահպանման օրենքին, և այն ծախսովեց Դիմիական էլեմենտների վոլտակերպման նպատակը թեեւ ճիշտ էր՝ բայց այն իրագործելու պրիմիտիվների փորձերը ծախսողվեցին, ուղղիկաեւ սխալ էին միջոցները. Զիմիական ճեակցիաներով դա հնարափոր չէ՝ Դրա համար պետք է ուղիորակելով ճառագայթներ օգտագործվեն Միջոցների կիրառման եղանակի սխալներից ևս տեխնոլոգիական խոչընդոտները, որոնք փչացնում են արտադրանքը:

Հնուց նկատվել է՝ որ միեւնույն նպատակին կարելի է հասնել տարբեր միջոցներով, որտեղից էլ առաջացել է լավագույն, հեշտ, արագ եւ այլն միջոցների ընտրության ինդիքը՝ Դրա հիման վրա եզրակացրել են՝ որ նպատակակալ իրավիս անկախ են միջոցներից և դրանք կարելի է իրագործել գտեկազամ միջոցներով. Այստեղից էլ առաջացել է խորագրւաւ անբարոյական «նպատակն արդարացնում է միջոցները» քաւածեր. Այն որոյաբարբել ու հիմնաւորել է XVI դ. իտալացի նշանավոր բաղադրագետ Մարքաւելլին. Ըստ նրա, իր նպատակին հասնելու համար միտպետը կարող է դիմել ամեն տեսակի կեղծիքի, խաբեության.

գտվածամտության, սպանությունների եւ այլն. Սակայն այդ լուսնածեղ ուխտ է. քանզի նպատակների անկախությունը միջոցներից հարաբերական ու սահմանափակ է. Ազնիվ, արդար ու վեհ մարդկային նպատակներին հասնելու համար ստոր ու հանցագործ. անմարդկային միջոցները պիտանի չեն. Դրանք խեղաթյուրում են բուն նպատակների յավարտւոյն դէպքում պատրանք ստեղծելով նրանց իրագործման մասին Նմանօրինակ պիտի կատարեցին մարքսիզմ-լենինիզմի առաջնայւղերը, որոնք ձգտում էին կոմունիզմի ամենավեհ նպատակն իրականացնել՝ զանգվածային բռնությունների եւ սպանությունների միջոցով. Ըրբյուրեքում, ազատության, հավասարության ու եղբայրության հասարակարգի փոխարեն ստեղծեցին բիրտ անբույժատիրական բռնապետություն: Ընդ որում. միջագգային կոմունիստական շարժումը մարդկային պատմության մեջ միակ դեպքն է. երբ համաշխարհային մասշտաբի շարժումը պիտի է ոչ միայն իր միջոցներով, այլեւ իր նպատակով, որն ուստպիական ու պատրանքային է, եւ իրագործման եղանակներով.

Ամփոփելով վերն ասվածը, գիտակցությանը կարելի է ասել հետևյալ սահմանումը՝ **Գիտակցությունը հոգեկան արտացոլման բարձրագույն, սոցիալական ձևն է, որն ունի վերացարկված, ընդհանրացված, բնական միջոցով արտահայտվող, նպատակադիր եւ ստեղծագործական բնույթ:**

§ 4. ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գիտակցությանն ունի 3 սերտորեն փոխկապակցված կողմ՝ **քանականություն, հուզականություն եւ կամք**. Բանականության շնորհիվ սարդը ճանաչում է աշխարհը. Դա նրա ճանաչողական կարողությունն է. էայն իմաստով այն ներառնում է **զգայական եւ տրամաբանական** (ստանդուղական) պատկերների ստեղծման կարողություն. Բանականության դերը գիտակցության համար այնքան մեծ է, որ մարդն անվանվում է **քանական մարդ, լատիներեն հոմո սապիենս**, այսինքն ցանկացած բան ճանաչելու, հասկանալու բնդունակ էակ:

Հուզականությունը մարդու զգացմունքների աշխարհն է. Նա ոչ միայն ճանաչում է շրջապատի աշխարհը, այլեւ զգացմունքներ, ապրումներ է ունենում. Նա վերապրում է աշխարհը, եւ շփվելով նրա հետ, ունենում է հաճույքի ու սիւստության, ուրախության ու տխրության հպարտության, վախի, սարսափի, մողկանքի եւ բազմապիսի այլ զգացումներ.

Կամքը մարդու նպատակադիր գործունեությունն ծախալելու կարող-

զուրյունն է Կամքի միջոցով նա հետեւողական գործողություններ է կատարում, հետապնդելով ու խրափորձելով իր առջեւ դրված նպատակները Մարդկանց կամքի ուժը չափազանց մեծ կարող է լինել։ Առանք երբեմն երկար տարիներ, տասնամյակներ, անգամ իրենց ամբողջ կյանքը կարող են նվիրել մի որեւէ նպատակի՝ Կամային գործողությունների միջոցով 1. օր մարդիկ վերափոխում են իրենց եւ ենթարկում ու ծառայեցնում ամբողջ աշխարհը ինչպես բնության, այնպես էլ հասարակության երևույթները։ Մայրու մեծությունն ու վեհությունը չափվում են նրա իր առջեւ դրած և իրագործած նպատակների մեծությամբ ու վեհությամբ։ Ամեն մի մարդ, հատկապես նոր կյանք մտնող երիտասարդ, պետք է իր առջեւ զնի մեծ ու վեհ նպատակներ, ինչպես Հուլիոս Կեսարն է արել։ Պատմում են Կեսարը մի օր արտասվել ու ասել է. «20 տարիս արդեն բոլորել է. բայց անմահության համար դեռ ոչինչ չեմ արել»։ Ոչ բոլորն են, իհարկե, բնդունակ անմահության, բայց, աշխարհ գալով, մարդը կոչված է առավելագույնս իրականացնել իր ձիրքերը եւ առավելագույնս օգուտ քերել եւ անձամբ իրեն, եւ իր հայրենիքին։

Ինքնագիտակցություն: Մարդը որպես գիտակցությամբ օժտված էակ մարդ-աշխարհի հարաբերության մեջ գիտակցող սուբյեկտն է, իսկ աշխարհը, այսինքն այն ամենը, ինչին ուղղված է գիտակցությունը, կոչվում է գիտակցության օբյեկտ։ Եվ սովոր դեպքում նրա համար օբյեկտ է ոչ միայն արտաքին մյուսական աշխարհը, աղեւ իր ներքնաշխարհը, իր սեփական եռգեւոր աշխարհը։ Դրա հետեւանքով մարդկային սուբյեկտը տրոհվում է իր ներսում օբյեկտի եւ սուբյեկտի։ Այսպես մարդը կարող է իր համար օբյեկտ դարձնել եւ իր մարմինը, եւ իր մտքերը, ձգտումները, նպատակները, զգացմունքներն ու կրքերը, կամքի դյուստությունները եւ այլն։ Այդ լնթացքում առաջացած մտքերն ու զգացմունքներն իրենց հերթին կարող են օբյեկտ դառնալ մի նոր մակարդակի մտքերի ու զգացմունքների համար եւ այդպես շարունակ մինչեւ անվերջություն։ Մարդու այդ անվերջորեն ընթացող ինքնատրոհումը սուբյեկտի եւ օբյեկտի ոչ միայն ինքնավերլուծման, ինքնաճանաչման գործընթաց է, ինչպես Սոկրատեսն էր կարծում։ Դա միաժամանակ սուբյեկտի ինքնաարժեւորման գործընթաց է։ Ոմանք ինքնագոյի կամ ինքնասիրահարված են, մյուսները՝ դժգոհ, անգամ խոր կոնֆլիկտի մեջ են իրենց հետ։ Ոմանք զերսզնահատում են իրենց, մյուսները՝ թերագնահատում եւ այլն։

Ինքնագիտակցությունը գիտակցության զագաթնակետն է։ Մարդու որպես սուբյեկտի զարգացման աստիճանը պայմանավորված է նրա ինքնագիտակցության զարգացման աստիճանով։ Փիլիսոփայությունն օգնում է մարդկանց զարգացնելու իրենց ինքնագիտակցությունը

Ինչպես վերը նշվեց, գիտակցությունը կենդանիների հոգեկան արտադրության բարձրագույն ձևն է: Այն առաջանում է ոչ թե հոգեկան արտադրության հաշվին, վերացնելով վերջինը եւ զրավելով նրա տեղը, այլ որս հիման վրա, ներգործելով նրա վրա, բարձրացնելով մի նոր ավելի բարձր մակարդակի ու դարձնելով մարդկային: Դրա հետեւանքով մարդու հոգեկանը շատ ավելի լայն է իր բովանդակությամբ, քան գիտակցությունը, որովհետեւ գիտակցությունից բացի այն ներառում է նաեւ **ենթագիտակցական եւ անգիտակցական** հոգեկան երևույթները:

Ենթագիտակցական երևույթները մասամբ են գիտակցվում մարդու կտրից. Դրանք չափազանց բազմազան են՝ Դրանցից են, օրինակ, չափվել ու վազելը, մարդ ճանաչելը, սովորությունները եւ աշխատանքային հմտությունները: Ենթագիտակցական գործողություննր մարդը երբեայում է մեխանիկորեն՝ Պարզված է, որ մարդը մասնագիտական հմտություններ է ձեռք բերում եւ աշխատանքի բարձր արտադրողականություն է, ցույց տալիս այն ժամանակ, երբ նրա շարժումները դառնում են ենթագիտակցական, մեխանիկական: Այդպիսին են հմուտ մեքենավարների, կոմպյուտերային օպերատորների, օդաչուների, երաժիշտների եւ այլն շարժումները:

Ենթագիտակցականը միաժամանակ նաեւ մարդկանց դաստիարակության հոգեկան իենարանն է: Հակառակ խորհրդային լոբբինման, գիտափառակությունն ամուր եւ հուսալի է դառնում, ելք ամրագրվում է ուղիղ ու թե գիտակցության, այլ ենթագիտակցության ոլորտում, հանվում գալով սովորությունների, վարժվածությունների, հմտությունների եւով: Ազնվությունը, շիտակությունը, պարտաճանաչությունը եւ մարդկային մշուս բոլոր արժանիքները պետք է դառնան սովորություն, քննություն, որպեսզի նույնիսկ ցանկության դեպքում մարդը դժվարանա սուզ, խաբել, խուստումը չկատարելը, գողանալ եւ այլն: Ֆիզիոլոգիական դա կատարվում է, երբ գիտակցության ամմիջական կենտրոն հանվիտացող ուղեղի թաղանթից այդ արժանիքներն անցնում եւ ամրագրվում են ուղեղի ենթաթաղանթում:

Հոգեկան երևույթների երրորդ խումբը կազմված է **անգիտակցական** երևույթներից, որոնք մարդը բոլորովին չի գիտակցում: Դրանք չափազանց բազմազան ու վերին աստիճանի բարդ, համարյա չուսումնասիրված երևույթներ են: Դեռ ավելին, գիտությունը չի կարողանում անզամ ուսումնասիրության համապատասխան մեթոդներ գտնել եւ չգիտի, թե ուր կողմից մոտենա դրանց: Որոշ չափով ուսումնասիրված են մարդկային քնազդները, երազները եւ շատ քիչ լուսնոտությունը, հիպնոսը: Դեռ անլրված են մնում տելեպատիան եւ կանխագգացումը:

Ե՛նեւ հիպնոսը (հունարեն հիպնոս-քուն բառից) թույլ է ուսումնասիր-

ված, սակայն մյուս անգլիտակցական երեսույթների համեմատ ավելի լայն կիրառում է գտել բժշկության, մանկավարժության եւ կրկեսային արվեստում. Հիպեոտիկ ներշնչման միջոցով տարբեր, հիմնականում նյարդային հիվանդություններ են բուժում, օտար լեզուներ են սովորեցնում, կրկեսային ներկայացումներ են տալիս Հայտնի են հիպնոսի մեկը մյուսից զարմանալի 4 տիպի երեսույթներ. երազկոտություն (որը նման է լուսնոտության), քարացածություն, գերհիշողություն եւ պարզատեսություն. Երազկոտության դեպքում հիպնոսացնողը հիպնոսացված մարդկանց տարբեր պատկերներ է ներշնչում եւ ստիպում կատարել իր հրահանգները. օրինակ, որ եւանք գետի ափին են եւ պետք է մերկանան ու լողանան. Քարացածության դեպքում մարդու մարմինը քարանում է եւ մարդը գերմարդկային ուժ է դրսևորում. Գերհիշողության դեպքում հստոր կարող է անցիր ասել անգամ հեռավոր անցյալում կարդացած որեւէ վերք, քստ դրում բառ առ բառ, կետ առ կետ. Պարզատեսության դեպքում մարդուց որեւէ բան բացքնել հնարավոր չէ. Առանց որոնումների, անմիջապես եւս գտնում է իրենից թաքցված ցանկացած առարկա, կարծես թե ինքն է թաքցրել

Հիպնոսը կարող է լինել եւ հետաձգված: Հիպնոսացվածին առաջադրանք է տրվում հետագայում կատարելու համար, որը նա կշված օրն ու ժամին ինքնին ընկնելով հիպնոսի մեջ, կատարում է, իսկ հետո արթնանում եւ ոչինչ չի իշխում. Հիպնոսի վիճակում մարդուն կարելի է դրդել հանգադրծության.

Հիպնոսը լինում է անհատական, կամերային հավաքական (կրկեսի կամ թատրոնի բոլոր հանդիսատեսներն են հիպնոսացվում) եւ բնական պայմաններում զանգվածային. Այս վերջինը հիպնոսի զագաթնակետն է:

Տելեպատիան կամ հեռագագացումը (հունարեն տելե-հեռավոր եւ սլարոս-զգացում քառերից) շատ հազվադեպ հոգեկան երեսույթներից է: Հատ ու կենտ մարդկանց մոտ նկատվում են մեծ հեռավորություններով ծտքեր հաղորդելու եզակի դեպքեր: Մեկը զգացել է ընկերոջ մահը, մյուսը նեջելու ժամանակ տոացել (տեսել) է ռազմածակատ մեկնող անուսնու չողտրկած հեռագիրը եւ այլն. Հագորդակցումը տեղի է ունենում մուս հարազատների ու շատ մտերիմ մարդկանց միջեւ զգացմունքային առավելագույն լարվածության պայմաններում.

Տելեպատիայի մեխանիզմների մասին կա 2 ենթադրություն. Ըստ առաջինի, մտքերը հաղորդվում են ուղեղի ռադիոալիքների միջոցով: Մարդկային ուղեղներն այստեղ համարվում են ռադիոհաղորդիչներ եւ ռադիոընդունիչներ, որոնք արծակում են տարբեր երկարության ռադիոալիքներ. Հաղորդակցումը տեղի է ունենում սոսկ այն դեպքում, երբ ալիքների երկարությունը համընկնում է: Մյուս ենթադրության համաձայն, հաղորդակցումը տեղի է ունենում նեյտրինոյի ալիքների միջոցով,

դրոնք, ի տարբերություն ռադիոալիքների, օժտված են քաղաքացիական մարտի կատարման համարյա կատարյալ հատկությամբ

Տեղեկատվական լայն հեռավորություն և տալիս ազդելու մարդկանց տեղեկատվական հոգեկան կենտրոնների վրա, հետեւապես նրանց գիտակցության վրա, եւ տիրապետելու նրանց, խոսքը տեղեկատվական տարրերի միջոցով մարդկանց եւ ամբողջ աշխարհին տիրապետելու մասին է, ինչպես դա նկարագրված է ֆանտաստ գրող Ա Ռեյսեի «Աշխարհի տիրակալը» վիպակում: Ըստ որոշ տվյալների, հիպոնոսի եւ տեղեկատվային տեխնիկան թույլ է տալիս ազդելու մարդկանց գիտակցության վրա եւ այսպես ասած «զվաճալու նրանց ուղեղները» Այժմ մի շարք երկրներում, հատկապես ԱՄՆ-ում, օրենքներ են ընդունված այդպիսի ազդեցությունների դեմ՝ Քանի որ դա կարող է հզորագույն զենք լինել մարդկանց տիրապետելու համար Տվյալ բնագավառի բոլոր հետազոտությունները խիստ գաղտնիացված են

Կանխագագացումը, այսինքն՝ ապագան կանխագուշակելու կարողությունը էլ ավելի առեղծվածային եւ հետազոտման համար առայժմ փառադրեն անմատչելի բնագավառ է Այդ մասին հայտնի են ապշեցուցիչ դեպքեր Օրինակ, կանխագագացվել է «Տիտանիկ» նավի խորտակումը Անգլիական թերթերից մեկն է, դա տպագրել: Կանխագուշակումներ է արել պատմվ թուղարուհի Վանգան:

Մաերայն կանխագագացման երևույթների խնդիրը մնում է այնքան բարդ որ գիտնականների մեծ մասը դրանց գոյությունը չի ընդունում, ինչպես դեպքերը համարելով պատահական զուգադիպության արդյունք

Այս բոլորը վկայում է, որ մարդկային ուղեղը դեռ շատ եւ շատ գուցա-նկելներ ունի, որոնց բացահայտումը թերեւս հեռավոր ապագայի խնդիր է:

§ 6 ԿԻՔԵՌՆԵՏԻԿԱՆ ԵՎ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կիբեռնետիկան, ձեւավորվելով (1948 թ) որպես գիտություն ինֆորմացիայի եւ ավտոմատների մասին, կարողացավ ստեղծել ինֆորմացիոն մեքենաներ, ինֆորմացիա իտղորդող եւ ընդունող, փոխակերպող ու որոնող, ինչպես նաեւ օգտագործող մեքենաներ, որոնք հայտնի են Էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաներ կամ կոմպյուտերներ անվանումով Այդ մեքենաները ամերիկայեյի արագությամբ վայրկյանում 8-10 միլիոն տարբեր մաթեմատիկական, տրամաբանական պրոծողություններ են կատարում, մեքենայացնելով մարդկային մտածողության դի տարբ գործառույթներ Արեւմուտքում սկսեցին պնդել, որ մարդու եւ մեքենայի բանականությունների տարբերությունը գուրա բանական

է. որ մարդու ուղեղը բարդ լինֆորմացիոն մեքենա, իսկ մեքենայի ինֆորմացիոն բլոկը պարզ մարդկային ուղեղ Այնուհետեւ սկսեցին խոսել մարդու բանականությունը լիովին կրկնօրինակող արհեստական բանականություն, անգամ գերբանականություն ստեղծելու հեռանկարի մասին Գերբանական կիբեռնետիկական մեքենաները, ըստ տվյալ կարծիքի. աստիճանաբար մարդկանց դուրս կմղեն ֆիքսմաների և մուլ-նիսկ ողջ հասարակության կառավարման ոլորտից Կստեղծվեն կիբեռ-նետիկական պրեզիդենտներ, վարչապետներ, մալսարարներ եւ այլն: Այդժամ կվերսկան կապիտալիզմի բոլոր թելություններն ու արատնե-րը արտադրության անարխիան, ճգնաժամներն ու գործազրկությունը եւ այն կդառնա համընդհանուր բարեկեցության հասարակություն. Լավա-տեւ ֆանտաստ գրողները սկսեցին նկարագրել մարդու ապագա դրսիստային կյանքը, երբ ամեն ինչ կանեն մեքենաները, իսկ մարդուն կմնա միայն վայելել Հոգեւտեսներն, ընդհակառակը, մարդկությանը խոստանում էին մոռալ ապագա, երբ այդ մեքենաները, լինելով մարդ-կանցից շատ ավելի խելոք, իրենց կենթարկեն նրանց, հետեւապես կա-ռաջանա ստրկության մի նոր ձեւ Եվ նրանք նկարագրում էին սարուս-փելի տեսարաններ, թե ինչպես են մարդիկ հուսահատ պատերազմում իրենց ստրկացնող մեքենաների դեմ

Կիբեռնետիկայից արվող այս հետևությունների պատճառով խոր-հրդային մարքս-լենինյան փիլիսոփաները խստորեն տրամադրվեցին նրա: դեմ Այն հայտարարվեց բուրժուական, ռեակցիոն իդեալիստա-կան, մետաֆիզիկական կեղծ գիտություն, իմպերիալիզմի դարաշրջանի ծնունդ, որը մեխանիստորեն մարդուն մուլմացնում է մեքենայի հետ, դրանով արդարագնելով աշխատավորների անմարդկային շահագոր-ծումը, ձգաում է վերացնել կապիտալիզմի արատները եւ հավերժացնել այն: Վերջին հսկզամամքը դիտվում էր որպես կիբեռնետիկայի մեծա-գույն հանգանք, բանգի ժխտում էր կապիտալիզմի արատները վերաց-նելու մարքս-լենինյան դեդատոմք, այն է կապիտալիզմի ոչնչացումն ու կոմունիզմի կառուցումը Եվ այդ պատճառով կիբեռնետիկան ԽՍՀՄ-ում արգելվեց, որի հետևանքով այն մոտ 20 տարով ետ մնաց արևմ-տյան երկրներից եւ որի դառը պտուղները մենք այսօր էլ ճաշակում ենք

Խորհրդային փիլիսոփաները ամեն կերպ ընդգծում եւ չափազանց-նում էին մարդու բանականության որակական տարբերությունը մեքե-նայի արհեստական «բանականությունից». Հատկապես նշում էին, որ մարդու բանականությունը ծագել է կենսաբանական հիմքի վրա, իր էու-թյամբ սոցիալական է, սերտորեն կապված է գիտակցության եւ ինքնա-գիտակցության հետ, հոգեւոր բնույթի զգայական, զգացմունքային եւ կամային երեւոյթների մի ամբողջ աշխարհ է: Իսկ կիբեռնետիկական մեքենան իր եիսքով մեխանիկական է, իր էությամբ տեխնիկական

ստորք, հետևապես կարող է սոսկ արտաքուստ նմանակել ձարդու բա-
ռուկանության առանձին գործառույթներ, ամկարող լինելով կրկնօրի-
նակել նրա հոգեւոր ներքնաշխարհը:

Ներկայումս ավելի հիմնավոր է թվում եւ ավելի է տարածված եր-
բուրդ փոխզիջումային սեռակետը, ըստ որի կիբեռնետիկան կարող է
մոդելավորել ձարդու բանականությունը եւ գիտակցության ցանկացած
գործառույթ, եւ այդ ուղղությամբ որեւէ սկզբունքային խոչընդոտ չի կա-
յող լինել: Ժամանակի ընթացքում ինֆորմացիոն մեքենաները կհողե-
րավորեն դրանց նորանոր գործառույթներ, կլինեն դրանց սովելի ու ավի-
լի կատարյալ նմանակները, իսկ որոշ տեսակետներից, օրինակ գոյծո-
ւության արագությամբ, ծավալով եւ այլն, անգամ կգերազանցեն
դրանց: Իսկ կատարելագործված մեքենաներն իրենց հերթին կդառնան
ևս ուրիշ միջոց մարդկային հոգեւոր աշխարհի ավելի խոր ու բազմա-
նյութականի ուսումնասիրության համար: Եվ այդ ուսումնասիրություննե-
րը, բացառված չէ, մարդկությանը կմատուցեն այնպիսի անակնկալներ
որոնք լուրջ, անգամ արմատական փոփոխություններ կմտցնեն ժամա-
նակակից փիլիսոփայական աշխարհայացքում, ստիպելով վերանայել
փիլիսոփայության բազմաթիվ հարցերի այժմյան լուծումները: Մարդ-
կությունը հիմա գտնվում է այդ երկար ճանապարհի միայն սկզբում:

ՊԼՈՒՆ 4

ԻՄԱՅՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Իմացության տեսությունը կամ իմացաբանությունը բխում է փիլիսոփայության կիմնական հարցի երկրորդ կողմից՝ աշխարհի ճանաչելիության հարցից:

Իմացության տեսությունն ուսումնասիրում է ճանաչողության բնդհանուր նախադրյալները, բնույթը եւ հնարավորությունները, պարզում է գիտելիքի հայաբերությունը իրականության հետ, գիտելիքի ճշմարտության եւ հավաստիության պայմանները:

§ 1. ԶԳԱՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԻՆՏՈՒԻՏԻՎ ԻՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդիկ շատ ենուգ նկատել են, որ շրջապատի իրերն ու երևույթները իրենք ճանաչում են առաջին հերթին իրենց 5 զգայաբանների միջոցով, այնուհետեւ բանականության կամ մտածողության եւ, վերջապես, սնմիջական կոսմոսն կամ ինտուիցիայի միջոցով: Ընդհանրացնելով սարդկալին իմացության բազմադարյան փորձը, փիլիսոփաներն առանձնացրել եւ ուսումնասիրել են մարդկային ճանաչողական 3 հիմնական կայողություն՝ **զգայական, բանական եւ ինտուիտիվ**:

ա) **Զգայական իմացությունը** տեղի է ունենում մարդու զգայաբանների միջոցով: Այն սալիս է իրերի ու երևույթների մասին անմիջական, ակնատու եզակի եւ մակերեսային գիտելիքներ: Զգայական գիտելիքներն սնմիջական են, որովհետեւ ծագում են իրերի ու երևույթների հետ զգայաբանների ուղղակի շփման բնթացքում: Ակնատու են, քանզի աշդ իրերն ու երևույթները տրվում են իրենց կոնկրետ ձեւերով, չափելով, գոյններով, քերմությամբ՝ հարթությամբ, հասնով, հոտով եւ ալլն: Աշխարհի ամբողջ գեղեցկությունն ու հմայքը, ինչպես նաեւ ազդողությունն ու ալյանդակությունը մարդն ընկալում է իր գիտելիքների ակնատու բնույթի շնորհիվ: Դրանք մեր հույզերի ու զգացմունքների աղբյուրն են, մեր ապրումների հաճույքի, գնալյանքի, կամ ընդհակառակը տհաճության, նուկանքի, վախի ու սարսափի հիմքը: Դրանք գիտելիքներ են տալիս ալս կամ ալն եզակի իրերի ու երևույթների մասին, օրինակ՝ ալյալ մարդու, ալյալ վարդի գույնի եւ քուրմունքի, ալյալ լեռան՝ Արարատի կամ Յուձիյամալի, կամ էլ մի ալլ եզակի լեռան մասին: Ալլ գիտելիքները միաժամանակ տալիս են իրերի արտաքին պատկերը, Հիրավի, մարդր հազարամլակներ շարունակ դիտել է Արեգակը, կալծակը, Էլեկտրա-

կատարյունը, բայց չի կարողացել ևս սկզբունքորեն չի էլ կարող տեւունել զրոնեց ներսում ընթացող պրոցեսները, այն, որ Արեգակի խորքում տեւի ևն ունենում ջերմամիջուկային ռեակցիաներ, կայծակը էլ լեկտրական փայլերի պարպում է, իսկ էլեկտրականությունը էլեկտրոնների հոսք, Մի հոսքով մարդը չի կարող զգայապես ընկալել իրերի ու երեւոյթների փոքրին Լուրջումը, նրանց ներքին օրենքները, Նա սահմանափակվում է Վոյն նրանց արտաքին կողմերով

Չգալական խնացությունն ունի 3 ձև 1) զգայություն, 2) ընկալում և 3) մտապատկեր:

Չգայությունն անմիջական ևս ակնառու գիտելիք է Լգակի իրերի հոսք երեւոյթների առանձին արտաքին հատկոյությունների մասին Օրինակ, նսւելով կարմիր վարդին մարդը տեսողության միջոցով զգայում է որոս կարմիր գոյունը, չափն ու ձեւը, ձեռքի միջոցով նրա ծաղկաբերթերի բուռնությունը, փշի խայթոցը, իսկ հոտառության միջոցով նրա բուր-տուկը: Մարդու ակամջը, քիթը եւ լեզուն մասնագիտացված են զգայե-րու իրերի ու երեւոյթների միայն մեկ որոշակի հատկոյություն ակամջը փոյն ձայները, քիթը միայն հոտերը, իսկ լեզուն միայն համար Լսել ու քն ու ձեռքը նմանօրինակ նեղ մասնագիտացում չունեն, նրանք զգա-ում են տարբեր տեսակի բազմաթիվ հատկոյություններ, Օրինակ, աչքը տեսնում է յույսը, գոյները, չափերը, ձևերը, հեռավորությունը: Ձեռքը չափում է կարծրն ու փափուկը, ծամըն ու թեթեւը, տաքն ու սառը, չափն ու ձևը, հարթն ու ոչ հարթը եւ այլն Լույսի, գոյների, համի ու հոտի, փշի զգայութիւնը նրանց համար անմատչելի է:

Ընկալումն իրերի ու երեւոյթների մասին ամբողջական ակնառու լիտելիք է Այն առաջանում է մարդու գիտակցության մեջ նրանցից որոպած զգայությունների միացման միջոցով Հետեւապես, ընկալումը տարբերվում է զգայությունից այնպես, ինչպես ամբողջը մասից Ընկա-լությունը մարդու զգայարանների համատեղ գործողության արգասիք-ովն են Օրինակ, իր տեսողության, շոշափելիքի եւ հոտառության ուրկնով մարդն ընկալում է վարդը որպես տարբեր հատկոյությունների մի ամբողջություն:

Չգայությունները եւ ընկալումները շարունակում են գոյություն ունե-ւալ ալեքան ժամանակ, քանի դեռ զգայարանները կապված են իրերի ու երեւոյթների հետ, քանի դեռ այդ իրերն ու երեւոյթներն սղղում են որոնեց վրա Հենց որ այդ կապը, այդ ազդեցությունն ընդհատվում է, որոնք անմիջապես անհետանում են, Օրինակ, աչքերը փակելուն պես փորդի ընկալումն անհետանում է Բայց ոչ փովին Այն անցնում է մար-դու նիշողության ոլորտը եւ ամրագրվում է ալետեղ Ցանկութուն կամ տեղիաժեշարության դեպքում մարդը կարող է իր հիշողությամբ վերա-կրուպնել այն իր երեւակայության մեջ մտապատկերի ձևով

Մտապատկերը ճարգու երևակայության մեջ հիշողության ուժով վերականգնված նախկին զգայությունն ու ընկալումն է՝ Եթե հիշողության ուժը բավարար չէ, ապա դրանք անցնում են անգիտակցականի խոր շերտերը և ընդմիջտ մոռացվում։ Մտապատկերների ձևով դրանք կարելի է վերականգնել հիսլոնոսի միջոցով, ուսկայն այնքան վառ, կայուն ու կոնկրետ, որ հիսլոնոսագվածն այդ մտապատկերներն ընդունում է յեալ իրերի և երևույթների առաջացրած զգայությունների և ընկալումների տեղ։ Հետեւապես, նա իր պատրանքները նույնացնում է յեալ իրականության հետ։ Զգաստ վիճակում (տրմալ՝ մարդու մտապատկերները ղժգույն, անկայուն, նվազ իստակ ու կոնկրետ են և նա իստակորեն տարբերում է դրանք զգայություններից ու ընկալումներից։

Մտապատկերների շնորհիվ մարդկային իմացությունը դադարում է գամված լինել իրերին ու երևույթներին, դառնում է հարաբերակամորեն ինքնուրույն, կարողանում է մտապատկերներ կուտակել և դրանց հետ լալատորեն տարբեր մտային գործողություններ կատարել։ Մարդը բաժանում է դրանք լաանձին մասերի և իստկանիշների, այսինքն վերլուծական աշխատանք (անալիզ) է կատարում, ապա վերացարկումներ է անում, զննում է այդ մասերից ու հատկանիշներից ամեն մեկը մյուսներից անջատ, ստանալով վերացական, միակողմանի գիտելիքներ։ Այնուհետեւ, իամենաւտություններ անելով, դրանց միջեւ նմանություններ է գտնում և ըստ նման մասերի և հատկանիշների ընդհանրացումներ է անում։ Դրանից հետո մայղը կարող է տարբեր մասերն ու հատկանիշներն իր գանկուրյամբ, լալատորեն միացնել իրար և ստեղծել նորանոր, այդ ղվում կամաբական, ֆանտաստիկ մտապատկերներ, ինչպես, օրինակ, եննաւլրոսը (մարդաձին), մեղուլա-գորգոման, կամ Լլ ցանկացած չափերի օղային ամրոցներ ոսկուց, աղամանից և այլ թանկարժեք քարերից և այլն, որոնք կարծես թե լիովին կտրված են իրական աշխարհից։ Սակայն դրանց հիմքն ի վերջո մնում է երկրային։ Այդ պատճառով էլ մտապատկերների շնորհիվ մարդկային իմացության ձեռք բերած ալատությունը հարաբերական է, ունի իր որոշակի սահմանները։

Զգայական իմացության շուրջն առայսօր էլ չեն դադարում սուր վեճերը փիլիսոփայական տարբեր ուղղությունների ու դպրոցների միջեւ։ Մուրյեկտիվ իդեալիզմի և մալիլիստական ուղղությունը զգայությունները նույնացնում է իրերի ու երևույթների հետ։ Օրինակ, Բերկլին ու Մալսը պնդում են, որ ամեն մի իր տարբեր զգայությունների միակցություն է։ Ասենք, դեղին, դեղնակարմիր, կարմիր գույնի, որոշակի չափի ու կտր ձեւի, որոշակի քաղցր, կիսաքաղցր, թթու համի ու հոտի զգայություններից ուտացվում է խնձոր, մի ուրիշ զգայություններից՝ տանձ, դեղձ, ծիրան և այլ մրգեր։ Ըստ Հյունի և Կոնտի, զգայությունները մարդկային

խմացության միակ օբյեկտներն են: Դրանցից այն կողմ մարդը ոչինչ չի ստանալ չի կարող. Հետեւապես, նրանք եւս զգայություններն ու իրերը փաստորեն նույնացնում են.

Ազնոստիկ Կանոտի համոզմամբ, զգայությունները միակ ռեալություն է. Դրանցից այն կողմ գոյություն ունեն աշխարհի իրերն ու երեւոյթները, որոնք ազդում են մարդու զգայարանների վրա եւ առաջացնում զգայություններ. Իրերը զգայությունների պատճառներն են. քայց այդ զգայություններն իրերի հետ ոչ մի նմանություն չունեն, դրանց արտապատկերները չեն. Հետեւապես, իրերն ինքնին մնում են անճանաչելի. Մարդը կարող է ճանաչել միայն իրերի երեւոյթները, այսինքն թե ինչպես են դրանք երեւում իր աչքին:

Որոշ ազնոստիկներ զգայությունները համարում են իրերի ու երեւոյթների պայմանական նշանները, սիմվոլները կամ հիերոգլիֆները. Այդ տեսակետին էին Մյուլերն ու Հելմհոլցը. Ըստ նրանց, փանազան իրեր առաջացնում են զանազան սիմվոլներ, որոնք բավական են այդ իրերը միմյանցից տարբերելու համար, քայց ոչ մի դեպքում դրանց հետ պիտի նմանություն չունեն, դրանց պատկերները չեն.

Այսպիսով, վերոհիշյալ սուբյեկտիվ իդեալիստները, թեւ հակադիր պիլքերից, ժխտում են արտացոլման սկզբունքը. Բերկլյականները ժխտում են այն, նույնացնելով իրերը զգայությունների հետ, իսկ կանտակականները կտրելով զգայություններն իրերից, չտեսնելով նրանց միջև որևէ նմանություն կամ զգայությունները հանգեցնելով իրերի սիմվոլների հիերոգլիֆների.

Մատերիալիստներն, ընդհակառակը, խմացության տեսության հիմք են ընդունում արտացոլման սկզբունքը. Նրանց համոզմամբ մարդկային ամբողջ խմացությունը, այդ թվում նաեւ զգայականը, արտաքին եւութական աշխարհի իրերի ու երեւոյթների արտացոլումներն են սուբյեկտային գլխում. Արտացոլման սկզբունքը, կարելի է ասել, մատերիալիզմի խմացության տեսության ամենագլխավոր սկզբունքն է.

Առտիկ շոջանի մատերիալիստական ուսմունքներում արտացոլման սկզբունքը պարզունակ (պրիմիտիվ) ձեւով է մեկնաբանվել. Օրինակ, աստուծոյստ Դեմոկրիտը պնդել է, որ իրերը ճառագայթում են իրենց պատկերները, որոնք եւ ընկալվում են մարդու տեսողությամբ. Զգայությունների Արիստոտելը նմանեցնում էր մոսի վրա կնիքի թողած դրոշմին. Ինքրն, ըստ Արիստոտելի, ազդում են մարդու զգայությունների վրա եւ յողնում են իրենց դրոշմները: Այս տեսակետից մարդկային փտակցությունն ընդհանրապես մի քաղ հայելի է, որն արտացոլում է արտաքին աշխարհը. Հայելային արտացոլման սույն տեսակետը դարեւաբանական իշխող է եղել մատերիալիստական խմացաբանության մեջ:

Մարքս-էնիւնյան մատերիալիստական խմացաբանությունը հրա-

ժարվեց հայելային արտացոլման գաղափարից, ընդգծելով մարդկային իմացության բարդ դիալեկտիկական բնույթը, որը նշանակում է անցում օբյեկտիվ, նյութական իրից նրա սուբյեկտիվ, հոգեւոր, իդեալական զգայական պատկերին. Իսկ իրի պատկերը հայելու մեջ նույնքան նյութական է, որքան նույն այդ իրը. Մարքսիզմ-լենինիզմի համաձայն, զգայությունն օբյեկտիվ աշխարհի սուբյեկտիվ պատկերն է. Այդ բանաձեւը լիովին հասկանալի է այն իմաստով, որ զգայական պատկերներն առաջանում են մարդու, սուբյեկտի գլխում, այլ ոչ թե մի ինչ-որ ուրիշ տեղ. Բայց շատ քիչ բան է հայտնի սուբյեկտիվ պատկերի բնույթի եւ առաջագոյն մեխանիզմների մասին. Օրինակ, հայտնի է, որ որոշ երկարության կենտրոնազնիսական ալիքներ, ազդելով մարդու տեսողության վրա, առաջացնում են գույների զգայություն, սակայն բոլորովին պարզ չէ, թե դրանց ո՞ր հատկությունը եւ ինչո՞ւ է առաջացնում այս կամ այն գույնի զգայությունը, այսինքն սուբյեկտիվ պատկերը, եւ ի՞նչ է այդ պատկերն իրենից ներկայացնում. Նույնն է վիճակը նաեւ ձայնային ալիքների եւ շոշափելիքի ըմբռնման ոլորտում: Լիովին առեղծվածային են համը եւ հոտը. Այդ զգայություններն առաջացնող օբյեկտիվ պատճառները լիովին անհայտ են: Միանգամայն միամիտ է Դեմոկրիտի եւ նրանից 2100 տարի անց Իեկարտի կարծիքն այն մասին, թե տարբեր համերի պատճառը տարբեր ծելի ատոմներն են. Օրինակ, քաղցի զգայությունը ծնում են կլոր ատոմները, իսկ կծվի զգայությունը սեպաձեւ ատոմները, որոնք ծակում են լեզուն: Հոտի հարցում պարզ չէ, թե ո՞ր ատոմները ինչո՞ւ եւ ինչպե՞ս են ծնում հոտի զգայություն. Օրինակ, ո՞ր ատոմները եւ այդ ո՞ր հատկության շնորհիվ են բուրավետ եւ որոնք ոչ. Ի վերջո, ընդհանրապես պարզ չէ, թե ինչով են այդ սուբյեկտիվ զգայական պատկերները տարբերվում օբյեկտիվ իրերից եւ դրանց նույնքան օբյեկտիվ հատկություններից:

Հետեւապես, «զգայություններն օբյեկտիվ աշխարհի սուբյեկտիվ պատկերներն են» բանաձեւը նշանակում է, որ դրանք իրերի ու երեւույթների անմիջական, ակնառու, եզակի եւ մակերեսային պատկերներն են մարդու սուբյեկտի գլխում:

Զգայական իմացությունը հիմք է հանդիսանում բանական իմացության համար:

բ) **Բանական իմացությունը**, որը կոչվում է նաեւ **ռացիոնալ** իմացություն (լատիներեն ռացիո-բանականություն բառից), **վերացական կամ տրամաբանական մտածողություն**, ավելի բարդ եւ բարձր մակարդակի գիտելիքներ է ապահովում. Այն տալիս է մարդուն իրերի ու երեւույթների միջնորդավորված, վերացարկված, ընդհանրացված եւ խոր, այսինքն՝ նրանց էության պատկերը: Բանական պատկերները միջնորդավորված են. որովհետեւ նրանց եւ իրերի ու երեւույթների միջեւ ընկած են

զգայական պատկերները. Բանականության միջոցով մարդը վերլուծության է ենթարկում իր զգայական պատկերները, մտովի բաժանում է պոսեք առանձին մասերի ու հատկանիշների, համեմատում միմյանց հետ եւ առանձնացնում ընդհանուր հատկանիշները եզակիներից, կաթնոր հատկանիշները ոչ կարեւորներից, ամբրաժեշտ հատկանիշները սրտուսհականներից. Այդ պատկերները վերացական են, որքանով որ եւ վերանում է անմիջականորեն տրված ակնառու, եզակի, պատահական, ոչ էական, արտաքին հատկանիշներից, իր մտքում պահելով միայն ոչ ակնառու, ներքին, ընդհանուր, անհրաժեշտ եւ Լական, այսինքն կարեւոր հատկանիշները, ստեղծում է իրերի ու երեւոյթների յուրատեսակ ամբողջական վերացական պատկերներ. Այնպիսի պատկերներ, որոնց իրական աշխարհում ոչ մի բան չի համապատասխանում, ինչպես, օրինակ, մարդու, սեղանի, բույսի, գեղեցկության, կարծրութան ընդհանրական պատկերները. Մարդը կարող է ընկալել մի կոնկրետ, եզակի մարդու, բայց մարդն ընդհանրապես, մարդը որպես տղայիսին ընկալելի չէ: Չէ որ մարդը չի կարող միաժամանակ եւ սպիտակամորթ լինել, եւ սեւամորթ, եւ գեր, եւ նիհար, եւ թխահեր, եւ շիկահեր եւ այլն. Սեղանն էլ որպես այդպիսին չի կարող միաժամանակ եւ բուռնկյուն, եւ եռանկյուն, եւ քաղմանկյուն, եւ շրջանաձեւ լինել: Այդպիսի սեղան չկա, եւ մարդը ոչ միայն չի կարող ընկալել, այլեւ չի կարող երեւակայել այն.

Այստեղից պարզ է, որ բանական իմացութիւնն իր բնորոշ գծերով, իւր բովանդակությամբ զգայական իմացության ճիշտ հակադրութիւնն է. Եթե զգայական իմացութիւնը մարդուն տալիս է իրերի ու երեւոյթների անմիջական, ակնառու, եզակի, սակայն մակերեսային սլատկերը, ապա բանական իմացութիւնն, ընդհակառակը, տալիս է դրանց միջուորդավորված, վերացական, ընդհանուր, սակայն ներքին, խոր պատկերը, այսինքն արտացոլում է դրանց ներքին հիմքը, էութիւնը, ներքին պոնքները: Օրինակ, մարդը հազարամյակներ շարունակ դիտել է մոլորակների շարժումը, բայց չի կարողացել տեսնել դրա էութիւնը, իմաստը գործող մեխանիկական ուժերը եւ ներքին օրենքները՝ Դա կարողացավ անել Նյուտոնն իր բանականութեան հանճարի ուժով

Մտացվում է, զգայական պատկերները ձեռով շատ ավելի մոտ են իրականութեանը, բայց բովանդակությամբ հեռու են, իսկ բանական պատկերներն, ընդհակառակը, ձեռով հեռու, անգամ կտրված են թվում իրականութեանից, սակայն բովանդակությամբ շատ ավելի մոտ են

Չնայած այդ հակադրութեանը, զգայականը եւ բանականը միասնաբար գործելու դեպքում լրացնում են միմյանց, տալով աշխարհի համակողմանի ամբողջական պատկերը, որի մեջ արտացոլվում են իրերի ու երեւոյթների բոլոր տեսակի կողմերն ու հատկանիշները եւ անմիջա-

կան, եւ միջնորդավորված, եւ ակնառու, եւ վերագտական, եւ եզակի, եւ անդիմանոր, եւ մակերեսալիւն, եւ ներքին

Բանական իմացությունը եւս ունի **3 հիմնական ձեւ**, որոնք կոչվում են նաեւ **մտածողության ձեւեր**, կամ կարճ **մտքի ձեւեր**: Դրանք են **հասկացությունը, դատողությունը եւ մտահանգումը**:

Հասկացություն. «Հասկացություն» տերմինը ծագել է «հասկանալ» բառից: Այն պահանջում է մի որեւէ իր, երևույթ կամ դրանց մի որոշակի խումբ բնորոշել այնպես, որ հասկանալի լինի, թե ինչ նկատի ունի ասողը: Դրա համար նա իր մտքում պետք է նշի այդ իրերի ու երևույթների էական, ընդհանուր եւ անհրաժեշտ հատկանիշները, վերանայով սյուսեներից, ալսինքն մի կողմ քողմելով ու ամտեսելով դրանց ոչ էական, եզակի ու պատահական հատկանիշները, այն ամենը, ինչ դրանց գոյության համար անհրաժեշտ չէ. Օրինակ, մարդու համար մաշկի գույնը, մազերի գույնը, երկարությունը, սանյովածքը, հասակը, գիրությունը կամ նիհարությունը կարեւոր չեն: Առանց դրանց նա կարող է մարդ մնալ: Իսկ առանց այնպիսի հատկանիշների, ինչպես գիտակցությունը, բանականությունը, հոգաբաշխ լեզուն, աշխատելու ունակությունը, ծարդը գոյություն ունենալ չի կարող:

Հետեւապես, հասկացությունը բանական իմացության կամ մտքի մի ձեւ է, որն արտացոլում է իրերի ու երևույթների ներքին, էական, ընդհանուր եւ անհրաժեշտ հատկանիշները կամ կարճ ասած՝ էությունը:

Հասկացության բովանդակությունը բացահայտվում է սահմանման միջոցով: Սահմանման մեջ նշվում են իրերի ու երևույթների վերոհիշյալ կարեւոր հատկանիշները. Եթե այդտեղ սխալ է թույլ տրվում, ապա պարզ չի վաճմում, թե որ իրերն ու երևույթները նկատի ունի հասկացություն սահմանողը: Եթե, օրինակ, մարդու հասկացությունը սահմանվում է հետեւյալ կերպ «մարդը երկտեսնի կենդանի է», ապա նա նույնացվում է թռչունների հետ: Եթե այն սահմանվում է որպես երկտեսնի փետրազուրկ կենդանի, ապա նա նույնացվում է օրինակ, փետրաւան աքլորի հետ: Շճարիտ սահմանման մեջ պետք է արտացոլվեն միայն մարդկանց հատուկ էական եւ ընդհանուր հատկանիշները: Տվյալ առումով ճիշտ է մարդու հասկացության հետեւյալ սահմանումը. մարդը գիտակից (բանական) հոգաբաշխ լեզու ունեցող, արհեստական գործիքների պատրաստող եւ այդ գործիքներով աշխատող էակ է:

Հասկացություններն ամփոփում ու խտացված ձեւով արտահայտում են մարդկային իմացության երկարատեւ, անգամ դարավոր զարգացման արդյունքները: Մենք արդեն տեսել ենք, թե ինչպես է մատերիալի միամիտ հասկացությունը ձեւավորվել հին աշխարհի, հատկապես անտիկ շրջանի փիլիսոփայության մեջ, ինչ փոփոխության է ենթարկվել նոր դարաշրջանում մեխանիցիզմի տիրապետության ժամա-

հասկ եւ արդի դարաշրջանում: Նույն կերպ ֆիզիկայի ելակետային հասկացություններից մեկի՝ զանգվածի նյութաբանական սահմանման եւ ժամանակակից սահմանման միջեւ ընկած է մոտ 300 տարի. Դեռեւս XX դ. 50-ական թվականներին ֆիզիկայի դպրոցական դասագրքերում անգամ զանգվածի հասկացությունը սահմանվում էր նյութաբանական եղանակով որպես մատերիայի քանակական չափ: Հետագայում սխալվեց, որ ուղի սահմանման մեջ զանգվածի ֆիզիկական հասկացությունը շփոթվել է մատերիայի փիլիսոփայական հասկացության հետ: Արդյունքում զանգվածի ֆիզիկական հասկացությունը ճշտվեց, խորացվեց ու փոխվեց, ստանալով համապատասխան ֆիզիկական սահմանում, ըստ որի զանգվածը մարմնի իներցիայի եւ գրավիտացիայի չափն է:

Գիտական իմացության պատմական զարգացման ընթացքում, իրենքի ու երեւոյթների նորանոր ավելի խոր, էական եւ ընդհանուր հատկություններ հայտնաբերելու շնորհիվ ճշգրտվում, խորացվում, հորստացվում, փոփոխվում, իսկ երբեմն էլ արմատապես վերանայվում են գիտության բոլոր ճյուղերի հասկացությունները: Գիտության որեւէ ոլորտի հիմնական հասկացությունների պարբերական արմատական փոփոխությունն ու վերանայումը կոչվում է գիտական հեղափոխություն: Այդպիսին էր, օրինակ, XIX դ. վերջի - XX դ. սկզբի հեղափոխությունը ֆիզիկայում, երբ առաջացան հարաբերականության տեսությունը եւ րվանտային մեխանիկան:

Դատողություն: Դատողությունը մտքի ավելի բարդ ձեւ է, որն արտահայտում է 2 եւ ավելի հասկացությունների փոխադարձ կապը. Օրինակ, «Վարդը կարմիր է» դատողությունը կապ է արտահայտում «վարդ» եւ «կարմիր» հասկացությունների միջեւ: Իսկ «Վարդը, շուշանը, կակաչը գեղեցիկ ծաղիկներ են» դատողության մեջ ընդգրկված են 5 տարրեր հասկացություններ: Դատողությունը բաղկացած է **սուբյեկտից, պրեդիկատից եւ տրամաբանական շաղկապից**: Սուբյեկտը մտքի սուբյեկտն է, այսինքն՝ այն, ինչի մասին ասվում է: Պրեդիկատն է որեւէ հատկություն, կամ մի որեւէ ուրիշ բան է, այսինքն՝ այն, ինչն ասվում է սուբյեկտի առարկայի մասին: Տրամաբանական շաղկապն արտահայտում է սուբյեկտի եւ պրեդիկատի միջեւ եղած կապը՝ «Վարդը կարմիր է» դատողության մեջ «վարդը» սուբյեկտն է, «կարմիրը» պրեդիկատն է, իսկ «է»-ն այդ երկուսն իրար հետ կապող շաղկապն է: Այդ շաղկապը հաստատում է, որ վարդն ունի կարմիր գույն. Իսկ «Վարդը դեռ թառամած չէ» դատողության շաղկապը ժխտում է վարդի թառամած լինելը:

Դատողությունները գիտելիքների արտահայտման ամենահարմար ձևն են, որովհետեւ, միշտ մի որեւէ բան հաստատելով կամ ժխտելով, սուբյեկտային մտքին տալիս են առավելագույն որոշակիություն:

Մտահանգում: Մտահանգումը մտքի առավել բարդ ձեւն է. Իր կա-

ուղեվածքով այն եռանդամ է. որովհետև բաղկացած է մախկինում ձեռք բերված դատողություններից (գիտելիքներից), մտածողության օրենքներից ու կանոններից եւ դրանց հիման վրա ստացած նոր դատողություններից. որոնք նոր գիտելիքներ են պարունակում: Առկա դատողությունները կոչվում են մտահանգման **նախադրյալներ**, մտածողության օրենքներն ու կանոնները այդ **նախադրյալներից** նոր դատողություններ **քիսեցնելու տրամաբանական միջոցներ**, իսկ նոր ստացված դատողությունները **եզրակացություններ**:

Մտահանգման շնորհիվ մարդկային իմացությունը մտապատկերներից հետո ստանում է իր հարաբերական ինքնուրույնության երկրորդ աղբյուրը. Ինքնուրույնորեն շարժվելով, զուտ մտածողության ոլորտում բանական իմացությունը ձեռք է բերում մեծ ազատություն. Որպես նախադրյալներ օգտագործելով առկա դատողությունները եւ ղեկավարվելով մտածողության տրամաբանական օրենքներով ու կանոններով, մարդը նոր դատողություններ, այսինքն եզրակացություններ է անում իրերի ու երեւոյթների միչէ այդ անհայտ հատկությունների ու կապերի մասին. Այնուհետեւ տվյալ եզրակացությունները դարձնելով նոր մտահանգման նախադրյալներ, նա նոր եզրակացություններ է անում, եւ այդպես շարունակ. Մտահանգումների միջոցով, օրինակ. Էյնշտեյնը եզրակացություն արեց զանգվածի եւ էներգիայի փոխադարձ կապի ($E=mc^2$) օրենքի մասին, լակ Դիբրակը պոզիտրոնի եւ մյուս հակամասնիկների գոյության մասին, որոնք մտան ֆիզիկայի պատմության մեջ որպես խոշորագույն հայտնագործություններ.

Առկա դատողություններից բոլոր հնարավոր եզրակացություններն անելու կարողությամբ է չափվում մարդու մտածողության, բանականության ուժը. Ով միեւնույն նախադրյալներից ավելի շատ եզրակացություններ է անում, նրա մտածողությունն ավելի ուժեղ է. Մտահանգումների հիմքը մաթեմատիկան ճշմարիտ դատողությունների միջեւ եղած անհրաժեշտ կապն է. որն արտացոլում է իրերի ու երեւոյթների, դրանց հատկությունների անհրաժեշտ կապերը: Դեռ է. որ թույլատրում է որոշ դատողություններից անհրաժեշտաբար քիսեցնել այլ դատողություններ, հետեւապես ստանալ նոր գիտելիքներ. Եթե այդ կապը պատահական է, ապա նման քիսեցումը հնարավոր չէ: Իսկ եթե բայց եւ այնպես քիսեցվի, ապա սխալ կլինի. Օրինակ. եթե մի տեղ ամպամած է, ապա դրանից չի բխում որ այնտեղ անձրեւ է գալիս, քանզի ամպերի ու անձրեւի միջեւ կապը պատահական է, այսինքն ոչ ամեն մի ամպից է անձրեւ գալիս:

Մտահանգումները մարդուն հնարավորություն են տալիս ճանաչելու իրերի ու երեւոյթների այնպիսի ոլորտներ, որոնք անմատչելի են զգայարանների, զգայական փորձի ու դիտարկումների համար. օրինակ

մանրագույն տարրական մասնիկների, մեծագույն տիեզերական օբյեկտների աշխարհը, պարզել Արեգակի ընդերքում տեղի ունեցող ռևոլյուցիաների ջերմամիջուկային բնույթը, վերծանել կենդանի օրգանիզմների ժառանգական կոդը և այլն

Գոյություն ունեն 3 տեսակի մտահանգումներ **ինդուլցիա, դեդուլցիա** և **տրադուլցիա**:

Ինդուլցիան (լատիներեն ինդուլցիո-մակածում բառից) իմացության շարժումն է առկա եզակի ու մասնավոր դատողություններից դեպի ընդհանուր դատողությունները, Դա ընդհանրացման գործընթաց է Օրինակ, երկաթալարի տարբեր կտորներ էլեկտրական հոսանքին միացնելուց հետո կազմում ենք եզակի դատողություններ այն մասին, որ լալի առաջին, երկրորդ, երրորդ և մյուս կտորները հաղորդիչ են, Այդ եզակի դատողությունները դարձնելով ինդուլցիայի նախադրյալներ, գույն ենք ընդհանուր եզրակացության, որ երկաթը հաղորդիչ է, Ընդհանրացման այդ գործընթացը կարելի է շարունակել, փորձարկելով ուրիճը, միկելը և մյուս մետաղները և ամել ավելի ընդհանուր եզրակացություն, որ բոլոր մետաղները հաղորդիչ են, Անցնելով ավելի ու ավելի ընդհանուր եզրակացությունների, մարդկային իմացությունը ի վերջո հասնում է առավել ընդհանուր կամ համընդհանուր եզրակացությունների, որոնցից են մարդկության ողջ պատմական փորձն ընդհանրագնող փիլիսոփայական կատեգորիաները Եզրակացությունների ընդհանրության աստիճանն իմացության զարգացման կարեւոր գույանիւններից է.

Ինդուլցիան լինում է **լրիվ** և **ոչ լրիվ**:

Լրիվ ինդուլցիան կիրառվում է այն դեպքում, երբ ուսումնասիրման երևակա որեւէ դասի իրերի ու երեւույթների քանակը սահմանափակ է և կարելի է դրանցից ամեն մեկը փորձարկել: Օրինակ, քննելով կուրսի յուրաքանչյուր ուսանողի, դասախոսը կարող է լրիվ ինդուլցիայի եզրակացություն անել այն մասին, որ ողջ կուրսը լավ գիտի իր առարկան: Եթե լրիվ ինդուլցիայի համար նախադրյալներ հանդիսացող եզակի դատողությունները ճշմարիտ են, ապա ճշմարիտ է նաեւ ընդհանուր եզրակացությունը Հետեւապես, լրիվ ինդուլցիան տալիս է հավաստի գիտելիքներ:

Իսկ եթե այդ դասի իրերի ու երեւույթների քանակն անվերջ կամ վիթխորի է, ապա դիմում են ոչ լրիվ ինդուլցիային, ուսումնասիրում են զրույց մի փոքր մասը և ստացված գիտելիքները տարածում են տվյալ դասի բոլոր իրերի ու երեւույթների վրա, Ինքնին կասկանալի է, որ երկուսի ու մյուս մետաղների հաղորդիչ լինելու մասին ընդհանուր եզրակացությունն արվել է ոչ լրիվ ինդուլցիայի միջոցով, որովհետեւ հնարավոր չ'է ստուգել դրանց բոլոր անթիվ-անհամար կտորները, Այդ պատճառ-

ռով էլ ոչ լրիվ ինդուկցիայի ընդհանուր եզրակացությանը տալիս է հավանական գիտելիք, քանզի բացառված չեն սովորական եզրակացությանը հակասող դեպքերը Այդպես՝ տեղի ունեցել «բոլոր կարապները սպիտակ են», «փայտը ջրի մեջ չի սուզվում», «մետաղները չեն ճառագայրում» եւ այլ ինդուկտիվ ընդհանրացումների հետ, որովհետեւ պարզվել է, որ կան նաեւ սև կարապներ, ջրում սուզվող փայտատեսակներ եւ ռադիոակտիվ մետաղներ, ինչպես ուրանը, ռադիումը, պլուտոնիումը եւ մյուսները:

Ինդուկցիայի լրիվ եւ ոչ լրիվ ձևերի տարբերությունը ցայտուն կերպով երևում է մարդահամարներում եւ սոցիոլոգիական հարցումներում, որովհետեւ առաջին դեպքում հարցման են ենթարկվում երկրի բոլոր բնակիչները, իսկ երկրորդ դեպքում բնակիչների մի չնչին մասը եւ ստանում են մի դեպքում հավաստի, իսկ մյուս դեպքում հավանական ընդհանուր եզրակացություններ:

Ինդուկտիվ ճանապարհով ստացված եզրակացությունները, ինչպես նշվեց, ընդհանուր դատողություններ են, Դրանք իրենց հերթին նախադրյալներ են դառնում դեդուկտիվ մտահանգումների համար

Դեդուկցիան (լատիներեն դեդուկցիո-արտածում բառից) բանական իմացության շարժումն է ընդհանուրից դեպի եզակին ու մասնավորը, ինչպես նաեւ ընդհանուրից դեպի ընդհանուրը, Դարգ դեպքում դեդուկցիան բաղկացած է 2 նախադրյալից մեծ եւ փոքր: Մեծ նախադրյալը ինդուկցիայի միջոցով ստացված ընդհանուր դատողությունն է, օրինակ այն մասին, որ բոլոր մետաղները հաղորդիչ են՝ Փոքր նախադրյալը եզակի դատողություն է այն մասին, որ ուրանը մետաղ է: Եթե, հիրավի, բոլոր մետաղները հաղորդիչ են եւ պարզվել է, որ ուրանը մետաղ է, ապա կարելի է եզրակացնել, որ ուրանը եւս հաղորդիչ է Դեդուկցիայի եզրակացությունը, ինչպես տեսնում ենք սովորական դեպքում, եզակի կամ մասնավոր դատողություն է:

Դեդուկցիայից ստացված եզրակացությունները հավաստի դատողություններ են՝ Դա նշանակում է եթե նրա նախադրյալները ճշմարիտ են եւ մտածողության օրենքներն ու կանոնները ճիշտ են կիրառվել, ապա զրանցից բխող եզրակացությունը եւս ճշմարիտ է եւ ստուգման կարիք չունի Հակառակ դեպքում եզրակացությունը կլինի սխալ

Դեդուկտիվ մտահանգումները գիտական տեսություններ կառուցելու պլանավոր միջոցն են Մեծ է նրանց դերը հատկապես մաթեմատիկայում, որտեղ որոշ փոքրաթիվ եւ պարզագույն նախադրյալներից, այսինքն՝ աքսիոմներից ու սահմանումներից բխեցվում են մեծ քանակի եզրակացություններ թեորեմներ, Բավական է նշել, որ Ռուսսելը եւ Ռայդհեդն իրենց ընդունած աքսիոմներից բխեցրել են 200 թեորեմներ, որոնք եւ կազմում են մաթեմատիկական տրամաբանության տեսություն-

եր Նոյն եղանակով են կառուցված նաեւ տնտեսկան մեխանիկան եւ ուղ գիտություններ:

Տրադուկցիան մի այնպիսի մտահանգում է, որը հիմնված է իրերի ու երևույթների համանմանության վրա: Եթե 2 իրեր իրենց մի շարք հատկություններով միմյանց նման են, ապա կարելի է եզրակացնել, որ դրանք նման են նաեւ իրենց մյուս հատկություններով: Օրինակ, արեւ-դակնային համակարգի մոլորակների միջեւ Երկրին ամենամանրը Ռուրս մոլորակն է: Երկրի նման Մարսի վրա կա մթնոլորտ, ջուր, տար-վա եղանակների փոփոխություն, ցերմային մի փոքր խիստ ռեժիմ եւ այլն: Երկրի վրա կա կյանք եւ դա հիմք է տալիս ենթադրելու, որ Մարսի վրա եւս կարող են կենդանի օրգանիզմներ լինել:

Տրադուկցիայից արվող եզրակացություններն ունեն հավանական բուռյր, պահանջում են փորձնական ստուգում: Ուստի՝ տիեզերական կենսաբանությունը ձգտում է փորձնականորեն լուծել Մարսի վրա կեն-դանի օրգանիզմների գոյության հարցը:

Տրադուկցիայի եզրակացությունների հավանականության աստի-ճանը կարող է տարբեր լինել, որքան կարելու, էական ու բազմաթիվ են նախնադրվող երևույթների նման հատկանիշները, այնքան բարձր է ուղ եզրակացությունների հավանականությունը, եւ հակառակը:

գ) Ինտուիցիան մալորու կարողությունն է անմիջականորեն, առանց արտաքին փորձերի ու դիտարկումների ինդուկտիվ ընդհանրացումնե-րի, առանց դեդուկտիվ մտահանգումների թափանցելու հետազոտվող իրերի ու երևույթների խոր ության մեջ եւ հայտնաբերել նրանց ներ-քին բաքնված պատճառներն ու օրենքները: Այդ հայտնաբերմանը նա-խադրում է գիտնականի ոչ միայն մտքի, այլև հույզերի երկարատեւ թզվարում, երբ նա ոչ միայն գերազանցորեն ծանոթանում է իր խնդրի ոլորտ մանրամասներին, կատարելապես տիրապետում է փաստական հյուրին, այլև իր ամբողջ սրտով ձգտում է լուծել այն: Հույզերի գերա-բուծի բազմապատկում է գիտնականի բանականության ուժը, ծայրա-ներսյան սրտն է նրա միտքը: Սկզբնական շրջանում որքան նա շատ է խորանում խնդրի մանրամասների մեջ, այնքան այն ավելի է խճճվում ու ընկղմվում խավարի մեջ: Գալիս է մի պահ, երբ նրան համակում է հուտեհատությունը, որովհետեւ սկսում է թվալ, թե խնդիրն ընդհանրա-րեւ անլուծելի է: Եվ ահա այդ պահին հանկարծ տեղի է ունենում **մտա-ճառագում**՝ գիտնականը միանգամից տեսնում է իրեն տանջող խնդրի լուծումը: Մ Պլանկը, էներգիայի քվանտի հայտնագործողը, այդ մտա-ճառագումը նմանեցնում է կայծակի փայլատակմանը, որը խաւիարի մեջ միանգամից լուսավորում է ամեն ինչ, Այն լիովին անկանխատեսե-լի է՝ տեղի է ունենում ցանկացած պահի եւ ցանկացած վիճակում: Նյու-տոնի ինտուիցիան, ինչպես հայտնի է, արթնացել է, երբ այգում հանգս-

տամալու պահին խնձորը ծառից ընկել է նրա գլխին: Պլանկի եւ Ժուկովսկու մոտ դա տեղի է ունեցել դաշտում զբոսնելիս, Պլանկարեի մոտ տրամվայ նստելիս, իսկ Մենդելեւի մոտ անգամ երազում Դավկայում է այն մասին. որ ինտուիցիայի մեխանիզմները գտնվում են մարդու անգիտակցական հոգեկան երևույթների ոլորտում. Ըստ Էյնշտեյնի համոզման, յուրվամ հետազոտական աշխատանքը դադարեցնելուց հետո գլխմակային ուղեղը չի դադարեցնում իր աշխատանքը: Այն շարունակում է աշխատել, թեև գիտնականը դա չի գիտակցում, եւ հանկարծակի տալիս է նրան իր արդյունքը

Ինտուիցիայի անգիտակցական մեխանիզմները մինչեւ այժմ պարզ չեն: Ոմանք կարծում են, որ դա մտածողության, տրամաբանության օրենքներով, այսինքն դատողությունների ու մտահանգումների միջոցով տեղի ունեցող բանական գործընթաց է. սակայն կատարվում է տվյալ ձեռով, կոմպյուտերի պես ակնթարթային արագությամբ եւ այդ պատճառով մարդը չի հասցնում գիտակցել այն. Մյուսները համարում են այն հակաբանական, առեղծվածային գործընթաց, որտեղ տրամաբանության օրենքներն ու կանոնները չեն գործում.

Ինտուիցիայի օգնությամբ ստացված նոր գիտելիքները արամաբանորեն չեն բխում մինչ այդ կուտակված գիտելիքներից: Դեռ ավելին, հաճախ դրանք հատատաում են ուղիղ հակառակը, շրջելով եղած գիտելիքների ողջ համակարգը Օրինակ, Էյնշտեյնն իր ինտուիտիվ հայտնագործությամբ ցույց տվեց, որ տարածությունն ու ժամանակը հարաբերակից են, եւ աղալիսով հերքեց բացարձակ տարածության ու ժամանակի մասին ֆիզիկայում 220 տարուց ավելի իշխող նյութունյան պատկերացումները Դա մի մեծ հեղաշրջում էր ֆիզիկայի ողջ պատմության մեջ. Նույն ձեռով վարվեց Պլանկը, հերքելով ֆիզիկայում բացայծակ ճշմարտություն համարվող դրույթն այն մասին, որ էներգիան արձակվում եւ կլանվում է անընդհատ: Էներգիայի քվանտի գաղափարի ռզմությանը մա ապացուցեց հակառակը եւ հեղաշրջեց էներգիայի մասին ֆիզիկական պատկերացումները

Քանզի ինտուիտիվ հայտնագործությունները հարստացնում են եղած գիտելիքների պաշարը սկզբունքորեն նոր գիտելիքներով, կոչվում են սինթետիկ հայտնագործություններ. Իսկ այն հայտնագործությունները, որոնք ստացվում են եղած գիտելիքներից տրամաբանական բխեգման միջոցով, մտահանգումների օգնությամբ, կոչվում են **անալիտիկ** հայտնագործություններ: Դրանք, հիրավի, անալիտիկ են, որովհետեւ արվում են առկա գիտելիքների տրամաբանական անալիզի, վերլուծության շնորհիվ Անալիտիկ է Էյնշտեյնի հայտնագործած զանգվածի ու էներգիայի փոխադարձ կապի օրենքը ($E=mc^2$), Դիրակի հայտնագործած հակամասնիկների աշխարհը Դրանք մտահանգումների

միտոցով բխեցվել են նրանց կողմից ընդունված հիմնադրույթներից

Վերջապես, հարկ է նշել, որ ինտուիցիան, ինչպես եւ մարդկանց պոստ մտավոր կարողությունները, բնածին են: Մարդիկ տարբեր չափով եւ օժտված ինտուիցիայով, սակայն վարժությունների միջոցով կարող են զարգացնել այն. Հանճարներն օժտված են ոչ միայն հանճարեղ բանականությամբ, այլեւ հանճարեղ ինտուիցիայով:

Հայտնի է ինտուիցիայի 2 տեսակ՝ **զգայական** եւ **ինտելեկտուալ** (բանական):

Առօրյա կյանքում **զգայական ինտուիցիան**՝ իրերի բազմության մեջ ծանոթ իրը ճանաչելու մարդու կարողությունն է: Մայրն իր գլխում ծանոթ իրից ստացած ընկալումն ակնթարթորեն համեմատում եւ նույնություն է տեսնում դրա եւ իր հիշողության մեջ եղած այդ իրի մտավաւորների միջեւ: Զգայական ինտուիցիան հատկապես մեծ դեր է խաղում սովորատում: Գեղանկարիչը, քանդակագործը, քանաստեղծը եւ այլն ինտուիցիայի ուժով բազմազան ակնառու գեղարվեստական պատկերներ եւ ծնում իրենց երեւակայության մեջ եւ ապա իրագործում դյուսիք: Ինտելեկտուալ ինտուիցիան լայն կիրառում ունի գիտության մեջ, որի միտոցով գիտնականը վերացական պատկերներ է ստեղծում իր գլխում, օրինակ, մաթեմատիկայի ու մեխանիկայի աբստրակտներն ինտելեկտուալ ինտուիցիայի արդյունք են:

դ) **Սենսուալիզմ (ենսիրիզմ), ռացիոնալիզմ եւ ինտուիտիվիզմ:** Ղալիկ շարունակ փիլիսոփաները ձգտել են քացահայտել մարդկային այդ 3 տեսչողական կարողությունների դերը իմացության մեջ. պարզել, բնականացից որն է գիտելիքի գլխավոր աղբյուրը. Փիլիսոփաների մի մասն ուսմանությունը տվել է զգայականին, մյուսները՝ բանականին, իսկ երրորդները՝ ինտուիտիվին եւ ըստ այդմ էլ բաժանվել են սենսուալիստների՝ ռացիոնալիստների եւ **ինտուիտիվիստների**:

Սենսուալիստները (լատիներեն սենսուս-զգացողություն, զգայություն բառից). ելնելով այն փաստից, որ մարդը ճանաչում է աշխարհն իր զգայարանների միջոցով, զգայական իմացությունը հայտարարում են գիտելիքների **միակ** աղբյուր. Իսկ բանականությունը, նրանց կարծիքով՝ սոսկ վերամշակում է զգայական գիտելիքները, ըստ իրության ոչ մի տեղ իրան չավելացնելով. Սենսուալիզմը ծագել է Հին Հունաստանում, բոլոր մեծ զարգացում է ապրել նոր դարաշրջանում Անգլիայում. XVII դ. տեպլիսգի փիլիսոփաներ Բեկոնը, Լոկը, Բերկլին. Հյուսիս եղել են հետեւորդական սենսուալիստներ՝ Անգլիան, կարելի է ասել, սենսուալիզմի եւսյունիքն է:

Սենսուալիստների մեջ կան ինչպես մատերիալիստներ, այնպես էլ իդեալիստներ: Սենսուալիստներ են XVIII դ. ֆրանսացի մատերիալիստներ Դեհոդեն, Հոլբախը, Հելվեցիուսը՝ Անգլիացի Բերկլին եւ Հյուսիս

և դեյ են սուբյեկտիվ խղեալիսուներ, որովհետեւ մարդու զգայությունները նույնագորել են իրերի ու ևրետւթմների հետ

Գիտության մեջ սենսուալիզմը ճանաչողության միակ աղբւոր է հաճարում զգայական փորձը եւ դիտարկումը Դրա հետեւանքով այն վերածվում է **էմպիրիզմի**։ Էմպիրիստները, հետեւաբար, փորձնական գիտությունների ջատագովներ են։ Նրանք բերագնահատում են բանականության ղերը գիտական իմացության մեջ։

Ռացիոնալիզմ, ընդհակառակն, գերագնահատում է բանականության ղերը մարդկային ճանաչողության մեջ ընդհանրապէս եւ գիտական ճանաչողության մեջ մասնավորապէս։ Ըստ ռացիոնալիստների, զգայարաններն ու զգայական փորձը ճանաչողության հոսալի աղբւոր չեն, որովհետեւ հաճախ են մարդկանց մոլորության մեջ գցում։ Օրինակ, դայտոնիկները որոշ գույներ չեն տարբերում, տենդով հիվանդների մեղրը դառն է թվում, հազարամյակներ շարունակ մարդիկ տեսել են, որ Արեգակը ծագում ու մայր է մտնում, եւ կարծել են, թէ Արեգակը պտտվում է Երկրի շուրջը, թէ Երկիրն ամշարժ է եւ այլն։ Հենց իրենց աչքերին փտահելու պատճառով են մարդիկ, եւ ոչ միայն հասարակ մարդիկ, այլեւ որոշ իմաստուն հռչակված փիլիսոփաներ, անընդիատ ընկել մեծ թյուրիմացությունների մեջ։ Բանականությունն է ստիպված եղել ուղղելու զգայական իմացության սխալները եւ բացահայտելու ճշմարտությունը՝ Հուսալի, ճշմարիտ իմացության միակ աղբւրը, հետեւապէս, բանականությունն է

Իրենց տեսակետը հիմնավորելու նպատակով ռացիոնալիստները վկայակոչում են մաթեմատիկան. որն առանց փորձերի ու դիտարկումների, միայն բանականության ուժով բացահայտում է այնպիսի անասուն ճշմարտություններ, որոնք հազարամյակների ընթացքում ոչ ոք չի կարողացել հերքել Ալդպիսի ճշմարտություններից են Պյութագորասի թեորեմը, Էվկլիդյան երկրաչափության թեորեմները եւ այլն Եվ պատահական չէ, որ ռացիոնալիզմի խոշորագույն ներկայացուցիչները մաթեմատիկոսներ են։ Ռացիոնալիստ են եղել Դեկարտը՝ անալիտիկ երկրաչափության ստեղծողը, Լայբնիցը՝ դիֆերենցիալ եւ ինտեգրալ հաշվի ստեղծողը, ինչպես նաեւ Սպինոզան, որը թեւ մաթեմատիկոս չի եղել, բայց փորձել է մաթեմատիկական աքսիոմատիկ դեդուկտիվ մեթոդի օգնությամբ փիլիսոփայությունը դարձնել մաթեմատիկայի պէս ճշգրիտ գիտություն

Ռացիոնալիզմը եւս տարածում է գտել եւ մատերիալիստների, եւ՝ դուալիստների, եւ իդեալիստների շրջանում։ Դեռեւս Հին Հունաստանում ռացիոնալիստներ են եղել մատերիալիստ Դեմոկրիտը եւ օբյեկտիվ իդեալիստ Պլատոնը, որքան զգայական տվյալները համարել են սոսկ կարծիքներ, իսկ բանականության տվյալները ճշմարիտ գիտելիք-

ուել, ինչպես նաև նոր դարաշրջանում մատերիալիստ Սալմոզյան և օրյեկտիվ իդեալիստ Լալբենյոզ Գեալիստ Գեկարտի ռացիոնալիզմի նույնիսկ եղել է ծայրահեղ Նա ընդունել է մարդու մոտ գգայական փորձից անկախ տրված բնածին բանական ճշմարիտ գիտելիքների պոյուրյունը Այդպիսի գիտելիքներ է ևս համարել Աստուծո, հրեշտակների, տառանալի, գերբնական աշխարհի դրախտի, դժոխքի և այլ գաղտնիւարներ

Ինտուիտիվիզմը ճշմարիտ իմացության գլխավոր կամ միակ աղբյուր է համարում ինտուիցիան: Ինտուիտիվիզմի կողմնակիցները պնդում են, որ ոչ գգայական, ոչ էլ բանական իմացությունը չեն կարող սույ ճշմարիտ գիտելիքներ, Գա ունակ է ամելու միայն ինտուիցիալի ուժի Ըստ ֆրամսիսցի Ա Բերգսոնի (XX դ.) գգայականը եւ բանականը եւ դրանց վրա հիմնված գիտությունը ի վիճակի չեն ճանաչելու ճշմարտությունը, որովհետև ունեն անալիտիկ բնույթ: Դանաչելու համար պիտոթյունն ստիպված է անալիզի միջոցով մասնատել միասնականը, սպանել կենդանին եւ արդյունքում ստանալ գիտելիքներ մեռյալ իրերի ու երեւոյթների մասին Այդ գիտելիքները բավական են սույ մի որեւէ պատկար բան սարքելու, ընդհանրապես՝ գործնական օգտոտ քաղելու համար, բայց ոչ աշխարհի ճշմարտությունը ճանաչելու համար Գբան յորդունակ է միայն ինտուիցիան, որը ճանաչում է միասնականն իր միասնության, իսկ կենդանին իր կենդանության մեջ, եւ այսպիսով հայտնաբերում է ճշմարտությունը, Հետեւապես, Բերգսոնի պատկերացմամբ, ինտուիցիոն իմացությունն ի սկզբանէ սինթետիկ գործընթակ է, բայց չի պարզաբանում, թե ինչպես է սինթեզը հնարավոր առանց անալիզի:

Նման կերպ բացարձակացված, գգայական ու բանական իմացությունը հակադրված ինտուիցիան Բերգսոնի մոտ հանդես է գալիս որպիս մի խորհրդավոր, առեղծվածային գերբնական ուժ

Ինտուիտիվիզմը, ինչպես եւ սենսուալիզմն ու ռացիոնալիզմը, լինելով միակողմանի ուսմունք, օբյեկտիվորեն դրական դեր է խաղացել սուրդկային իմացության իրական բարդ գործընթացներն ուսումնասիրելու բնագավառում:

Վիտոթյան բազմադարյա լիործը վկայում է, որ մարդկային իմացության գարգացման ընթացքում գգայականը, բանականը եւ ինստուիտիվը գտնվում են սերտ ներգործության մեջ, համղես գալով միասնաւոր

Ճշմարտությունը մարդկային իմացության անմիջական եւ ընդհանուր նպատակն է Մարդը ճանաչում է աշխարհը համուն ճշմարտության, ձգտելով պարզել, իմանալ ճշմարտությունը:

Սակայն, ի՞նչ է ճշմարտությունը:

Ընդհանուր առմամբ ճշմարտությունը մարդու մտքի, գիտելիքի համընկնումն է իրականության հետ: Օրինակ, եթե մեկն ասում է, որ մածունը սպիտակ է, ապա նրա միտքը ճշմարիտ է, որովհետեւ այն համընկնում է մածնի սպիտակության հետ: Եթե մի ուրիշ բան է ասում, եւ նրա միտքը չի համընկնում իրականության հետ, հակասում է իրականությանը, ապա, հետեւապես, ճշմարիտ չէ, սխալ է: Եթե մարդը չգիտի ճշմարտությունը, ապա նրա ոչ ճշմարիտ միտքը կոչվում է **մոլորություն**: Իսկ եթե նա գիտի ճշմարտությունը, բայց դիտավորյալ կերպով մի ուրիշ բան է ասում, ապա նրա միտքը կոչվում է **կեղծիք**:

ա) Ճշմարտության օբյեկտիվությունը:

Ճշմարտության հիմնախնդիրը մշտապես գտնվում է փիլիսոփայության հետաքրքրության կենտրոնում. Փիլիսոփաներին նախ հետաքրքրում է այն հարցը, թե արդյոք օբյեկտի՞վ է ճշմարտությունը:

Մատերիալիստներն ընդունում են օբյեկտիվ ճշմարտությունը, իսկ իդեալիստները ժխտում են այն: Ըստ մատերիալիստների, ճշմարտությունն օբյեկտիվ է, որովհետեւ արտացոլում է մարդու կամքից ու գիտակցությունից անկախ գոյություն ունեցող օբյեկտիվ իրականությունը: Դա նշանակում է, որ ճշմարիտ միտքն իր բովանդակությամբ կախված է ոչ թե մարդուց, այլ արտացոլվող առարկայից՝ Հետեւապես, ճշմարտությանը հասնելու համար մարդը ստիպված է իր միտքը համապատասխանեցնել արտացոլվող առարկայի հատկություններին: Օրինակ, եթե մենք ոսկին պատկերացնում ենք որպես դեղին, ծանր, չժանգոտվող, թանկարժեք մետաղ, ապա մեր միտքը ճշմարիտ է. Հակառակ դեպքում այն մոլորություն է՝ Այսպես, ամերիկյան հնդկացիները մոլորվել են, երբ պլատինն իր սպիտակ գույնի պատճառով խսկ ոսկի են համարել եւ գետերի մեջ գտնելիս եւս ցուրն են գցել, որ հասունանա ու դեղնի:

Ճշմարտությունն օբյեկտիվ է իր բովանդակությամբ, բայց ոչ իր ձեւով. Իր ձեւով այն սուբյեկտիվ է, որովհետեւ ծագում է մարդու գլխում, նրա գիտակցության մեջ. Ձեռի տեսակետից մարդուց դուրս ճշմարտություն չկա՝ Մարդուց անկախ գոյություն ունեցող առարկան ոչ ճշմարիտ է, ոչ էլ կեղծ. այն օբյեկտիվ ռեալություն է: Ճշմարիտ ու կեղծ կարող է լինել առարկայի արտացոլումը մարդու գլխում: Դրա հետեւանքով առարկայի արտացոլման խորությունը, լրիվությունը, կոնկրետությունն ու

սպարտությունը կախված են մարդու իմացության եւ հոգեւոր զարգացումն սակարգակից: Այդ առումով վիթխարի տարբերություն կա Արիստոտելի, Նյուտոնի ու Էյնշտեյնի-Բորի ֆիզիկաների միջեւ:

Իդեալիստները, ժխտելով աշխարհի օբյեկտիվությունը, ժխտում են նաեւ օբյեկտիվ ճշմարտությունը՝ Նրանց կարծիքով, ճշմարտությունը կախված է գերբնական տիեզերական ուժերից կամ էլ մարդու գիտակցությունից: Ըստ Պլատոնի, մարդը հասնում է ճշմարտության, երբ նրա հագին վերհիշում է իդեաների աշխարհը, ըստ Հեգելի՝ երբ նա ճանաչում է համաշխարհային ոգին: Սա օբյեկտիվ իդեալիզմի տեսակետն է: Ըստ տուրյեկտիվ իդեալիստների, ճշմարտությունը մարդու մտքերի համապատասխանությունն է նրա զգայություններին՝ Այդպես են կարծում, օրինակ, Բեքլիյն, Հյումը եւ Ռասելը՝ Ամերիկյան պրագմատիկոսներ Վեալը եւ Դյուին գտնում են, որ ճշմարիտ են այն գիտելիքները, որոնք հասկացություն են բերում եւ օգուտ են տալիս՝ Եթե, օրինակ, մի մարդու, ուսենք՝ մի ոմն կորեացի Մունի հաջողվեց ԱՄՆ-ում մոր կրոնական արմող ստեղծել, ամերիկացիներին համոզելով, որ իր ուսմունքը ճշմարիտ է, ուրեմն այն իրոք ճշմարիտ է: Նրա քարոզած աստծո ռեալ գոյության հարցը չի դրվում, որովհետեւ այն, ըստ նրանց, անկումելի է՝ Մարդը, նրանց կարծիքով, երբեք չի կարող պարզել, թե իրենից դուրս եւ իրենից սակայն մի որեւէ բան գոյություն ունի", թե՛ ոչ: Հետեւապես, ճշմարտության միակ գրավականը գիտելիքի տված օգուտն է: Ջեմսն ասել է.

Եթե ինձ հարցնում են՝ Աստված կա, թե ոչ, եւ նախ պետք է պարզենք ողորդությունն ինձ օգուտ է, թե ոչ: Եթե օգուտ է, ասում եմ՝ կա, եթե օգուտ չէ, ասում եմ՝ չկա»:

Այստեղ, սակայն, մի մեծ դժվարություն է ծագում: Ինչպե՞ս տարբերել իրականությունն արտացոլող ճշմարիտ զգայությունները մարդկույթի կրազներից, պատրանքներից ու զառանցանքներից՝ Այս դժվարությունից սուրբեկտիվ իդեալիստները գտել են եետեւյալ ելքը. ճշմարիտ են այն զգայությունները, որոնք բոլոր մարդկանց համար **միատեսակ են**, այսինքն՝ **համրանշանակ են**: Օրինակ, եթե մեկը խնձորինի է տեսնում եւ մյուս մարդիկ դա հաստատում են, ապա նրա զգայությունը հասարիտ է: Իսկ եթե չեն հաստատում, ապա այն ճշմարիտ չէ: Հետեւապես՝ ճշմարիտ զգայությունները կոլեկտիվ, համրանշանակ են, իսկ ոչ հասարիտները, լինեն դրանք մոլորություններ, երազներ, պատրանքներ եւս՝ զառանցանքներ, զուտ անհատական են, զգայվում են միայն ավյալ անհատի կողմից:

Կոնվենցիոնալիզմը (լատիներեն կոնվենցիո-համսւծայնություն բառից) մոտավորապես նույնն է պնդում գիտական ճշմարտությունների վերաբերյալ. Կոնվենցիոնալիզմի հիմնադիր Ա Պուանկարեի համոզւոնք, գիտնականները պարբերաբար կոնֆերանսնել եւ հրավիրում եւ

համաձայնության են գալիս, թե ինչը համարեն ճշմարիտ եւ ինչը՝ ոչ: Ընդ որում՝ նրանք ճշմարիտ են համարում պարզ, անհակասական եւ հարմար դրույթները: Հետեւապես, սուրբեկտիվ իդեալիզմի տեսակետից ճշմարտությունն այն գիտելիքն է, որի բովանդակությունը գոյություն ունի բոլորի համար: Մինչդեռ իրականում վիճակը հակառակն է: Դժմարտությունն իր բովանդակությամբ գոյություն ունի բոլորիցս անկախ, որովհետեւ բոլորիցս անկախ գոյություն ունեցող աշխարհի արտացոլումն է մեր գիտակցության մեջ. Գիտության պատմության մեջ եղել են դեպքեր, անգամ ողբերգական դեպքեր, երբ մեկը, օրինակ Գալիլեյը կամ Կոպերնիկոսը, ճիշտ է եղել, իսկ բոլորը սխալ, եւ այդ մոլորյալ բոլորը տանջել կամ տանջամահ են արել նրան: Եթե ճշմարիտ լիներ բոլորի կողմից ընդունվածը, համրամշակվել, ապա մարդկությունն այսօր էլ Երկրագունդը կհամարեր անշարժ, իսկ Արեգակը նրա շուրջը պտտվող Դժմարտության համար կարելուք չէ. թե քանի մարդ է այն ընդունում: Կարելուք է, որ այն ճիշտ արտացոլի իր առարկան:

բ) Բացարձակ եւ հարաբերական ճշմարտություն:

Դժմարտության օբյեկտիվությունը պարզելուց հետո ծագում է մի այլ հարց՝ իսկ որքանով է այն լրիվ, սպառիչ, մանրամասն ու ճշգրիտ արտացոլում իր առարկան: Դա բացարձակ ու հարաբերական ճշմարտության հիմնախնդիրն է.

Բացարձակ ճշմարտությունն իր առարկայի լրիվ, սպառիչ, մանրամասն ու ճշմարիտ արտացոլումն է. Այն կատարյալ է եւ որեւէ փոփոխության ենթակա չէ. այն հավիտենական ճշմարտություն է. Հարաբերական ճշմարտությունն, ընդհակառակը, արտացոլում է իրականությունը ոչ լրիվ, ոչ սպառիչ, թերի ու մոտավորապես. Այն անկատար է, փոփոխական եւ ժամանակավոր:

Բացարձակ եւ հարաբերական ճշմարտության փոխհարաբերության վերաբերյալ ձեռավորվել են 3 տարբեր տեսակետներ.

Առաջինը դասական մետաֆիզիկայի տեսակետն է, որն ընդունում է բացարձակ ճշմարտությունը եւ ժխտում է հարաբերական ճշմարտությունը. Ըստ այս տեսակետի, մի որեւէ միտք կարող է կամ բացարձակ ճշմարտություն լինել, կամ էլ բացարձակ մոլորություն. Միջինը չկա: Դժմարտությունն ու մոլորությունը, հետեւաբար, բացարձակապես հակադիր են միմյանց. Այս տեսակետը տանում է դեպի ճշմարտության մոնիստական ըմբռնումը: Մոնիզմը պնդում է, որ ամեն մի իրի կամ երեւույթի մասին ճշմարտությունը մեկն է, միակն է. Երկու եւ ավելի ճշմարտություն չի կարող լինել. Առաջին հայացքից դա կարծես թե ճիշտ է, իսկ պարզագույն դեպքերում դա, իրոք, ճիշտ է: Օրինակ, մածնի սպիտակ կամ սև լինելու մասին 2 ճշմարիտ կարծիք չի կալող լինել. Բայց լսնդի-

յո խիստ բարդանում է, երբ խոսքը գիտական, տեսական խոր ճշմարտություններին է վերաբերում՝ Այստեղ պարզ, միանշանակ «այո կամ ոչ» սկզբունքով լուծումները կիրառելի չեն, որովհետև տարբեր տեսություններ կարող են տարբեր առումներով ճշմարիտ լինել, այսինքն՝ մի տեսակետից ճշմարիտ լինել, մի այլ տեսակետից ոչ. Այդ մասին ավելի մանրամասն կաավի մի փոքր հետո:

Տվյալ մետաֆիզիկական տեսակետն իշխող է եղել փիլիսոփայության մեջ մինչև XIX դ. սկիզբը, այսինքն մինչև Հեգելը, իսկ քնազիտության մեջ, հատկապես մաթեմատիկայում եւ ֆիզիկայում մինչև XIX դ. վերջը - XX դ. սկիզբը. Այդ շրջանում ամեն մի փիլիսոփա իր ուսմունքը համարում էր բացարձակ ճշմարտություն, իսկ մյուս ուսմունքները մոլորություն. Նույն ձևով բացարձակ ճշմարտություն էին համարվում Եվկլիդեսյան երկրաչափությունը եւ մյուստնյան մեխանիկան. Դրանցից էր օրինակ, գերմանացի փիլիսոփա Դյուրինգը (XIX դ. 60-70-ական թթ.), որը բոլոր փիլիսոփաներին համարում էր կամ քրամիտ, կամ էլ խաբեբա. Բթամիտները չեն կարողացել տեսնել ճշմարտությունը, իրենք մոլորվել են եւ մոլորեցրել են մյուս մարդկանց. Խաբեբաները սուր սուրի տեր են, տեսել են, բայց չեն ասել ճշմարտությունը. ձգտելով մոլորեցնել մարդկանց եւ դրանից օգուտ քաղել. Նա իրեն հռչակելով միակ մտածող, որը եւ սուր միտք ունի, եւ ազնիվ է՝ տեսնում եւ բոլորին ասում է ճշմարտությունը՝ Սակայն, նրա ուսմունքի վերլուծությունից պարզվիւ, որ նա այնուամենայնիւ քթամիտ ազնիվներից է, որովհետև նրա ուսմունքը հիմնականում մոլորություն է:

Բացարձակ ճշմարտության մետաֆիզիկական ըմբռնումը ղոգմատիկայի իմացաբանական հիմքն է:

Դոգմատիզմը (հունարեն դոգմա-կարծիք, որոշում բառից) բացարձակացնում է ճշմարտությունը, կտրորեն հավատում եւ պաշտում է այն Լ'ստ յոգմատիզմի, եթե մի որեւէ ուսմունք կամ տեսություն ճշմարիտ է. ոտրա ճշմարիտ է լիովին, այն անշարժ ու անփոփոխ հավերժական ճշմարտությունների մի հավաքածու է եւ չի կարելի այն ավելի խորացնել հասկանալով ու ճշգրտել. Դրա հետեւանքով ճշմարիտ գիտելիքները սկսում են քարանալ, ետ մնալ իրականությունից. կարվել կյանքից եւ վերածվել մոլորության. Դոգմատիզմը սպանում է գիտելիքի մեջ եղած ճշմարտությունը: Եվ պատահական չէ, որ մարքսիզմ-լենինիզմի եւ առավել հերքին գիտական կոմունիզմի տեսության դոգմատացումը դարձավ հզորագույն համաշխարհային կոմունիստական շարժման եւ ԽՍՀՄ-ի փլուզման գլխավոր պատճառներից մեկը:

Դոգմատիզմի ուղղակի հակադրությունը ռեյատիվիզմն է:

Ռեյատիվիզմը (լատիներեն ռեյատիվոս-հարաբերական բառից) ուղղում է միայն հարաբերական ճշմարտությունը եւ լիովին ժխտում

բազմաթիվ Ռեյատիվիստներն ասում են մարդկային գիտելիքները զուտ հարաբերական ու փոփոխական են: Դրանց մեջ ոչ մի անփոփոխ, հավիտենական, հետեւապես բացարձակ ճշմարտություն չկա, որովհետեւ պատմական պայմանների արդյունք են. Ռեյատիվիզմը լայն տարածում ստացավ փիլիսոփայության եւ բնագիտության մեջ XIX դ. վերջին - XX դ. սկզբին. ֆիզիկայի հեղափոխության ժամանակ. երբ հարաբերականության տեսության եւ քվանտային մեխանիկայի շնորհիվ պարզվեց, որ նյութոտնյան դասական ֆիզիկան ամենեւին էլ բացարձակ ճշմարտություն չէ. Շատ փիլիսոփաներ ու բնագետներ ընկան հակառակ ծաղրահեղության մեջ եւ սկսեցին պնդել, որ բացարձակ ճշմարտություններ առհասարակ չկան, որ բոլոր ճշմարտությունները զուտ հարաբերական են ու ժամանակավոր: Յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան, ըստ նրանց, ունի իր ճշմարտությունները. Այն, ինչ տվյալ ժամանակաշրջանում ճշմարիտ է, հստակում մոլորություն է, իսկ այն, ինչ հաջորդ շրջանում է ճշմարիտ, նյուս ժամանակաշրջանում է մոլորություն եւ արդեն շարունակ. Օրինակ, եին հույների համար ճշմարիտ էին իրենց առասպելները Ջեւի, Ապոլոնի եւ մյուս աստվածների մասին. հայերի համար Արամեզդի, Վահագնի եւ այլոց մասին. Միջնադարյան եվրոպայում դիպաբանական ճշմարտություններին փոխարինելու են գալիս քրիստոնեության ճշմարտությունները. Արեւելքում իսլամի ճշմարտությունները, եւ այլն Նույն կերպ անտիկ շրջանում եւ միջնադարում ճշմարիտ էր համարվում Արիստոտելի ֆիզիկան, մոր դարաշրջանում Նյուտոնի ֆիզիկան, իսկ մեր նորագույն դարաշրջանում էյնշտեյնի ու Բորի ֆիզիկան Այսպիսով, մարդկությունը մշտապես ձգտում է եւտանալ մոլորությունից եւ հասնել ճշմարտության, բայց անընդհատ հասնում է մոլորության Մարդկային իմացության պատմությունը մոլորությունների մի երկարավուն պատմություն է

Ռեյատիվիզմը տասնում է ղեպի ազնոստիցիզմ եւ սուբյեկտիվ իդեալիզմ՝ ղեպի օբյեկտիվ ճշմարտության միատուն: Իրող. եթե մարդը պարբերաբար փոխում է իր կարծիքը միեւնույն իրերի ու երևույթների մասին, եւ արդարանում է նրանով, որ իր բոլոր կարծիքները ճշմարիտ են իրենց ժամանակի համար, ապա ստուգվում է, որ նա ըստ էության չի ծանաչում այդ իրերն ու երևույթները Իսկ ազնոստիցիզմին անխուսափելիորեն հետեւում է սուբյեկտիվ իդեալիզմը՝ Իսկապես, եթե մարդը գիտի, որ միեւնույն իրերի ու երևույթների մասին իր այսօրվա ճշմարիտ գիտելիքները վաղը պետք է մոլորություն դառնան, ապա ի՞նչ հիման վրա է նա այսօր դրանք ճշմարիտ համարում. Այստեղ օգնության են հասնում մարդկանց համար այդ գիտելիքների հանրամշակութային օգուտ բերելու պրագմատիստական կամ գիտնականների համաձայնության՝ Պուանկարեի առաջարկած, կամ էլ մի այլ սուբյեկտիվ սկզբունք.

Այսպիսով, բացարձակ ճշմարտության ժխտումը ռեյալիստիկական-բոլևիստական հասցնում է օբյեկտիվ ճշմարտության ժխտմանը, իսկ դա էլ իր հերթին ճշմարտության պլուրալիստական ըմբռնմանը, եվ այդ առումով սրանք հակադրվում են դոգմատիկների կողմից ճշմարտության մոնիստական ըմբռնմանը

Բացարձակ եւ հարաբերական ճշմարտության հարցում երրորդ տեսակետը Հեգելի մշակած **դիալեկտիկական** տեսակետն է. Ի տարբերություն դոգմատիզմի եւ ռեյալիստիզմի, դիալեկտիկան ընդունում է եւ բացարձակ, եւ հարաբերական ճշմարտությունը, համարում է դրանք իրար նկատմամբ անխզելիորեն կապված՝ Ըստ դիալեկտիկայի, աշխարհն անվերջ է ու միայն տարածության եւ ժամանակի մեջ, այլեւ իր կառուցվածքով, որի հետեւանքով ամեն մի իր ու երեւոյթ անվերջ քանակի եւ խորության լուսավայելի հատկությունների միասնություն է՝ եվ ինքնին հասկանալի է. որ այն իր անվերջությամբ լիովին ու սպառիչ ճանաչել հնարավոր է՝ Հետևապես, այդ իմաստով մարդը չի կարող ճանաչել ամբողջական բացարձակ ճշմարտությունը, այսպես ասած վերջին աստիճանի բացարձակ ճշմարտությունը

Մարդկային բոլոր գիտելիքները հարաբերական ճշմարտություններ են, որովհետեւ ոչ լրիվ ու թերի են, մասնակի ու սահմանափակ են, ոչ փոփոխ ու մոտավոր են, պարունակում են թաքնված ու չբացահայտված մոլորություններ. Սակայն դա չի նշանակում, որ այդ հարաբերական ճշմարտություններում չկան բացարձակ ճշմարտության առանձին տարրեր կամ հատիկներ, որոնք լիովին ճիշտ են արտագոյում իրերի ու երեւոյթների առանձին հատկություններն ու կապերը. Օրինակ, բացարձակ ճշմարտություն է, որ ջուրը բաղկացած է 2 ատոմ ջրածնից եւ օդի ատոմ թթվածնից, աղը մեկ ատոմ մատրիումից եւ մեկ ատոմ քլորից էւ այլն. Բացարձակ ճշմարտության այս տարրերը, այս մատինիկները հոսկերժական ճշմարտություններ են կոչվում, բանւի որքան էլ գարգահուն ու փոփոխվեն մարդկային գիտելիքները տվյալ երեւոյթների մասին՝ դրանք կմնան անփոփոխ: Այսպես, XX դ. պարզվեց, որ գոյություն ունի ջրի 2 տեսակ թեթեւ ու ծանր, որ ծանր ջրից կարելի է ստանալ անկրկնակայելի քանակի ցերձամիջուկային Լներգիա. բայց ջրի բաղադրության մասին մեր գիտելիքները չփոխվեցին, միայն լրացվեցին

Մարդկային իմացությունն աշխարհը ավելի լայն, ավելի խոր, ավելի ճշգրիտ ու հստակ ճանաչելու պատմական գործընթաց է. Այդ ընթացքում մարդկությունը ձգտում է վերացնել ծագող մոլորությունները, փոսյները, անճշտություններն ու անորոշությունները, հասնել լիակատարի, սպառիչ բացարձակ ճշմարտության. Սակայն նորից ու նորից այն մի հարաբերական ճշմարտությունից սնկում է կատարում մի այլ հարաբերական ճշմարտության, որը բացարձակ, հոսկերժական ճշմար-

տության ավելի շատ հատիկներ է պարունակում եւ տվյալ առումով ավելի ու ավելի է մոտենում անբողջական քաղաքական ճշմարտությանը, քայքայ երբեք չի հասնում վերջին սահմանին, որովհետեւ աշխարհն անվերջ է.

Բացարձակ եւ հարաբերական ճշմարտության անխզելի դիալեկտիկական կապից հետևում է ճշմարտության կոնկրետությունը կամ կոնկրետ ճշմարտությունը՝

Կոնկրետ ճշմարտություն: Դիալեկտիկական ասում է. վերացական ճշմարտություն չկա. ճշմարտությունը միշտ կոնկրետ է. այսինքն կախված է որոշակի պայմաններից ու իրավիճակներից: Եթե դրանք փոխվում են, ապա պետք է փոխվի նաեւ ճշմարտությունը. Օրինակ, ատոմների ամբաժանելիության մասին անտիկ շրջանի ատոմիստների պնդումը ճշմարիտ էր քիմիական ռեակցիաների տեսակետից, որովհետեւ այդ ռեակցիաներն անզոր են տրոհելու ատոմները: Մինչդեռ դրանք տրոհելի են միջուկային ռեակցիաների տեսակետից. որտեղից հետևում է, որ այդ պնդումը մոլորություն է. Նույն կերպ Լվլիդյան երկրաչափությունը ճշմարիտ է Երկրի վրա եւ մոլորություն Արեգակի վրա, քանզի Երկրի տարածության կորությունն աննշմալելի է. իսկ Արեգակինը ղգալի Դասական մեխանիկան եւս վերին աստիճանի ճշմարիտ է միայն մեծ զանգվածների ու վոլքր արագությունների դեպքում Միկրոզանգվածների դեպքում ճշմարիտ է քվանտային մեխանիկան, իսկ մեծ լույսին մոտ արագությունների դեպքում հարաբերականության տեսությունը

Ճշմարտության կոնկրետությունը պահանջում է մի որեւէ մտքի, դրույթի կամ գաղափարի ճշմարիտ լինելու կամ չլինելու հարցը լուծելիս պետք է հաշվի առնել այն պայմաններն ու իրավիճակները, որոնց տահմաններում դրանք ճշմարիտ են եւ որոնցից դուրս դառնում են մոլորություն. Ճշմարտության կոնկրետությունը սկզբունքային կարեւորություն ունի իմացության տեսության համար. Այն մի սկզբունք է, որն ուղղված է դոգմատիզմի եւ նրան ուղեկցող ամեն տեսակի սխեմատիզմի, շաբլոնի եւ մտքի քարացման դեմ.

§ 3. ԻՄԱՅՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏ ԵՎ ՕԲՅԵԿՏ

Պրակտիկան եւ նրա դերը մարդկային իմացության մեջ

Մարդկային իմացության գործընթացն ունի 2 կողմ, որոնք կոչվում են **իմացության սուբյեկտ** եւ **օբյեկտ**: Իմացության սուբյեկտն աշխարհը ճանաչող մարդն է, իսկ օբյեկտը նրա կողմից ճանաչվող իրերն ու երևույթները, նյաանց որոշակի կողմերն ու հատկությունները: Այս տեսա-

հետիվ ոչ ամեն մի իր կամ երեսույթ, ոչ ամեն մի կողմ կամ հատկություն է խնայողության օբյեկտ, որովհետև աշխարհում կան անթիվ ու անհատալ այնպիսի բաներ, որոնց գոյության մասին մարդը գաղափար անշուտ չունի։ Բնականաբար դրանք իմացության օբյեկտ լինել չեն կարող։ Չլինակ, ատոմի կառուցվածքը, տարրական մասնիկները աշխարհը, լեները ժառանգականության այդ մասնիկները, ցրի ջերմամիջուկային ուժեղիւնն եւ այլն, մինչեւ XX դ. իմացության օբյեկտներ չեն եղել։ Այսօր պարզապես ելել են մարդուց անկախ, նրան անհատ իրեր ու երևույթներ, Իմացության օբյեկտների ոլորտը մարդուն շրջապատող աշխարհի անվերջ քանակի իրերի ու երևույթների մի փոքր մասն է, սիայել Իմացության զարգացման ընթացքում այդ ոլորտն անընդհատ ընդլայնվում է, բայց միեւնոյն է մնում է աշխարհի անվերջության մի փոքրիկ մասը միայն։

Իմացության օբյեկտից տարբերվում է **իմացության առարկան**։ Վերլինել իմացության օբյեկտի մի մասը, մի կողմի կամ մի հատկությունը էլ պուող է լինել։ Օրինակ, մարդը որպես իմացության օբյեկտ բազմապիվ գլխուրությունների իմացության առարկան է։ Նրան տարբեր կողմներից օտոմնասիրում են եւ փխխտոփայությունը, եւ սոցիոլոգիան, եւ կենսալոնությունը, եւ հոգեբանությունը, եւ բժշկությունը, եւ բազմաթիվ այլ լիտություններ։ Հետեւապես, այդ կողմերն էլ հանդիսանում են մարդուն օտոմնասիրող գլխուրությունների իմացության առարկաները։

Իմացության օբյեկտն ու առարկան պարզելուց հետո այժմ անդրադառնանք իմացության սուբյեկտին, որն իմացության գործընթացել գլխուր կողմն է, քանզի եւ է իրապոծում աշխարհի ճանաչողությունը։ Իմացության սուբյեկտը նախ եւ առաջ անհատն է իր ընդունակությունվելու եւ գլխտելիքների պաշարով, ապա անհատների առանձին խմբեր, լինակ, գլխտահետազոտական ինստիտուտների կոլեկտիվներ, հասարկուական խավեր ու դասակարգեր եւ, վերջապես, ամենալայն իմաստով ամբողջ հասարակությունը։ Ընդ որում անհատական սուբյեկտի լելուն իմացության մեջ ճիշտ բմբոնելու համար, սակայն, պետք է խուտովել փխխտոփայության մեջ չափազանց տարածված մի սխալից, որը փտուախիզիկորեն կտրում է անհատին հասարակությունից եւ նրա իմաստական կարողությունները համարում է նրան ի ծնե տրված հատկություններ։ Այս տեսակետից համարը տեղ ու ժամանակ չի ճանաչում, եւս կարող է ծնվել որտեղ ու կրք պատահի, եւ իր ապշեցուցիչ հալտնալորություններով զարմացնել ողջ մարդկությանը։ Եթե, օրինակ, էյնշտեյնը ծնվեր Թալսի կամ Արխատտսկի դարաշրջանում, ապա եւս այն հոտանակ կստեղծեր հարաբերականության տեսությունը եւ մարդկությունը կազատեր տգիտության խավարի մեջ 2500 տարի խարխալելու հոլովելից։

Դ-տ, ինստիտուցիոնալ, ճիշտ չէ, իմացությունը զարգացնելու համար անհատին, բացի բնածին ընդունակություններից, անհրաժեշտ են հասարակության կողմից դարձրելի ընթացքում կուտակած փորձն ու գիտելիքները, փորձարարական տարբերը, Այդ առումով նա հանդես է գալիս որպես իր դարաշրջանի, իսկ հասարակության ներկայացուցիչը, որը զինված է հասարակության ճանաչողական կարողություններով, Դա լավ հասկացել ու նշել են գիտության համճարները Նյուտոնը, ինչպես հայտնի է, ասել է ինքն ավելի հեռում է տեսել, որովհետև կանգնած է եղել հսկաների ուսերին Իսկ Էյնշտեյնը մույմիսկ մեթոդություն է խնդրել Նյուտոնից այն բանի համար, որ կանգնած լինելով նրա ուսերին, ստիպված է եղել հանուն ճշմարտության հերքել նրա շատ եւ շատ դրույթները.

Մայրկույն իմացության գործընթացը տեղի է ունենում իմացության սուբյեկտի եւ օբյեկտի բազմաբնույթ բարդ փոխազդեցությունների շնորհիվ, Այստեղ առաջին հերթին նկատում ենք իմացության օբյեկտի նյութական ազդեցությունը ճանաչող սուբյեկտի զգայարանների վրա, Օբյեկտն ազդում է պրոդում է սուբյեկտի զգայարաններն իր մեխանիկական, ֆիզիկական, այդ բվում յուսային, ջերմային, էլեկտրական եւ այլն, ինչպես նաեւ քիմիական եւ մյուս հատկությունների շնորհիվ Գրգիտների միջոցով այն է ներգրավ է հաղորդում սուբյեկտի զգայարաններին, որը եւ նրա ուղեղում վերածվում է գիտակցության փաստի, այսինքն ընկալվում, ճանաչվում է.

Դրա հիման վրա մետաֆիզիկական մատերիալիզմը եզրակացրեց, որ իմացության գործընթացում ակտիվ կողմը օբյեկտն է, իսկ պասիվ կողմը՝ սուբյեկտը: Տվյալ տեսակետից մարդը համարվում է պասիվ հայեցող էակ, բախարավում է սուսկ աշխարհը դիտարկելով ու ընկալելով: Այդ պատճառով սովյալ տեսակետի կողմնակիցները կոչվեցին **հայեցողական մատերիալիստներ: Հայեցողական մատերիալիզմը**, հետեւապես, անտեսում է սուբյեկտի ակտիվ նյութական գործունեության, այսինքն պրակտիկայի դերը մարդկային ճանաչողության մեջ:

Դրան հակառակ, Մարքսն ընդգծեց նյութական այդ գործունեության, պրակտիկայի դերն իմացության գործընթացներում: Ըստ մարքսիզմի, մարդն այն չափով է ճանաչում աշխարհը, որ չափով նա նյութապես, ֆիզիկապես, պրակտիկորեն ազդում է նրա իրերի ու երեւույթների վրա եւ փոփոխում կամ վերափոխում է դրանք Ամեն մի իր կամ երեւույթ դրսևորում է իր թաքնված հատկությունները, իր ներքին էությունը եւ օրենքները, Երբ մի իրեւ ուժի ազդեցության տակ փոփոխություն է կրում, Այդ փոփոխությունն իրի յուրատեսակ պատասխանն է սովյալ ուժի ազդեցությանը Օրինակ, երկաթի հաղորդականությունը պարզելու համար այն պետք է նմարկենք էլեկտրական հոսանքի ազդեցությանը

Իսկ ջրի ֆերմամիջուկային հասկոթյունները պարզելու համար այն սխեմը և ենթարկենք մոտ 1 միլիարդ ատոմի ջերմության ազդեցությանը Ավելի ցածր ֆերմաստիճանների դեպքում ֆուրն իր այդ հատկությունները չի դրսևորում, որովհետև ջերմամիջուկային ռեակցիաներ տեղի չեն ունենում

Սկզբունքորեն նույն ձևով և ճանաչվում մարդու և ությունը, Իզոտր չեն աւսում մարդուն լավ ճանաչելու համար հետը գնա արջի որսի Մահացու վտանգի ազդեցության տակ մա անմիջապես ցույց կտա իր բնավորությունը համարձակ է, քե վախկոտ, նվիրված, անձնագոն լոկեր է, քե ոչ

Այսպիսով, մարքսիզմի շնորհիվ նյութական պրակտիկան մտցվեց իդսացության տեսության մեջ որպես նրա հիմք:

Սակայն ի՞նչ է պրակտիկան

Անդհամուր առմամբ **պրակտիկան** (հունարեն պրակտիկոս-գործուելու գործունակ քառից) մարդու նյութական, առարկայական նպատակադիր գործունեությունն է, որի ընթացքում մա վերափոխում է աշխարհի իրերն ու երևույթները, դարձնում է դրանք նյութական բարիքներ Մի խոսքով, պրակտիկան մարդու վերափոխիչ գործունեությունն է, որի միտցով մա հարմարեցնում է աշխարհն իր պահանջմունքներին: Մարդու ույց անձնական եւ հասարակական կյանքն ունի պրակտիկ, գործնական բնույթ Իր ձևերով այն չափազանց բազմազան է, բայց առանձնանում են նրա 4 հիմնական ձևերը:

Պրակտիկայի առաջին հիմնական ձևը մարդկանց **արտադրական գործունեությունն է** արդյունաբերության, գյուղատնտեսության եւ արհեստների բնագավառում: Արտադրական պրակտիկայի շնորհիվ մարդիկ վերափոխում են բնության իրերն ու երևույթները եւ դրանցից իշուկեց համար ստեղծում են գոյության միջոցներ Գործարաններն իրենց նսսսողներով եւ այլ սարքավորանքով բնական հուժքերը վերամշակելու խոշոր կենտրոններ են

Պրակտիկայի երկրորդ հիմնական ձևը մարդկանց **հասարակական-պատմական գործունեությունն է:** Այն նպատակ ունի վերափոխելու, քարելավելու հասարակական հարաբերությունները, հասարակական հիմնարկությունները, պետական կարգը, հասարակարգը Տվյալ ձևին են պատկանում ազգային ազատագրական շարժումները (օրինակ, Ղարաբաղյան շարժումը), հասարակական բարեփոխումները, հեղափոխությունները, պատերազմները եւ այլն Այդ վերափոխությունների միջոցով ժողովուրդները ձգտում են հասարակական հարաբերությունները հարմարեցնել իրենց շահերին, այնպես անել, որ դրանք ավելի լավ, ավելի արդյունավետ ծառայեն իրենց բարեկեցությանը

Պրակտիկայի երրորդ հիմնական ձևը նյութական **գործունեությունն է գիտության ու տեխնիկայի բնագավառում**, մասնավորապես

գիտափորձը եւ դիտարկումները. Գիտափորձի միջոցով գիտնականներն ազդու են իրենց իմացության օբյեկտների վրա. փոփոխությունների են ենթարկում նրանց եւ այդ փոփոխությունների շնորհիվ ճանաչում նրանց. Որքան ուժեղ է փորձնական սարքերի ազդեցությունն օբյեկտների վրա, այնքան խորն են նրանց առաջացրած փոփոխությունները, հետեւապես այնքան մեծ են ճանաչողական հմարավորությունները Դա է, օրինակ, պատճառը, որ տարրական մասնիկների կառուցվածքը ճանաչելու համար պետությունները վիթխարի ծախսերի գնով կառուցում են ավելի ու ավելի հզոր արագացուցիչներ

Վերջապես, պրակտիկայի շուրջորդ հիմնական ձեւը ստեղծագործական եւ կատարողական գործունեությունն է արվեստի բնականաբանում: Դա գեղանկարչի, քանդակագործի երգահանի, ջութակահարի, դաշնակահարի եւ մյուս արվեստագետների աշխատանքն է:

Պրակտիկան իմացության մեջ կատարում է եռակի դեր:

Նախ, այն իմացության հիմքն ու շարժիչ ուժն է: Դա նշանակում է, որ մարդը ճանաչում է աշխարհը պրակտիկայի միջոցով, ազդելով ու վերափոխելով շրջակայի իրերն ու երևույթները. Աշխարհը զգայալեւ ընկալելու մարդկային կարողությունը պրակտիկայի պատմական զարգացման արդյունք է. Այդ ըմբացում են ձեւավորվել ու զարգացել մարդու գգայարանները, մարդու կարողությունը ընկալելու աշխարհը կոնկրետ, բազմակողմանի, գունեղ ու ճշգրիտ: Հայտնի է, օրինակ, որ մարդու զգայարանների սրությունը կախված է նրա մասնագիտությունից. Երաժշտագետների ականջը ափսոսալիկ մարդկանց ականջից ավելի լավ է ընկալում ձայները, գեղանկարիչների աչքն ավելի լավ է ընկալում գույների, ելանգները, քան ոչ գեղանկարիչների աչքը՝ Ստուգված է, օրինակ, որ սեւ գույնի կտավ արտադրող ջուլիակները տարբերում են սեւ գույնի միջև 38 երանգ, մինչդեռ ոչ մասնագետի աչքը ընդամենը 5-6 երանգ

Դեռ ավելին, հայտնաբերվել է չափազանց զարմանալի մի երևույթ. Պարզվել է, որ շրջապատի իրերն ու երևույթներն իրենց իսկական դիրքով ընկալելու ունակությունը ոչ թե կենսաբանական է, այլ հասարակական պրակտիկայի արդյունք է. Այսպես, փորձարկվողներին հազգրել են շրջապատի շրջված ցույց տվող հատուկ ակնոց եւ հետեւել են, թե ի վերջո ինչ կտացվի Մոտ 3 ամիս անց շրջապատի նրանց ընկալումը լիովին ուղղվել է. Երբ ակնոցը հանել են, նրանք այս անգամ սկսել են ամեն ինչ շրջված տեսնել, իսկ որոշ ժամանակ անց նորից նործալ տեսնել Այս փորձերը վկայում են պրակտիկայից մարդկային զգայական իմացության լամմիջական կախման մասին եւ բանական իմացության՝ զգայականով միջնորդավորված կախման մասին, քանի որ բանականը կապված է զգայականի հետ.

Մարդկային իմացության կախումը պրակտիկայից, սակայն չի նշահակում, որ այն օժտված չէ հարաբերական իմքնուրույնությամբ և քնդհանրապես չի կարող պրակտիկայից անկախ զարգանալ Իմացությունն օժտված է հարաբերական իմքնուրույնությամբ և որոշ սահմաններում կարող է կամ ետ մնալ, կամ էլ առաջ անցնել պրակտիկայից: Օրինակ, անհրաժեշտ գիտելիքների պակասի դեպքում մալոդը դիմում է փորձի ու սխալի օգնությամբ: Փորձեր է անում, սխալվում է, նորանոր վարժեր է անում և սխալներ գործում և ուղղում, և նայում, քե ինչ է տեսվում: Շոգեմեքենան, կտավ գործող մեքենան և բազմաթիվ տեխնիկական այլ գյուտեր արվել են փորձի ու սխալի միջոցով: Շրջապատը շրջված ցույց տվող ակնոցի հետ կապված փորձերը եւս նույն ձևով են սրվել: Բոլոր նման դեպքերում պրակտիկան առաջ է անցնում իմացությունից և խթանում է նրա զարգացումը: Դանաշուրության, հատկապես տեսական ճանաչողության, ետ մնալը պրակտիկայից հաղթահարելու, այն պրակտիկայի մակարդակին հասցնելու համար երբեմն պահանջվում են ոչ միայն տասնամյակներ, այլև հարյուրամյակներ և հազարամյակներ: Այսպես, շոգեմեքենայի տեսությունը մշակելու, այսինքն որոշ Իտալիայի, գործողության ներքին օրենքներն ու մեխանիզմը ճանաչելու համար պահանջվեց մի քանի տասնյակ տարի, հավերժական արժիչի, քիմիական միջոցներով ոսկի և արծաթ ստանալու ամհնայությունն իմանալու համար պահանջվեց մի քանի հարյուր տարի, իսկ խոտրման ու թթվեցման պատճառներն ու մեխանիզմները ճանաչելու համար պահանջվեց մի քանի հազարամյակ, բեւե մարդիկ պրակտիկությունն օգտագործում էին այդ գործընթացները հաց թխելու և գինի պատրաստելու համար:

Իմացությունը կարող է նաեւ կտրվել պրակտիկայից, իրական կյանքից և վերածվել անառարկայական, դատարկ ու անպտուղ սխուրաւիկության: Դա հատկապես բնորոշ է հասարակական գիտությունների հասադ: որոնց ուսումնասիրության առարկան վերին աստիճանի դինավիկ փոփոխական է: Նման վիճակում է հայտնվել, օրինակ, մարքսիզմ-լենինիզմը, որը XX դ. հասարակական պրակտիկան, սոցիալիզմի պրակտիկան ուսումնասիրելու և ճանաչելու փոխարեն զբաղված էր իր երոնադիրների մտքերի կրկնությամբ: Մարքսիզմի տեսաբանների հատոր աննաաուծեղը, ամենաանաաուրկելին «Մարքսն ասել է, Էնգելսն ասել է Լենինն ասել է» փաստարկն էր: Եթե իմացության ետ մնալը ստիւյում է պրակտիկային խարխափել խավարի մեջ, դանդաղեցնում ու Իտեցնում է պրակտիկայի առաջընթացը, ապա նրա կտրվելը պրակտիկայից, հատկապես պրակտիկայի վրա բռնանալը հաւցնում է պրակտիկայի խեղաթյուրմանն ու ալլասերմանը և, ի վերջո, քայքայուտելը: Մասնավորապես դա եղավ ԽՍՀՄ-ի ու հանաշխարհային սո-

գիտելիքն արժնաւ փութման գլխավոր պատճառներից մեկը:

Իսկ երբ իմացությունն առաջ է անցնում պրակտիկայից, ապա լուսավորում է նրա ուղին ու մեծապես խթանում նրա հետագա զարգացումը. Առաջ անցնելու պատճառն այն է, որ իմացությունը զարգանում է ոչ միայն պրակտիկայի ազդեցության տակ, այլև իր ներքին օրենքներով, հատկապես ինտուիցիայի եւ մտածողության տրամաբանական օրենքներով: Այդ օրենքներն ապահովում են մարդկային մտքի հետեւողականությունը եւ հնարավորություն են տալիս քափանցելու աշխարհի այնպիսի ոլորտներ, հայտնաբերելու աշխարհի երեւոյթներ ու գործընթացներ, որոնք պրակտիկայի համար կամ տվյալ ժամանակաշրջանում, կամ ընդհանրապես անմատչելի են: Դա կատարվում է գիտական կանխատեսումների շնորհիվ. Կանխատեսելով նոր, անհայտ իրեր ու երեւոյթներ կամ ազդեցւած, իմացությունը կարող է անգամ հարյուրամյակներով եւ ավելի առաջ անցնել պրակտիկայից եւ ցույց տալ նրա զարգացումն հեռանկարները: Այսպես, 50 տարեւոյ ավելի է, քայց հսկելի ջերմամիջուկային էներգիայի ստացման կանխատեսումը դեռեւս պրակտիկայում իրականացւած չէ, եւ հարտնի չէ. Բն երբ կիրականացւի Դիտոնային շարժիչի կանխատեսման իրականացումը, մասնագետների կարծիքով, հեռավոր տպագայի խնդիր է. Որքան ճշգրիտ, կարեւոր, ինչ ու հեռավոր են գիտական իմացության կանխատեսումները, այնքան ուժեղ ! Նրա խթանիչ ազդեցությունը պրակտիկայի զարգացման վրա:

Նվ ալդպես, հաջորդաբար առաջ անցնելով մեկը մյուսից, փոխադարձաբար, խթանելով միմյանց, պրակտիկան եւ իմացությունը քարծուգնում են իրենց զարգացման տեմպերը:

Երկրորդ, պրակտիկան իմացության ոչ միայն հիմքն է, այլեւ նպատակը: Մարդկային իմացությունն ինքնանպատակ չէ. Մարդը մեծ դժվարություններով ու ծախսերի գնով ճանաչում է աշխարհի ոչ պարզապէս ճանաչելու համար. Նա ձգտում է ճանաչել ճշմարտությունը պրակտիկայում այն կիրառելու, ճանաչված իրերն ու երևույթներն իր պահանջմունքներին ծառայեցնելու եւ իր քարեկեցությունը բարձրացնելու համար. Պրակտիկայի շնորհիվ մարդն իրեն է ենթարկում աշխարհը, նրա նկատմամբ հասնում է տիրապետության. «Գիտելիքն ուժ է»,_ աւելի է, XVII դ. Ֆ. Բեկոնը եւ նշել է, որ նոր դարաշրջանի հիմքում ընկած են 3 խոշորագույն հայտնագործությունները վառողի, կոդմնացույցի եւ գրքի տպագրության. Մեր դարաշրջանը կարելի է բնորոշել որպէս ատոմային էներգետիկայի, ինֆորմատիկայի, տիեզերագնացության եւ գենետիկայի դարաշրջան:

Բայց պրակտիկան որպէս իմացության նպատակ հանդես է գալիս ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն. Առաջին դարքում իմացությունը

գտում է հայտնաբերել այնպիսի ճշմարտություններ, որոնք կարող են անմիջապես նյութական օգուտ բերել, այսինքն ստեղծել նոր տեխնիկա, տեխնոլոգիա, նորանոր նյութական բարիքներ, բարեխաղել մարդկանց կյանքը Երկրորդ դեպքում իմացությունն անմիջականորեն հետապնդում է ճանաչողական նպատակներ, ձգտում է խորանույլ ուշխարհի էության մեջ, բացահայտել նրա կառուցվածքները, հայտնաբերել նորանոր իրեր ու երևույթներ, մի կողմ բողոնելով դրանց պրակտիկ օգտակարության հարցը, Այսպես, հարյուրամյակներ, հազարամյակներ շարունակ մարդիկ գուտ հետաքրքրությունից դրդված դիտարկել են երկինքը աստղերը, մոլորակները և այլ տիեզերական մարմինները, օպեկարալ ամալիգի միջոցով պարզել են նրանց բաղադրությունն ասանց պատկերացնելու նրանց պրակտիկ նշանակությունը Էլեկտրականության օրենքների, ատոմի կառուցվածքի, ներատոմային էներգիայի ճանաչողության շրջանում գիտնականները չեն իմացել, թե ինչ յոթմական նշանակություն կարող են ունենալ այդ գիտելիքները Քանի որ նման տիպի գիտելիքների կիրառական նշանակությունը հայտնի չէ, դրանք համդես են գալիս որպես գուտ տեսական գիտելիքներ Ինչպիսի հետազայում, տարիներ կան տասնամյակներ անց, սովորաբար օրոպատելիորեն պարզվում են առաջին հայացքից պրակտիկ նշանակություն չունեցող տեսական գիտելիքների կիրառման ոլորտները և ուգիները

Իրա հիման վրա ժամանակակից գիտության մեջ տարանջատված են 2 հարցեր՝ «աս ի՞նչ է» գուտ ճանաչողական հարցը և «աս ինչի՞» հարցը Է» կիրառական հարցը Համապատասխանաբար գիտությունն ուղմ բաժանված է տեսական հիմնարար (Խունդամենուալ) գիտությունների և կիրառական գիտությունների, Հիմնարար գիտություններով ասովելարպես զբաղված են ակադեմիական գիտահետազոտական ինստիտուտները, իսկ կիրառական գիտություններով ճյուղային ինստիտուտները,

Էլդի գիտատեխնիկական հեղափոխության դարաշրջանում նշանելի է տեսական ու կիրառական հետազոտությունների մեյթեզման ուղիով միտում, գնալով կրճատվում է ժամանակը գիտական հայտնազոտությունների և նրանց կիրառման միջես Եվ դա մեծապես նպաստում է գիտատեխնիկական բուռն հարաճումն առաջընթացին

Երրորդ, պրակտիկան գիտելիքների ճշմարտության չափանիշն է: Դարաւորյան չափանիշի խնդիրը չափազանց կարեւոր է, որովհետեւ ճանաչողության ընթացքում մարդը հաճախ է սխալվում և ընկնում սոլորության մեջ, երեւույթը, այսինքն իր աչքին քվացողն ընդունում է էութուն իրականում կատարվողի տեղ, Այդ պատճառով էլ ծագել է ճշմարտությունը մոլորությունից տարբերելու խնդիրը Փիլիսոփաներին

հետաքրքրել է մի հարց կա՞րողոք մի չափանիշ. որը թույլ տա մարդկանց հստակորեն պարզել, թե որ գիտելիքն է ճշմարիտ եւ որը՝ ոչ: Լվեպսիկները ժխտել են այդպիսի չափանիշի գոյությունը եւ դրա հիման վրա ճշմարտությունը մոլորությունից տարբերելու հարցը համարել են անլուծելի: Իսկ այն փոխառվածները, որոնք աշխարհը ճանաչելի են համարում, առաջարկել են մի շարք չափանիշներ: Ըստ ռացիոնալիստների, ճշմարտության չափանիշը մտքի պարզորոշությունն ու հստակությունն է, ըստ Լմայիիկների՝ մտքի համընկնումը զգայությունների հետ, կամ **վերիֆիկացիան**, այսինքն անմիջական զգայական փորձով ստուգվելը. ըստ ռեյալիստիկստների գիտելիքի հանրամշանակ բնույթը, ըստ պրագմատիկների հաջողությունը կամ օգուտը եւ այլն:

Սակայն բոլոր վերը քվարկված չափանիշները հուսալի չեն, որովհետեւ սուբյեկտիվ են. գտնվում են գիտակցության, նրա ճանաչողության մեջ: Իսկ ճանաչողությունը, իմացությունը չի կարող ինքն իր իսկ ճշմարտության որոշակի չափանիշը լինել: Հիրավի, այն, ինչ մեկի համար պարզորոշ եւ հստակ է, մյուսի համար կարող է բլրորովին էլ պարզորոշ ու հստակ չլինել: Զգայությունները, նրանց միջոցով գիտելիքի վերիֆիկացիան եւս բավարար չէ. որովհետւ, ինչպես արդեն պարզել ենք, զգայությունն իր հաճախ են խաբուծ մարդկանց եւ, դրանից բացի, ոչ ամեն ինչ է ննարավոր զգայապես ստուգել, հատկապես ընդհանուր տեսական դրույթները. Հանրանշանակությունը եւս պիտանի չէ, քանզի մարդիկ զանգվածաբար եւս կարող են սխալվել: Իսկ ինչ վերաբերում է հաջողությանը՝ տուրս մարդիկ կարող են հաջողության հասնել եւ օգուտ թուփել նաեւ խաբեության միջոցով, եվ, ցավոք, աշխարհում քիչ չեն խաբեությամբ ոչ միայն ապրողները, այլեւ քարգավաճողները:

Ճշմարտության չափանիշը պետք է օբյեկտիվ լինի, որովհետեւ ճշմարտությունն իր բովանդակությամբ օբյեկտիվ է, օբյեկտիվ աշխարհի արտացոլումն է: Այն պետք է ապահովի մարդկային իմացության ելքը դեպի արտաքին աշխարհ, հնարավորություն տա համեմատելու գիտելիքներն օբյեկտիվ իրերի ու երեւույթների հետ: Այդպիսի օբյեկտիվ չափանիշ կարող է լինել միայն պրակտիկան, մարդու նպատակադիր նութական, առարկայական գործունեությունը Պրակտիկան, լինելով օբյեկտիվ, միաժամանակ անմիջական ու համընդհանուր է. որովհետեւ նրա միջոցով է մարդն ուղղակի եւ համակողմանի ներգործության մեջ մտնում աշխարհի հետ.

Բնական իրերի ու երեւույթների մասին գիտելիքների ճշմարտությունն ստուգելու համար դիմում են գիտափորձին, դիտարկումներին, արդյունաբերությանը եւ գյուղատնտեսությանը, որոնց շնորհիվ մարդիկ արհեստական պայմաններում վերարտադրում են այս կամ այն իրերն ու երևույթները: Օրինակ, կաթակի էլեկտրական բնույթը վերջնակա-

նապես պարզվեց, երբ լաբորատոր պայմաններում կայծակ առաջացրին Կատուլեյի քիմիական բաղադրությունը վերջնականապես պարզվեց սինթետիկ կաուչուկ ստանալու շնորհիվ:

Գիտելիքի ճշմարտությունն ստուգելու համար երբեմն պահանջվում են հարյուրամյակներ. Այդպես, վերջնականապես ստուգվեց Կոպեռնիկոսի արեակենտրոն համակարգը, Միայն 400 տարի անց Նեպսուն աստղակի կամխատեսման ու հայտնաբերման շնորհիվ հաստատվեց Կոպեռնիկոսի ուսմունքի եւ դրա հետ մեկտեղ Նյուտոնի ձգողականության օրենքի ճշմարտացիությունը:

Ընդհանրապես գիտելիքի ճշմարտության ստուգումը կատարվում է որակից արված կամխատեսումներն ստուգելու միջոցով՝ երբ գիտափորձը հաստատում է տվյալ գիտելիքից արված կամխատեսումը երևույթի փոփոխության մասին կամ այն արհեստականորեն տեղեկություն ստան, դրանով պարզվում է այդ գիտելիքի ճշմարտությունը: Նույն կերպ, կամխատեսումների միջոցով է ստուգվում դիտարկումներից հոսսոված գիտելիքի ճշմարտությունը, Դրա ցայտուն օրինակներվից է Եւկլիդեսի մոլորակի վերը նշված հայտնաբերումը՝ Իսկ եթե այդ կանխատեսումները չեն հաստատվում, դա նշանակում է տվյալ գիտելիքն այդ ճշմարիտ չեն, մոլորություն են:

Գիտելիքների ճշմարտացիությունն ստուգելու առավել լայն ու հիմնավոր միջոցը արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունն են:

Պրակտիկան բոլոր տեսակի մոլորությունների, կեղծիքների ու խաբուրյունների լավագույն մերկացնողն է. Որքան էլ մարդիկ խորամանկորեն կեղծեն ու խաբեն, միևնույն է՝ վաղ թե ուշ պրակտիկան կմերկացնի, անհաջողության կմատնի ու կպատժի նրանց, առաջացնելով սեռ ու փոքր վթարներ, այդ թվում պատճառելով մարդկային, մեծաքանակ մարդկային զոհեր, Այդ առնչությամբ քավական է վերհիշել Չեռնոբիլի ատոմակայանի վթարը եւ սոցիալիզմի փլուզումը ԽՍՀՄ-ում, որը կառուցվել էր տասնյակ միլիոնավոր մարդկանց կյանքի գնով, Շատ խրատական է այն վրաստը, որ խորհրդային ղեկավարներին չօգնեցին ու՝ միայն կեղծիքն ու խաբությունը, այլեւ զանգվածային բռնությունիկն ու կոտորածները, միջուկային զենքով գնված վիթխարի բանակն ու ամենակարող ՊԱԿ-ը՝ Պրակտիկան ի վերջո կայացրեց իր անողորմ պատմական դատավճիռը՝ գիտական կոմունիզմի այնքան փառաբանված մեծագույն ճշմարտություններն իրականում մեծագույն հումաշխուհալին պատմական մոլորություններ են:

Պրակտիկան մարդկային իմացության **գերագույն եւ արտաքին չափանիշն է:** Այն արտաքին է, որովհետեւ պահանջում է դուրս գալ իմացության, գիտելիքների սահմաններից դեպի արտաքին աշխարհի օլ լեկտները՝ Իսկ այն ղեպներում, երբ գիտելիքներն իրենց խիստ վերա-

ցականության պատճառով կամ տարբեր տեխնիկական պատճառներով հնարավոր չի լինում անմիջականորեն պրակտիկայի միջոցով ստուգել, գործի են լրվում ներիմացական, ներգիտական չափանիշները:

Այդ ներքին չափանիշներից առաջինը տրամաբանական չափանիշն է.

Մարդկային մտածողությունը, ելնելով ճշմարիտ նախադրյալներից, մտահանգումների միջոցով կարող է ճշմարիտ եզրակացություններ անել Դրանց ճշմարտացիությունն ստուգելու համար անհրաժեշտ է ստուգել մտահանգման ճշտությունը, այսինքն՝ նրա համապատասխանությունը մտածողության օրենքներին: Եթե որպես նախադրյալ վերցված գիտելիքները ճշարիտ են եւ ճիշտ են կիրառվել մտածողության օրենքները, ապա նրանց հիման վրա ստացված մոր գիտելիքները եւս ճշմարիտ են Հետևապես, լրացուցիչ պրակտիկ ստուգումն ավելորդ է: Տրամաբանական չափանիշի շնորհիվ կատարվող ճշմարտության հաստատումը կոչվում է **ապացուցում**:

Այս չափանիշի դերը մեծ է, բայց անկախ չէ պրակտիկայից, որովհետև տրամաբանության օրենքներում կուտակված է մարդկության բազմադարյան պրակտիկայի փորձը. Այդտեղ անուղղակիորեն, միջնորդավորված ձևով գործում է պրակտիկան

Տարբեր գիտություններում նշված չափանիշների տեսակարար կշիռը տարբեր է Էմպիրիկ գիտություններում, որոնք լեռնվում են զգայական փորձի վրա, կիրառվում են եւ պրակտիկ, եւ տրամաբանական չափանիշները. սակայն ընդհանուր առմամբ գերապատվությունը տալիս են պրակտիկ չափանիշին: Տեսական գիտություններում, օրինակ, մաթեմատիկայում ընդհակառակն, առավելություն է ստանում տրամաբանական չափանիշը Սովորաբար բավական է լինում մաթեմատիկական գիտելիքի տրամաբանական հետետղականությունը, նրա անհակասականությունը, որպեսզի այն ճշմարիտ ճանաչվի Այն լրացուցիչ ստուգում է անցնում, երբ կիրառվում է այլ գիտություններում, ասենք մեխանիկայում, ֆիզիկայում, աստղագիտության մեջ եւ այլն, եւ դրա հիման վրա ստացված գիտելիքները պրակտիկորեն հաստատվում են Բոլոր նման դեպքերում ճշմարտության չափանիշի իր դերը պրակտիկան կատարում է անուղղակիորեն, միջնորդավորված ձևով. Այդպես անուղղակիորեն ստուգվեց Ռիմանի երկրաչափությունը, երբ պրակտիկան անմիջականորեն հաստատեց ընդհանուր հարաբերականության տեսության ճշմարտացիությունը

Կուն նաեւ ճշմարտության այլ, օժանդակ չափանիշներ, որոնք կիրառվում են այն դեպքերում, երբ պրակտիկայի չափանիշը չի կարողանում գործել. այսինքն՝ չի կարողանում որոշակի պատասխան տալ, թե 2 եւ ավելի մրցակցող տեսակետներից ո՞րն է ճշմարիտ Դրա պատճառը

կայող է լինել կամ պրակտիկայում առկա մի որեւէ սխալ, կամ էլ նրա ուժիւնը հետ մնալն իմացությունից՝ Նմանօրինակ իրավիճակներում սպասելիքի են գալիս պարզության, տրամաբանական կոտ կառուցվածության, մերդաշնակության եւ անգամ նորագեղության չափանիշները՝ Գլխավոր իմացության բազմադարյան փորձը վկայում է, որ պրակտիկայում, որպէս կանոն, հաստատում է այն տեսությունների ճշմարտությունը, որոնք օժտված են նշված հատկանիշներով։ Այս օժանդակ չափանիշները եւս մերիմացական, մերգիտական են եւ վկայում են գիտական տեսության ավելի շուտ հնարավոր ճշմարտության, քան թէ իրական ճշմարտության մասին։ Դրանք օգնում են ստիկ ընտրություն կատարել մրցակցող տեսությունների միջեւ եւ ընտրել առավել հավանականը։ Բայց միայն ընտրությունից է հաճախ կախված լինում, թէ որքան ժամանակ կկախեն հետագա հետազոտություններն ու ստուգումները, ինչ ծախսեր կսպասանքեն եւ ինչ արդյունքներ կտան։ Ուստի՝ ճշմարտության վերականգնող օժանդակ չափանիշների դերը չի կարելի բնագնահատել։

Ճշմարտության օժանդակ չափանիշներից է նաեւ ինտուիցիան, այսինքն՝ ճշմարտության ինտուիտիվ գացողությունը, երբ մարդը գտնւ է, թէ որն է ճշմարտությունը, եւ պրակտիկան հետագայում հաստատում է այն։

Պրակտիկան թեւս ճշմարտության միակ օբյեկտիվ, հուսալի, գերազանց չափանիշն է, սակայն չի կարելի գերագնահատել նրա դերը եւ հատարել անենակարող, որովհետեւ այն ունի պատմական բնույթ, ժամանակի ընթացքում զարգանում է ընդլայնվում, խորանում եւ ճշգրտվում է։ Սկսած իրական տարբերություն կա նախնադարյան մարդու, միջնադարի, ուր եւ նորագույն դարաշրջանների հասարակական պրակտիկաների միջեւ։ Դա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր դարաշրջանի պրակտիկան ունի իրականորեն սահմանափակ ու, հետեւապէս, հարաբերական է։ Ինչ սահմանափակ եւ հարաբերական է, որովհետեւ չի կարող լիովին ընդգրկել աշխարհի երևույթների անվերջությունը, անվերջորեն խորանալ նրանց անսպառ էության մեջ, հասնել անվերջ ճշգրտության։ Զարգանալով, այն ավելի ու ավելի է ընդլայնվում, խորանում եւ ճշգրտվում, բայց միշտ ընդգրկում է անվերջ աշխարհի միայն մի մասը։

Այստեղից հետեւում է, որ պրակտիկայի չափանիշը միշտ հարաբերական է ու չի կարող մեկ անգամ եւ ընդմիշտ փոփոխ, իդեալական ճշմարտութեւ հաստատել կամ հերքել մի որեւէ գիտելիք, իր զարգացման ընթացքում ընդլայնվելով, խորանալով ու ճշգրտվելով, այն պարբերաբար լրացումներ եւ ուղղումներ է մտցնում ձեռք բերված ճշմարտությունների մեջ, իսկ երբեմն էլ արմատապէս վերանայում է դրանք։ Այսպէս՝ Նյուտոնի դարաշրջանից մինչեւ XIX դ վերջը, երբ ֆիզիկայի պրակտիկան, այսինքն՝ գիտափորձը սահմանափակված էր լույսի հա-

մեծատ փոքր արագությամբ շարժվող մակրոմարմիններով, դրանց ժամանակի, տարածության եւ զանգվածի կախումն արագության մեծություներից այնքան չնչին էր, որ չէր դրսևորվում: Այդ կախումը նկատելու համար 2 ուղի կար կամ չափումների ճշգրտությունը պետք է միլիոնավոր անգամ բարձրացվեր, կամ էլ գիտափորձը պետք է ընդգրկեր լույսին մոտ արագությունները, որպեսզի մարմնի զանգվածի եւ տարածածանոսկային հատկությունների փոփոխությունները դառնային զգալի եւ նկատելի:

Առաջին ուղին այն ժամանակ անհնար էր, եւ այդ պատճառով ֆիզիկան ընտրեց երկրորդ ուղին, ձեռնամուխ լինելով մեծ արագությունների փորձնական ուսումնասիրություններին: Այդ նոր գիտափորձերի, նոր պրակտիկայի հիման վրա էլ ստեղծվեց եւ ստուգվեց հարաբերականության տեսությունը.

Պրակտիկայի չափանիշի հարաբերականությունն էլ պայմանավորում է գիտելիքի ճշմարտացիության հարաբերականությունը: Այլ կերպ ասած հարաբերական պրակտիկան հաստատում է միայն հարաբերական ճշմարտությունները: Սակայն պրակտիկան ոչ միայն հարաբերական է, այլեւ բացարձակ, որովհետեւ նրա մեջ միշտ կան նաեւ բացարձակի տարրերը, կամ հատիկները: Բացարձակի այդ տարրերը, կամ հատիկները դրսևորվում են հետեւյալ կերպ եթե պրակտիկան մի որեւէ գլխելիք հաստատել է, ապա այն չի կարող լիովին մոլորություն լինել ու հետապաշտն լիովին հերքվել, որովհետեւ նրա մեջ կա բացարձակ ճշմարտության տարրը կամ հատիկը: Այսպես, հարաբերական տեսության պրակտիկան հերքեց նյութոնյան մեխանիկայի սկզբունքները, բայց ոչ լիովին. Ինչպես անցյալում, այնպես էլ հիմա, փոքր արագությունների դեպքում նյութոնյան մեխանիկան վերին աստիճանի ճշմարիտ է, բանգի նյւսնից շեղումները շատ չնչին են. Իսկ մեծ արագությունների դեպքում իրավիճակը փոխվում է այդ շեղումները մեծանում, դառնում են էական, հետեւապես որակ են կազմում. Տվյալ պայմաններում Նյութոնի մեխանիկան դադարում է ճշմարիտ լինել, իր տեղը գիջելով հարաբերականության տեսությանը

Բացարձակի եւ հարաբերականի դիալեկտիկական միասնությունը պրակտիկայի եւ ճշմարտության մեջ իր կոնկրետ դրսևորումն է գտել **Բորի համապատասխանության սկզբունքում**: Ըստ համապատասխանության սկզբունքի, նոր, ավելի ընդհանուր ֆիզիկական տեսությունը լիովին չի հերքում նախորդ տեսությունը. այն ներառում է նախորդին՝ որպես իր սահմանային, մասնավոր դեպքը: Իրոք, փոքր արագությունների դեպքում հարաբերականության տեսության բանաձևերը եւ օրենքները սահուն կերպով փոխակերպվում են նյութոնյան մեխանիկայի բանաձևերի ու օրենքների. Նույն ձևով էլ մեծ զանգվածների ու է-

ներգիաների դեպքում սահման անցում է կատարվում քվանտային մեխանիկայից նյութաբանական մեխանիկային Բոլոր սկզբունքը նորագույն իդիկալայի կարեւորագույն մեթոդաբանական սկզբունքներից է

Անընդիստ զարգանալով, ընդլայնվելով, խորանալով ու ճշգրտվելով, պրակտիկական որպես ճշմարտության չափանիշ հաղթահարում է իր պատմական սահմանափակությունը, կատարելագործվում եւ ապահովում է մարդկային իմացության առաջընթացը հարաբերական ճշմարտություններից դեպի լիակատար քաջարժակ ճշմարտություն, մաքրելով պիտակիքները բոլոր տեսակի մոլորություններից, սխալներից ու կեղծիքներից՝

§ 4. ԳԻՏԱԿԱՆ ԻՄԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պետք է նկատի ունենալ, որ վերն ասվածը վերաբերում է մարդկային իմացությանն ընդհանրապես Մինչդեռ իրականում այն բաժանվում է մի քանի տեսակների: Դրանցից են առօրեական, գիտական, գեղարվեստական եւ այլ տեսակի իմացությունները, Այստեղ մենք քննարկելու ենք առօրեական եւ գիտական իմացության բնորոշ գծերն ու տարբերությունները

Առօրեական իմացությունը ծագում է մարդու կենսագործունեության քրտացքում, Մարդն ապրում է, աշխատում է, շփվում է իր շրջապատի իրերի ու մարդկանց հետ եւ փորձ ու գիտելիքներ է ձեռք բերում Այդ գիտելիքներն առաջանում ու զարգանում են տարերայնորեն, առանց հատուկ ուսումնասիրությունների ու հետազոտությունների, առանց հատուկ սարքերի ու մեթոդների, հիմնավորումների եւ ապացուցումների, ուսկերեսային են, որովհետեւ չեն խորանում իրերի ներքին էությունը, լուրջան լուրջացվածքի ու օրենքների մեջ, համակարգված չեն, զուրկ են ճշգրտությունից

Գիտական իմացությունն օժտված է հակադիր գծերով Նախ, այն անստատանքի հատուկ քննադատ է, գիտական աշխատանքի, որով պայմանավորված են հատուկ մարդիկ գիտականներ եւ որոնք ունեն մեծ ընդունակություններ, տաղանդ ու հասնար Բացի դրանից, այն առաջանում ու զարգանում է ոչ թե տարերայնորեն, այլ մախապես պլանավորված ուսումնասիրությունների ու հետազոտությունների միջոցով, հատուկ մեթոդների ու միջոցների օգնությամբ, տալիս է խոր գիտելիքներ, որոնք օրոնացողում են իրերի ու երեւոյթների ներքին էությունը, կառուցվածքը եւ դրոնքները, որոնք հիմնավորված ու ապացուցված են, ունեն համարձակ որոշումն բնույթ, Դրա շնորհիվ այն կարողանում է ճանաչել այնպիսի

իրևր ու երեսույթներ. այնպիսի օբյեկտներ, որոնք առօրեական իմացության համար մատչելի չեն, ինչպես, օրինակ, մոլեկուլները, աստմները, տարրական մասնիկները, գեները, այդ բոլորի կառուցվածքները, հատկություններն ու կապերը. Վերջապես, այն շատ ավելի ճշգրիտ է, քան որում՝ ունի ճշգրտության իր տեխնիկական չափանիշները

Գիտական իմացության, հետեւապես գիտելիքի մեջ կա 2 մակարդակ **էմպիրիկ** (փորձնական) եւ **տեսական**:

Էմպիրիկ իմացությունն իրագործվում է գիտափորձի, դիտարկման, չափման, համեմատության, համանմանության (անալոգիայի), մոդելավորման, ինդուկցիայի, վիճակագրական եւ այլ մեթոդների միջոցով:

Գիտափորձի մեթոդը կիրառելու դեպքում հետազոտողը ճանաչում է ուսումնասիրվող օբյեկտը. ներգործելով ու փոփոխելով այն կամ էլ արհեստական պայմաններում վերստեղծելով այն Գիտափորձը էմպիրիկ իմացության ամենաարդյունավետ մեթոդն է. որովհետեւ հիմնված է իրերի ու երեսույթների ընթացքին հետազոտողի ակտիվ միջամտության վրա: Որքան ավելի խոր ու զորեղ է այդ միջամտությունը, այնքան խոր, լայն ու ճշգրիտ է նրա ճանաչողությունը:

Դիտարկման մեթոդն ուսումնասիրվող իրերի ու երեսույթների նպատակատար եւ սխտեմատիկ ընկալումների ամբողջությունն է: Դիտարկումներին դիմում են այն ժամանակ, երբ ուսումնասիրվող օբյեկտի վրա ինչ-ինչ պատճառներով ներգործել հնարավոր չէ: Օրինակ, դիտարկման մեթոդն առաջատարն է աստղագիտության եւ տիեզերաբանության մեջ, քանզի նրանց օբյեկտները, աստղերը, գալակտիկաները եւ ձեռագալակտիկան գտնվում են Երկրից անհասանելի հեռավորությունների վրա: Նման դեպքերում հետազոտողը դիտարկում է ուսումնասիրվող օբյեկտը տարբեր պայմաններում, հետեւում է նրա մեջ կատարվող փոփոխություններին, որսում է այն պահերը, երբ օբյեկտը դասկոխվում է համեմատաբար մաքուր ձեւով՝ ազատ կողմնակի խտնգալուղ եւ մրազնոդ հանգամանքներից, Այստեղ լաբորատորիայի դերը կատարում է ինքը բնությունը.

Դիտարկումներում գլխավորը մարդու զգայարաններն են, բայց, ինչպես հայտնի է, դրանք չափազանց սահմանափակ են. Այդ պատճառով էլ օգտագործվում են ամենատարբեր սարքեր, որոնք մեծապես բարձրացնում են զգայարանների ուժը, ինչպես, օրինակ, աստղադիտակները, միկրոսկոպները եւ այլն.

Չափման մեթոդի օգնությամբ գիտափորձերի ու դիտարկումների ընթացքում կատարվում են տարաբնույթ չափումներ Գափվում են զանգվածները, տարածածամանակային հատկությունները, էներգիաները, դրանց հետ կատարվող փոփոխությունները եւ այլն Գափումների ճշգրտության բարձրացումը հնարավորություն է տալիս նկատելու

ույնպիսի երեւոյթներ ու հատկոյթյուններ, որոնք միեւ այլ նկատելի չ'իւն. Այսպէս, ատոմային ժամացոյցի աներևակալելի ճշգրտութիւնը նմարավորութիւն տվեց չափել ժամանակի հոսքի դանդաղումն ինքնաբիւի արագութեան պայմաններում

Համեմատութեան մեթոդը նպատակ է հետապնդում պարզել բազմա-
յան իրերի ու երեւոյթների միջեւ եղած նմանութիւնները եւ տարբերու-
թիւնները, դասակարգել դրանք, բաժանելով առանձին դասերի, երա-
դասերի եւ այլն: Համեմատութեան մեթոդն ուղի է բացում համեմատաբո-
լեան (անալոգիայի) մեթոդի համար:

Համանմանութեան մեթոդն իր հերթին, ելնելով տարբեր իրերի ու ե-
րեւոյթների որոշ նմանութիւններից, հնարավորութիւն է տալիս են-
դարեւ նաեւ նրանց այլ նմանութիւնների մասին Այդ ենթադրու-
թիւնների պրակտիկ ստուգումը մեծ խթան է հանդիսանում իմացու-
թեան հետագա զարգացման համար:

Համանմանութեան մեթոդի հիման վրա առաջանում ու կիրառվում է
մոդելավորման մեթոդը:

Մոդելավորման մեթոդը գործի է դրվում այն ժամանակ, երբ իմացու-
թեան օբյեկտը վերին աստիճանի բարդ եւ դժվար ուսումնասիրելի է, կամ
աննատելի է, ինչպէս, օրինակ, տիեզերական մարմինները, կամ տնտե-
սական շահավետ չ'է եւ այլն: Այդ դեպքում ուսումնասիրման համար
ուղիայ օբյեկտի փոխարեն ընտրվում է դրան որոշ չափով նման մի այլ օ-
բյեկտ, շատ ավելի պարզ ու դյուրին ճանաչելի, մատչելի ու տնտեսա-
պես շահավետ, որը եւ մոդել է կոչվում Մոդելի համեմատութեամբ ու-
սումնասիրութեան օբյեկտը հանդես է գալիս որպէս **բնօրինակ**: Մոդելա-
վորման մեթոդի օգնութեամբ բնօրինակն ուսումնասիրելու համար նախ
սկսումք է հարմար մոդել ընտրել, հետո այն ուսումնասիրել, ապա ստաց-
ված գիտելիքները հարմարեցնել ու տարածել բնօրինակի վրա եւ, վեր-
ջապէս, արդյունքները ենթարկել փորձնական ստուգման Օրինակ, է-
լեկտրական կառուցելուց առաջ սկզբում նրա վոլքը մոդելն են կառու-
ւում եւ փորձարկում, այնուհետեւ ստացված արդյունքները տարածում
են բնօրինակի, այսինքն՝ կալանի նախագծի վրա, տեղ գտած բազերն ու
սխեմներն են ուղղում եւ նոր անցնում կայանի շինարարութեանը:

Երբեմն կիրառվում է նաեւ **կասկադային** մոդելավորման մեթոդը,
կրթ այդ կառուցված էլեկտրականներ դիտվում է որպէս մոդել միւլի
խոշոր կայանի համար, իսկ այն իր հերթին մոդել էլ աւելի խոշոր կա-
յանի համար, եւ այդպէս շարունակ:

Այստեղ խոսքը նյութական մոդելների եւ մեկ էլ երեւակայական,
տեսին ակնառու մոդելների կամ **մտային գիտափորձի մասին** է, մոդել-
ներ, որոնք բնորոշ են էմպիրիկ ճանաչողութեան համար. Այդ մտային
գիտափորձի ցայտուն օրինակներից է ձգողական դաշտից զուրկ տա-

րաժուրքյան մեջ 9,8 մ/վ2 արագացումով շարժվող վերելակի մոդելը: Տվյալ մոդելավորումը կարելի է միայն մտքում իրագործել, որովհետև ձգողական դաշտից զուրկ տարածություն չի կարող լինել Նմանօրինակ մտային գիտափորձ է նաև ասումի միջուկի տրոհման կաթիլից ջրի մոլեկուլի գոլորշացման մոդելը.

Մոդելավորման մեթոդը կիրառվում է նաև գիտական իմացության տեսական մակարդակում, որտեղ, ինչպես հետազայում կայարգենք, ստեղծվում են վերացական՝ նշանային ու մաթեմատիկական մոդելներ:

Գիտական իմացության էմպիրիկ մակարդակը նպատակ ունի հավաքել ու նկարագրել **էմպիրիկ փաստերը**: Էմպիրիկ փաստերն այն ճշմարիտ զգայական գիտելիքներն են, որոնք ստացված են հիմնավորապես ստուգված են փորձի ու դիտարկումների միջոցով, ուստի ունեն հավաստի բնույթ **Փաստերն անհերքելի են եւ այդ պատճառով էլ համառ:** Ջուր չէ ասված, փաստերը համառ բան են, փաստերի դեմ գնալն ինքնաշարժառի: Փաստերի հավաստիությունը խիստ կարեւոր է, որովհետեւ դրանք ելակետ են ծառայում գիտական տեսությունների կառուցման համար: Եթե փաստերը հավաստի չեն, ապա դրանց հիման վրա ստեղծված տեսությունների ճշմարտագիտության մասին որեւէ բան ասել հնարավոր չէ Իզուր չի ասվում. փաստերը գիտության օղմ են, առանց փաստերի գիտությունը շնչահեղձ է լինում:

Էմպիրիկ մակարդակում փաստերը ոչ միայն հավաքվում են, այլեւ ընդհանրացվում Փաստերի ընդհանրացումն էլ կատարվում է ինդուկտիվ կամ վիճակագրական մեթոդներով Ինդուկտիվ մեթոդից օգտվում են. երբ ուսումնասիրվող հատկությունը, օրինակ էլեկտրահաղորդականությունը, բնորոշ է տվյալ խմբի բոլոր իրերի համար, օրինակ մետաղների համար. Իսկ եթե հատկությունը բնորոշ է հետազոտված երեւույթների միայն մի մասին, ապա կիրառվում է վիճակագրական մեթոդը, որի միջոցով պարզվում է, թե դրանց որ տոկոսն է օժտված տվյալ հատկությամբ.

Փաստերի ինդուկտիվ կամ վիճակագրական ընդհանրացումները բոլոր են տալիս հայտնաբերելու էմպիրիկ օրենքներ, որոնք սոսկ ցույց են տալիս, թե ինչպես են տոկի ունենում աշխարհում այն երեւույթները, եւ չեն քացահայտում, թե ինչու են նրանք այդպես տեղի ունենում. Այսինքն նրանք չեն քաջանայտում երեւույթների պատճառներն ու ներքին մեխանիզմները, հետևապես էությունը Նրանք պատասխանում են «ինչպես» հարցին եւ մի կողմ են բռնում «ինչու» հարցը

Էմպիրիկ օրենքներից են Բոյլ-Մարիոտի, Օհմի եւ շատ այլ ֆիզիկական օրենքներ Օրինակ, Բոյլ-Մարիոտի օրենքն ասում է, որ գազի ծավալը հակադարձ համեմատական է ճնշմանը, ուրիշ ոչինչ: Իսկ թե ինչու է դա այդպես, ինչ էլ կատարվում գազի ներսում, այդ մասին օրենքը

ուում է Հետեւապես, այդ օրենքը, ինչպես նաև մյուս Լճափրիկ օրենք-ները սոսկ նկարագրում են երեւոյթները եւ չեն խորանում մրանց պատճառների ու էության մեջ:

Բանի որ գիտական իմացության Լճափրիկ մակարդակը նպատակ տնի հաւաքել ու նկարագրել փաստերը, խիստ կարեւորութուն է ստա-նում նկարագրության լիակատարութունը, մանրամասնութունը եւ սպրտութունը: Հետագոտողից մեծագույն ուշադրութուն է պահանջ-լում, որպեսզի նա աչքաթող չանի ինկուզեւ ամենաչնչին մանրութը, ո-րովհետեւ այդ փոլում դեռ հալտնի չէ, թե փաստերից որն է կարեւորը եւ որ: ոչ կարեւորը, եւ բացառված չէ, որ հենց մանրութ համարվող հան-գիտանա այն կարմիր թելը, որը կուղղի ճամաչողութունը դեպի այդ երե-ւոյթների խորքը պատճառները, մեխանիզմները, Լոթյունը, Եվ երբ դա տեղի է ունենում, գիտական իմացութունն իր Լճափրիկ մակարդակից տեղում է կատարում տեսական մակարդակին, որտեղ հալտնաբերված փոտները բացատրվում են

Տեսական մակարդակը գիտական իմացության բացատրական մա-կարդակն է: Այն նպատակ ունի բացատրելու իրերի ու երեւոյթների մի գիւմ բնագավառ. Իսկ բացատրելու համար մշակված է գիտական տե-սութուն, որը հալտնաբերված պատճառներից, նրանց գործողության տեխանիզմներից ու օրենքներից որպես հետեւանքներ քիւեցնում է ուլլայ բնագավառի բոլոր իրերն ու երեւոյթները Տեսութունը պատա-նաւում է «իմշու» հարցին, ցույց է աւալիս, թե ինչու են այդ իրերն ու ե-րեւոյթները հենց այդպես տեղի ունենում Տեսութունը գիտական լմա-րության ամենակատարյալ, ամենաբարձր ձևն է Այն ունի չափազանց չափոկատուցվածք, հանդես է գալիս որպես հասկացութունների, սկզ-բունքների եւ օրենքների համակարգ, որն արտացոլում է իր օբյեկտմե-րի Լոթյունը Հասկացութուններն արտացոլում են այդ օբյեկտների ա-ռումին կողմերն ու հատկութունները, սկզբունքները տեսության հիմ-նարար երակեալին դրոյթները, իսկ օրենքները դրանց էական, անի-րաժկատ ու էական կաւերը, Յուրաքանչյուր գիտութուն բաղկացած է տեղ եւ ավելի տեսութուններից

Տեսական իմացության մեթոդներից են վերլուծության ու համադրու-թուն, վերացարկման, վարկածի (հիպոթեզի) ու կանխատեսման, ին-գուլիպիայի ու դեդուկցիայի, ձեւայնացման, մոդելավորման, մեկնաբան-ուն, վերացականից կոնկրետին վերընթացի, համակարգաւին եւ ալլ մերոյներ **Վերլուծության մեթոդի** շնորհիվ բարդ ամբողջական օբյեկ-տը բաժանվում է առանձին մասերի ու հատկութունների, որը հեշտաց-ում է դրանց ուսումնասիրութունը,

Վերացարկման մեթոդը թույլ է տալիս մյուսներից ստանձնացնել մի կրտուր, մի կողմ կան հատկութուն եւ մնացածներից անկախ ուսում-

նստիքել Արդյունքում կոնկրետ օբյեկտի մասին ստացվում է միակողմանի վերացական գիտելիք՝ Վերացարկման ձևերից են նույնացման, մեկնումացման, իդեալականացման եւ այլ վերացարկումները: Դրանց շնորհիվ երեւոյթներն ու եատկութիւնները ներկայանում են մեզ մաքուր պայմաններում ձեւով, որը չափազանց հեշտացնում է վերջինների հետազոտութիւնը: Այսպէս, **նույնացման** վերացարկման շնորհիվ էլակտրոնների փնջում բոլոր էլեկտրոնները դիտվում են որպէս նույնական, վերանալիզ նրանց տարրերութիւններից **Մեկուսացման** միջոցով վերանում ենք երեւոյթների մի խմբի վրա, օրինակ քիմիական ռեակցիաների վրա, արտաքին, մեխանիկական ու ֆիզիկական ներգործութիւններից, որը պարզեցնում ու հեշտացնում է արդ երեւոյթների ուսումնասիրութիւնը: Նույն ձեւով հատկութիւնները մտովի անջատվում են իրենց կրող առարկաներից: Դրա հիման վրա առաջանում են երկրաչափական ֆիգուրի, քվի, մեծութիւն, ուժի, արագութեան, զեղեցկութեան, բարութեան, առաքինութեան, հերոսութեան եւ այլ վերացական հասկացոյթիւնները, որոնք անվանվում են նաեւ **վերացական օբյեկտներ: Իդեալականացման** շնորհիվ իրերի մի որեւէ հատկութիւն բացարձակացվում է վերցվում է մաքուր ձեւով, անտեսվում է հակադիր հատկութեան գոյութեւնը: Այդպիսով ձեւավորվում են բազարձակ պինդ մարմնի, բացարձակ սեւ մարմնի, իդեալական գազի, իդեալական հեղուկի եւ այլ վերացական հասկացոյթիւնները: Դիտութեան մեջ դրանք կոչվում են **իդեալական օբյեկտներ:** Ինքնին հասկանալի է, որ բացարձակ պինդ կամ սեւ մարմններ իրականում գոյութիւն չունեն, որովհետեւ ամենապինդ մարմինն էլ որոշ չափով փափուկ է, առաժգայական է, ամենասեւ մարմինն էլ բոլոր ճառագայթները լիովին կլանել չի կարող, բայց այդ իդեալականացումները մեծապէս հեշտացնում են վերոհիշյալ հատկութիւնների ճանաչողութիւնը:

Վերացարկումներն սովորաբար հետո գիտական իմացութիւնն անցնում է իր հաջորդ փուլին՝ սկսվում են ռատմասիրվող օբյեկտների, նրանց հատկութիւնների առաջացման պատճառների, մեխանիզմների եւ օրենքների մի խութով էութեան որոնումները: Որոնումներն անխտիւն են, որովհետեւ այստեղ տրամաբանական ողի չկա, մտահանգումների միջոցով դրանք **հայտնաբերել** հնարավոր չէ, Ինչպէս էլ մշտեյնն է ասել, դրանք հարկավոր է **գտնել:** Այստեղ օգնութեան են հասնում գիտնականի **ինտուիցիան** եւ **վարկածի (հիպոթեզի) մեթոդը:**

Ինտուիցիայի միջոցով այդ պատճառները, մեխանիզմներն ու օրենքները հայտնաբերվում են, իսկ **վարկածի** մեթոդի օգնութեամբ դրանք ճշտվում, գրգռացվում եւ ստուգվում են, Վարկածը մի որեւէ անհատ քանի, իրի, երեւոյթի, պատճառի, հատկութեան, օրենքի եւ այլնի մասին արված ենթադրութիւնն է, Սակայն ոչ ամեն մի ենթադրութիւն

1 գլխական վարկած: Դրա համար, նախ, այն պետք է բացատրի երե ոչ բոլոր փաստերը, ապա զեք փաստերի մի մասը. Որքան այդ մասը տե՛՛մ է, այնքան վարկածի հավանականությունը բարձր է. Նույնիսկ բոլոր փաստերը բացատրելու դեպքում էլ վարկածը հավաստի գիտելիք չի դառնում, որովհետեւ չի բացառում մի ուրիշ մրցակից վարկածի հնարավորությունը. Երբեմն այդպես էլ լինում է բոլոր փաստերը նույն հաջողությամբ կարողանում են բացատրել 2 եւ առհեսի մրցակցող վարկածներ. Երկրորդ, այն չպետք է հակասի գիտության երկարատեւ ուղղությամբ ստեղծված ընդհանուր հիմնարար սկզբունքներին. Օրինակ, եթե ֆիզիկական մի որեւէ վարկած հակասում է էներգիայի պահպանման սկզբունքին, ապա այն անմիջապես մերժվում է: Երրորդ, այն պետք է կարողանա բացատրել ոչ միայն եղած, հայտնի փաստերը, այլեւ կանխատեսել նոր, անհայտ փաստեր. Ընդ որում, այդ նոր, կանխատեսված փաստերն պետք է լինեն պրակտիկայով, գիտափորձով կամ դիտարկումներով ստուգելի. Եթե վարկածը կանխատեսումների ընդունակ չէ, կամ նյալ կանխատեսումները ստուգելի չեն, ապա այն չի կարող գիտական հանարվել. Եթե այդ կանխատեսումները հաստատվում են, ապա վարկածը դառնում է հավաստի ճշմարիտ տեսություն. իսկ եթե ոչ, ապա այն մերժվում է որպես մոլորություն: Դրանից հետո առաջադրվում են նոր վարկածներ, փաստերի նոր բացատրություններ, նոր կանխատեսումներ եւ նոր ստուգումներ, մինչեւ որ գտնվի ճշմարտությունը

Եղած փաստերը վարկածի հիման վրա բացատրելու եւ նոր փաստեր կանխատեսելու համար գործի է դրվում ղեղուկտիվ մեթոդը. Վարկածը վերցվում է որպես ղեղուկտիվ մտահոսնգման մեծ նախադրյալ, իսկ եղած փաստերի պայմանները որպես փոքր նախադրյալներ. ապա տրամաբանության օրենքների ու կանոնների օգնությամբ սկսում են եզրակացությունների ձեռով քննեցնել այդ փաստերը եւ, որոշակիորեն փոփոխելով պայմանները, կանխատեսել նոր երեւույթներ, որոնք հիմնական վարկածի պես եւս վարկածաւիւն, հավանական բնույթ ունեն. Այդ պատճառով էլ սկսում են կանխատեսված երեւույթների փորձնական ստուգումները: Դրական արդյունքի դեպքում հաստատվում է նաեւ հիմնական վարկածը, որից տվյալ կանխատեսումները տրամաբանորեն բխեցվել են:

Այստեղ միասնաբար կիրառվում են 3 գլխական մեթոդներ վարկածի ղեղուկցիայի եւ կանխատեսման. Այս միագյալ մեթոդը կոչվում է **հիպոթետիկ-ղեղուկտիվ մեթոդ:**

Հիպոթետիկ-ղեղուկտիվ մեթոդի կիրառման խոշորագույն, ցայտուն օրինակներից են էյնշտեյնի վարկածը տարածության եւ ժամանակի հարաբերականության, ձգողական դաշտում տարածության կորացման եւ ժամանակի դանդաղեցման մասին, Պլանկի վարկածը Լներգիայի

քվանտի մասին և դրանց հիման վրա նրանց կողմից կամխատեսված ու հետազոտում գիտափորձերով հաստատված բազմաթիվ երևույթներ

Դեդուկտիվ մեթոդն ունի 3 հիմնական տարատեսակ **հիպոթետիկ-դեդուկտիվ, աքսիոմատիկ եւ գենետիկ**:

Առաջինը հիպոթետիկ-դեդուկտիվ մեթոդը մենք արդեն քննարկեցինք Այն յայնորեն կիրառվում է հատկապես փորձնական գիտություններում՝ ֆիզիկայում, քիմիայում, կենսաբանության, երկրաբանության մեջ և այլն՝ երկրորդը աքսիոմատիկ մեթոդը կիրառվում է մաթեմատիկայում եւ տեսական մեխանիկայում Ռուպես մախաղդրալներ այստեղ առաջադրվում են որոշակի աքսիոմներ, դրոնք ակնհայտ ճշմարտություններ են. եւ ապա դրանցից դեդուկցիայի միջոցով բխեցվում են եզրակացություններ բնութմներ, իսկ վերջիններից նորանոր ավելի ու ավելի բարդ բնութմներ. մինչեւ ամբողջական տեսության ձեւավորվելը: Դիշտ լինելու համար աքսիոմները պետք է բավարարեն հետեւյալ տրամաբանական պահանջներին լինեն իրարից անկախ, չհակասեն միմյանց և լինեն լրիվ. այսինքն՝ բավական տեսության բոլոր բնութմները բխեցնելու համար:

Աքսիոմատիկ մեթոդն օգտագործվում է գիտության զարգացման բարձր մակարդակում, երբ գիտելիքների մեծ բազմությունից նկարագրվո է դառնում առանձնացնել այդ ելակետային, ակնհայտ ճշմարտությունները աքսիոմները. Տրամաբանական առումով աքսիոմատիկ տեսություններն անենագարգացած, ամենակատարյալ ու ճշգրիտ տեսություններն են՝ եւ պատահական չէ, որ ամեն մի գիտություն ձգտում է օգտագործել աքսիոմատիկ մեթոդը եւ դառնալ աքսիոմատիկ տեսություն

Երրորդը գենետիկ մեթոդը կիրառվում է էվոլյուցիոն գիտություններում, որոնք ուսումնասիրում են զարգացող օբյեկտներ, օլիմակ կենսաբանության մեջ Այս դեպքում աքսիոմների փոխարեն որպես ելակետ վերցվում է կենդանի օրգանիզմների սկզբնական վիճակը, իսկ բխեցման տրամաբանական կանոնների փոխարեն դրանց զարգացման օրենքները Այնուհետեւ այդ օրենքների հիման վրա սկսում են բխեցնել օրգանիզմների զարգացման հաջորդական փուլերը եւ ծավալել էվոլյուցիոն տեսության թվանդակությունը.

Դեդուկտիվ մեթոդի արդյունավետությունը մեծապես աճում է, երբ այն կիրառում են **ձեւայնացման և վերացական մոդելավորման** մեթոդների հետ մեկտեղ **Չեւայնացումը** մի մեթոդ է, որի օգնությամբ իրերի ու երևույթների որոշակի դասի մասին գիտելիքների տարրերը, նրանց փոխադարձ կապերն արտահայտվում են նշանների միջոցով եւ այդպիսով ստեղծվում է արհեստական, գիտական լեզու. Բնական լեզվի համեմատ արհեստական, գիտական լեզուն ունի մի շարք առավելու-

բյուտներ. Բնական լեզուն մարդկանց հաղորդակցման տարերայնորեն տառաջացած համընդհանուր միջոց է. այն երկար ու բարդ է, չսովորաբար հարուստ է, արտահայտում է ոչ միայն մտքեր, գիտելիքներ, այլև վրացմունքներ, իղծեր եւ հրամաններ, վերին աստիճանի ճկուն ու բազմակշանակ է, հետեւաւրջե ոչ ճշգրիտ: Դրա հետեւանքով այն հարմար չճշգրիտ գիտական գիտելիքներն արտահայտելու եւ զարգացնելու համար: Գիտական լեզուն ստեղծվում է բնական լեզվի մի փառք հատվածից. նրա որոշ բառեր ու արտահայտություններ հարմարեցվում են գիտության որեւէ ճյուղի պահանջումներին: Այդ բառերին տրվում է սեկ կոնկրետ նշանակություն եւ նրանց համար ընտրվում են հարմար նշաններ, ինչպես, օրինակ, ֆիզիկական զանգվածի համար «m», էներգիայի համար «E», թվերի համար «1, 2, 3 ...» արաբական նշանները, մարեմատիկական գործողությունների համար «+, -, x, » եւ այլ նշաններ: Գիտական լեզվի բառերը, քանի որ խլուտ միանշանակ են, կոչվում են **տերմիններ**: Բառը բազմանշանակ է, իսկ տերմինը միանշանակ: Գիտական լեզուն համընդհանուր հաղորդակցման համար ոչ պիտանի, եւել ու աղքատիկ, ոչ ճկուն լեզու է. քայց փոխարենը շատ կարճ, պաւլ, սիանշանակ եւ ճշգրիտ: Գիտական լեզվի այդ առաւելությունները հարաւորություն են տալիս ստեղծելու ուսումնասիրվող օբեկտների մեւայնացված, այսինքն վերագրական նշանային մոդելները, հետագոտեղ որանք եւ ստացված արդյունքները փոխադրել օբեկտների վրա: Մոդելների հետագոտությունը կատարվում է ձեւական տրամաբանական գործողությունների միջոցով, որոնք իրենց բովանդակությամբ մտահանգումներ են: Զեւական եղանակով ձեռք բերված նոր գիտելիքներ, կանխատեսումները եւս հանդես են գալիս ձեւական տեսքով Նրանց ռեաղ, էմպիրիկ բովանդակությունը պարզելու համար կիրառվում է **մեկնաբանման** մեթոդը: Այս մեթոդը ձեւանացման մեթոդի տղղղ հակադրությունն է. որովհետեւ գիտելիքի ձեւից մարդկային ճանաչողությունն անցում է կատարում նրա ռեաղ բովանդակությունը եւ բացահայտում է. քե ինչ նոր ու անհայտ իրեր, երեւոյթներ, հատկություններ ու կապեր են նրա տակ թաքնված: Եղբեմն տարիներ ու տասնամյակներ են պահանջվում ձեւական գիտելիքի ռեաղ բովանդակության մեկնաբանությունը զանելու համար: Օրինակ, տարիներ անց հաջողվեց ողարզել, որ Էյնշտեյնի $E=mc^2$ բանաձեւի տակ թաքնված է ատոմի միտուկի էներգիան, իսկ Դիրակի էլեկտրոնի վլգքին հակադիր վլգքով հանդես եկող մասնիկը պոզիտրոնն է: Կան նաեւ այնպիսի ձեւական տղղղություններ, որոնք մինչեւ հիմա մեկնաբանված չեն: Աղալիսին է Դկանկի 10^{33} սմ ստացած արդյունքը, որը 100 տարոց ավելի է մեկնաբանված չէ, հետեւապես հայտնի չէ, քե ինչ է դրա տակ թաքնված:

Մեկնաբանությունը եւս առաջաղղվում է վարկածի ձեւով Նրանից

կանխատեսողներ են արվում եւ գիտափորձերով կամ դիտարկումներով ստուգվում. Բազմասական արդյունքի դեպքում այն մերժվում է եւ նոր վարկած է առաջ քաշվում Այսպես, նախքան պոզիտրոնի վարկածը հերքվել են Դիրակի առաջ քաշած 2 սխալ վարկածները (Էլեկտրոնի րոլլած խոռոչի եւ պրոտոնի մասին)

Տեսական խնացության մեջ շատ կարեւոր դեր են խաղում նաեւ **վերացականից կոնկրետին վերընթացի** եւ **համակարգային մոտեցման մեթոդները**: Այդ մեթոդներն օգտագործվում են բազմաթիվ ու բազմապիսի ուստերից, կողմերից, հատկություններից ու մակարդակներից բաղկացած և բարդ կառուցվածք ունեցող համակարգերի ճանաչողության ժամանակ Վերընթացի մեթոդի օգնությամբ սկսում են բարդ համակարգային օբյեկտի ամենապարզ, ամենավերացական կողմից կամ հատկությունից եւ ատոմիճանաբար անցնում են ավելի ու ավելի բարդ ու կոնկրետ կողմերին կամ հատկություններին մինչեւ օբյեկտի համակողմանի կոնկրետ տեսական պատկերի ստեղծումը: Այդ պատկերը համդեւ Լ գալիս որպէս հատկացությունների համակարգ, որն արտացոլում է օբյեկտի ամբողջական էությունը, այսինքն նրա ներքին պատճառները, հատկություններն ու օրենքները: Հարկ է նկատել, որ վերացականից կոնկրետին վերընթացի և համակարգային մեթոդները նման դեպքերում կիրառվում են հաստատեղորեն

Բացի դրանցից խայնորեն կիրառվում են նաեւ **պատմական եւ տրամաբանական** մեթոդները Պատմական մեթոդի միջոցով վեր Լ հանվում պատմականորեն առաջացած և զարգացում ապրող օբյեկտների պատմությունը: Այն հետեւում է օբյեկտի պատմության ժամանակաշրջանն ընթացքին, բացահայտում է իրադարձությունների հերթականությունը, բոլոր պատահականությունները, պատմական անհրաժեշտ, օրինաչափ ընթացքից նրանց ստացացրած շեղումները, նահանջները, ամեն տեսակի էլեւջները և նրանց խորքում թաքնված, նրանց միջով իրենց ուղին հարթող օրինաչափությունները Պատմական գործընթացների ներքին օրինաչափությունների հայտնաբերման շնորհիվ մշակվում է օբյեկտի պատմության տեսական պատկերը: Տրամաբանական մեթոդը վերանում է օբյեկտի պատմությունից եւ ուսումնասիրում է նրա արդեն ձեւավորված կառուցվածքը: Դա կառուցվածքային մեթոդ է եւ կիրառվում է այն դեպքերում, երբ օբյեկտի պատմությունը բոլորովին հայտնի չէ կամ էլ հայտնի է, բայց չափազանց դժվար է այն ուսումնասիրել Օրինակ, քանի որ մեզ հայանի չէ, թե ինչպէս են պատմականորեն մազել զանգվածները, ձգողականությունը, էլեկտրականությունը եւ այլն, ֆիզիկսն հրաժարվում է պատմական մեթոդից եւ դիմում է տրամաբանական մեթոդի օգնությանը Այդ մեթոդը ձգտում է սլարզել, թե ինչ է զանգվածը, ինչ է ձգողականությունը, էլեկտրականությունը, էներ-

գիտան, ատոմը, նրա միջուկը, ինչ հատկություններ ունեն դրանք, ինչպես են կապված միմյանց հետ, որոնք են դրանց օրենքները և այլն Արդյունքում մշակվում է օբյեկտի կառուցվածքը և գործառնությունները սրտացոլող տեսությունը։ Մաթեմատիկական, ֆիզիկական, քիմիական և բազմաթիվ այլ տեսություններ տրամաբանական մեթոդով ստեղծված կառուցվածքային տեսություններ են

Տրամաբանական մեթոդին են դիմում նաև այն դեպքում, երբ օբյեկտի սյուտմության ուսումնասիրությունը մեծ դժվարություն է ներկայացնում և դրա համար մի քանի տասնյակ տարիներ են խսրկավոր Նոսն զնայքերում վերանում են օբյեկտի կոնկրետ պատմությունից իր բոլոր պատահականություններով, շեղումներով ու նախանջներով հանդերձ, վերգնում են պատմական գործընթացները մաքուր ձևով, նրանց գործազման օրինաչափությունների տեսանկյունից։ Այստեղ սյուտմության ընթացքն արտացոլում է վերագական, ընդհանրացված ձևով Հասկացությունների տրամաբանական կապերն ու հաջորդակցությունը տեսության մեջ ընդհանուր առմամբ արտացոլում են իմացության օբյեկտի համապատասխան կողմերի ու հատկությունների ծագման սյուտմական հաջորդականությունը։ Օրինակ, տեսական կենսաբանությունը ձգտում է պարզել կենդանի օրգանիզմների էվոլյուցիան, սկսելով սկզբից օրգանիզմներից, հիմք ընդունելով էվոլյուցիայի օրինաչափությունները և դրանցից բխեցնելով բազմաբջիջ օրգանիզմների պատմական հաջորդականությունը ընդհուպ մինչև մարդը Դրա օբյեկտիվ հիմքը ինդեքսներն են և օնթոգենեզի միասնությունն է, Նույն կերպ էլ միասնական են տնտական իմացության պատմական և տրամաբանական մեթոդները Պատմական մեթոդը, փաստական նյութ հալսպելով, հող է խախապատրաստում տրամաբանական մեթոդի կիրառման համար Իսկ տրամաբանական մեթոդն իր հերթին, խորանալով պատմական գործընթացների ու իրադարձությունների մեքքին Լուրյան, օրինաչափությունների մեջ, խբանում է պատմական ուսումնասիրությունների նեոապա զարգացումը

Գիտական իմացության հիմնարար ղեկավար սկզբունք է **տեսության ու սրակտիկայի միասնությունը**։ Այդ միասնությունը նշանակում է, որ նրանք պետք է մշտապես սերտ կապի մեջ լինեն ու գործակցեն միմյանց հետ։ Կապի խզումը խիստ քացասարար է ազրում թե մեկի, թե ուրսի վրա Պրակտիկան դառնում է կույր, խսրխափում է մրության մեջ, ապավինելով նոր երեւութների, նոր փաստերի պատահական խոյտնագործություններին Դրա հետեւանքով նրա զարգացումը խիստ դանդաղում է Իսկ տեսությունը դառնում է առարկայազույլ, դատարկ ու աւնալտող, նրա զարգացումն ընդհատվում է և այն վերածվում է մուրյալ դոգմայի

Գտնվելով պրակտիկայի հետ սերտ կապի մեջ, տեսությունն ընդհանրացնում է նրա փաստական տվյալները, կանխատեսումներ ու հալածագործություններ է անում և դրանով լուսավորում է պրակտիկայի հետագա զարգացման ուղին Մյուս կողմից, պրակտիկան իր զարգացմամբ նոր երևույթներ, նոր փաստեր է հայտնաբերում, որոնք դառնում են հիմք նոր տեսական վերլուծության և ընդհանրացման համար: Այդ ընթացքում մեկ պրակտիկան է առաջ անցնում տեսությունից, մեկ տեսությունը՝ պրակտիկայից և նրանց միջև պարբերաբար առաջանում է հակասություն, որի լուծումը մեծապես մպաստում է նրանց առաջընթացին: Այսպես, Ռեզերֆորդն իր գիտափորձերով հայտնաբերեց ատոմի մեջ կարծր միջուկի գոյությունը, որը հակասության մեջ մտավ ատոմի կաթիլային տեսության հետ, համաձայն որի էլեկտրոնները լողում են դրական լիզք ունեցող միջավայրում: Այդ հակասության լուծումից ծնվեց ասումի միջուկային տեսությունը և հայտնաբերվեցին պրոտոնները: Տվյալ դեպքում պրակտիկան առաջ անցավ և հակասության մեջ մտավ տեսության հետ: Մի այլ դեպքում տեսությունն է առաջ անցնում և հակասում պրակտիկային: Օրինակ, տեսաբան ֆիզիկոսները, ելնելով երկարի միջատոմային ձգողական ուժերի մեծությունից, հաշվեկին, թե ինչպիսին պետք է լինի երկաթի կարծրությունը Պարզվեց, որ այն պետք է 1000-1500 անգամ ավելի կարծր լինի, քան պրակտիկան է ցույց տալիս: Այնուհետև պարզվեց, որ գերկարծր երկաթ կարելի է ստանալ քիմիական հղանակով բյուրեղագման միջոցով: Եվ դրա առաջին նմուշներն այդքան ստացվել են:

Տեսական բոլոր կանխատեսումները, Պլանկի, Էյնշտեյնի, Դիրակի կանխատեսումները ցայտուն օրինակներ են այն բանի, թե ինչպես է տեսությունն առաջ անցնում և հակասության մեջ մտնում եւ մնացած պրակտիկայի հետ, ինչպես է նոր պրակտիկան հաղթահարում այդ հակասությունը և առաջ ընթանում:

Նոր պրակտիկայի, նոր փաստերի ճնշման տակ տեսության զարգացումը սեղի է ունենում 5 իմնական ձևով: Առաջին դեպքում տեսությունը որոշ փոփոխություն է կրում, կատարելագործվում, ընդլայնվում և կարողանում է բացատրել նաև նոր փաստերը: Դրա օրինակն է դասական մեխանիկայի տեսության կատարելագործումը մոտ 200 տարիների ընթացքում: Երկրորդ դեպքում մի տեսությունը փոխարինվում է մյուսով: Դրա օրինակ է լույսի մասնիկային տեսության փոխարինումը ալիքային տեսությամբ: Երրորդ դեպքում գոյություն ունեցող տեսության կողքին առաջանում է նոր տեսություն, որովհետև պարզվում է, որ նոր փաստերը որակապես տարբերվում են մյուսներից և դրանք բացատրելու համար պետք է ստեղծվի որակապես նոր տեսություն: Դրա գայտուն օրինակ է ռադիոակտիվության տեսությունը, որով ապացույց-

վեց, որ ռադիոակտիվ ճառագայթումը չի պատկանում մինչ այդ հայտ-
նի ճառագայթումների շարքին, որ այն բոլորովին ուրիշ բան է: Չորրորդ
դեպքում 2 հակադիր տեսություններ միակողմանի են ճանաչվում և
սինթեզվում են մի նոր բարձր կարգի տեսության մեջ. Այդպիսի սինթե-
զի տիպական օրինակ է լույսի դասական մասնիկային և ալիքային
տեսությունների միավորումը լույսի քվանտային տեսության մեջ. Հին-
գերորդ դեպքում առաջանում է ավելի խոր ու լայն տեսություն, որն ընդ-
գրկում է նախորդ տեսությունը որպես առաջին մոտեցում և իր մասնա-
վոր դեպք: Դրա լավագույն օրինակներից է հարաբերականության տե-
սությունը, որն իր մեջ որպես մասնավոր դեպք պարունակում է դասա-
կան մեխանիկան

ԲԱԺԻՆ 2

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 5

ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆԻՄՔԻ ՈՒ ՇԱՐԺԻՉ ՈՒԺԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

§ 1 ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻԴԵԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մինչև XIX դ. կեսերը փիլիսոփայության մեջ ամենատարածվածը եղել է հասարակության իդեալիստական մեկնաբանությունը:

Հասարակության մեջ իդեալիստներ են եղել ոչ միայն բոլոր իդեալիստները, այլև մատերիալիստները: Այդ պատճառով էլ մատերիալիզմը եղել է անհետնադական, կիսատ-պոստ: Բնության ըմբռման հարցում նրա կողմնակիցները մատերիականը, նյութականը համարել են առաջնային, իսկ հոգեւորը, գիտակցությանը՝ երկրորդային, ածամ-ցյալ: Իսկ ինչ վերաբերում է հասարակությանը, ապա նրանք այստեղ անցել են հակառակ դիրքերին, այնուհետ, որ բոլոր մարդկային գործերում առաջնայինը, հիմնականը հոգեւորն է, այսինքն՝ մարդկանց մտքերը, գաղափարները, նպատակները, կամքը, իդեերն ու ցանկությունները եւ այլն: Եվ դա առաջին հայացքից հասկանալի է, որովհետեւ հասարակության մեջ գործում են գիտակցությամբ ու կամքով օժտված մարդիկ, որոնք մախրան մի որևէ գործ ձեռնարկելը ինչ-որ մտքեր, պահավարներ են հղանում, նպատակներ են դնում, ծրագրեր են կազմում եւ կամքի ուժով գործունեություն են ծավալում դրանք իրականացնելու համար:

Օբյեկտիվ իդեալիզմը հասարակության հիմք ու շարժիչ ուժ է համարում գերբնական տիեզերական ուժերը՝ աստվածներին: Ըստ Անտիկ շրջանի եւ միջնադարի պատմիչների, պատմության իրական կերտողները աստվածներն են: Ամեն ինչ հասարակության մեջ կատարվում է նրանց կամքով. նրանք են տնօրինում պետությունների ու թագավորների ճակատագիրը: Այս տեսակետին են եղել պատմության հայր Հերոդոտոսը, հռոմեացի պատմիչ Տակիտոսը, հայոց պատմության հայր Մովսես Խորենացին եւ մյուս պատմիչները:

Փաստորեն նույն ոգով է շարադրել իր պատմության փխիստփայտությունը Հեզեյը XIXդ. սկզբին՝ Նրա համոզմամբ, համաշխարհային ոգին իր զարգացման ընթացքում անցում կատարելով մի փուլից մյուսին, ավելի բարձրին, որպես իրագործող ընտրում է մի որեւէ ժողովուրդ, իսկ արդ ժողովրդի միջից առանձին անհատներին: Հաջորդ փուլում մա ընտրում է մի ուրիշ ժողովրդի եւ անհատների՝ Օրինակ, գեղեցիկ անհատականության փուլն իրագործելու համար մա ընտրել է հույներին ու դրա շնորհիվ հույները հզորացել ու մվաճել են ամբողջ աշխարհը Ասպետական քաջությունն ու հավատարմությունը մարմնավորելու համար ընտրել է եվրոպական ժողովուրդներին Տեսնելով Նապոլեոնին, Հեզեյը բացականչել է. «Ահա համաշխարհային ոգին սպիտակ ծիւղ վրա»:

Վոլյունտարիստները պատմության կերտող են համարում Համաշխարհային կամքը, որն իրագործում է իր ծրագրերը գերմարդկանց միջոցով Դա Նիցշեի տեսակետն է, որը, ինչպես ասվեց, դավանել է գերմանական ֆաշիզմը եւ որն աշխարհի ճակատագիրը տնօրինող է հռչակել Հիտլերին:

Տեխնոկրատական իդեալիզմը հասարակության շարժիչ ուժ է համարում գիտատեխնիկական միտքը, հետեւապես, գիտության ու տեխնիկայի հանճարներին Այդ ուսմունքը կողմնակիցները համոզված են, որ գիտատեխնիկական հեղափոխության դարաշրջանում գիտական հայտնագործությունները գնալով ավելի ու ավելի վճռական են դառնում հասարակության զարգացման մեջ, եւ դրան զուգընթաց գիտատեխնիկական առաջընթացի կառավարիչները եւ մենեջերներն են դեկավարելու հասարակությունը Արեւմուտքում գրում են անգամ մենեջերների հեղափոխության մասին

Հասարակության իդեալիստական ըմբռնումը գերազնահատել ու բացարձակացրել է մեծագույն մտքեր, գաղափարներ ու նպատակներ առաջադրող, հետեւապես, հռչակավոր՝ հանճարեղ, տաղանդավոր մարդկանց, թագավորների, օրենսդիրների ու գրաւաբանների դերը, հանարելով նրանց պատմության իսկական կերտողները եւ նրանց անվանք կոչելով ամբողջ դարաշրջաններ, օրինակ, Հուլիոս Կեսարի, Նապոլեոնի, Ստալինի, Հիտլերի եւ մյուսների Դա հանգեցրել է անձի պաշտամունքին: Հարկ է նշել, որ անձի պաշտամունքի գաղափարախոսությունը չափազանց զայրակոչիչ է: Մեծ մոլեռանդությամբ այն դավանել են հատկապես խորհրդային կոմունիստները, որոնք փաստորեն ուսովածագրել են Լենինին ու Ստալինին Եվ դա հակառակ ույն բույն, որ մարքսիզմ-լենինիզմը, լինելով մատերիալիստական ու դետերմինիստական ուսմունք, արժատապես մեքծել է անձի պաշտամունքը, պատմություն կերտող համարելով ժողովրդական զանգվածներին Միաժամանակ թերագնահատվել, անտեսվել անգամ բացասական է

զմահատվել ժողովրդական զանգվածների դերը պատմության մեջ: Դեռ հիման վրա ձևավորվել է ակտիվ հերոսի եւ պասիվ զանգվածի տեսությունը, որը յայն տարածում է մենցել XIX դ. վերջի հեղափոխական շարժումներում, հատկապես ռուսական նարոդնիկների, հայ ֆիդաիններ եւ այլոց մոտ, որոնք անաբեկչական գործունեություն են ծավալել, անձնագոհության հե գնացել պասիվ ժողովրդին քաջալերելու եւ ոտքի հանելու համար Այդ տեսության ծայրահեղ տարբերակներից է ռևակցիոն զանգվածի տեսությունը, ըստ որի մեծագույն անհատների ցանկացած վեհ գաղափար կամ նպատակ անմիջապես խեղաթյուրվում ու իր հակադրությանն է վերածվում հենց որ նրան դիպչում է մութ ու խավար զանգվածի ձեռքը Տվյալ տեսակետից մարդկության ողջ պատմությունը մեծագույն հանճարների վեհ գաղափարների խեղաթյուրման պատմությունն է Հասարակության իդեալիստական մրոնման բոլոր տարբերակների ընդհանուր թերությունն այն է, որ նրանք չեն խորանում մարդկանց, մտքերի ու գաղափարների, նպատակների ու կամային գործունեության պատճառների ու աղբյուրների մեջ, չեն հետևեցրելով, թե ինչն է դրդում պատմական գործիչներին այս կամ այն գաղափարն ու պատակը հղանալ, իրենց կյանքը նվիրել դրանց իրագործմանը Բավարարվում էին միայն նշելով, թե ինչպես են դրանք ծագել այդ գործիչների պոուհներում:

§ 2 ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԵՏԵՐՄԻՆԻԶՄԸ

Աշխարհագրական դետերմինիզմը պատկանում է սոցիոլոգիայի նստորալիստական (բնական) դպրոցին, որը հասարակության գոյության հիմք եւ շարժիչ է համարում աշխահագրական միջավայրի այս կամ այն կողմերը կամ գործոնները, Այն իր հերթին բաժանվում է մի քանի ուսմունքների:

Դրանցից անձնագոհեցիկը XVIII դ. ֆրանսիացի իրավագետ ու սոցիոլոգ Շ. Մոնտեսքիոյի ուսմունքն է Մոնտեսքիոն նկատել է, որ երեք՝ գուրտ, բարեխառն եւ շոգ կլիմայական գոտիներից մարդկային քաղաքակրթությունը զարգացել է բարեխառն գոտում Այստեղից նա եզրակացրել է ցուրտ գոտում կլիման իր խստությամբ ճնշում է մարդուն եւ չի թողնում, որ նա զարգանա Շոգ կլիման իր շքեղությամբ մարդուն երես է տալիս: Նա կարողանում է հեշտությամբ ապահովել իր կյանքը, չունենալով հագուստի, օթեւանի ու սննդի մեծ պահանջներ Մյուս կողմից, շոգը բուլացնում է աշխատելու նրա եռանդը, նրա կամքը Այդ պատճառով էլ շոգ գոտու բնակչությունը հեշտությամբ հպատակեցվում եւ ստրկացվում է Դրանով է Մոնտեսքիոն բնատրուում հին արեւե-

յուն ասորական, քաբլական, եգիպտական եւ այլ բռնապետութիւն-
ների առաջացումը՝ Բռնապետական կարգերն իրենց իկրքին էլ ապկյի
եւ խոշընդոտում հասարակության զարգացմանը

Լարեխառն գոտում անեն ինչ չափավոր է թե շոգը, թե ցուրտը, թե
ուտքոտստի միջոգները, եւ դա նպաստում է մարդու զարգացմանը Մայ-
րի ստիպված է աշխատել, աշխնքն՝ աշարարել բնության դեմ, խել նրա
խարիքները եւ բարելավել իր կյանքը՝ Նա ազատասեր է եւ մեծ դժու-
րությամբ է ենթարկվում բռնությանը

Աշխարհագրական դետերմինիզմի մյուս ուսմունքը նասալակության
չարգացման որոշիչ գործոն է համարում ոչ թե կլիմայական սրայմաննե-
րը, այլ հաղորդակցության ճանապարհները, Այդ տեսակետից, սկզբում
դարգագել են մեծ գետերի ափերին ապրող ժողովուրդները, ինչպես, օ-
րինակ, Տիգրիսի ու Եփրատի, Նեղոսի, Դնեպրի ու Հռենոսի ափերին
բնակվողները Դրանք գետային քաղաքակրթություններն են Այնուիե-
տեւ զարգացել են ծովերի ափերին ապրող ժողովուրդները փյունիկա-
ւիները, հույները, հռոմեացիները եւ մյուսները, որոնք եւ ստեղծել են ծո-
ւսային քաղաքակրթությունները Հագորդ փողում մարդիկ յուրապրել են
տվիանոտային ճանապարհները եւ ստեղծել օվկիանոսային քաղա-
քակրթությունը Դրա շնորհիվ սկսել են առաջընթաց ապրել խալասացի-
ները, հուլանդացիները, անգլիացիները եւ մյուս ժողովուրդները

Աշխարհագրական դետերմինիզմի հիման վրա XX դ. սկզբին ձեւա-
վորվեց աշխարհաքաղաքականության (երկրաքաղաքականության)
չխտթութեւր, որն ուսումնասիրում է աշխարհագրական միջատխրի եւ
վիրքի դերը պետությունների քաղաքականության մեջ, Այն չափաւանց
խտթութիւր է, քանզի պահանջում է պետության արտաքին քաղաքակա-
նությունը մշակելիս հաշվի առնել իր տարածքի բնական նայատու-
րությունները, ջրային ռեսուրսները, մերձավոր ու հեռավոր հարեւաններին,
նյուսեց տնտեսական ու ուսգմական ումերը, քաղաքականություն ոող-
վածությունը, իր հնարավոր դաշնակիցներին ու թշնամիներին, չեզոք
պետություններին եւ այլն, Մանրակրկիտ հաշվարկների հիման վրա
հասկնվում են ուսգմավարական աշխարհաքաղաքական դաշինքներ
էվ պատահական չէ, որ միջապգային տապարեզում ամենատարած-
վածն ու ազդեցիկը աշխարհաքաղաքական բնութի ուսգծարադարա-
կան դաշինքներն են Հյուսիս-Ատլանայան պակտը, Անկախ պետու-
րությունների հաժագործակցությունը, Ամերիկյան պետությունների կազ-
մակերպությունը, Եվրահաժանը եւ այլն

Աշխարհաքաղաքականությունը հատուկ կարեւորություն ունի Հա-
րատանի Հանրապետության հաժար, որն յի բնական հարտություն-
ներով, աշխարհագրական դիրքով եւ մերձավոր հարեւանների առումով
չսնկում է վերին աստիճանի անքարենայատտ վիճակում Լինելով դեպի

ծով ելք չունեցող ցամաքային երկիր, Հայաստանը հեշտությամբ ենթարկվում է շրջափակման, որի մեջ էլ այժմ գտնվում է. Հետեւապես, շրջափակման մեջ չհայտնվելու համար պահանջվում է յափազանց ճկուն արտաքին քաղաքականություն, Հարավկովկասյան պետությունների կողմնակի անվտանգության պայմանագրի կնքում:

Աշխատաքաղաքականությունը եղել է սուր վեճերի առարկել, Ժաճանակին Ֆաշիստական երկրները դրա միջոցով են փորձել հիմնավորել իրենց ազդեցիկ քաղաքականությունը Ֆաշիստական Գերմանիան, օրինակ, երկրորդ աշխարհամարտը սանձազերծեց, հենվելով «կենսական տարածություն» նվաճելու, «քնական սահմաններ» հաստատելու աշխարհաքաղաքական գաղափարների վրա Ի պատասխան, ԽՍՀՄ-ում կարակառնվեա մերժում էին աշխարհաքաղաքականության գլխակառնությունն ընդհանրապես, Այն համարվում էր բուրժուական ռեակցիոն մի ուսմունք, որը ֆիզիկական ու տնտեսական աշխարհագրության տվյալների հիման վրա արդարացնում է իմպերիալիստական պետությունների ազդեցիկ քաղաքականությունը.

Իրականում այդ ելկու ծալրահեղ մտեցումներն էլ արմատապես սխալ էին Աշխարհաքաղաքականության միջոցով ազդեցիկան արդարացնելու փորձերը քացարձակացնում էին աշխատագրական գործոններ դէր պետությունների գոյատեւման եւ քարգաղաճման մեջ, իսկ նրա գլխակառնության մարքս-լենինյան, խորհրդային ժխտումը նույնացնում էր նրա՝ ազդեցիկ նպատակներով կիրառությունը եւ նրա՝ որպես գիտության օբյեկտիվ բովանդակությունը Ինչպես հայտնի է գիտության բովանդակությունը եւ նրա կիրառությունը նույնական չեն Ատոճային ռուճքի ստեղծումը չի կարող հիմք ծառայել ատոմային ֆիզիկայի գիտականությունը մերժելու համար, Պարտված Գերմանիայի ու Ճապոնիայի ետպատերազմյան անմախտեղեպ քարգաղաճումն ապացուցեց, որ նրանց պետք չէին միևնույն Ուրալ ձգվող «քնական» սահմանները Դա միաժամանակ ապացուցեց մարքս-լենինյան ժխտողական տեսակետի սխալականությունը: Աշխարհաքաղաքականությունն այժմ ամենուրեք ճանաչված է որպես պետությունների արտաքին քաղաքականությունը հիմնավորող գիտություններից մեկը, Աշխարհագրական գործոնների ամտեսումը կամ թյուր ըմբռնումը կարող է անգամ բախտորոշ նշանակություն ունենալ այս կամ այն պետության համար:

§ 3 ՆՍՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ (ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ) ՄԱՏԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԸՄԲՐՆՈՒՄԸ

Հասարակության մատերիալիստական ըմբռնումը կամ պատճա-

կան մատերիալիզմը ստեղծվել է Կ. Մարքսի կողմից Մարքս-լենինյան-ները հռչակել են այն մեծագույն հեղափոխական հեղափոխություն փոխադարձության եւ սոցիալիզմի պատմության մեջ ըստ Մարքսի ուսմունքի, հասարակության հիմքն ու շարժիչ ուժը ոչ թե մարդկանց մտքերը, գաղափարները, ձգտումները եւ մատակցում են, այլ նյութական բանականության արտադրությունը, որը մա անվանում է հասարակական կեցություն, Հակադրվելով իդեալիստերին, Մարքսը պնդում է ոչ թե հասարակական գեոսոցիալոգիայում է որոշում մարդկանց հասարակական կեցությունը, այլ ընդհակառակը, հասարակական կեցությունն է որոշում հասարակական գիտակցությունը

Նախքան մտքեր ու գաղափարներ հղանալը, մատակցում ատա-ստորելը, քաղաքականությամբ, իրավագիտությամբ, փոխսոցիալությամբ ու կրոնով զբաղվելը մարդը պետք է ապրի, իսկ ապրելու իմաստն ու պետք է ունենա տուն ու տեղ, հագուստ ու սնունդ, վառելիք եւ այլ նյութական միջոցներ Այդ բոլորն ստեղծվում է արտադրության շնորհիվ: Արտադրության հիման վրա ծախսում են հասարակական կյանքի նյութ ոլորտները, սոցիալական, քաղաքական, իրավական եւ հոգեոր:

Ամեն մի հասարակություն ունի արտադրության իր եղանակը, որը բաղկացած է 2 կողմից, արտադրողական ուժերից ու արտադրական հարաբերություններից Արտադրողական ուժերն իրենց հերթին բաղկացած են արտադրողներից (աշխատողներից) եւ արտադրության միջոցներից, որոնց մեջ մտնում են արտադրության գործիքները (գործարանները, ֆաբրիկաներն իրենց մեքենաներով եւ այլ սարքավորանքով) եւ հումքը: Արտադրության մեջ գլխավոր դերն աշխատող մարդն է, իսկ գործիքները նրա, այսպես ասած, ռսկային եւ ծկանային իմաստարգն է Արտադրական հարաբերություններն ունեն 3 կողմ, սկսականության, փոխանակման եւ բաշխման հարաբերություններ Սկսականության հարաբերությունները ցույց են տալիս, թե ում են պատկանում արտադրության միջոցները, փոխանակման հարաբերությունները ցույց են տալիս, թե ինչպես են բաշխվում աշխատանքի տարբեր տեսակները եւ ինչպես են մարդիկ փոխանակում իրենց աշխատանքի արդյունքները, իսկ բաշխման հարաբերությունները՝ թե ինչպես, ինչ ձևով եւ ինչ իմաստանությամբ են բաշխվում արտադրության արդյունքները:

Գլխավորն այստեղ սեփականության հարաբերություններն են, ինչպիսին այդ հարաբերություններն են, այնպիսին էլ փոխանակման եւ բաշխման հարաբերություններն են Օրինակ, ստրկատիրական արտադրանքանակում տիրոջն են պատկանում ոչ միայն արտադրության միջոցները, այլեւ ինքն արտադրողը ստրուկը Ռուսն սեփականատեր ստրկատերը հանդես է գալիս որպես արտադրության կազմակերպիչ եւ հսկիչ Այդ պատճառով նրան է պատկանում նաեւ արտադրանքը, որի

հաշվին մա օթեւան է տալիս, կերակրում ու հագցնում իր ստրուկներին: Եվ տպավորություն է ստաղծվում, որ ստրկատերն է պահում ստրուկին, այլ ոչ թե հակառակը.

Կապիտալիստական արտադրանդանակի պայմաններում բուրժուան միայն արտադրության միջոցների տերն է. աշխատողն ազատ է եւ, գոյության միջոցներ չունենալով, ստիպված է վարձվել սեփականատիրոջը: Դրա շնորհիվ կապիտալի տերը ստանում է իր եկամուտը շահույթի ձեւով, իսկ վարձու բանվորը՝ աշխատավարձի ձեւով:

Սեփականության հարաբերությունների մեջ տեղի ունեցած փոփոխություններն անմիջապես փոփոխություններ են առաջացնում փոխանակման եւ բաշխման հարաբերություններում:

Արտադրողական ուժերն արտադրանդանակի շարժման, փոփոխական կողմն են, որովհետեւ ալտադրողները ձգտում են կատարելագործել իրենց գործիքները, հեշտացնել ու արագացնել իրենց աշխատանքը, բարձրացնել իրենց հմտությունները՝ Ուստի, արտադրողական ուժերից են սկսվում բոլոր փոփոխությունները արտադրության մեջ Արտադրահարաբերությունները, ընդհակառակն, արտադրանդանակի հարաբերականորեն այտն, անփոփոխ կողմն են Արտադրողական ուժերի հիմուն վրա. նրանց բնույթին ու զարգացման մակարդակին համապատասխան ձեւավորվում են արտադրահարաբերությունները. որոնք իրենց համապատասխանության շնորհիվ նպաստում են այդ ուժերի հետագա զարգացմանը Եվ ահա գալիս է մի պահ, երբ նրանք առաջ են անցնում արտադրահարաբերություններից Եւ մնալով այդ ուժերից, վերջինները դադարում են համապատասխանել նրանց եւ սկսում են արգելակել նրանց հետագա զարգացումը. Առաջանում է հակասություն նոր արտադրողական ուժերի եւ նրանց չհամապատասխանող հին արտադրահարաբերությունների միջեւ, որը ժամանակի ընթացքում վերածվում է սուր կոնֆլիկտի Հետագա անկաշկանդ զարգանալու հանար նոր արտադրողական ուժերը պահանջում են նոր՝ իրենց համապատասխանող արտադրահարաբերակցություններ, մինչդեռ տիրապետող դասակարգերը դիմադրում են. որովհետեւ հին արտադրահարաբերություններն են նրանց տիրապետության տնտեսական հիմքը. Այդ պատճառով էլ հասարակության ճնշող մեծամասնությունը ստիպված է լինում բռնի ուժով, հեղափոխության միջոցով հին արտադրահարաբերությունները փոխարինել նորերով եւ դրանով վերականգնել արտադրանդանակի վերոհիշյալ 2 կողմերի համապատասխանությունը. Այդպիսով, հասարակում է նոր ավելի բարձր արտադրանդանակ.

Հաջորդ փուլում սլվյալ ցիկլը կրկնվում է. Նոր արտադրողական ուժերին համապատասխանող արտադրահարաբերությունների խթանիչ ազդեցության տակ այդ արտադրողական ուժերը, շարունակելով զար-

լիանալ, վերստին առաջ են անցնում արտադրահարաբերություններից՝ Լեռքիմներն սկսում են ետ մնալ, հնանում են, դադարում են համապատասխանել նոր արտադրողական ուժերին և սկսում են արգելակել ու կաշկանդել դրանց հետագա զարգացումը Նոր արտադրողական ուժերի և հնացած արտադրահարաբերությունների միջև առաջացած հակասությունը ի վերջո սրվում-վերածվում է կոնֆլիկտի, որը դարձյալ լուծվում է հնացած արտադրահարաբերությունները նորերով փոխարինելու և խախտված համապատասխանությունը վերականգնելու միջոցով՝ այս գործընթացը մարքսիզմը որակում է որպես արտադրողական ուժերի և արտադրահարաբերությունների զարգացման դիալեկտիկա, որը ենթարկվում է արտադրողական ուժերի բնույթին ու մակարդակին արտադրահարաբերությունների համապատասխանության օրենքին՝ Լեյզ օրենքի գործողությամբ են կատարվում հեղաշրջումներն արտադրության մեջ և նոր արտադրանքանակի առաջացումը Դրա հիման վրա ևս դրան համապատասխան տարբեր արագությամբ տեղի են ունենում հեղաշրջումներ հասարակության բոլոր մյուս ոլորտներում, սոցիալական, քաղաքական, իրավական և հոգեւոր կյանքում Այսպես, սոցիալիստական արտադրանքանակից կապիտալիստականին անցնելու հիման վրա հին դասակարգերն ու սոցիալական խավերը վերանում են, իրենց տեղը զիջելով նորերին, մասնավորապես, կապիտալիստներին, վարժու բանվորներին, ֆերմերներին ու մտավորականներին Հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխություններին զուգընթաց տեղի են ունենում քաղաքական ու իրավական կառուցվածքների փոփոխությունները Ճորտատիրական պետությունը և իրավունքին հերքափոխի են զալիս բուրժուական պետությունն ու իրավունքը, քաղաքական կուսակցությունները, հասարակական կազմակերպությունները և այլն Այդ փոփոխություններն իրենց հերթին սկիզբ են տալիս հասարակության հոգեւոր կյանքի փոփոխություններին Փոխվում են մարդկանց բարոյական, փիլիսոփայական, կրոնական և այլ հայացքները Ի վերջո, փոխվում է ողջ հասարակարգը, որը Մարքսն անվանում է հասարակական-տնտեսական ֆորմացիա Արտադրողական հարաբերությունների ամբողջությունը մաւրակում է որպես ֆորմացիայի տնտեսական բազիս, իսկ նրա վրա հիմնված ու վեր խոյացող մյուս ոլորտները՝ քաղաքական, իրավական, բարոյական և այլ հայացքները և նրանց համապատասխան հասարակական հաստատությունները, ինչպես, օրինակ, պետությունը, կուսակցությունները, հասարակական կազմակերպությունները և այլն, որպես վերնաշենք։

Ելնելով դրանից, Մարքսը նշում է, որ մարդկության պատմության մեջ եղել են 4 հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաներ, նախնադարյան-համայնական, սոցիալիստական, ճորտատիրական և կապի-

տալիստական: Դրանից բացի նա կանխատեսեց 5-րդ, այսինքն՝ վերջին ֆորմացիայի՝ կոմունիզմի անխուսափելի հաղթանակը:

Ահա այսպիսին է Մարքսի պատմական մատերիալիզմը, որը կոմունիզմ կառուցելու խոստումներով համաշխարհային կոմունիստական շարժման սկիզբը դրեց. մի քանի տասնյակ միլիոն զոհերի եւ վիթխարի ավերածությունների գնով նվաճեց մարդկության մեկ երրորդը եւ ի վերջո հանկարծակի կործանվեց. Նրա պարտությունն ամենեւին էլ պատահական չէր. Այն հետեւանք էր Մարքսի թույլ տված արմատական սխալների եւ տրամաբանական հակասությունների: Նախ, Մարքսը հիմնովին սխալ էր. արտադրողական ուժերը սոսկ նյութական ուժեր համարելով: Նա հաշվի չէր առնում, որ աշխատող մարդը, այդ գլխավոր արտադրողական ուժը ոչ միայն մարմնական էակ է, այլեւ հոգեւոր էակ, որ մարդու արտադրության միջոցներում, հստկապես գործիքներում, աշխատանքային ողջ գործունեության մեջ մարմնավորված են գիտական հայտնագործություններն ու գյուտերը, մտքերն ու գաղափարները, նպատակներն ու ծրագրերը, աշխատանքային փորձն ու հմտությունները, հետեւապես, ողջ նրա հոգեւոր ներուժը. Եվ ահա հակառակ իր տեսակետին Մարքսը սկսում է անդել, թե սալագայում գիտությունը կդառնա արտադրողական ուժ, իսկ արտադրությունը գիտության տեխնիկական կիրառում. Շարունակելով նրա միտքը, մարքս-լենինյան փիլիսոփայությունն այժմ պնդում է. թե արդի գիտատեխնիկական հեղափոխության դարաշրջանում գիտությունը դարձել է իսկական արտադրողական ուժ եւ արդյունաբերության նորագույն ճյուղերը (ատոմային. տիեզերական, էլեկտրոնային եւ այլն) անվանում է գիտատար ճյուղեր. Երկրորդ, նույն կերպ Մարքսն սկզբում արտադրությունը հարտարարում է հասարակական կյանքի միակ հիմք եւ շարժիչ ուժ, իսկ այնուհետեւ հակառակ դրան պնդում է, որ այն միակը չէ, այլ սոսկ գլխավորն է, որ հասարակության մյուս ոլորտները ծածկված են հարաբերական ինքնուրույնությամբ եւ հակադարձ ազդեցությունն են ունենում հասարակության զարգացման վրա: Բայց այդ ազդեցությունը, ըստ նրա, երկրորդային է Հասարակության հոգեւոր ներուժի այդ թերազնախառնմբ, խորհրդային տարիներին նրա դեմ կիրառվող բռնություններն ու ազատության ճնշումներն ամենատեսանք չանցան: Չնայած պատմական մատերիալիզմով դեկավարվող կոմունիստական կուսակցությունների գործադրած վիթխարի ճիգերին, 5-ամյա, 7-ամյա եւ աղ պլաններին, սոցիալիստական երկրների տնտեսությունը դատապարտվեց մշտական հետամնացության եւ համատարած դիֆիցիտի. ի վերջո ընկավ լճացման մեջ եւ քայքայվեց: Այլ կերպ ասած, նյութականը սկսեց նվազել ու կտրվել այն երկրներում, որտեղ տոաջնային հոշակվեց, եւ չկտրվեց. նորմալ զարգացավ ու բարգավաճեց ւսլմտեղ, որտեղ չգալթակղվեցին կոմունիզմի գաղափարով եւ

յրևական պատմական մատերիալիզմի որոգայքները.

Այսպիսով, Մարքսը հաշվի չառավ, որ հասարակության նյութական էլանքը, նյութական քարիքների արտադրությունն իր արտադրողական ուժերով եւ արտադրահարաբերություններով այնքան է հագեցած իր հագեցման ներուժով, որ ոչ մի հիմք չկա դրանք միմյանց հակադրելու, մեկն առաջնային, իսկ մյուսը երկրորդային համարելու: Դեռ ուղեկին Հոգեւոր մերուժով են մերժված մասն հասարակության մյուս փորտները:

§ 4. ԳՈՐԾՈՆԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գործոնների տեսությունն էապես տարբերվում է նախորդ 3 ուսմունքներից նրանով, որ հասարակական կյանքի կողմերը չի բաժանում առաջնայինի ու երկրորդայինի, հիմնականի ու ոչ հիմնականի, առավել եւս չի առանձնացնում մեկ-միակ առաջնային, հիմնական ու վճռորոշ կողմը: Ըստ այդ տեսության, հասարակությունը բազմաթիվ ու բազմափափ կողմերի մի այնպիսի փոխկապակցված համակարգ է, որտեղ բոլոր կողմերը հավասարապես անհրաժեշտ ու կարեւոր են՝ Նյութական բարիքների արտադրությունը (տնտեսությունը), տեխնիկան, քաղաքական կառուցվածքը, իրավակարգը, բարոյականությունը, կրոնը, փիլիսոփայությունը, կրթությունը, դաստիարակությունը եւ այլն հավասարապես հասարակության զարգացման անհրաժեշտ ու կարեւոր գործոններ են. Հիրավի, եթե դրանցից մեկը վերցվում է որպես հասարակության զարգացման հիմնական պատճառ, ապա վերլուծության միջոցով սրբազան է, որ այն իր հերթին հետեւանք է մի այլ պատճառի կամ պատճառների, որոնք իրենց հերթին հետեւանք են այլ պատճառների եւ ուրիշ պես շարունակ: Ի վերջո ստացվում է պատճառների կամ գործոնների մի փակ շրջանաձեւ շղթա, որի բոլոր օղակները պայմանավորում են միմյանց: Եվ այդ գործոններից ոչ մեկն առավելություն չունի մյուսների նկատմամբ ոչ միայն պատճառական, այլեւ գործառութային տեսակետից. քեւ նրանցից յուրաքանչյուրի տեղն ու դերը խիստ յուրահատուկ է Օրինակ, նյութական արտադրությունը, հասարակության համար գոյամիջոցներ հայթայթելով, նյութական հիմք է ստեղծում մասն կրթության եւ դաստիարակության համար: Բոլոր ուսումնական ու կրթական հաստատությունների շենքերը, կահավորանքն ու սարքավորանքները կառուցում եւ ստեղծում է արտադրությունը: Եվ տվյալ իմաստով արտադրությունն առաջնային է: Բայց, մյուս կողմից, ուսումը, կրթությունն ու դաստիարակությունն են ստեղծում արտադրության հանար համապատասխան որակի եւ մասնագիտության կադրեր, որոնք անհրաժեշտ են նրա նորմալ աշխատանքի եւ զարգացման համար: Եվ

ույս իմաստով նյութական արտադրությունը մեծապես կախված է հասարակությունում ուսումնական ու կրթական համակարգից: Նույնքան կարևոր է այդ համակարգի դերը հասարակության մյուս կողմերի քաղաքական, իրավական, գիտական, արվեստի, մշակույթի, փիլիսոփայության, կրոնի եւ այլ ոլորտների ձևավորման ու զարգացման գործում: Նույն կերպ հասարակության ամեն մի կողմ, ամեն մի գործուն համասարմակ փոխազդեցության մեջ է գտնվում բոլոր մյուս կողմերի ու գործունեների հետ:

Դա սակայն չի նշանակում, որ հասարակությունն իր բոլոր կողմերով զարգանում է համաչափ ու ներուլաշնակ: Այդ կողմերից յուրաքանչյուրը միաժամանակ օժտված է իր ներքին օրենքներով եւ, հետեւապես, հարաբերական ինքնուրույնությամբ՝ Նյութական արտադրության մեջ գործում են հասարակության տնտեսական զարգացման օրենքները, քաղաքական համակարգում՝ քաղաքական զարգացման օրենքները, իրավակարգում, բարոյականության, գիտության, արվեստի եւ մյուս ոլորտներում՝ իրենց լույսհատուկ օրենքները: Այդ տարաբնույթ օրենքների գործողության շնորհիվ հասարակության տարբեր կողմերն ու ոլորտները կարող են զարգանալ իրարից հարաբերականորեն անկախ, սուրբել ուղղություններով. մեկը մյուսի համեմատ առաջ անցնել կամ ետ մնալ, որի հետեւակցով հասարակության զարգացումն ստանում է անհամաչափ, աններդաշնակ ու հակասական բնույթ:

Եվ այս պարագաներում սոցիալական փիլիսոփայության առջեւ, գործոնների տեսության համաձայն, ծառանում են 3 կարեւոր փոխկապակցված հարցեր:

Առաջին ընդհանուր առմամբ ի՞նչ տեղ ու դեր ունի գործոններից յուրաքանչյուրը հասարակության զարգացման մեջ եւ որոնք են նրանց փոխազդեցության մեխանիզմները: Երկրորդ՝ ի՞նչ փոփոխություններ ու առանձնահատկություններ են առաջանում այստեղ հասարակության զարգացման տարբեր փուլերում եւ իրավիճակներում. Երրորդ, ո՞ր գործոնն էն են առաջ անցնում եւ որո՞նք են ետ մնում այս կամ այն փուլում, հետեւապես, դրանցից որո՞նք են դրական կամ բացասական իմաստով սկսում վճռորոշ դեր խաղալ հասարակության զարգացման մեջ: Օրինակ, միջնադարում վճռորոշ գործոններից է եղել կրոնը եւ եկեղեցին. Արդյի դարաշրջանում վճռորոշ ու առաջատար է գիտատեղեկական առաջադիմությունը, պայմանավորված գիտատեխնիական հեղափոխությամբ:

Այս 3 առանձնահատկությունների շնորհիվ գործոնների տեսությունը մեծ առաքելություններ ունի հասարակության մասին մյուս ուսմունքների նկատմամբ: Այն շատ ավելի մուտ է ճշմարտությանը եւ շատ ավելի արդյունավետ է, քան մյուս ուսմունքները.

ԳԼՈՒԽ 6 ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 1 ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Բնություն» բառը բազմամշանակ է: Տարբեր փիլիսոփայական ուղի-
ություններում, դպրոցներում եւ ուսմունքներում այն գործածվում է ա-
մենատարբեր իմաստներով

Ինչպես արդեն ասվել է, կրոնափիլիսոփայության տեսակետից
բնությունն Աստծու արարչագործությունն է, Հեգելի համար՝ համաշ-
խարհային ռգու զարգացման երկրորդ աստիճանը, մրա այլակեցու-
թյունը, Բերգսոնի համար ժամանակի ստեղծագործական էվոլյուցիայի
սկզյալ թափոնների ամբողջությունը եւ այլն՝ Դրանց հակառակ, ժատե-
րիսիստական ուսմունքները բնությունը համարում են անստեղծելի ու
անոշնչանալի, անվերջ ու հավերժական օբյեկտիվ ռեալություն Սա-
կայն շնայած այս տեսական աշխարհայացքային տարբերություննե-
րին, բոլոր փիլիսոփաները բնությունը բովանդակության տեսակետից
ըմբռնում են միատեսակորեն. Բնությունն ասելով, նրանք հասկանում են
ուղջ աշխարհն իր երեւոյթների վիթխարի քաւզնազանութլսմբ հանդերձ
իւ միկրո-մակրո եւ մեզա-մակարդակներով, բուսական եւ կենդանա-
կան աշխարհներով, Այստեղ նկատելի են բնության լայն եւ նեղ ըմբռ-
նումները Լայն իմաստով բնության տակ հասկանում են ոչ միայն ամ-
կենդան եւ կենդանի աշխարհները, այլեւ լիովին կամ մասամբ մարդկա-
րին հասարակությունը, որը դիտում են որպես օրգանական աշխարհի՝
լիոսֆերայի բարձրագույն փուլ եւ անվանում են նոոսֆերա, այսինքն՝
բունական էակների աշխարհ (հունարեն նոոս- բանականություն բա-
ռից), Ընդամին, այն բնության, թեւ խիստ յուրատեսակ, բայց լիովին
բաղկացուցիչ մաս են համարում մատերիալիստները, որոնք մարդուն
ոչ միայն մարմնով, այլեւ հոգով համարում են բնության արգասիք, զա-
վակ: Ըստ կրոնի եւ իղեալիզմի, այն սոսկ մարմնապես է բնությանը
պատկանում, բայց ոչ հոգով, որովհետեւ հոգին գերբնական է, Նեղ ի-
մաստով, բնությունն ասելով, հասկանում են հասարակությունից դուրս
ույություն ունեցող հեռավոր եւ սերձավոր աշխարհն իր տարաբնույթ օ-
բյեկտների անվերջ քաւզնազանությամբ Այս նեղ իմաստով են սովորա-
յար բնությունը հակադրում հասարակությանը եւ ուսումնասիրում
նրանց փոխհարաբերությունը

Մերձավոր աշխարհը, որի հետ մարդիկ իրենց կյանքի եւ գործու-
նեւթյան ընթացքում անմիջականորեն շփվում են, հասարակության

գյուղերում ու զարգացման բնական պայմանն է, որը կոչվում է բնական շրջակա միջավայր։ Այն ներառում է աշխարհագրական միջավայրն իր էլիմայով, տեղանքի բնույթով՝ լեռներով, հովիտներով, դաշտավայրերով, գետերով ու ծովերով և այլն, ինչպես նաև կենսաբանական միջավայրն իր բույսերով, կենդանիներով, մանրէներով և այլն։ Շրջակա միջավայրը մարդու համար պարունակում է 2 կարգի օգտակար երեսույթներ։ 1) ապրուստի բնական միջոցներ, որոնցից են վայրի բույսերը, մրգերն ու բանջարեղենը, կենդանիներն ու ձկները և այլն, 2) բնական հարստություններ՝ նավթի, քարածուխը, մետաղները և այլն, որոնք աշխատանքի առարկաներ են հանդիսանում։ Բնական հարստություններից մարդիկ պատրաստում են արտադրության միջոցներ, առաջին հերթին արտադրության գործիքներ՝ գործարաններ, ֆաբրիկաներ, մեքենաներ, սարքավորումներ և այլն։

Արտադրության և տեխնիկայի զարգացմանը զուգընթաց ընդլայնվում է մարդկության շրջակա միջավայրը, որովհետև նա թափանցում է էրկրագնդի հեռավոր ու դժվար մատչելի վայրերը, խոր ընդերքը, օվկիանոսների հատակը, մերձավոր ու հեռավոր տիեզերական տարածությունն իր երկնային մարմիններով, ինչպես, օրինակ, Լուսինը, Մարսը և մյուսները, աստիճանաբար յուրացնում է նրանց բարիքները։

Միաժամանակ մարդն իր համար ստեղծում է արհեստական միջավայր, այսպես կոչված «երկրորդ բնություն»՝ աստիճանաբար ընդլայնում է այն, ավելի ու ավելի մեկուսացնելով ու ապահովագրելով իրեն բնության վնասակար երեսույթներից՝ ցրտից ու շոգից, անձրևից ու ձյունից, տարբեր տեսակի բնական արհավիրքներից ու աղետներից, այդ նպատակով նա կառուցում է տներ, շենքեր, բնակարաններ իրենց թուր հարմարություններով, քաղաքներ, ճանապարհներ, արհեստական ջրավազաններ, տեղծում է դաշտեր ու հանդեր, այգիներ ու պուրակներ և այլն։ Սակայն որքան էլ ընդլայնվի մարդու շարժական միջավայրը և «երկրորդ բնությունը», միեւնույն է դրանք ներառում են «առաջին», կուսական բնության մի փոքրիկ մասը միայն։

§ 2. ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՍՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՋԴԵՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԹԸ ԵՎ ՆՐԱ ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԸՄՔՈՆՈՒՄԸ

Բնության հետ մարդկային հասարակությունը գտնվում է սոճնաբազմապիսի հարաբերությունների մեջ. Դրանցից են նախ նյութական հարաբերությունները, որոնց շնորհիվ մարդիկ, վերափոխելով բնությունը և օգտաւործելով նրա առարկաները, երեսույթներն ու ուժերը, իրենց

համար գոյամիջոցներ են հայթայթում, այնուհետև իմացական հարաբերությունները, որոնց շնորհիվ նրանք ճանաչում են բնության այդ առարկաների, երեւոյթների և ուժերի օգտակար ու վնասակար հատկությունները, էութունները, պատճառները և գործողության մեխանիզմները Դրանցից են մատչելի բնության հետ հասարակության բարոյական և գեղագիտական հարաբերությունները: Այդ բոլորի հիման վրա ձեւավորվում են բնության վերաբերյալ մարդկանց արժեքային և լայն իմաստով աշխարհայացքային պատկերացումները: Նրանց վրա վճռորոշ ազդեցություն են գործում 2 կարեւոր հանգամանքներ Առաջին, բնության հետ հասարակության հարաբերությունները խիստ հակասական են, քանզի հասարակությունը, մի կողմից, բնության, թեւ չափազանց յուրահատուկ, բայց և այնպես մի մասն է, գտնվում է նրա գրկում, իսկ մյուս կողմից, հակադրվում է նրան, պայքարելով նրա հետ իր գոյությունը պահպանելու և քարելավելու համար Երկրորդ, այդ հարաբերություններն ունեն պատմական բնույթ, հասարակության զարգացման ինքացքում զարգանում ու փոփոխվում են՝ խորանում, ընդլայնվում և ուժեղանում են, փոխվում է հասարակության ուժերի հարաբերակցությունը բնության ուժերի հետ, շատ բնագավառներում գերակշռություն է ստանում հասարակությունը: Դրա հետեւանքով բնության մասին ուսուրդկանց աշխարհայացքային պատկերացումներն ստանում են վերին աստիճանի հակասական և պատմականորեն զարգացող ու փոփոխվող բնույթ:

Նախնադարյան շրջանում մարդիկ արդեն ունեին հարուստ գիտելիքներ բնության ամենաբազմազան իրերի ու երեւոյթների, նրանց օգտակար, այդ թվում սննդարար, ու վնասակար, անվտանգ ու վտանգավոր հատկությունների մասին, օգտակարներից օգտվելու և վնասակարներից խուսափելու, անվտանգներից չվախենալու, իսկ վտանգավորներից վախենալու և պրիմիտիվ միջոցներով պատսպարվելու և պաշտպանվելու մասին: Բայց նրանց հայտնի չէին այդ իրերի ու երեւոյթների ներքին էությունը, պատճառներն ու այդ պատճառների գործողության մեխանիզմները՝ Եվ մարդիկ ստիպված էին բնությունը, նրա իրերն ու երեւոյթները մտանցեցնել իրենց, նրանց վերագրել ցանկություններ, զգացմունքներ, կամք, մարդկանց լավություն ու վատություն տեսլու, պատժելու ունակություն Մարդկային գոհեր ու ավերածություններ պատճառող բնական արեամիլիոններն ու աղետները համարվում էին զայրացած բնության կողմից մարդկանց գլխին թափվող պատիժ: Մարդիկ բնությանը, նրա իրերին, երեւոյթների և ուժերին իրենց հոսանքայամբ ոգիներ են վերագրել, ոգիավորել են դրանց, Ջգալով իրենց ուժերի չնչնություն բնության առեղծիք, գերմարդկային ուժերի պես, մարդիկ պաշտել ու երկրպագել են դրանց, կրակի շուրջն իրենց

ծիսակարգային պարերով, երգերով եւ այլ գործողություններով (կենդանիների ու մարդկանց զոհաբերություններով) աշխատել են սխառա-հեղորանց ոգիներին, որպեսզի իրենց նկատմամբ բարի լինեն, օգնեն իրենց. վնաս չտան Նմանօրինակ հայացքների ամբողջությունը կոչվում է ոգեպաշտություն, անիմիզմ (լատիներեն անիմա - ոգի, հոգի բառերից), որն իշխող է եղել նախնադարի ողջ ընթացքում: Նախնադարյան անիմիզմը բնության հանդեպ մարդու թուլության եւ անզորության հետեւանքն է:

Նախնադարյանից ստրկատիրական կամ ֆեոդալական հասարակությանն անցման շրջանում բնության երեւույթներն ու ուժերը մարդիկ սկսում են անձնավորել եւ դրա հիման վրա ձևավորվում է դիցաբանությունն իր բազմաստվածությամբ հանդերձ: Յուրաքանչյուր աստված անձնավորել է բնության որոշակի երեւույթներ եւ ուժեր: Հունական Զեւսը միաժամանակ եղել է կայծակի մարմնավորումը, լայնակութեք Գեյան՝ բոլոր Լակներին սնող երկրի, հայկական Արամազդը՝ երկնքի եւ երկրի, Վսեհագը՝ կրակի եւ ամայրոյի, Անահիտը՝ պտղաբերության ու մայրության եւ այլն: Այդ պատկերացումները հիմք են տալիս ենթադրելու, որ նախնադարյան մարդիկ փաստորեն տարբալուծված են եղել բնության մեջ եւ իրենց համարյա չեն տարբերել բնությունից:

Փոխափայության առաջացմամբ ձևավորվում են մարդկանց տեսական հարստությունները բնության հետ. Մարդկանց հայացքները բնության ձախն երկատվում են. Մի կողմից, մերձակա բնությունը մարդիկ մեկնաբանում եւ արժեւորում են ուտիլիտար, շահախնդիր տեսակետից որպես սպառողական արժեք, այսինքն՝ բնականոք, ապրուստի միջոցների, աշխատանքի գործիքների եւ բնական հարստությունների անսպառ աղբյուր: Դրա հիման վրա ծագել է բնության նկատմամբ սպառողական, գիշատիչ վերաբերմունքը, որն իշխող է եղել մինչև XX դ կեսերը: Մարդիկ կարծեցել են, թե իրենք կարող են անվերջորեն վերցնել բնության անսպառ հարստություններն առանց որեւէ վնաս հասցնելու նրան: Վերջոր, որքան կուգես, չի վերջանա - չա է եղել սկզբունքը. Այդ սկզբունքին դասական ձևակերպում է տվել ռուս ագրուկենսաբան ու այգեգործ Ի. Միչուրինը XXդ սկզբին նա ասել է «Մենք բնությունից չպետք է ողորմություն սպասենք, մեր խնդիրն է վերցնել նրանից ամեն ինչ»:

Միաժամանակ բնությունն ամբողջությամբ մեկնաբանվում եւ արժեւորվում է որպես մարդուց անչափ մեծ ու զորեղ մի ուժ, որն անգերազանց է իր ներդաշնակությամբ ու կատարելությամբ, իր լոգոսով՝ իր աստվածային հստիճանոր բանականությամբ, իմաստությամբ եւ օրինաւսկությամբ: Առաքինի, բարեպաշտ ու երջանիկ կյանքով ապրելու համար մարդը պետք է ունկնդրի լոգոսի ձայնին եւ ապրի բնու-

րլան, նրա օրինաչափությունների հետ համերաշխ. Բնության հետ համերաշխ, ներդաշնակ ապրելու սկզբունքը հատկապես ընդգծել են անսովոր շրջանի ստոիկ փիլիսոփաները (մ.թ.ա. III-II դդ.)։

Այս ուսմունքներին հակառակ որոշ փիլիսոփաներ, ուշադրություն դարձնելով պարբերաբար կրկնվող, մեծ ավերածություններ ու մարդկային զոհեր պատճառող բնական աղետների ու արհավիրքների վրա, բնությունը մամնեցրել են քառսին, մեկուսի, ցաք ու ցրիվ իրերի մի անսահման հավաքածուին, որտեղ իշխում է պատահականությունը եւ լուսնաճուղքը. չկա եւ ոչ մի ներդաշնակություն, ոչ մի կազմակերպվածք, ոչ մի կատարելություն։ Մարդը դատապարտված է ծանր գոյասուրբար մղել նրա դեմ, պաշտպանվել նրա աղետաբեր քնահաճույքներից եւ ձգտել հնարավորին չափ իրեն ենթարկել այն։

Քրիստոնեության և քրիստոնեական փիլիսոփայության տեսանկյունից բնությունը Աստծո կողմից ստեղծված ցածր կարգի, նյութական կեցություն է, որտեղ, ի տարբերություն հոգեւոր, գերբնական հավերժական աշխարհի, ամեն ինչ փոփոխական ու անցողիկ, ունայն ու փուչ է. Էրանով իսկ հոգեւորը հակադրվում է նյութականին, երկրայինին որպես նրանից անհունորեն ավելի քառք կարգի էություն։

Հետեւապես, մարդը պետք է ձգտի համերաշխվել, միաձուլվել ոչ թե նյութական բնության, այլ հոգեւոր աշխարհի հետ, մտածի ոչ թե իր օրինականի, այլ հոգեւորի մասին։

«Արամենդի դարաշրջանում դարձյալ աւարածում են ստանում բնության մասին անտիկ շրջանի պատկերացումներն ու նրա արժեւորումները։ Բնությունը վերստին դիտվում է որպես տիեզերական վիթխարի անսահման ներդաշնակություն եւ կատարելություն. մարդը պետք է ձգտի ապրել նրա օրենքներով, աշխատի համերաշխ ապրել ու միաձուլվել նրա հետ։ Այդ հայացքների հիման վրա նոր դարաշրջանում ձեւավորվում են երկու հակադիր սիսթեմ ուսմունքներ՝ Դեկարտի առաջինը XVII դարում մշակել է անգլիացի փիլիսոփա Դեկարտը, որը դիտում էր բնությունը որպես ճանաչողություն և գործնական տիրապետության օրինակ։ Դեկարտն ասում էր՝ մարդը պետք է իրեն ենթարկի ողջ բնությունը, դառնա նրա տիրակալը. Իսկ դրա համար նա պետք է ճանաչի բնության իրերի և երևույթների հատկությունները, ծագման և փոփոխման օրենքները և ծառայեցնի այդ գիտելիքները եօզուս իր շահերի։ Գիտելիքը սոսկ մարդու հետաքրքրությունը բավարարելու համար չէ, «գիտելիքը ու ուժ է», կրկնում էր նա։ Նա առաջինը դարաշրջանների փոփոխությանը կիմք ընդունեց գիտության ու տեխնիկայի հայտնագործությունները այլ ոչ թե մեծագույն պատմական գործիչների գործունեությունը։ Միայն նրա համոզման, նոր դարաշրջանի սկիզբն են դրել 3 մեծագույն տարանադրությունները՝ վառողի, գրքի տպագրության և կողմնացույց-

ցի հայտնագործությունը:

Այս տեսակետին հակառակ մոտ 150 տարի անց, XVIII դ. Ֆրանսիացի փիլիսոփա Ռուսսոն արդեն տազնապ է հնչեցնում նա պնդում եւ գգուշացնում էր մարդկանց, որ գիտությունների եւ արվեստների զարգացումը կործանում է ինչպես բնությունը, այնպես էլ մարդկանց, քարոյարկելով նրանց. Նա կոչ էր անում. քանի դեռ ուշ չէ «եւս դառնալ դեպի բնությունը» Մարդկության համար լավագույնը բնական վիճակն է, որի շնորհիվ միայն նա կարող է պահպանել իր գոյությունը: Ղրա համար ծարղիկ պետք է հրաժարվեն գիտություններից եւ արվեստներից: Ռուսսոյի հակառակորդները, ծայրահեղության հասցնելով նրա ուսմունքը, պնդում էին, որ նա քարոզում է մարդկանց ապրել չորեքթաթ, այսինքն՝ վերադառնալ կենդանիների ապրելակերպին Չմայած այդ քննադատությանը, նրա հայացքները որոշ տարածում ստացան հատկապես Ֆրանսիայում. Սակայն XX դ. կեսերին, երբ գիտատեխնիկական ինդավոլյուտոյան ծավալման հետեւանքով ծագեց ու սրվեց բնապահպանական ճգնաժամը, օուստյակականությունը հանկարծակի վերածնվեց եւ լայն տարածում ստացավ Արեւմուտքում. Առաջացավ հիպինների շարժումը. Հիպինները ցուցադրաբար հրաժարվում էին քաղաքակրթությունից, գիտությունից, տեխնիկայից, արդյունաբերությունից եւ բնդիանրապես կրթությունից. համարելով այդ ամբողջը մարդկության համար կործանալար Հալյուր հազարավոր մարդիկ ԱՄՆ-ից եւ Արեւմտյան Եվրոպայի երկրներից փոխադրվում էին Հնդկական օվկիանոսի ափերը, Խաղաղ օվկիանոսի կղզիները եւ ապրում էին բնական կյանքով: Նրանց քարուղիները մարդկանց համոզում էին, որ տաք ծովերի ափերին տեղ կգտնվի բոլորի համար. Սակայն հետագայում այդ շարժումը թուլացավ: Պարզվեց, որ քաղաքակրթության քաղցր ստոռղներից պրաժարվելն այնքան էլ հեշտ չէ Հիպինները հաշվի չէին առնում, որ գիտության ու տեխնիկայի զարգացումը ոչ միայն սաեղծում է բնապահպանական ճգնաժամ, այլև միջոցներ է հայրայթում ճգնաժամի հաղթահարելու համար Օգտագործելով գիտության եւ տեխնիկայի նորագույն նվաճումները, մայլկությունը գիշատիչ սպառողական վերաբերմունքից աստիճանաբար անցում է կատարում բնության նկատմամբ պահպանական վերաբերմունքին, մի կողմից, իր պահանջմունքները համեմատելով բնության հմարավորությունների հետ եւ չափավորելով դրանք. իսկ մյուս կողմից, սաեղծելով հասուն սարքեր, տեխնոլոգիաներ ու միջոցառումներ, որոնք չեզոքացնում են բնության վրա մարդու գործունեության բացասական հետեւանքները. Բնապահպանական վերաբերմունքը սպահանժօւմ է հասարակական գործընթացների կառավարումը զուգակցել բնության գործընթացների կառայարման հետ, դարձնել դրանք մեկ միասնական գործընթաց.

Զանի որ Երկիր մոլորակը համայն մարդկության օրրանն է, քննարկահանձնարարական բոլոր միջոցներն ու միջոցառումները պետք է կիրառվեն համամոլորակային մասշտաբով, միավորելով բոլոր պետությունների ջանքերը՝ Այդ նպատակով ՄԱԿ-ի շրջանակներում կնքվել և կնքվում են բազմաթիվ միջազգային պայմանագրեր, որոնք միջազգային լուրավարական մակարդակով կարգավորում են քննարկահանձնարարական հարաբերությունները խնդիրները Դեռ ավելին, ավելապարմանագրերի հիման վրա ծեւավորվել է միջազգային հանրային իրավունքի մի նոր ճյուղ՝ միջազգային քննարկահանձնարարական իրավունքը՝ Վերջինիս հետ սերտորեն կապված է միջազգային արեգակրական իրավունքը, որը կարգավորում է պետությունների տեղեկարարական գործունեությունը, արգելելով արեգակրական տարածությունը եւ նրա օբյեկտները (օրինակ, Լուսինը) ռազմական նպատակներով օգտագործել և օգտառել: Սակայն, չնայած վերոհիշյալ բոլոր միջոցառումներին, քննարկահանձնարարական ընդհանուր գործը չափազանց դանդաղ է առաջ ընթանում Դեռևս չատ ուժեղ ևս հիմն մտածողության դիրքերը հասկանալիս Արեւմուտքի զարգացած երկրները եւ Ռուսաստանը չեն շտապում լիովին օգտագործել միջազգային քննարկահանձնարարական պայմանագրերի պահանջները Օրինակ, ՄԱԿ-ը եւ Ռուսաստանը, մթնոլորտն ամենաուժեղ աղտոտողները, մինչև հիմա չեն վավերացրել իրենց գործարարների ծխնկոյզների արտադրությունները մթնոլորտ 8 %-ով կրճատելու միջազգային պայմանագրի բևեւ ստորագրել են այն:

Իսկ պետք է հուսալ, որ նշված դժվարությունները ժամանակավոր ևս որովհետեւ խոսքը մարդկությանի զոյատեւման մասին է Միջազգային հանրությունը վաղ թե ուշ ստիպված կլինի խթանել քննարկահանձնարարական գործը եւ վերացնել մարդկության գլխին կախված կործանման վտանգը:

§ 3. ԱԶԳԱՐՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Հասարակության զարգացման վրա մեծ ազդեցություն ունի ազգաբնակչությունը, որի տակ հասկանում են մի որեւէ երկրում, աշխարհամասում կամ Երկրագնդի վրա ապրող մարդկանց ամբողջությունը. Վերջին մենք անվանում ենք մարդկություն Այդ ազդեցությունը կարող է լինել ինչպես դրական, այնպես էլ քաջասական. Օրինակ ազգաբնակչության պակասը, նոսրության դեպքում հնարավոր չէ աշխատանքի նստադրական բաժանումը, մասնագիտացումը, նոր տարածքների ու տեղան հարստությունների յորացումը, հետեւապես, տնտեսության և քաղաքակրթության զարգացումը, մարդկանց բարեկեցության բարձրացումը

Բնակչության կենսամակարդակի վրա նույն ազդեցությունն է գործում ձարդկանց ավելցուկը, նրանց չափից ավելի խտությունը, որովհետև գիտության ու տեխնիկայի, արտադրական ուժերի զարգացման որոշակի նավարդակում հոգն ի վիճակի չէ բալորին կերակրելու Այդ վիճակում են հատկապես զարգացող երկրները (Հնդկաստանը, Ինդոնեզիան, աֆրիկյան երկրները և ծուռները), որտեղ արտադրողական ուժերի զարգացման տեմպերը ետ են մնում ազգաբնակչության աճի տեմպերից:

Հասարակության անկաշկանդ զարգացման համար անհրաժեշտ է ազգաբնակչության ոլորտակի օպտիմալ քանակություն, որը, սակայն, փոփոխական է. կախված բնական պայմաններից, հողի բերրիությունից, ընդերի հարստություններից, կլիմայից և այլն, արտադրության ու տեխնիկայի զարգացման աստիճանից եւ բազմաթիվ այլ սոցիալական պայմաններից:

Բնական միջավայրի ու ազգաբնակչության փոխազդեցությունն խնդիրը չափազանց բարդ ու բազմակողմանի է. բանգի այդտեղ փոխհատվում են բնականը, կենսաբանականը և հասարակականի. Դրանցից մեկի շեշտադրումը միշտ հանգեցրել է միակողմանի, ուստի եւ սխալ եզրակացությունների և լուծումների:

Մալթուսականության համալր բնորոշ է. օրինակ, կենսաբանականի շեշտադրումը, իսկ մալթուսիզմի համար՝ հասարակականը Անգլիացի տնտեսագետ ու սոցիոլոգ Մալթուսը XVIԱդ վերջին պնդում էր, որ ազգաբնակչության աճը տեղի է ունենում գոտ կենսաբանական հիմունքներով և ներթափվում է երկրաչափական պրոպրեսիայի օրենքին (1, 2, 4, 8, 16, 32 ...) իսկ ապրուստի միջոցներն աճում են բավաբանական պրոպրեսիայով (1.2.4.6.8.10. ...). Դրա հետևանքով էլ առաջանում ու սրվում են հակասությունները ինչպես բնության եւ հասարակության, այնպես էլ հասարակության տալիսեր խավերի միջև. Այդ հակասություններից ուղատվելու համար մալթուսականներն առաջարկում են սահմանափակել ազգաբնակչության աճը, առաջին հերթին սալից տառապող չունևոր խավերի աճը, համապատասխանեցնելով այն ապրուստի միջոցներին. Արտադրության զարգացումը, ըստ նրանց, խնդրին լուծում չի տալիս, որովհետև գոյամիջոցների տեմպերի աճը հանգեցնում է ուղառողների էլ ավելի մեծ աճին:

Նեոմալթուսականները XXդ առաջակգում էին այն մասին, որ ձարդկությունը չափից շատ ավելի է բազմացել եւ եթե շտապ միջոցներ ձևոր չառնվեն, ապա նրան կործանում է ապառնում սովից, համաճարակներից ու ավերիչ պատերազմներից Նրանցից ոմանք նույնիսկ III եռուաշխարհային միջուկային պատերազմն էին անխուսափելի հառմարում, պատերազմ, որը կոչված կլինի արձատապես կրճատել երկրի ազգաբնակչությունը

Մարքսիստական ուսմունքի համաձայն, ազգաբնակչության աճը գլխավորապես կարգավորվում է հասարակական օրենքներով, հատկապես արտադրանականով ու նրա զարգացման տնտեսական օրենքներով. Աղքատության, գործազրկության, ընդհանրապես բնակչությանի հարաբերական ավելցուկի, բնության նկատմամբ զիջատիչ ու ավերիչ վերաբերմունքի պատճառն էր համարում կապիտալիզմն իր շահագործման համակարգով և զարգացման տարերային բնույթով Մարքսիզմը խոստանում էր սոցիալիզմի օրոք վերացնել կապիտալիզմին հատուկ այդ բոլոր խոցերը եւ հիմնովին լուծել բնապահպանության ու ազգաբնակչության բոլոր հարցերը Սակայն ԽՍՀՄ-ի եւ մյուս սոցիալիստական երկրների փորձը ցույց տվեց, որ սոցիալիզմը ոչ թե լուծում, այլ ավելի է խորացնում բնապահպանության եւ ազգաբնակչության խնդիրները. Բնության ավերումն էլ ավելի ուժեղացավ. Գործազրկությունն ընդունեց թաքնված բնույթ եւ հասավ մինչեւ 15 %-ի, աղքատությունը, կարիքը, դեֆիցիտը դարձան համատարած Դե վկայում էր այն մասին, որ ազգաբնակչության խնդիրները ոչ միայն կապիտալիզմի, այլեւ սոցիալիզմի ծնունդ են, բնորոշ են ընդհանրապես զարգացած ինդուստրիալ եւ պոստինդուստրիալ հասարակություններին, ինչպես նաեւ հետամնաց երկրներին եւ ունեն համաձայնողային բնույթ.

Համաշխարհային սոցիալիզմի փլուզմամբ, «սառը պատերազմի» եւ սպառնալիցությունների մրցավազքի վերացմամբ բարենպաստ պայուսններ ստեղծվեցին միջազգային հանրության ջանքերը միավորելու ազգաբնակչության եւ մյուս գլոբալ խնդիրների լուծման համար

Ժողովրդական հետազոտությունների համաձայն ազգաբնակչության աճի դինամիկան միշտ էլ եղել է դրական եւ ժամանակի ընթացքում ունընդիատ մեծացել է. Վաղ պալեոլիթի շրջանում Երկրի բնակչությունը հազիվ կազմել է 100-200 հազար մայր, նեոլիթի վերջին 50 մլն. տեղ բվարկության սկզբին՝ 230 մլն., իսկ այժմ՝ 6 մլրդ մարդ Եթե անցյալ հուլյարամյակի ընթացքում Երկրի ազգաբնակչության կրկնապատկան համար պահանջվել է 700 տարի, իսկ երկրորդ կրկնապատկման համար 150 տարի ապա այժմ պահանջվում է մոտ 40-50 տարի XX դ յիշդին ազգաբնակչության աջը կազմել է տարեկան 2%, որը հիմնականում տեղի է ունեցել զարգացող երկրներում եւ կոչվել է «դեմոգրաֆիկական պայքյուն». Աղքատության եւ սովի մասշտաբների փոքրագնելու հոռնուր այդ երկրներում ՄԱԿ-ի օգնությամբ սկսեցին օգտագործել բարձր քերքատու հացահատիկային սորսեր եւ մուրագույն ազոտականիկաներ, որոնց շնորմիմ ղաշտերի քերքատմությունը բարձրացվեզ 7-8 անգամ, մոտեմալով զարգացած երկրների մակարդակին Բերքատմությունն այդ կարուկ աճը, որը, ցավոք, դեռ ոչ բոլոր զարգացող երկրներում է կոտուպվել, կոչվեց «կամաշ հեղափոխություն».

Սակայն դա չի կարող լինել խնդրի լիակատար լուծում. Դյուդաան-տեսության զարգացմանը գուզընթաց պետք է լուրջ միջոցների կիրառվեն ազգաբնակչության աճը սահմանափակելու եւ կարգավորելու նպատակով. Ինչպես հաշվարկները ցույց են տալիս, այժմյան պայմաններում Երկիրը կարող է կերակրել մոտ 12 մլրդ. մարդ. իսկ երկրային մասշտաբով սագիտնալ տնտեսվարության դեպքում առավելագույնը 60 մլրդ. մարդ: Օպտիմալ 12 մլրդ-ի սահմաններում մարդկանց քվաքանակը կայունացնելու համար ընտանիքի պլանավորումը պետք է նախատեսի յուրաքանչյուր ամուսնական զույգի համար 2,2-2,5 երեխայից ոչ ավելի. Այդ դեպքում կայունացումը տեղի կունենա XXI դ. վերջին: Միջազգային եւ ներպետական միջոցառումներից բացի ազգաբնակչության աճի տեմպերի իջեցմանը նպաստում է նաեւ մարդկանց մշակութային մակարդակի բարձրացումը, կապված արդյունաբերության, քաղաքների, կրթության զարգացման, կանանց հասարակական աշխատանքի բոլոր ոլորտներում ավելի լայն ընդգրկելու հետ: Չարգացած երկրների փորձը հաստատում է դա՝ Դեռ ավելին Արեւմուտքի շատ երկրներում մույնիսկ նկատվում է բնակչության նվազում, որ ստիպում է իշխանություններին խրախուսել կանանց ծնելիությունը:

Ընտանիքների պլանավորման գործում այժմ կան զգալի հաջողություններ. եթե XXդ. սկզբին այն ընդգրկում էր ամուսնական զույգերի 8 %-ը, ապա ներկայումս մոտ 50%-ը: Հեռու չէ այն ժամանակը, երբ պլանավորման գործընթացի մեջ ընդգրկված կլինեն բոլոր ընտանիքները եւ Երկրի ազգաբնակչության տարերային բոլորն աճին վերջ կտրվի Դրա գրավականը գիտատեխնիկական առաջընթացի հետագա ծավալումն ու ժողովուրդների մշակութային մակարդակի ամենախաղեպ բարձրացումն է:

ՄԱՐԴՈՒ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ (ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ)

§ 1 ՄԱՐԴՈՒ ԷՈՒԹՅԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պարեր շարունակ մարդը ձգտել է ճանաչել ու արժեքավորել ոչ իրան բնության երևույթները, այլև ինքն իրեն, պարզել իր էության առեղծվածը։ Այդ իմաստով մարդու համար իրենից ավելի հետաքրքրական օբյեկտ գոյություն չունի։ Նա անընդհատ խորհել է այն մասին, թե ինչ է ինքն իրենից ներկայացնում, ինչպես է ծագել, որն է նրա կոչումը, կյանքի իմաստը եւ ապագան։

Մարդու մասին առաջին ամենապրիմիտիվ պատկերացումները ծաղկել են մախնադարյան կրոններում։ Օրինակ, ըստ տոտեմիստների, մարդը ծագել է մի որևէ կենդանուց կամ բույսից, որը եւ սրբացրել են։ Մարդը պարտավոր էր պաշտպանել իր տոտեմին ու ծառայել նրան չափու (արգելք) էր դրվել տոտեմին պոկելու (եթե բույս էր), սպանելու (եթե կենդանի էր), ուտելու կամ ընդհանրապես վնասելու վրա։ Պա հաճախվում էր սրբապաշտություն, որին հետեւելու էր սարսափելի պատիժ։ Միջաբանական կրոնների համաձայն մարդիկ ստեղծվել են աստվածների կողմից, որոնք հովանավորում եւ ուժ են տալիս նրանց։ Իրենց աստվածների օգնությամբ են մարդիկ ապրում, պատերազմում, նորահոր տարածքներ ու ժողովուրդներ նվաճում, սարուկներ ու հարստություններ ձեռք բերում։ Փոխաբեր ճարտիվ պարտավոր էին պաշտել ու կոտորել իրենց աստվածների պատգամները։ Այդ պատճառով էլ առեւծ մի ժողովուրդ ուներ իրեն հովանավորող աստվածները, հույները՝ Դեոնին, հռոմեացիները՝ Յուպիտերին, հայերը՝ Արամազդին ու Վահագնին եւ այլն։

Իլլյաբանական կրոններում հոգեւոր գերբնական ուժերը ծառայում էին մարդկանց մարմնական հզորությանը։ Նրանք փաստորեն պաշտում էին մարմնական ուժը, հարստությունը, վայելքները, ցուփ ու շվայտ լուսնը, որոնք եւ հետապնդում դարձան մասնավորապես հույների ու հռոմեացիների ալլաուերման եւ կործանման գլխավոր պատճառներից մեկը։

Անտիկ փիլիսոփայական ուսմունքներում մարդն առավելապես լիովում էր որպես կոսմոսի բաղկացուցիչ մաս, որն իր հերթին մի փոքրիկ միկրոկոսմոս է եւ իր կյանքի ընթացքում ենթարկվում է ճակատագրին։

Ելնելով մարմնական ուժն ու վայելքները պաշտոդ անտիկ աշխարհի քայքայման ու հետագա կործանման դառր փորձից, քրիստոնեությունը եւ նրա փիլիսոփայությունը լիովին ոչնչացրին ողջ անտիկ մշակույթը դիցաբանությունը, փիլիսոփայությունը եւ արվեստը Դա մի վորձ Լր համընդհանուր կործանումից փրկելու այն ժամանակվա քաղաքակիրթ աշխարհը, այլ ոչ թե քրիստոնյա քահանաների սգիստության արդյունք, ինչպես դա ներկայացնում են մարքսիստները Այդ պատճառով քրիստոնեությունն անիժնց մարմնականը, հանարելով այն ստոր կրքերի ու ցանկությունների աղբյուր, սոստանալի կողմից մարդկանց ներշնչվող մեղքերի անոր Քաղաքները որպես անառակության ու վարակների բնը ոչնչացվեցին, արգելվեց մարմնական գեղեցկության ցուցադրումը որպես գալթակություն աղբյուր Ամուսնությունն ու բնտանիքը սրբազործվեցին, այսինքն՝ հռչակվեցին աստվածային ցույծ, սուգահարգանն արգելվեց, որպեսզի ամրապնդվին ընտանիքի բարոյական հիմքերը, Արիստարիկով մարմնականը, մարդը պետք է մտածեր միայն իր անմահ հոգու փրկության մասին Դրա համար մապեսք Լ կատարեր Աստծու բոլոր պատգամները, բարոյական բոլոր պատվիրանները, ու մահվանից հետո նրա հոգին ընկներ դրախտ, միահար Աստծուն եւ հավերժական երջանկություն վայելեր.

Եվ, պետք է ասել, որ մարդկային արժեքների այս կտրուկ արմատական վերանայումը, բոլոր բարոյական խստությունները տվեցին իրենց դրական արդյունքները Դյուդական առողջ կյանքը, հողագործի ծանր ինվիկական աշխատանքը մաքուր օդն, մաքուր մերթքներն ու ջուրը, ամուր բարոյական ընտանիքը վերականգնեցին մարդկանց առողջությունը.

Ինչպես տեսնում ենք, մարդու աստվածային ծագման եւ հոգեւոր էության կրոնափիլիսոփայական ուսմունքն իր մեջ մեծ բարերար մշակութաբանական եւ հումանիստական յիցք Լ, պարունակում

Նուր դադաշրջանի փիլիսոփայությունը, որը գլխավորապես իդեալիստական էր, քրիստոնեության ոգով, մարդուն դիտում էր մախ եւ առաջ որպես հոգեւոր էակ Չափազանցներով հոգևորի դերը մարդու էության մեջ XIX-XX դդ իդեալիստական փիլիսոփայությունը հանգեցնում էր այն կամ բնական, ռացիոնալ իմքին, կամ Լ անբնական, իդեալիստալ հիմքին Այսպես, գերմանական դասական փիլիսոփայության գլխավոր ներկայացուցիչը, Հեգելը, համաշխարհային ոգին համարելով բանական ուժ, մարդուն դիտում էր որպես նրա զարգացման երրորդ՝ բարձրագույն աստիճան, Ըստ նրա, լինելով բանական էակ, մարդը սոցիալ-պատմական գործընթացի անհրաժեշտ տարրերից է. Այդ գործընթացը տեղի Լ, ունենում մարդկանց գործունեության եւ փոխազդեցության միջոցով, որտեղ կատարվում է մարդու հոգեւոր էության առարկա-

յուսգումը եւ ստեղծվում է մարդուն շրջապատող առարկայային սշ-
խարհը Հեգելի համոզմամբ, մարդն այդ աշխարհի եւ արարիչն է. եւ
արգասիքը:

Մարդու հոգեւոր էության իռացիոնալ ըմբռնմանը մենք հանդիպում
ենք կյանքի փիլիսոփայության եւ էկզիստենցիալիզմի ներկայացուցիչ-
ների ուսմունքներում. Ըստ Բեքտոնի, մարդու էությունը բանական չէ.
իռացիոնալ ու խորհրդավոր է. կարելի է ճանաչել միայն ինտուիցիայի
միջոցով. Ըստ էկզիստենցիալիստ Յասկերսի, գոյություն ունի իռացիո-
նալ, ապատրամաբանական (ալոգիկ) մտածողություն, ավելի ստույգ,
ուսումնառազում, որն սկսում է գործել, երբ մարդը հայտնվում է սահմա-
նային իմա ճգնաժամային իրավիճակներում:

Ի հակադրություն իդեալիզմի, մատերիալիստական ուսմունքները,
հատկապես XVIII դարից սկսած մարդու ծագումն ու էությունը մեկնա-
բանել են մատերիալիստորեն, այսինքն՝ քնական պատճառների հիման
վրա. մարդու էության մեջ զլխավորը համարելով մարմնականը, Նյու-
տոնականը, որը կարելի է ճանաչել միայն քանականության, մտածողու-
թյան միջոցով: Մարդու էության մեջ, հետեւապես, ոչ մի խորհրդավոր,
իռացիոնալ բան չկա: Մարդն ի վիճակի է ճանաչել ու տիրապետել ոչ
միայն իր շրջապատի քնության երեւոյթներին, այլեւ ինքն իրեն, իր
ուրմինն ու կենսագործունեությունը

Մական փիլիսոփայության տարբեր ու հակադիր ուղղություններին
բնորոշ է եղել մաքուր մի ընդհանուր գիծ: Ինչպես իդեալիզմն ու կրոնը,
այնպես էլ մատերիալիզմն իր բոլոր դպրոցներով մարդու էությունը հա-
տարել են մշտապես կայուն եւ ամփոփելի: Դարերի պատմությունը ոչ
մի փոփոխություն չի մտցրել մարդու էության մեջ. Նա ինչպես մարդ ե-
լիք է, այդպես էլ մնացել է. Այլ կերպ ասած, մարդու էությունն ըմբռնվել
է մետաֆիզիկորեն որպես շարժումից ու փոփոխությունից զուրկ. Այս
բոլորումը XIX դ. կեսերին գերմանացի փիլիսոփա Լ. Ֆոյերբախը զար-
գացրել ու ձեւակերպել է որպես **անտրոպոլոգիական**, մարդաբանական
մեթոդը փիլիսոփայության մեջ: Անտրոպոլոգիական փիլիսոփայու-
թյունը մարդու էությունը նույնացրել է նրա ընդհանուր սեռային հատ-
կանիչների հետ, այն բանի հետ, որ բոլոր մարդիկ էլ գիտակից, բանա-
կան, կամքով, քնավորությամբ ու զգացմունքներով օժտված, աշխա-
տող ու բարոյական, այսինքն՝ բարու եւ չարի մասին զաղսուիար ունե-
ցող, հասարակական հարաբերություններին ընդունակ էակ է:

Այստեղ անտեսվել է հասարակության պատմական զարգացման
ուղեցույթությունը մարդու էության վրա, նրա սեռային հատկանիշների, ի-
սկ մրա գիտակցության, քանականության, զգացմունքների, բարոյա-
կանության եւ այլնի վրա:

Մարքսիզմի փիլիսոփայությունը վերացրեց անտրոպոլոգիզմի այդ

քերությունը, գույց տվեց, որ մարդու էությունը հասարակության զարգացման ընթացքում պատմականորեն փոփոխվում է, մի հասարակարգից մի ուրիշին անցման հետևանքով մարդը կորցնում է որոշ սոցիալական հատկանիշներ եւ ձեռք է բերում նորերը. Բայց մարքսիզմը եւս ընկալ միակողմանիության մեջ, գերազնահատելով այդ փոփոխությունները եւ թելազնահատելով մարդկային էության ընդհանուր գծերը: 'Դրանից էր բխում մարքս-լենինյանների ձգտումը ձևավորելու նոր մարդու կոմունիստական հասարակության մարդու կերպարը, որը պետք է Իսպես, որակապես տարբերվեր. դեռ ավելին, հակադրվեր բուրժուական հասարակության մարդուն՝ Սոցիալիզմի փուլումը ցույց տվեց նաև նոր մարդ կերտելու կոմունիստական փորձերի միասլակա-նությունը.

§ 2 ՄԱՐՔՆՈՒ ԾԱԳՄԱՆ (ԱՆՏՐՈՊՈՍՈՑԻՈԳԵՆԵԶԻ) ԱՌԵՂԾՎԱԾԸԸ

ա) Կրոնը եւ գիտությունը մարդու ծագման մասին

Մարդու ծագման հարցը փիլիսոփայության և կենսաբանության եւ հասարակագիտության ամենագլխավոր ու հրատապ հիմնախնդիրներից է՝ Դարեր շարունակ այն սուր վեճերի առարկա է եղել Մինչեւ XIX դ՝ կեսերը իշխող է եղել մարդու աստվածային ծագման կրոնական ուսմունքը՝ Մարդու բնական ծագման մատերիալիստական ուսմունքները տարածված չեն եղել ոչ միայն կրոնի հակադեբություն, այլեւ համապատասխան բնական ու հասարակական գիտությունների կենսաբանության, հնվաբանության, հնագիտության, մարդաբանության, մյուսների թույլ զարգացման պատճառով՝ Այդ իրավիճակում քեկում կատարվեց Չ՝ Դարվինյ 1 փոլյուցիոն տեսության շնորհիվ, որը մեծ քանակի կոնկրետ փաստերի օգնությամբ ապացուցեց, որ մարդն կենսաբանական էվոլյուցիոն սանդղակի ամենաբարձր աստիճանն է եւ անմիջականորեն հաջորդում է բարձրակարգ, այսպես կոչված մարդաման կապիկներին՝ Դրա հիման վրա էլ եզրակացվեց, որ մարդը ծագել է կապիկից՝ Սակայն դա բայց եւ այնպես վարկած էր, որովհետեւ, նախ, պարզված չէր, թե կապիկի որ տեսակից է մարդն առաջացել (ընդ որում դա այսօր էլ պարզ չէ), եւ, երկրորդ, ինչպես 1 առաջացել, այսինքն՝ որոնք են առաջացման մեխանիզմները՝ Գոյության պայքարի օրենքը եւ բնական ընտրության մեխանիզմը տվյալ դեպքում համարյա ոչինչ չի բացատրում՝ Այդ բազմ փորձեց լրացել Ֆ՝ Էնգելսը՝ Նա մշակեց մարդու ծագման աշխատանքային տեսությունը, ըստ որի մարդու ձևավորման գործում վճռական դեր է կատարել կապիկների որոշակի տեսակի աստի-

ուսման անցումը բնության տված բարիքները հավաքելուց աշխատանքի միջոցով այդ բարիքներն արտադրելուն Աշխատանքն իր հերթին խթանել է կապիկ նյարդային համակարգի զարգացմանը, որի ընթացքում ձևավորվել է լեզուն որպես հաղորդակցման միջոց եւ գիտակցության, բանականության առաջացման լրացուցիչ խթան. Ըստ Էնգելսի, աշխատանքն ու լեզուն են կապիկ ուղեղը դարձրել մարդկային ուղեղ: Բայց նա չի կարողացել պարզել, թե այդ ինչ բնական պայմաններում է տեղի ունեցել կապիկ էվոլյուցիան դեպի մարդը. Խորհրդային տարդաբանների մի մասը, ձգտելով պարզել այս հարցը, պնդում էին, որ մարդու գոյացման համար դրանք եղել են չափազանց բարենպաստ պայմաններ, որոնք ստղծվել են մեկ անգամ, որպես քացառություն եւ այլևս կրկնվել չեն կարող. Դրա հետեւանքով մարդանման կապիկների ունեւորումն տեսականորեն չէր հնարավորացվում: Մյուս մասով, ընդհակառակն, համոզված էր, որ այդ պայմանները խիստ անբարենպաստ են եղել կապիկների համար եւ կործանումից փրկվելու հույսը նրանք բնական ընտրության շնորհիվ անցում են կատարել իրենց գոյամիջոցների արտադրությանը: Մի խոսքով ստացվում էր, որ լավ կյանքից կապիկը երբեք մալո չէր դառնա Այս ձեռքը վկայում են, որ խեղիքը դեռ հեռու է իր յուծումից. Վիճակն ավելի է բարդանում, երբ որոշ մարդաբաններ մատնացույց են անում Էնգելսի տեսության մեջ լարված մի տրամաբանական արատավոր շրջան աշխատել կարողանալու համար մարդը պետք է գիտակցություն ունենա, իսկ գիտակցություն ունենալու համար նա պետք է կարողանա աշխատել:

Այդ արատավոր շրջանը ճեղքելու համար որոշ մասնագետներ առաջադրել են մարդու ծագման **մուտացիոն տեսությունը**, ըստ որի մարդը ծագել է երկրագնդի՝ բարձր ռադիոակտիվություն ունեցող վայրերում, որտեղ ռադիոակտիվ ճառագայթների ազդեցության տակ միլիոնավոր տարիների ընթացքում կապիկների մի ինչ-որ տեսակ միլիարդավոր մուտացիաների է ենթարկվել Այդ մուտացիաները կապիկների ժառանգականության մեջ առաջացրել են քառային փոփոխություններ, որոնց մեջ մի ճյուղ, ի վերջո հանգեցրել է մարդկային ուղեղի ձեւավորմանը, հեւեւապես, մարդկային բանականության եւ աշխատանքի ունակության կազմավորմանը: Մուտացիոն վարկածի օգտին է անողողակիորեն վկայում այն փաստը, որ մարդու ծագման 2 ամենահավանական օրրաններն էլ հարուստ են ուրանի հանքերով Դրանք Կենտրոնական Ասիան եւ Հարավ Արեւմտյան Աֆրիկան (Նամիբիան) են:

Քանի դեռ գիտությունները զբաղված են նորանոր փաստեր կուտակելով, այդ փաստերի հիման վրա նորանոր վարկածներ առաջադրելով ու դրանց շուրջը բանավիճելով, քրիստոնեական փիլիսոփայության մեջ առաջացել է մի ուղղություն, որը ձգտում է միմյանց հետ համաձայնեց-

նկ ծարդու ծագման վերաբերյալ Աստվածաշնչի դրույթները եւ գիտությունների տվյալները. Այդ նպատակով Վատիկանում ստեղծվել է Սուրբ Թոմասի (Աբվիմացու) անվան Պապական Ակադեմիան, որի անդամներ են Արեւմուտքի բազմաթիվ խոշոր գիտնականներ.

Տվյալ ուղղության ներկայացուցիչները, հիմնականում կաթոլիկ փիլիսոփաներից, գտնում են, որ Աստվածաշունչը պետք է հասկանալ ոչ թե ուղղակի, այլ փոխաբերական իմաստով, որովհետեւ Աստծո խոսքը մարդն ի վիճակի է հասկանալու իր մտավոր զարգացման աստիճանի համեմատ, այնպես, ինչպես փոքր երեխան է հասկանում մեծահասակի խոսքը: Այսպես, ելնելով իր հոգեւոր զարգացման ներկայիս մակարդակից, մարդը պետք է Աստծո արարչագործության սմբն մի օրը հասկանալու ոչ թե երկրային, այլ երկրաբանական իմաստով, որն ընդգրկում է մի քանի հարյուր միլիոն երկրային տարիներ: Դա նշանակում է, որ աստվածային 6 օրը հալսասար է մարդկային 6 երկրաբանական տարիներին: Նույն ձեռով էլ բույսերի, կենդանիների ու մարդու արարումը կատարվել է ոչ թե մի անգամից, այլ կենսաբանական էվոլյուցիայի ճանապարհով: Աստված ստեղծել է կենդանի բջիջը եւ այն օժտել է կենսաբանական էվոլյուցիայի օրենքներով, որոնց շնորհիվ ծագել են բոլոր տեսակի բարդ օրգանիզմներն ու, ի վերջո, մարդը, Հասարակության հոգևոր զարգացման հետագա փուլերում, գիտությունների ու մշակույթի զարգացմանը համընթաց էլ ավելի են ընդլայնվելու, խորանալու եւ ճշգրտվելու Աստծո Գործի մարդկային ըմբռնումները:

բ) Անտրոպոսոցիոգենեզի սլոմյան պարկերացումները

Այդ տերմինն առաջացել է հունարեն **անտրոպոս**-մարդ, **սոցիում**-հասարակության եւ **գենեզ**-ծագում բառերից

Աստ անտրոպոսոցիոգենեզի տեսության կենսաբանական էվոլյուցիայի շնորհիվ ոչ թե սկզբում առանձին մարդն է ծագել որպես միայնակ Լեոբինգոն եւ հետագայում բազմաեւել, վերածվել է մարդկային հասարակության, այլ մարդու եւ հասարակության ձեւավորումը տեղի է ունեցել միաժամանակ որպես մեկ միասնական գործընթացի 2 անխզելի կողմեր

Այն պահից, երբ մարդանման կապիկների հոտն աստիճանաբար սիմիոնավաւ տարիների ընթացքում բնության բարիքները հավաքելուց սկսել է բարիքների արտադրությանը, այդ հոտն սկսել է վերծավել մարդկային հասարակության Անգման գործընթացում վճռական դեր է խաղացել սկզբում բնական գործիքների, իսկ այնուհետեւ արհեստական գործիքների կիրառումը. Կարելի է ասել, բուն իմաստով մարդկային աշխատանքն սկսվել է արհեստական գործիքներ պատրաստելուց եւ դրանք օգտագործելուց. Այն ի սկզբանե ունեցել է կալեկտիվ բնույթ,

կատարվել է համատեղ ջանքերով: Դրա համար ծագել է հաղորդակց-
ման նոր միջոցի՝ լեզվի անհրաժեշտությունը: Լեզվի շնորհիվ առաջա-
նում են հասարակական հարաբերությունները եւ կապիկների իտան սկ-
ում է վերածվել մարդկային հասարակության , որովհետեւ այն հնա-
րավոր է դարձնում իմֆորմացիայի ու փորձի փոխանակում, կուտակում
եւ փոխանցում հաջորդ սերունդներին: Հասարակական հարաբերու-
թյունների ձեւավորմամբ կենդանիների վարքի բնագոյային կարգավոր-
վելը իրենց տեղը գիջում են որակապես նոր տիպի հասարակական
կարգավորիչներին, ավանդույթներին ու սովորույթներին, որոնց եւ են-
բարկվում է մարդկային տոհմերի ողջ կյանքը: Նախ, ծագում են տաբու-
ները՝ արգելքները, որոնք տոհմի անդամներին թույլ չեն տալիս վնաս
ուսացնել իրենց տոտեմին, որը նրանց առասպելական նախնին է հա-
մարվում: Այնուհետեւ արգելվում են ներտոհմական լնդոգամ (հունա-
բն էնդո-մետրին եւ գամոս-ամուսնություն բառերից), արյունակցական
տոտեմություններն ու ընտանեկան կապերը: Առաջանում են էկզոգամ
մոտեմներն էկզո-արտաքին եւ գամոս-ամուսնություն բառերից) անու-
սական կապերն ու հետագայում նաեւ ընտանիքը: Դա վճռական, կա-
յսիցի է առել, հեղափոխական նշանակություն ունեցավ մարդկային ցե-
ղի աղյուսերումը կամխելու եւ այն բարելավելու համար: Հարկ է նշել, որ
կենդանիների ոչ մի տեսակի մոտ էկզոգամիա չի նկատվում, իշխում է
հոլոգամիան, Կենդանական էնդոգամիայից մարդկային էկզոգամիա-
յի և անցման պատճառները մինչեւ այժմ հստակորեն հայտնի չեն: Ըստ
յի տեսակետի, մեր հեռավոր նախնիները նկատել են էնդոգամիայի աշ-
խուսերի բնույթը եւ հրաժարվել դրանից: Ըստ մի այլ տեսակետի, դա
որվել է էգերի համար արուների միջեւ կոիվները դադարեցնելու նպա-
տակով, հանուն ներտոհմական խաղաղության, որը վերջապես հան-
վայրել է տոհմի անդամների սպանության արգելմանը: Տոհմերի ձեւա-
վորման հետեւանքով մարդիկ սկսում են իրենց տոհմի տալիքները մյուս
տոհմերից եւ գիտակցել իրենց ազգակցական կապերը, հատկապես օգ-
տավորվելով «հայր», «մայր», «քույր», «եղբայր», «պապ», «սուս» եւ
այլն, առաջին լիարժեք հասկացությունները: Կենդանիների ոչ մի տե-
սակի համար ազգակցական կապեր գոյություն չունեն:

Ներտոհմական, արյունակցական ամուսնական կապերի, տոհմակ-
յի ուսանության արգելումը եւ նրան օգնելու պահանջը ընկան պրիմի-
տիվ նախնադարյան բարոյականության հիմքում: Ծառ ավելի ուշ, հա-
տարակության զարգացման ընթացքում, կապված նրա շերտավորման
հետ՝ ծագում են մարդկանց սոցիալական, քաղաքական, իրավական եւ
այլ հարաբերությունները: Այդ հարաբերությունները, սկսած տնտեսա-
կ ու սոցիալական, քաղաքական, բարոյական եւ վերջապես Խոգեոր
հարաբերություններով հանդես են գալիս որպես «վերկենսաբանական»

հարաբերություններ Իրնեց ամբողջության մեջ դրանք արտահայտում են հասարակության էությունը եւ որակավորվում են որպես **մշակույթ**: Հասարական մարդու կյանքը մշակութային կյանք է, որովհետեւ նա կարող է ապրել միայն իր ստեղծած, իր **մշակած** աշխարհում. Այդ աշխարհից դուրս, այսինքն բնական աշխարհում նա չի կարող ձեւավորվել եւ ապրել: Կենդանիների մեծացրած մարդկային երեխաները հասարակության լիարժեք անդամ դառնալ չեն կարող. Մաուզլինների սրտառուչ պատմությունները սոսկ գեղեցիկ հեքիաթներ են:

§ 3 ԿԵՆՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԱՐԴՈՒ ԷՌԻՔՅԱՆ ՄԵՋ

Դառնալով հասարակական էակ, մարդը չի կտրվում կենդանական աշխարհից, չի գրկվում իր կենսաբանական հատկություններից: Նա քարծրակարգ կաթնասունների մի տեսակ է որը կոչվում է բանական մարդ (Homo sapiens) Ուպեւ կենսաբանական էակ նա օժտված է որոշակի կալուստեւակային հատկանիշներով, որոնք, սակայն, որոշ ուսնաններում փոփոխվում են Կենսաբանական են սեռերի տարբերությունները, կյանքի միջին տևողությունը (80-90 տարի), ժառանգակաւնությունը, քաշը, չափսերը, ուղղահայաց քայլվածքը, տարիքային բաժանումը, (մանկական, երիտասարդական, միջին, ծերունական եւ այլն) քնդունակությունները տաղանդը, հանճարը, լնդ դրուծ գործունեության տարբեր լնակավստներում (երաժշտության, գեղանկարչության քանդակագործության եւ արվեստի մյուս ճյուղերի մեջ, ինչպես նաեւ տարբեր գիտություններում մարեմատիկայում, ֆիզիկայում փիլիսոփայության, սրստմության մեջ եւ այլն) եւ այլն: Կենսաբանական են նաեւ ոսսայական տարբերությունները Ըստ մարդաբանության նորագույն սովյակների Homo sapiens-ը մագել է մոտավորապես 2.5-3.5 միլիոն տարի առաջ իսկ նրան նախորդել են Homo-ի 2 տեսակ Homo habilis-ը (կարող մարդը) եւ Homo erectus-ը (ուղիղ քայող մարդը)

Կենսաբանական հատկանիշների սմբողության հիմքի վրա վեր է ծառսնում մարդու սոցիալական հատկանիշների վիթխարի բազմությունը կրթական, մոսնագիտական անտեսական, քաղաքական, քաղույական եւ քազմարիվ ուղ ոսսականիշներ, Այդ սոնչությունը էլ ծագում է կենսաբանականի եւ սոցիալականի փոխհարաբերության հարցը մարդու Իուրան մեջ Դեռ Արիստոտելն ընդգծել է կենսաբանականի եւ հասարակականի միասնությունը մարդու մեջ, անվանելով նրան «հասարակական կենդանի»: Ելենելով մարդու իր սոված սսնմանումիդ, Արիստոտելը ստրուկին մարդ չի համարել, որովհետեւ սարուկը գուրկ է ե-

զկէ քաղաքացիական իրավունքներէից եւ միայն պարտավոր է եղել աշխատել իր տիրոջ համար: Ըստ նրա, ստորուկը խոսող գործիք է, հետեւապէս, պատկանում է բանող ընտանի կենդանիներէլ դասին:

Հետագայում հիմնախնդիրը դրվել է ավելի կոնկրետ. փիլիսոփաներն ու մարդաբանները ձգտել եւ ձգտում են պարզել, թե տվյալ 2 կողմերից ո՞րն է որոշիչը մարդու եւ հասարակության կյանքում, ինչ դեր են խաղում այստեղ մարդկանց միջեւ գոյություն ունեցող այս կամ այն կենսաբանական տարբերությունները: Երկար ու սուր բանավեճերի արդյունքում ձևավորվել են 2 հակադիր ընդհանուր տեսակետներ, որոնցից մեկը որոշիչ է համարում կենսաբանականը, իսկ մյուսը սոցիալականը:

Առաջին տեսակետը բաղկացած է մի շարք ուսմունքներից, որոնցից են սոցիալ-դարվինիզմը, օրգանական տեսությունը, բիոսոցիոլոգիան, իրենյոյիզմը, ռասիզմը եւ այլն: Ըստ սոցիալ-դարվինիստների, հասարակության կյանքում որոշիչ են Դարվինի հայտնաբերած գոյության պայքարի օրենքն ու բնական ընտրությունը, որոնցով նրանք բացատրում են եւ մոլորակությունը եւ դասակարգային պայքարը, եւ սխառեազմները Օրգանական տեսությունը, որը մշակել է XIX դ անգլիացի սոցիոլոգ Հեյլենսերը, հասարակությունը նմանեցնում է կենդանի օրգանիզմին, հասարակական իրմնաբխները համարելով կենդանու օրգաններ իրենց հատուկ գործառույթներով Օրինակ, կառավարությունը համարում է հասարակական օրգանիզմի ուղեղ, կապը նյարդեր տրանսպորտը աշխուժար անոթներ, ուշխատավորներին առամոքսաւղիքային հատկաթուղ եւ այլն Բիոսոցիոլոգիան հասարակությունը նույնացնում է կենդանիների հոտի, մրջյունների, մեղուների եւ այլ միջատների «ընտանիքների» հետ Հիւրավի, հատկապէս միջատների մոտ նկատվում են որոշակի «սոցիալական» երեւոյթներ նրանք համատեղ աշխատում են, ծննդվա համար սրաշար են կոռուակում, պորաւթուծներին ազանում են (մեղուները) Սակայն նրանց գործողությունները գուտ բնագոյիին են եւ նրանց հարաբերություններն ընտանիքում հասարական են որովհետեւ նրանք գորել են բանականությունից հոգեւոր կայողությունից Ֆրեյդիզմը, XX դ ավստրիացի հոգեբույժ Ջ Ֆրեյդլ ուսմունքն աւովելութանը տալիս է մարդու անգիտակցական հոգեկան ուժերին Եւս պնդում էր մարդն ու հասարակությունն ենարակվում են անգիտակցական հոգեկան ոլորտին, առաջին եերքին բնագոյներին, որոնք միշտ հուլբուլ են դուրս գալիս գիտակցության, բանականության դեմ իրենց պայքարում Հետեւապէս, մարդու ուրբան մեջ միշտ հալթում է կենդանականը

Ուստիզմը իտրականություն է դնում աւարբեր գույնի մարդկանց միւն, որուշ ռասաներ համարում է լիարժեք ու բարձր, իսկ մյուսներին ոչ

լիարժեք ու ցածր: Ուսուցմի արմատները ծագել են հին Հունաստանում եւ անցել հռոմեացիներին, որոնք իրենց որպէս բարձր կարգի ժողովուրդ տաճանացրել են մյուս ժողովուրդներից, անվանելով նրանց բարբարոսներ Որպէս ամբողջական տեսություն այն մշակվել է Եվրոպայում XIX դ. կեսերին եւ սպիտակամորթ եվրոպացիներին հռչակել է բարձրագույն արիսկւրն ռասա: XX դ. ուսսիւմը դարձել է ֆաշիստական Գերմանիայի պաշտոնական գաղափարախոսությունը, որը բարձրագույն է հռչակել արիացիների քան շիկաւիեր կապուտաշյա մորդակաւն (հյուսիսային) ցեղի մարդկանց, առաջին հերթին գերմանացիներին: Ֆաշիստների սամճագերծած 2-րդ աշխարհամարտը դա մորդակաւն ռասայի պատերազմ էր հսնուն հսմաշխարհային տիրապետության:

Մարդու էության կենսաբանական ըմբռնման օրինակ է նաեւ կանանց՝ որպէս հասարակական էակների ընդունակությունների թերագնահատումը եւ դրա հիման վրա նրանց նկատմամբ խտրականությունը: Համարելով կանանց ցածր կարգի էակներ, հասարակության տղսմարդկանց մասը խիստ սահմանափակել է նրանց աշխատանքի իրավունքը, ընտրական իրավունքը, հավասար վարձատրության իրավունքը եւ բազմաթիվ այլ իրավունքներ: Բավական է նշել, որ Անգլիայի պէս քաղաքակիրթ երկրում կանայք ծայնի իրավունք են ստացել 1918 թ. միայն: Հսնուն սեռերի հավասարության ծավալվել են ֆեմինիստական շարժումներ, որոնք երբեմն չափն անցել են, ձգտելով կսնանց հավասարեցնել տղամարդկանց ոչ միայն դրական, այլեւ բացասական իմաստով, այսինքն տղամարդկանցից ետ մնալու համար կանայք պետք է ընդօրինակեն նաեւ նրանց արատները ծխելը, խմելը, զագրախոսելը եւ այլն: Կսնանց հավասարության համար հատկապէս կատաղի պայքար են մղել մարքսիստ-լենինիստները, խորհրդային կոմունիստները, որոնք իրենց իշխանությունը ցարական Ռուսաստանում հաստատելուց հետտ հավասարության պատրվակի տակ իւրեքցին կանանց եւ նրանց վրա բարդեցին նաեւ ամենածանր աշխատանքները, ճանապարհների, երկաթուղիների, բնակարանային եւ արդյունաբերական շինարարությունը, ամեն տեսակի ստորգետնյա գիշերային, ծանր ֆիզիկական աշխատանքները, ներառյալ հանքափորի աշխատանքը: Եվ այստեղ պարզվեց, որ տղամարդկանց ու կանանց հավասարության ամենալեւն ու մարդկային սկզբունքը կարելի է ծառայեցնել նաեւ սմնմաստոր ու սմմարդկային նպատակներին:

Հասարակությունը պետք է ոչ թե ամեն տեսակի հավասարություն, նման հավասարություն տղամարդու եւ կնոջ միջեւ չի կարող լինել, այլ այնպիսին, որ հաշվի է առնում կնոջ օրգանիզմի առանճնահատկությունները որպէս թույլ եւ մուրք էակի, որպէս օջախի պահապանի եւ երեխաների մոր, եւ պաշտպանի նրա շահերը եւ դրանով իսկ ողջ հասա-

րակության շահերը.

Մարդու էության սոցիալական կողմի ընդգծումը բնորոշ է մարք-
ոլիզմ-լենինիզմին. Մարքսյո միշտ պնդել է, որ մարդն իր էությանը սո-
ցիալական էակ է, որովհետեւ մարդն այն է, ինչ հասարակությունն է
Նա գրել է. «... մարդու էությունը մի ինչ-որ վերացական քան չէ, որ հա-
տուկ է առանձին անհատին. Իրականում այն բոլոր հասարակական
հարաբերությունների ամբողջությունն է». Առաջին հալացքից դա շատ
խոր ու վեհ է հնչում. սակայն պարունակում է 3 պրմատական տեսա-
կան սխալ, որոնք հետագայում, կոմունիստների իշխանության ժամա-
նակ ժողովրդի համար ողբերգական հետեւանքներ են ունեցել: Նախ,
մարդու կենսաբանական էությունն արհամարքիվել է, երկրորդ, նա տա-
լալուծվել է հասարակության մեջ եւ երրորդ, անտեսվել է նրա անհա-
տականությունը, որը պայմանավորված է նրա միլիոնավոր տարիների
էվոլյուցիայով, ժառանգականությամբ եւ այլ կենսաբանական գործու-
ներով: Արդյունքում, խորհրդային տարիներին կոմունիստները տաս-
նամյակներ շարունակ արհամարքիվ են ժողովուրդների ամենակենսա-
կան շահերը, խոստանալով դրախտային բարեկեցություն ստեղծել ին-
ուավոր կոմունիզմի ժամանակ: Մարդկանց դարձրել են հասարակու-
րյան «վիճակներ», որոնց հետ իրենց ուզածի պես կարելի է վարվել:
Վերջապես, անտեսել են մարդկանց անհատականությունը, ամեն մի
մարդու համարել են փոխարինելի, ժխտել են անփոխարինելի մարդ-
կան գոյությունը: Արվեստագետների համաձայնության կողմից տա-
լալության ժամանակ (1961 թ.) խորհրդային խոշորագույն էինոռեժիսյոր-
ների մեկի երեսին Ն. Խուլչովը շարտել է. «Դուք պետք է իմանաք, որ
դուք ոչնչություն եք, ձեզ նման տարեկան 3 մլն մարդ է ծնվում ԽՍՀՄ-
ում»:

Շիշտ է, մարքսիզմի ուսմունքում նշվել է նաեւ մարդու բնական, կեն-
սաբանական կողմը, քազմիսց նշվել է, որ մարդը բնական, կենդանի
էակ է, քայք դրանից անհրաժեշտ տեսական հետևություններ չեն ար-
վել: Կենսաբանականի եւ սոցիալականի կարեւորությունը, միասնու-
թյունն ու փոխներգործությունը ըստ արժանպոյն չի գնահատվել: Արդի
գիտատեխնիկական հեղափոխությունը հնարավորություն է տալիս ա-
վելի խորն ու կոնկրետ ըմբռնել մարդու կենսաբանական էությունը, նրան
ուպառնացող վտանգները, կապված միջավայրի ազդոտման հետ, եւ
այն բարեփոխելու հեռանկարները. Նյութական բարեկեցության աճը,
ստորջառախության զարգացումը, գենետիկան, մասնավորապես ինժե-
ներային գենետիկան, եվգենիկան եւ այլն, խնդիր են դնում անպայման
մարդկանց առողջությունը, էապես երկարաձգել մարդկանց կյանքը
(սկսել 180 տարի), պայքարել ժառանգական հիվանդությունների դեմ,
հիվանդ գեները նորերով առողջներով փոխարինելու միջոցով եւ բնո-

հանրապետական վերակառուցել մարդկանց ժամանցական ապարատը. հա-
խմենք այն գեներալի խնդիրն է՝ Եվգենիկան հնարավորություն է
տալիս քարելավելու մարդկանց տեսակը տարբեր պարամետրերով, գե-
ներալիական փոփոխությունների և անգամ կանանց արհեստական
բեղմնավորման միջոցով կամ արհեստական պայմաններում երեխա
ստանալու միջոցով և այլն

Նորագույն գիտությունների ու տեխնիկայի ընձեռած այս վիթխարի
հնարավորությունները, սակայն, պահանջում են մեծագույն գզուշու-
թյուն՝ Հակառակ դեպքում մարդկությանը, նրա ժամանցականությանն
ու տեսակին կարելի է անուղղելի վնաս հասցնել, անգամ վտանգի տակ
ղնել մարդկության հետագա գոյությունը.

§ 4 ՄԱՐԴՈՒ ԿՅԱՆՔԻ ԻՄԱՍՏԻ, ՄԱՆՎԱՆ ՈՒ ԱՆՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մարդկային կյանքի իմաստը եւ նրա հետ շաղկապված մյուս հար-
ցերը որոշ իմաստով ունեն հանրագումարային, ամփոփիչ բնույթ. որով-
հետեւ փիլիսոփայության մյուս բաղկացուցիչ մասերը ուսմունքները
բնության, մարդու, ճանաչողության, հասարակության եւ այլնի մասին ի
վերջո նպատակ ունեն մեկնաբանելու եւ արժեվորելու մարդու կյանքի
իմաստը. պարզելու, թե ինչու է նա ապրում, որն է նրա կյանքի նպատա-
կը, ինչպես պետք է ապրի, ինչին պետք է ձգարի, ինչից խորշի ու խուսա-
փի Այս հարցերը հատկապես սուր բնույթ են տալիս մահվան փա-
սի տոնջությամբ Եթե մարդը ծնվում է, որ մեռնի, ապա ինչի համար է
նա ապրում, ինչու՞ է նա մահանում, ինչ՞ իմաստ ու նշանակություն ու-
նի մահը

Նշված բոլոր հարցերի ակունքները գտնվում են հին հունական փի-
լիսոփայության մեջ Հիմնավորց ժամանակներից սկսած մինչ այսօր
փիլիսոփաները փորձում են գտնել դրանց պատասխանները. Նախ,
նրանք քննարկել են կյանքի իմաստի գոյության կամ չգոյության հար-
ցը. Կարծիքները բաժանվել են: Ոմանք պնդել են, որ կյանքն ընդհան-
րապես իմաստ չունի՝ մարդը ձեռն անգամ ծնվում եւ կյանքի բնագործ մի
կերպ ապրում է, եմբարկվելով շրջապատի հանգամանքներին. Այս տե-
սուկետքը լայն տարածում ունի մարդկանց առօրեական կյանքում, այն
մարդկանց, որոնք չեն ուզում մտածել իրենց գոյության իմաստի մասին
և ապրում են այնպես, ինչպես աշնանային քամու քմահաճոյքով
տարբեր կողմեր ըշված ծառից սյոկված տերեւ

Նորագույն փիլիսոփայական ուսմունքներից մեծան տեսակետ է
պաշտպանում XX դ. երկրորդ կեսին Ֆրանսիայում եւ Գերմանիայում

տարածված Ազիստենցիաիզմը, որը ժխտում է կյանքի իմաստը, պնդելով, թե մարդկային կյանքը մի ակնթարթային կայծ է Տիեզերքում Էկզիստենցիալիստական գեղարվեստի ասեղծագործություններում, ինչպես, օրինակ, Ֆրանսիացի փիլիսոփա և գրող ու դրամատուրգ Ժ. Ժ. Մարտրի վնասելուն և պիեսներում ցույց է տրվում մարդկային կյանքի ողջ անիմաստությունը:

Դրան հակառակ, փիլիսոփաների մեծ մասն ընդունում է կյանքի իմաստի գոյությունը: Բայց նրանք տարբեր կերպ են ըմբռնում նրա բնույթը Այսպես, ըստ կրոնափղեալիստական ուսմունքների, կյանքն ու երա իմաստը տրված են մարդուն ի վերուստ, հետեւապես, այն ունի արտաքին բնույթ Ստեղծված լինելով Աստծո, համաշխարհային ոգու կամ մի այլ գերբնական տիեզերական ուժերի կողմից, մարդն իր ողջ կյանքի ընթացքում պարտավոր է կատարել նրանց պատգամները, ծառայել նրանց և ետմահու ընկնել դրախտը, որպես հատուցում ստանալով հավերժական հոգեւոր երանությունը, Իսկ եթե մարդը խախտում է Աստծո պատգամները, սկսում է Մատանային ծառայել, մեղքեր գործել, ապա նա դժոխքում արժանանում է հավերժական պատժի, տանջանքների:

Մատերիալիստական ուսմունքները ժխտում են կյանքի իմաստի արտաքին բնույթը, որովհետեւ ժխտում են արտաքին գերբնական ուժերի գոյությունը Նրանց համոզմամբ, մարդու կյանքի իմաստը պետք է խնդրել նրա էության մեջ և ոչ թե նրանից դուրս: Այն ունի **ներքին բնույթ**: Սակայն դրանից հետո սկսվում են տարածայնություններն այդ ներքին իմաստի կոնկրետ բովանդակության շուրջը, այսինքն թե կոնկրետ ո՞րն է այն:

Որոշ փիլիսոփաներ, ինչպես օրինակ, հին հունական ատոմիստ Էպիկուրը, այդ իմաստը տեսել են վայելքների մեջ. «կեր, խմիր, ման եկ, խոտափիր ցավից ու տառապանքից», ահա կյանքի իսկական իմաստը».-քարոզում են նրանք «Դա կմնա».-ասում են նրանց մեծաբանակեանեորդները, աշխարհի տարբեր ծայրերում և տրվում են խնջույքների ու խրախճանքների: Բայց, ցավոք, դա էլ չի մնում Միևզևե այդ ուսուցիկ սկսում են մմանվել անասունների, որովհետեւ լիովին մոռացության են տալիս մարդկային վեհ հոգեւոր արժեքները Վայելքների երկրպագուները կոչվում են **հեղոմիստներ** (հունարեն հեղոմ-վայելք բառով), իսկ ուսմունքը հեղոմիզմ

Հերոմիզմին հակադրվում է **էվդեմոնիզմը** (հունարեն էվդեմոն-երաւակություն բառից), ըստ որի մարդկային կյանքի իմաստը երջանկությունն է. Էվդեմոնիստները պնդում են, որ մարմնական վայելքները փաստում են մարդկանց առողջությանը և ցավերի ու տառապանքների պատճառով զրկում: Մարդը պետք է ձգտի երջանկության, հստորահարելով պղպայական վայելքների ձգտումը, սահմանափակի իրեն, դադարի

գիրի մնալ արտաքին աշխարհի հանգամանքներին, ճակատագրի քմահաճությներին եւ հասնի մերքին ազատության: Էվդեմոնիստ է եղել Սոկրատեսը եին Հունաստանում եւ Լ. Ֆոյերբախը Գերմանիայում XIX դ. կեսերին. Ըստ Սոկրատեսի, երջանկության հասնելու համար մարդը պետք է բարոյապես ինքնակատարելագործվի եւ դառնա առաքինի: Երջանկության միակ ուղին առաքինությունն է. Ֆոյերբախի կարծիքով, մարդը երջանիկ է, երբ բավարարված են նրա բոլոր նյութական եւ հոգևոր պահանջները Իսկ դրա համար յուրաքանչյուր մարդ մյուս մարդկանց օգնության կարիքն ունի. Որպեսզի իրար օգնեն, մարդիկ պետք է իրար սիրեն: Հետեւապես, ըստ Ֆոյերբախի, սերն է մարդկանց ընդհանուր երջանկության արարիչը եւ որպես այդպիսին պետք է աստվածացվի Այսպիսով, Ֆոյերբախն ստեղծում է **սիրո կրոնը**:

Կամ նուե բազմաթիվ այլ ուսմունքներ, որոնք կյանքի իմաստն ու երջանկությունը տեսնում են **ճշմարտությանն ու բարուն** ծառայելու մեջ, կամ **ժողովրդին ու հայրենիքին** ծառայելու մեջ, կամ էլ **ստեղծագործության** մեջ եւ այլն:

Կյանքի իմաստի այս տարբեր ըմբռնումները ցույց են տալիս, որ այն ունի հարուստ ու բազմազան բովանդակություն եւ երեսան է գալիս մարդկային գործունեության բոլոր բնագավառներում աշխատանքում, դաստիարակության եւ ընտանեկան կյանքի մեջ. գիտության ու արվեստի, հասարակական գործունեության մեջ եւ այլն Այդ ընթացքում է մարդը դրսեւորում ու ծավալում իր ձիրքերը, տաղանդն ու հանճարը. ազատորեն զարգանում եւ իրականանում որպես ակտիվ ստեղծագործ անձ. Հատկապես նմանօրինակ բազմակողմանի հանրօգուտ գործունեությունն է արժանանում հասարակության, ժողովրդի ու կուլեկտիվի ճանաչմանը եւ մարդուն տալիս խոշ փոհունակություն եւ անձնական երջանկության զգացում.

Կյանքի իմաստը ճիշտ հասկանալու եւ երջանկություն ճաշակելու համար մարդը պետք է կարողանա իսկական, ճշմարիտ մարդկային արժեքները տարբերել կեղծ ու սուտ արժեքներից Հակառակ դեպքում մարդը երեւոյթական եւ խաբուսիկ երջանկության գահ է դառնում, որն ի վերջո վերածվում է դժբախտության Օրինակ, երբ մարդն անհատապաշտ ու եսասեր է, միայն իր բարօրության մասին է մտածում. գոփում ու հարստանում է. նա ոչ միայն իր շրջապատում է դժբախտություն սփռում, այլեւ իրեն է դժբախտացնում, որովհետեւ սկսում է ցոփ ու շփալտ կյանք վարել. Որոշ ժամանակ անց կեր ու խումը հագեցնում ու հոգնեցնում են նրան. քայքայում են նրա առողջությունը եւ անա գալիս է մի պահ, երբ նա սկսում է զգալ կյանքի անիմաստությունը եւ հիսբափվում է անեն ինչից Նրանք սկսում են քարշ տալ իրենց գոյությունը կամ էլ երբեմն ինքնասպան են լինում: Մի այլ դեպքում գոփած փողերով գնած

մեքենայի զոհ են դառնում՝ Գնելու պահին իրենց բվում է, թե երբանիկ են Բայց կուտուրայից գուրկ լինելով, կարգին վարել տվորիբու վոխա-
յեն փողով գնում են վարորդական իրավունքը եւ լնկնում փողոցներն ու
գազանավարի քշում Արդյունքում կամ իրենք են զոհվում կամ էլ ուրիշ-
ները Եվ այդ պահին պարզվում է, որ նրանց երջանկությունը շատ խա-
բուսիկ է եղել:

Կյանքի իմաստի ու երջանկության մասին խորհելիս հարկ է նկատի
ունենալ, որ այն պատմական, փոփոխական բնույթ ունի, որովհետեւ
մարդն ու հասարակությունը զարգացում են ապրում Նախնադարյան,
ստրկատիրական եւ մյուս հասարակարգերի մարդկանց կյանքի ի-
մաստն էապես տարբերվում է ժամանակակից մարդու կյանքի իմաս-
տից, որովհետեւ վերջինը իր մեջ է ներառում մշակույթի բազմադա-
րյան զարգացման պտտղները

Դրանից բացի պետք է հաշվի առնել, որ մարդու կյանքի իմաստն ու-
նի ոչ միայն ընդհանուր եւ օբյեկտիվ բնույթ, այլեւ օժտված է անհատա-
կան ու սուբյեկտիվ գծերով: Այն կախված է, նախ, անհատի կրթությու-
նից ու դաստիարակությունից, մասնագիտությունից, ընտանեկան վիճա-
կից ու հասարակական դիրքից, տարիքից ու ազգությունից եւ ընդհան-
րապես նրա հոգեւոր զարգացման մակարդակից Նա ինքն է իր երջան-
կության կտորը Անհատի նշված հատկություններից են կախված նաեւ
կյա պատկերացումներն ու հայացքները իր կյանքի իմաստի եւ երջան-
կության մասին, որոնք շատ հաճախ ոչ միայն չեն համընկնում իրակա-
նության հետ, այլեւ ուղղակի հակասում են նրան. սակայն պայմանո-
վորում են մարդու զգացողությունը: Որեմն, մի բան է անհատի կյանքի
իրական իմաստն ու երջանկությունը եւ մի այլ բան նրա հայացքներն
ու սուբյեկտիվ զգացողությունը: Որքան հարուստ է անհատի հոգեւոր
աշխարհը, որքան քարծր է նրա կուլտուրական մակարդակը, այնքան
խորը, հարուստ եւ ճշմարիտ են նրա այդ հայացքներն ու զգացողությու-
նը հետեւապես, այնքան լիարժեք է եւ նրա կյանքը, եւ այդ կյանքի վա-
կարը

Մարդկային կյանքի իմաստով է պայմանավորված մահվան եւ ան-
ուսեության ըմբռնումը, Կրոնախղեալիստական տեսակետից մարդու
կյանքը նրա մահվան նախապատրաստությունն է Նա պետք է մտածի
իր հոգու փրկության մասին, որովհետեւ մահվան միջոցով նա երկրա-
յին կյանքից անցում է կատարում հանդերձալ, հոգեւոր հավկրմունքան
կյանքին՝ Մահվանը կյանքը չի վերջանում, չի ավարտվում, այն շարու-
նակվում է այլ, ավելի կատարյալ ձեռով, Դրա շնորհիվ հավատքը մարդ-
կանց հույս է տալիս, լավատեսություն է ներշնչում, մեղմացնում է մահ-
ւոյն ողբերգականությունը, մարդկանց վախն ու վիշտը, Հավատացյա-
լի հոսանք շատ ավելի ուժշտ է մահանալ, քան անհավատի հոսանքը Աստ

Պլատոնի, այդ լավատեսության ցայտուն օրինակ է Սոկրատեսի մահը: Երբ մահվանից առաջ աշակերտներից մեկը Սոկրատեսին հարցնում է. «ինչպե՞ս կուզենայիր, որ Քեզ քաղենք», նա պատասխանում է հարցով. «Ի՞նձ» եւ շարունակում. «Է՛». սիրելիս, այդ ժամանակ ես շա՛տ հեռու կլինեմ, Դու ուզեցիր ասել «փմ մարմի՞նը»»: «Այո, Սոկրատես», ուղղվում է աշակերտը Սոկրատեսի մահը մի օրինակ է, քե որքան դրական բարոյաժողովրդականացնող է կատարում հոգու անմահության գաղափարը:

Մատերիալիստների տեսակետից կրոնափղեալիստական ուսմունքների կողմից ներշնչվող հույսն ու մխիթարանքը կեղծ ու պատրանքային են: Մարդը բնական է և եւ նրա մահվամբ կյանքն ավարտվում է: Նա մեկ անգամ է աշխարհի գալիս եւ այն, ինչ անելու է, պետք է անի իր կյանքի ընթացքում: Այստեղից մոլի, մարտնչող մատերիալիստները գալիս են այն համոզման, որ բանի կենդանի են, կյանքից պետք է վերցնեն ամեն ինչ, իսկ իրենցից հետո, ինչպես Լյուդովիկ XV-ն է ասել «թող լինի թեկուզ ջրհեղեղ», «թող աշխարհը կործանվի»: Նմանօրինակ մարդիկ, այլևս կանգ չեն առնում ոչ մի բանի առջեւ, սկսում են իրենց կյանքը դարձնել խրախճանք ժանտախտի ժամանակ: Ի վերջո, նրանք վերածվում են մարդկային կերպարանքով հրեշներին:

Մատերիալիզմի այդ ավերիչ ազդեցությունը մարդու բարոյականության եւ հոգեբանության վրա անասելի ուժով դրսևորվել է Խորհրդային Միության բոլշևիկյան, այսպես կոչված, լենինյան-ստալինյան դեկավրության մոտ: Իբրեւ թե համուն կոմունիզմի հաղթանակի, հրեշների այդ հանցախումբը ոչնչացրել է տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ, չի խնայել ոչ միայն հասարակ բնակչությանը, մտավորականությանը, այլև իր կուսակիցներին (հատկապես լենինյան կադրերին), իր մերձավոր զինակիցներին (Բուխարինին, Կամենեին, Ջինովեին եւ մյուսներին) եւ անգամ իր հարապատներին, հայածել է նրանց սզգականներին մի քանի հարյուր միլիոն մարդու:

Մինչդեռ մահվամբ ոչ ամեն ինչ է վերջանում, որովհետեւ մարդը Տիեզերք նետված բացարձակապես մեկուսի ու միայնակ է, այլ չէ. Նա որոշակի տոհմի, ժողովրդի, մարդկության մի մասնիկ է: Լինելով իր մայրնիների շարունակությունը, նա միաժամանակ իր ժառանգներին է փոխանցում նրանց գեները, նրանց ավանդույթներն ու հոգեւոր մշակույթը: Դրանով նա շարունակում է ապրել իր ժառանգների մեջ. Նա կենդանի է, քանի դեռ մնում է նրանց հիշողության մեջ: Մյուս կողմից, ավելի լայն յնաստով, մարդը հաղթահարում է մահն իր մեծ ու բարի գործերով, մարդկանց համար երախտալարտ օգտակար ու պիտանի գործունեությամբ, հավերժանալով հետագա սերունդների կյանքում եւ հիշողության մեջ:

Այստեղից հետեւում է, որ մահվան եւ անմահության հարցն ունի իր **կենսաբանական** եւ **մշակութային** տեսանկյունները: Անհատի «ֆիզիկա»-կան մահը կարող է ուղեկցվել իր հակադրությամբ՝ նրա մշակութային անմահությամբ: «Գործն է անմահ, լավ իմացեք»,-ասել է Հ. Թոմասնյանը: Լինում է նաեւ այնպես, որ անհատի մշակութային մահը վրա է հասնում նրա ֆիզիկական մահից առաջ, դեռ նրա կենդանության օրոք, երբ նա իր կյանքի ընթացքում ոչ մի լավ գործ չի արել, եղել է լիովին անսլոտող եւ անպիտան:

Գնահատելով փիլիսոփայության դերը կյանքի եւ մահվան իմաստավորման հարցում, որոշ փիլիսոփաներ շեշտը դրել են մահվան, իսկ ոյտենները՝ կյանքի վրա: Ըստ Սոկրատեսի եւ Էպիկուրի, ինչպես մահել Բողոքայի, փիլիսոփայությունը մարդկանց սովորեցնում է մեռնել, հետեւապես, չվախենալ մահից: Իդեալիստ Սոկրատեսը դա անում էր, ապացուցելով հոգու անմահությունը, եռգի, որն ազատվում է իր մարմնական **քանտից** եւ վերադառնում իրեն հարազատ իդեաների հավերժական աշխարհը: Մատերիալիստ Էպիկուրը նույնն անում էր, ապացուցելով, որ մարդը եւ մահը երբեք իրար չեն հանդիպում, որովհետեւ քանի պես մարդը կենդանի է, մահը չկա, իսկ երբ մահը գալիս է, մարդն այլեւս չկա: Ուրեմն, նա մահից չպետք է վախենա:

Սպինոզան ու Ֆոյերբախը, ընդհանառակն, փիլիսոփայության գլխավոր նպատակն էին համարում մարդուն ապրել սովորեցնելը: Ըստ իրանց, այն բացահայտում է կյանքի իմաստը, ցույց է տալիս, թե որն է կոչանկությունը եւ ինչպես հասնել դրան: Մեր դարաշրջանում մեծ առաջընթաց է տեղի ունենում ապրելու արվեստի մեջ, Նախ, կյանքն ընդհանրապես եւ հատկապես մարդկային կյանքը որպես եզակի երեւոյթ միջազգային հանրության մակարդակով հռչակվել է բարձրագույն արժեք եւ պաշտպանության արժեք վերցվել: Յուրաքանչյուր ոք այժմ ունի կյանքի իրավունք: Դրա շնորհիվ արգելված է ամեն տեսակի ոտնձգություն մարդկային կյանքի դեմ, այդ թվում նաեւ մահապատիժը: Միջազգային կոնվենցիաներով պաշտպանվում են մարդու տնտեսական, սովորական, քաղաքական, իրավական, կրթական, էթնիկական եւ բազմաթիվ այլ իրավունքները, որոնք ուղղված են մարդկանց կյանքի բարելավմանը եւ երկարացմանը, խոսքը նրանց կենսամակարդակի խիստ բարձրացման, առողջության ամրապնդման, բնական եւ հասարակական միջավայրի առողջացման, առողջ ու առաքինի ապրելակերպի արտադրման եւ այդ բոլորի շնորհիվ հեռանկարում կյանքի տեղողությունը մինչեւ մոտ 180 տարեկանը հասցնելու մասին է Կենսաբանությունը, գենետիկան եւ տեխնիկան ֆանտաստիկ հեռանկարներ են խոստանում: Կենդանի օրգանիզմների սառեցմանն արդի տեխնիկան նուստավորություն է տալիս մարդուն իր կյանքն ապրել մաս-մաս, տար-

բեր դարաշրջաններում՝ Կենդանիների վրա դա արդեն փորձարկվել է. մկանք, օրինակ, սկզբում սառեցնում են, իսկ հետո որոշ ժամանակ անց հալեցնում եւ կենդանացնում. Նույն կերպ սառեցման միջոցով մարդը կարող է քուն մտնել մի դարաշրջանում եւ արթնանալ մի ուրիշ դարաշրջանում, մի քանի տարի անց դարձյալ քուն մտնել եւ արթնանալ հաջորդ դարաշրջանում եւ այդպէս շարունակ՝ Եվ վերջապէս, որոշ գենետիկներ ենթադրում են, որ ապագայում գենետիկայի օգնությամբ մարդը կարող է ձեռք բերել նաեւ ֆիզիկական անմահություն: Նրանց կարծիքով, մարդու (նաեւ կենդանի օրգանիզմների) ժառանգական ապարատում մյուս գեների կողքին կա նաեւ ծերացման գենը, որի գործողության հետեւանքով նա ծերանում ու մահանում է. Եթե այդ գենը գտնվի եւ հանվի, ապա նա ոչ կծերանա, ոչ կմահանա. Այսպիսով մարդկությունը կնվաճի ֆիզիկական անմահություն. Յուրաքանչյուր մարդ կմնա իր այն տարիքում, որ տարիքում կհանվի նրա ծերացման գենը: Նոր սերունդներին կհասցնեն մինչեւ ամենալավ երիտասարդ տարիքը եւ, ծերացման գենը հեռացնելով, ընդմիշտ կթողնեն նույն հասակում, որ նրանք կարողանան լիովին ճաշակել կյանքի բերկրանքը

Եթե այդ գենետիկների հույսերն իրականանան, ապա դա կունենա աներեւակայելի հետեւանքներ ոչ միայն մարդկային քաղաքակրթության զարգացման, այլեւ ողջ կենդանի եւ անզան անկենդան բնության համար. Էա կլինի զարգացման մի այնպիսի փուլ, որը հիմնովին, արմատապէս կփոխի մարդու եւ աշխարհի դեմքը, ինչպէս նաեւ նրանց փոխհարաբերությունը. Այդ ընթացքում լիովին կփոխվի մարդու աշխարհըմբռնումը, նրա փիլիսոփայությունը՝

Մարդկության գոյության զարգացման ու այս եւ ուրիշ անսահման հեռանկարները լավատեսություն են ներշնչում նրա ապագայի նկատմամբ

ԳԼՈՒԽ 8 ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Մարդկային հասարակությունն աշխարհի բերեա ամենաբարդ կառուցվածքն ունեցող ինֆորմացիոն, դինամիկ ինքնակարգավորվող հասակարգն է: Այն բաղկացած է վիթխարի քանակի տարբեր տիպի ու մակարդակի տարրերից ու ենթակառուցվածքներից, որոնք մի կողմից գտնվում են սերտ փոխկապակցության եւ փոխներգործության մեջ, իսկ մյուս կողմից, օժտված են հարաբերական ինքնուրույնությամբ եւ չափազանց լայն սահմաններում կարող են փոփոխվել ու զարգանալ իրարից անկախ, իրենց հատուկ ներքին օրենքների հիման վրա եւ, հետևապես, կարող են խթանիչ կամ արգելակիչ ազդեցություն գործել մյուսների վրա:

Մակայն դրանք ընդհանուր առմամբ բաժանվում են 4 խոշորագույն ոլորտների՝ **տնտեսական, սոցիալական, քաղաքա-իրավական** եւ **հոգեւոր**: Քանի որ տվյալ ոլորտներն իրենց յուրահատուկ կառուցվածքներով ներթափանցված են միմյանց մեջ, կազմելով մեկ միասնական հասարակական օրգանիզմ, ապա դա հիմք է տալիս մեզ ասելու, որ հասարակությունն ունի տնտեսական, սոցիալական, քաղաքաիրավական ու հոգեւոր կառուցվածք

§ 1. ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

ա) Հասարակական արտադրության հասկացությունը

Ամենալայն իմաստով հասարակական արտադրությունը համընկնում է հասարակության կենսագործունեության հետ, որովհետեւ նրա գոյության ամենաընդհանուր հիմքը աշխատանքն է, որի շնորհիվ ստեղծվում են նրա կյանքի բոլոր տեսակի պայմանները. Այլ կերպ ասած, հասարակական արտադրությունը հասարակական մարդու եւ հասարակության արտադրությունը եւ վերարտադրությունն է ամբողջությամբ իր բոլոր կառուցվածքային տարրերով հանդերձ. Այն ընդգրկում է հասարակական կյանքի 3 գլխավոր ոլորտները. **նյութական քարիքների, հոգեւոր քարիքների եւ մարդու՝** որպես հասարակական Լակի արտադրությունը Ընդ որում խոսքն այստեղ ոչ թե սոսկ մարդ ծնելու, կերակրելու եւ մեծացնելու, այլեւ նրան կրթելու եւ դաստիարակելու մասին է. այսինքն՝ նրան հազարամյակների ընթացքում կուտակված ողջ հասարակական փորձի, գիտելիքների ու մարդկային արժեքների հստորդման մասին: Միայն որս խորհիվ մարդը կարող է դառնալ հասարակության լիարժեք անդամ, հա-

ուսուրակական հարաբերությունների լիարժեք սուբյեկտ

Մարքսիզմը սխալմամբ գերազմահատել է հասարակական արտադրության մեկ ոլորտի նյութական բարիքների արտադրության դերը հասարակության գոյության ու զարգացման մեջ. Այն ժամանակ դա որոշ արդայացում ունեցել է, որովհետև հոգևոր արտադրությունը թույլ զարգացած է եղել: Ուստի, Մարքսին թվացել է, թե մարդկանց առաջին հերթին անհրաժեշտ է ունենալ սնունդ, հագուստ, օթեւան եւ այլ նյութական բարիքներ, որպեսզի նրանք կարողանան ապրել. Բայց նա հաշվի չի առել, որ միայն նյութական պայմանների առկայությունը կախող է մարդկանց համար ապահովել միայն կենդանական կյանք. Իսկ մարդկային կյանքի համար խիստ անհրաժեշտ են հոգևոր արժեքները: Եվ անհնար է, որ ապահովական չէ. որ մարքսիզմի ժամանակաշրջանից XIX դ. երկրորդ կեսերից սկսած հոգևոր արտադրությունն ավելի արագ տեմպերով է զարգացել. քան նյութական արտադրությունը. Այժմ այն արմատապես փոխվել է. ստանալով արդյունաբերական բնույթ. Իրավամբ ասում են հանգստի, ժամանցի, զվարճալիքների եւ այլ ինդուստրիաների մասին, մասնավորապես կինո ու լեռնատատեսային եւ տուրիզմի ինդուստրիաների մասին. Գիտությունը եւս իր գիտափորձնական բազայի տնտեսկյունից ներկայումս ունի ինդուստրիալ բնույթ. Դա նշանակում է, որ հասարակության զարգացմամբ գոգընթաց հոգևոր արտադրության տեսակարար կշիռը մարդկանց կյանքում անընդհատ աճում է. գերազանցելով նյութական բարիքների դերն ու նշանակությունը.

բ) Պահանջմունքներն ու շահերը հասարակական արտադրության մեջ

Հասարակական կյանքը միլիոնավոր մարդկանց անենօրյա գործունեության արգասիքն է. Իսկ մարդիկ միշտ գործում են, ղեկավարվելով իրենց արևասնջմունքներով ու շահերով: **Պահանջմունքը** մարդու, մարդկային խմբի, սոցիալական շերտի կամ դասակարգի **կարիքն** է իր գոյության կամ զարգացման համար անհրաժեշտ բաների (իրերի, գործընթացների, արժեքների) նկատմամբ. Այն մարդկանց ակտիվության ներքին դրդապատճառն է. Գիտակցված, կայուն ու երկարատև պահանջմունքները հանդես են գալիս որպես **շահեր**: Իսկ իրենց շահերն իրագործելու, հետևապես, պահանջմունքները բավարարելու համար մարդիկ առաջ են քաշում եամասպատասխան նպատակներ եւ սկսում են **միջոցներ** փնտրել այդ նպատակներին հասնելու համար

Շահերի իրականացման գործընթացը պահանջում է ոչ միայն պրանց օիշտ ընթերում, այլև արժեւորում եւ համապատասխան զգացմունքային վերաբերմունք, որովհետեւ առանց սիրո, նվիրվածության եւ այլ վեհ գգայնությունների անհնար են կամքի, ցանքերի ու հնարամտու-

բյան մեծ ու երկարատեւ լարումները

Հասարակական արտադրությունը եւ հասարակական պահանջ-
մունքները գտնվում են դիալեկտիկական փոխադարձ կապի մեջ Մի
կողմից, դրանք փոխադարձաբանվորում են միմյանց, քանզի արտադրու-
թյունը ձգտում է բավարարել մարդկանց պահանջմունքները, իսկ բա-
վարարված պահանջմունքները ծնում են նորանոր պահանջմունքներ
որոնք խթանում են արտադրության հետագա զարգացումը եւ այդպես
շարունակ. Նշված 2 կողմերի փոխներգործության մեջ առաջատարը
մարդկանց պահանջմունքներն ու շահերն են, որովհետեւ դրանք ընդ-
հանուր առմամբ միշտ առաջ են անցնում արտադրությունից եւ խթա-
նում են նրա հետագա զարգացումը.

Սակայն պահանջմունքներն ու շահերը չափազանց բազմաթիվ եւ
բազմազան են, որի հետեւանքով դրանց խթանիչ ազդեցությունը խիստ
տարբեր է. Նախ, ընդհանրության աստիճանով առանձնանում են **ան-
հատական** եւ **հասարակական** պահանջմունքները, այնուհետեւ **խմբա-
յին**, **խավային**, **դասակարգային** եւ այլն. Դրանք իրենց հերթին բաժան-
վում են ըստ հասարակության ոլորտների, տարբերվելով իրարից որպես
տնտեսական, **քաղաքական** եւ **հոգեւոր** պահանջմունքներ, իսկ վերջին-
ները՝ գաղափարական, բարոյական, գեղագիտական, գիտական, աշ-
խարհայացքային, այդ թվում կրոնական եւ այլն. Ըստ հասարակության
ուղղեկտի տարբերվում են ազգային, պետական, կուսակցական եւ այլ
պահանջմունքները. Գիտակցվածության տեսակետից դրանք լինում են
փրագրավորված ու ստերեային եւ ծրագրավորված ու կազմակերպ-
ված, օբյեկտիվ ուղղվածության տեսակետից՝ առաջադիմական ու հե-
տադիմական, բարոյաիրավական տեսակետից՝ արատավոր, հանցա-
վոր ու առաքինի, օրինապաշտ Այդախիք են, օրինակ, ծխամոլությունը,
խմրամոլությունը, հարբեցողությունը, անասակությունը, մարմնավաճա-
սությունը, գողությունը, կաշառակերությունը եւ այլն՝ Այլասերված ան-
հատների համար դրանք դառնում են իսկական պահանջմունքներ, իսկ
հասարակության համար իսկական, չարիքներ Առանց այդ չարիքների
լին՝ պայքարելու հասարակությունը չի կարող նորմալ գոյատևել եւ զար-
գանալ. Վերջապես, պահանջմունքներն ու շահերը լինում են առարկա-
յական կամ գործառութային, կամ էլ երկուսը միասին Առաջին դեպքում
մարդկանց հետաքրքրում է իրենց աշխատանքի ալոյունքը, երկրորդ
դեպքում՝ աշխատանքի գործընթացը, իսկ երրորդ դեպքում եւ մեկը, եւ
ուրուը. Տվյալ դեպքում աշխատանքն արտաքին հարկադրանիքց վերած-
վում է ներքին պահանջմունքի, արվեստի.

Հասարակության պահանջմունքների ու շահերի այս բարդ կառույ-
վածքն ու բազմաբնույթ էությունը ցույց է տալիս, որ իրենց դերով, ազդե-
ցության բնույթով, ուժով եւ ուղղությամբ դրանք չափազանց տարբեր են

Վրանց համակարգում գլխավորների հասարակական առաջադեմ հոգևոր պահանջներն են ու շահերն են Վերջինների ապահովման դեպքում է միայն հնարավոր հասարակության նյութական բարեկեցության ապահովումը Հակառակ պարագայում, երբ հոգևոր պահանջներն անտեսվում են, երբ հասարակությունը հոգեպես աղքատանում ու քայքայվում է, երբ նյութական պահանջներն անհամապատասխան բոլոր ջանքերն ապարդյուն են անցնում, ինչպես դա տեղի ունեցավ խորհրդային 70 երկար ու ձիգ տարիների ընթացքում եւ այժմ տեղի է ունենում մեր Հայաստանում ու ԱՊՀ մյուս երկրներում. Նյութական աղքատության վերագծան գլխավոր ուղին ժողովրդի հոգևոր աղքատության վերացումն է, նրա հոգևոր առողջացումը Հոգեպես աղքատ հասարակությունը նյութապես բավարարված, հարուստ լինել չի կարող.

Պահանջներին ու շահերի կառուցվածքը, բնույթը եւ վիճակը հասարակության վարդապետական մակարդակի եւ հոգևոր առողջության օբյեկտիվ ու ճշգրիտ ցուցանիշն է

գ) Արտադրության եղանակը

Ամեն մի արտադրություն ունի 2 կողմ. **արտադրողական ուժեր** եւ արտադրական հարաբերություններ: Արտադրողական ուժերն արտադրության բովանդակությունն են, իսկ արտադրահարաբերությունները՝ նրա ձևը, կառուցվածքը Արտադրողական ուժերն իրենց հերթին քաղկացած են արտադրողներից, այսինքն՝ մարդկանցից, որոնք աշխատանքի սուբյեկտներն են, եւ արտադրության միջոցներից Արտադրողական ուժերի կազմում գլխավոր, վճռական ուժը արտադրողներն են. որոնք ներառնում են ոչ միայն գործիքներով կամ հաստոցների վրա աշխատող եւ անմիջապես արտադրանք տվող բանվորներին, գյուղացիներին եւ այլն, ինչպես դա մայրքսիզմն է ներկայացնում, այլեւ արտադրության կազմակերպիչներին՝ ձեռնարկատերերին, վարչատեխնիկական ու տեխնոլոգիական աշխատողներին, բոլոր նրանց, ովքեր ապահովում են արտադրության գոյությունը:

Արտադրողական ուժերի սուբյեկտի նեղ, միակողմանի մարքսիստական ըմբռնումը, որի համաձայն արտադրողներն են միմյանց ֆիզիկական աշխատանքի մարդիկ, մեծ վնաս է հասցրել, միմյանց դեմ լարելով հասարակության տարբեր խավերին, հրահրելով գծություններ, խռովություններ, այսպես կոչված սոցիալիստական հեղափոխություններ, հետեւապես այսուհետեղություններ ու ավերածություններ:

Արտադրողներից բացի արտադրության համար անհրաժեշտ են նաեւ արտադրության միջոցների գործիքներ, հումք, շենքեր, տրանսպորտ, էներգիա, կապ եւ այլն. որոնց միջին գլխավորն արտադրության գործիքներն են Այդ միջոցների համակարգն արտադրողական ուժերի

ստարկայա-էմերգենսիկ-ինֆորմացիոն մասն է կազմում եւ դրական աղբյուրն է հասարակության **նյութատեխնիկական** բազան է հանդիսանում

Ժամանակակից արտադրողական ուժերի մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում գիտությունը: Այն արտադրության հոգեւոր ներուժն է եւ շատարում է եռակի դեր. տեխնիկական, տեխնոլոգիական եւ կոսմոպոլիտական-կառավարչական: Արտադրության ողջ տեխնիկան ու տեխնոլոգիան լայժմ ունեն գիտական ծագում. գիտական հիքսն է վրա եւ լրված նաեւ արտադրության կազմակերպումն ու կառավարումը: Արտադրողական ուժերը բնորոշում են մարդկանց հարաբերությունները սոցիալական հետ.

Արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակի ցուցանիշ է աշխատանքի արտադրողականությունը, որը չափվում է ժամանակի միախորում ստեղծված արտադրանքի քանակով եւ որակով, աշխատուժի լարզացմամբ ու կատարելագործմամբ

Սրանով ավարտում ենք արտադրողական ուժերի քննարկումը եւ սեպնում ենք արտադրության մյուս կողմին՝ արտադրական հալսարեւություններին

Արտադրական հալսարեւությունները, ինչպես արդեն նշվեց է, մարդասեզ հարաբերություններն են արտադրության գործընթացում, արտադրության միջոցների հետ սրանց կապի եղանակը, հետեւապես, ձեռք կառուզվածքը: Արտադրահարաբերություններն ունեն իրենց **կազմակերպչական-տեխնիկական** եւ բուն **տնտեսական** կողմը: Կազմակերպչական-տեխնիկական կողմը կախված է տեխնիկայի բնույթից ու ոլորզացման ատտիճանից, աշխատանքի բւժանումից տարբեր հասարակությունների, արտադրամասերի, կազմակերպիչների ու կատարողների միջեւ.

Արտադրահարաբերությունների տնտեսական կողմը ներառնում է սպողկտեց միջեւ սեփականության, փոխանակման, բաշխման եւ սյառածան հարաբերությունները: Դրանց համակարգում որուշիչը, գլխավորը սեփականության հարաբերություններն են, որովհետեւ սեփականության ձեւով են ընդհանուր տռնամբ պայմանաւկորված փոխանակումը, բաշխումը եւ սպառումը: Այսպես, կապիտալիզմն օլուք արտադրության միջոցները պատկանում են ձեռնարկատիրոջը, որը կազմակերպում, կառավարում եւ վերահսկում է իր ձեռնարկության ողջ գործունեությունը՝ արտադրության ծախսերը, արտադրանքի թողարկումն ու լրացումը, եկամուտի ստացումը եւ բաշխումը եւ այլն. Դրա հետեւանելով ձեռնարկատերն իր բաժինը ստանում է շահույթի ձեւով. իսկ խորձու աշխատողները՝ աշխատավարձի ձեւով: Ֆեոդալական սեփականության դեպքում կալվածատերն իր եկամուտն ստանում է հողային մուտայի ձեւով: Սակայն սեփականության ձեւից իրենց ընդհանուր

կախվածության սահմաններում փոխանակումը, բաշխումը եւ սպա-
ռումն օժտված են հարաբերական ինքնուրույնությամբ: Դա հատկա-
պես նկատելի է բաշխման եւ սպառման ոլորտներում: Օրինակ, զարգա-
ցած կապիտալիստական երկրներում արտադրանքի արժեքի մեջ կեն-
դանի աշխատանքի, իմա՝ վարձու աշխատողների բաժինը կազմում է
մոտ 65 %, մնացածը շահույթն ու ամորտիզացիոն ծախսերն են, իսկ
խորհրդային Միության մեջ, որտեղ սեփականությունը իբրեւ թե համա-
ժողովրդական էր, աշխատողների բաժինը կազմում էր 22-27 %-ը: Մնա-
ցած երեք քառորդը տասնում էր պետությունը, որի մեծ մասն այնուհետեւ
հափշտակում էին իշխանավորները.

Արտադրահարաբերությունները այդ 4 տարրերը միմյանց հետ
կապված են փոխադարձ անցումներով: Արտադրության ամեն մի ցիկլ
ավարտվում է սպառմամբ, իսկ սպառումը դառնում է սկիզբ արտադրու-
թյան հաջորդ ցիկլի համար, հատկապես մարդու՝ որպես հասարակա-
կան էակի. արտադրության համար: Այլ կերպ ասած, սպառման գոր-
ծրնթացը միաժամանակ արտադրության գործընթաց է եւ հակառակը,
որովհետեւ նյութական բարիքների արտադրությունը կատարվում է
հումքի, էլեկտրականերգիայի, սարքավորանքների ծախսման միջոցով

Արտադրահարաբերությունները ձեւավորվում են արտադրողական
ուժերի հիման վրա, կախված նրանց բնույթից ու զարգացման մակար-
դակից Նախնադարյան տոհմատիրական հասարակարգում, որտեղ
արտադրողական ուժերի թույլ զարգացման պատճառով մարդիկ կա-
լող էին գոյատեւել միայն համատեղ աշխատանքի շնորհիվ, սեփակա-
նությունն ընդհանուր տոհմային էր եւ բաշխումն ու սպառումը համընդ-
հանուր ու հավասար՝ Հետագայում, երբ արտադրողական ուժերի զար-
գացման ընթացքում անցում է կատարվում քարե գործիքներից մետա-
ղե, հատկապես երկաթե գործիքներին, հնարավոր է դառնում ապրել
միայնակ կամ ընտանեկան լաշխատանքով Առաջանում է անհատա-
կան կամ ընտանեկան սեփականությանը եւ համապատասխան բաշ-
խումն ու սպառումը Աշխատանքի արտադրողականությունն այնքան է
աճում, որ ծագում է հավելյալ արտադրանքը եւ որիչի աշխատանքի
շահագործման հնարավորությունը Դա հանգեցնում է ստրկատիրա-
կան կամ ճորտատիրական արտադրահարաբերությունների եւ, հետե-
ւապես, արտադրանդանակների ձեւավորմանը. Նույն կերպ շատ ավե-
լի ուշ. արտադրողական ուժերի զարգացման ավելի բարձր մակարդա-
կում, այսինքն՝ մանուֆակտուրայի ու արդյունաբերության պայմաննե-
րում ծագում են վարձու աշխատանքի վրա հիմնված բուրժուական կամ
կապիտալիստական արտադրահարաբերությունները եւ արտադրանե-
ղանակը՝

Այս 3 արտադրանդանակների հիմքում ընկած են մասնավոր սեփա-

կանության 3 պիսավոր ձեւերը՝ ստրկատիրական, ճորտատիրական եւ կապիտալիստական, որոնց համապատասխանում են շահագործման 3 պիսավոր պատմական ձեւերը, ուրեմն, մաքուր տիրապետման ու ենթարկման հարաբերությունները՝ Դրանցից բազի գոյություն ունեն սեփականության այլ ձեւեր անձնական աշխատանքի վրա հիմնված պոռոգիական, արհեստավորական ու առետրական մանր մասնավոր սեփականությունը, կոոպերատիվ, համայնքային, բաժնետիրական եւ այլ տիպի սեփականությունները Մարքսիզմը պնդել է, որ կարող է գոյություն ունենալ մաքուր հանրային համաժողովրդական, իմա՝ սոցիալիստական ու կոմունիստական սեփականություն, որը սեփականության ամենաբարձր, ամենաառաջադեմ, ամենավերջին, ամենահավասար ու ամենաարդար ձեւն է։ Խորհրդային բոլշեւիկները ձգտում էին աշխարհին համոզել, որ ԽՍՀՄ-ում ստեղծել են զարգացած սոցիալիզմ, որտեղ հաստատվել է սոցիալիստական սեփականություն, եւ խոստանում էին կառուցել կոմունիզմ, որտեղ իշխող կլինի կոմունիստական սեփականությունը, Մինչդեռ ԽՍՀՄ-ում եւ նրա օրինակով բոլոր այսպես կոչված սոցիալիստական երկրներում հաստատվել էր պետական կապիտալիստական սեփականություն, որովհետեւ աշխատելու համար բանվորը պետք է վարձվեր պետությանը։ Եթե, ինչպես պնդում էին բոլշեւիկները, արդյունաբերությունը համաժողովրդական սեփականություն է, եւ հետեւապես, պատկանում է մաքուր բանվորներին, ապա ուտացվում էր, որ Վորժարանի կադրերի բաժնում նրանք իրենք իրենց են վարձում, Մյունխաուզենի սրամտությամբ արժանի մի անհեթեթություն, ըստ որի նա հասել է իրեն ճաշեցի, ինքն իր մագերից քաշելով՝ Պետական սեփականությունը հազար ու մի տեսակի ճնշումների է ենթարկվել ամբողջատիրական քյոլտկրատիայի կողմից, որի հետեւանքով, ինչպես ԽՍՀՄ գլխավոր տնտեսագետ ակադեմիկոս Աբալկինն է 1990 թ խոստովանել, իրմնական արտադրողական ուժը՝ բանվորական ուժը քայքայվել է ԽՍՀՄ-ի փլուզումը ցույց է տալիս, որ այժմյան արտադրողական ուժերը պահանջում են մասնավոր սեփականության հիման վրա գործող աշխատ շուկայական հարաբերություններ։

դ) Նասարական-տեղեւական ֆորմացիայի հասկացությունը

Ի՞նչն սեփականության ձեւերը չափազանց բազմազան են, սակայն, բոլոր մարքսիզմի, պատմության մեջ հաջորդողը հիմնական ու տիրապետող են եղել հետեւյալ 4 ձեւերը, տոհմային, ստրկատիրական, ճորտատիրական, կապիտալիստական, իսկ ապագայում նաեւ կոմունիստական, որոնց հիման վրա ձեւավորվել են հասարակության տնտեսական, սոցիալական, քաղաքաիրավական եւ հոգևոր կառուցվածքները, հե-

տեւապետ, հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաները:

Տվյալ տեսակետից, հասարակական-տնտեսական ֆորմացիան հասարակության որոշակի կոնկրետ-սպտմական տիպ է, իրեն յուրահատուկ արտադրանդանակով և նրան համապատասխանող սոցիալական, քաղաքաիրավական եւ հոգեւոր ոլորտներով (կառուցվածքներով) կարճ ասած, այն մեկ միասնական սոցիալական օրգանիզմ է իր սպտմական զարգացման որոշակի փուլում, որը, ինչպես բույսերի ու կենդանիների տեսակները, որակապես տարբերվում է մյուս սոցիալական օրգանիզմներից:

Ֆորմացիայի սարքսիստական գաղափարը, հետեւապես, հնարավորություն է տալիս տարբեր մայրցամաքներում, տարբեր աշխարհագրական ու սպտմական պայմաններում ապրող ժողովուրդների ամհատական սկրկնելի սպտմական իրադարձությունների մեջ նկատել ընդհանուրն ու կրկնելին, առանձնացնել նրանց զարգացման տարբեր փուլերը և աստիճանները: Բայց ալո ճիշտ գաղափարի իրագործման ընթացքում թույլ տրվեցին մի շարք սխալներ: Նախ, սխալ էր այն միտքը, բն ֆորմացիայի գոյացումն է սկսվում նոր արտադրահարսւթերությունների, նոր արտադրանդանակի ձեւավորման հիման վրա: Իրականում այն գոյանում է հասարակության ամբողջական զարգացման հիման վրա, որտեղ իրենց կարեւոր դերն ունեն ոչ միայն նյութական, տնտեսական, ալու հոգեւոր, ընդհանուր մշակութային գործոնները: Երկրորդ, ֆորմացիաները ոչ միայն հասարակության սպտմական զարգացման փուլեր, աստիճաններ են, ալու ձեւեր: Օրինակ, այդպիսի ձեւեր են ստրկատիրությունը եւ ճորտատիրությունը, որովհետեւ որոշ ժողովուրդներ տոհմական կարգերից անցել են ստրկությանը, իսկ մյուսները, այն էլ նրանց ձեւ մասը՝ ճորտատիրությանը: Հույներից ու հռոմեացիներից բացի, եվրոպական քոլոր ժողովուրդներն արտադրական ուժերի թույլ զարգացման մակարդակում անցում են կատարել ճորտատիրությանը, ֆեոդալիզմին: Այդտեղ վճռական դեր են կատարել տվյալ ժողովուրդների ավանդույթները, հոգեկան կերտվածքը, հոգեւոր մշակույթն ընդհանրապես՝ Երրորդ, կոմունիստական ֆորմացիան, ինչպես սոցիալիստական երկրների վլուզումն է վկայում, հորինված ուտպիսկան գաղափար է: Առավել եւս այն բարձրագույն, վերջին ֆորմացիան լինել չի կարող, որովհետեւ մարդկության սպտմական զարգացումը չի կարող մի որեւէ աստիճանի վրա կանգ առնել: Չորրորդ, մարքսիզմի առանձնացրած 5 ֆորմացիաներից (տոհմատիրական, ստրկատիրական, ճորտատիրական, կապիտալիստական եւ կոմունիստական) իրականում մնում են 3-ը՝ տոհմատիրական, ստրկատիրական, (ճորտատիրական) եւ կապիտալիստական: Հինգերորդ, ֆորմացիաների այս մարքսիստական տեսությունը մշակվել է միայն

Լուրդալայի պատմության ռուսումնասիրման հիման վրա, այսինքն՝ չափազանց նեղ պատմական նյութի հիման վրա, որը բաղկացած է հատկապես մարդկության զարգացման ուղիների, ձևերի, փուլերի ու աստիճանների մասին համընդհանուր եզրակացություններ անելու համար՝ Կոնստանտին Մարքսը, ռուսումնասիրելով հնդկական հասարակությունը, նկատել է, որ այն իր նախամշած ոչ մի ֆորմացիայի մեջ չի տեղավորվում, եւ առանձնացրեց այն **ասիական արտադրանական** անվան տակ, առնորդ թողնելով ոչ միայն նրա տեղի հարցը, այլեւ ֆորմացիա լինելու հարցը։ Դրանից հետո մարքսիստ սոցիոլոգները տասնամյակներ վիճեցին այդ հարցերի շուրջը, բայց որեւէ արդյունքի չհասան

Ֆորմացիաների մարքսիստական տեսությունից բացի մշակվել են նաեւ **շրջապատյոթի եւ տեղային (լոկալ) մշակույթների** կամ **քաղաքակրթությունների** տեսությունները. Շրջապատյոթի տեսության հիմքերը մշակել է XVIII դ իտալացի սոցիոլոգ Ջ. Վիկոն, որը ցույց է տվել, որ մարդկության պատմությունն առանձին ժողովուրդների ծագման եւ կործանման պատմությունն է։ Յուրաքանչյուր ժողովուրդ, ըստ Վիկոյի, իր գոյության ընթացքում անցնում է 3 փուլ մանկության (սառլսմալին) պատանեկան (հերոսական) եւ հասունության (մարդկային), որից հետո լուրջալվում ու կործանվում է։ Նրան փոխարինելու է զայիս մի այլ ժողովուրդ, որը կրկնվում է այդ եռաստիճան գիկը եւ այդպես շարունակ

Յիկվածն զարգացման Վիկոյի տեսությունը XX դ. յուսցվեց տեղային մշակույթների կամ քաղաքակրթությունների տեսություններով՝ Կրոմանացի փիլիսոփա Օ. Շպենգլերը եւ հատկապես անգլիացի պատմաբան ու սոցիոլոգ Ա. Թոյնբրին պատմական շատ ավելի լայն ոլորի հիման վրա եկան այն եզրակացության, որ հակառակ ռարքսիզմի մարդկության պատմությունը մի ընդհանուր գիծ չունի, այն բաղկացում է տարբեր աշխարհամասերի, կլիմայական գոտիների եւ այլն. ժողովուրդների պատմություններից, ժողովուրդներ, որոնք ստեղծել են իրենց ուրույն մշակույթներն ու քաղաքակրթությունները. Շպենգլերը նշել է 8 մշակույթներ. եգիպտական, հնդկական, բաբելոնյան, չինական, հունաիւռոմեական, բյուզանդաւրաբական, արեւմտաւկրապական եւ ամերիկյան ճալա։ Թոյնբրին առանձնացրել է 13 քաղաքակրթություններ, չհաշված երկրորդական, ամանցյալ եւ թերզարգացած քաղաքակրթությունները. Բոլոր դրանք ունեն իրենց սկիզբը եւ վերջը, որին հասնում են, ավարտելով զարգացման իրենց ցիկլը՝ Շպենգլերն առաջ է րաշել այն դրույրը, որի համաձայն Եվրոպա այժմ մալրամուտ է ապրում, գնում է դակի կործանում, որ այժմ սկսում է ձեւավորվել ռուսասիւրիկյան մշակույթն ու քաղաքակրթությունը.

Իսկայն վերջին տարիների պատմական իրադարձությունները յուրյ հիմք չեն տալիս նմանօրինակ կանխատեսությունների համար. Ա-

րեւմտյան Եվրոպան այժմ ինտեգրացման բուռն գործընթացներ է ապրում, իսկ ռուսասիբիրյան տարածաշրջանն ընդհակառակը վարընթաց չարժան փուլում 1 գտնվում, Այդ հակադիր գործընթացները ցույց են տալիս, բե որքան բարդ ու անհուսալի են մարդկային պատմության ընթացքի փոխադասական մեկնաբանությունները եւ առավել էս կանխատեսումները

§ 2 ՆԱՍԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

ա) Նասարակական դասակարգերի, խավերի ու շերտերի հասկացությունը

Հասարակության սոցիալական ոլորտն ու կառուցվածքը բաղկացած են արտադրանդանակի վրա հիմնված՝ հասարակական տարբեր շերտերից, խավերից, խմբերից, դասակարգերից ու անգամ առանձին անհատներից, նրանց փոխադարձ կապերից եւ փոխազդեցություններից: Սոցիալական կառուցվածքի ամենախոր պատճառը աշխատանքի հասարակական բաժանումն է, որի շնորհիվ ժողովուրդը բաժանվում է աշխատանքի տարբեր տեսակներով զբաղվող, տարբեր դեր կատարող, տարբեր դիրք գրավող անհատներից, խմբերից, խավերից եւ այլն, որոնց միջեւ առաջանում են որոշակի փոխհարաբերություններ: Օրինակ, նախնադարյան արտադրանդանակի հիմքի վրա ձևավորվել է տոհմատիրական սոցիալական կառուցվածքը, որտեղ աշխատանքի բաժանումը եղել է քնական, այսինքն՝ սեռատարիքային: Կանայք զբաղվել են տնական աշխատանքով, պրիմիտիվ հողագործությամբ (բանջարաբուծությամբ), տղամադղիկ՝ որսորդությամբ, հետագայում անասնապահությամբ, իսկ երեխաներն օգնել են իրենց ծնողներին (աղջիկները՝ մայրերին, իսկ տղաները՝ հայրերին) Ավագները եղել են սոհմի առաջնորդները:

Մերձավոր տոհմերը միացել ու կազմել են ցեղեր, իսկ ցեղերը՝ ցեղախմբեր, Այդ իմաստով չափազանց ակտիվ են եղել անասնապահական ասպատակող ցեղերը Օրինակ, Բաբու խանն իր արշավանքները դեպի Արեւմուտք ակնել է 12 հորդաններով՝ ցեղախմբերով, որոնցից յուրաքանչյուրը տվել է նրան 30-ից 60 հազար հեծյալ զինվոր, Ստրկատիրական ու ճորտատիրական արտադրանդանակների ժամանակ ձևավորվում են համազատասխանաբար ստրուկների ու ստրկատերերի, ճորտերի ու ճորտատերերի դասակարգերը: Կապիտալիզմի պայմաններում այդ դասակարգերը վերանում են, իրենց տեղը զիջելով պրոլետարիատին ու բուրժուազիային, Միաժամանակ ծագում է մտավորականության խավը.

Դասակարգերը մարդկանց մեծ խմբեր են, որոնք իրարից տարբերվում են 3 հատկանիշներով

1. արտադրության միջոցների նկատմամբ իրենց հարաբերությամբ,

2. իրենց դերով արտադրության հասարակական կազմակերպման մեջ

3. իրենց եկամուտի ձևով ու չափով.

Այսպես, կապիտալիստն արտադրության միջոցների տերն է. արտադրության կազմակերպողը եւ իր եկամուտը շահույթի ձևով ստացողը՝ Բանվորն, ընդհակառակն, արտադրության միջոցներ չունի, հետեւում է, ստիպված է վարձվել կապիտալիստին. իր ֆիզիկական աշխատանքով նյութական բարիքներ արտադրելու և դրա դիմաց կապիտալիստից աշխատավարձ ստանալ.

Հասարակության մեջ սովորաբար լինում են գլխավոր եւ ոչ գլխավոր դասակարգեր. Գլխավոր դասակարգերը ծագում են տիրապետող արտադրանգամակի հիման վրա. Օրինակ, ստրկատիրության օրոք գլխավոր են ստրկատերերը եւ ստրուկները. ֆեոդալիզմի օրոք ճորտատերերը եւ ճորտերը, կապիտալիզմի օրոք բուրժուաները եւ բանվորները. Իսկ ոչ գլխավոր դասակարգերը գոյություն ունեն ոչ տիրապետող արտադրանգամակների բազայի վրա. Դրանք կարող են լինել կամ հին ֆորմացիաների տիրապետող արտադրանգամակների մնացորդները, կամ նոր, գալիք արտադրանգամակի տարրերը. Օրինակ, գյուղացիները եւ կուլվածատերերը կապիտալիզմի օրոք ոչ գլխավոր դասակարգեր են. ուսովհետեւ կապված են ֆեոդալական արտադրանգամակի հետ. Իսկ բուրժուաները եւ վարձու բանվորները ֆեոդալիզմի օրոք եւս ոչ գլխավոր դասակարգեր են, քանզի նրանք գալիք ֆորմացիայի՝ կապիտալիզմի ապագա գլխավոր դասակարգերն են:

Դասակարգերից բազի ամեն մի ֆորմացիայում կան նաեւ տարբեր լույսի սոցիալական խավեր. Դրանք գոյանում են կամ դասակարգերի տարբեր շերտերից կամ էլ նրան առանձին խավերից՝ կապված աշխատանքի բնույթից եւ սեփականության նկատմամբ յուրատեսակ հարաբերությունից. Առաջինի օրինակ է բուրժուազիայի բաժանումը խաշորի, միջինի եւ մանրի. Բանվորների բաժանումը կադրային բարձր որակյալ եւ ցածր որակավորման բանվորների. Կամ էլ դասակարգի բաժանումն յոտ տնտեսության բնագավառների՝ արհեստավորների, առևտրականների եւ այլ խավերի. Ստրկատիրության ու ֆեոդալիզմի ժամանակ դասակարգերը հանդես են եկել **կաստաների** ու **դասերի** ձևով. Հասարակության կաստայական բաժանումը եղել է Հին Եգիպտոսում, Պարսկաստանում, Հնդկաստանում եւ Ճապոնիայում, իսկ Հուլիստանում այն որոշ չափով այժմ էլ դեռ գոյություն ունի. Կաստաները ժողովրդի սերնդից սերունդ փոխանցվող մի որեւէ մասնագիտությամբ զբաղ-

վող մարդկանց խմբեր են, որոնք ամրակայվում են ոչ միայն պետական օրենքով. այլև եկեղեցու կողմից՝ Դրանք բացարձակապես ներփակ խմբեր են, մի կատուայից մյուսն անցնել անհնար է, տարբեր կատուաների անդամների միջև խառն ամուսնություններն արգելված են, նրանց միջև հաստատված է խիստ ստորակարգություն, որտեղ ամեն մեկն ունի իր տեղը. Հնդկաստանում ամենաբարձր կաստան եղել են քրահմանները (հոգեւորականները), իսկ ամենացածր. ստորն ու կեղտոտը հասարկել են աղբահանները. Արգելված է եղել շփումը նրանց հետ: Մարդկանց կաստայական բաժանումն եղել է այդ երկրների լճացման գլխավոր պատճառներից մեկը

Ֆեոդալիզմի օրոք դասակարգային բաժանումն ամփջականորեն հանդես է եկել դասերի ձևով. դասեր, որոնք ունեցել են իրենց օրենքները, իրավունքները. պարտականությունները եւ արտոնությունները: Քանզի դասային բաժանումն ունեցել է իրավական բնույթ. այն չի հանճնկել դասակարգային բաժանման հետ: Այսպես, Ֆրանսիայում ճորտատերերի դասակարգը բաժանված է եղել 2 դասի՝ հոգեւորականության եւ կալվածատիրության. որոնցից առաջինն անվանում էին խաչի ազնվականություն, իսկ երկրորդը՝ սրի ազնվականություն: Ամենաքայծրն ու ամենաարտոնյալը հոգեւորականությունն էր: Երրորդ՝ ստորին դասի մեջ մտնում էին քոլոր մյուս մարդիկ՝ արդյունաբերողները, առեւտրականները, արհեստավորները, բանվորներն ու գյուղացիները: Ցարական Ռուսաստանում բնակչությունը բաժանված էր 5 դասերի. ազնվականների, հոգեւորականների, առեւտրականների, քաղքենիների եւ գյուղացիների՝ Դասային բաժանումը զգալիորեն քողարկում էր մարդկանց դասակարգային բաժանումը. Կապիտալիզմը վերացրեց քոլոր կաստայական ու դասային տարբերությունները, մարդկանց հավասարեցնելով օրենքի առջեւ եւ ոչնչացնելով քոլոր արտոնությունները: Դրանով կապիտալիզմը սւրբեցրեց հասարակության դասակարգային բաժանումը եւ հեշտացրեց մարդկանց անցումը մի դասակարգից, մի խավից. մի սոցիալական խմբից մյուսը:

Մարքսիզմ-լենինիզմը կոպտացրեց ու բացարձակացրեց մարդկանց դասակարգային բաժանումը, հալտարարեց այն ամենագլխավորը, բացարձակացրեց մարդկանց դասակարգային հակասությունները, մարդկային ամբողջ գրավոր պատմությունը հանգեցրեց հակամարտ, անհաշտելի դասակարգերի՝ պատրիկների ու պլեբեյների, ստրուկների ու ստրկատերերի, ճոյտերի ու ճորտատերերի, վարձու բանվորների ու թուրժուհանների պայքարի պատմությանը: Ստացվում էր այնպես, որ մարդիկ հազարամյակներ շարունակ հիմնականում ոչ թե ապրել, աշխատել արտադրել, ստեղծագործել են, այլ կոլով են արել. Ընդ որում, այդ դասակարգային պայքարն ունի 3 ձև. տնտեսական, քաղաքական

և գաղափարական Մարքսիզմ-լենինիզմն ընդգծել է, որ պայքարի վերջը մշված 3 ձեւերի միջեւ զխաւորը քաղաքական պայքարն է, որի միջոցով միայն բանվոր դասակարգը կարող է մվաճել իշխամութիւնը եւ կառուցել անդասակարգ, դեռ ավելին, սոցիալապես միատարր, կոմունիստական հասարակութիւն:

Հասարակութիւն մեջ հիւրավի եղել են տարերային դասակարգային պայքարի դեպքեր (ապստամբութիւններ, քաղաքացիական պատերազմներ եւ տարբեր տեսակի հուզումներ). կապված տարբեր պատճառներով երբեմն առաջացած ձգնաժամերի հետ, օրինակ, պատերազմների, երաշտների, սխալ կառավարման, պաշտոնների զանազան շարաշահումների հետ եւ այլն. Բայց դա երբեք էլ հիմք չէր կալուղ ծառայել ողջ պատմութիւնը դասակարգային պայքարին հանգեցնելու համար: Դա մարքսիզմ-լենինիզմի կողմից մարդկային պատմութիւն պոնեկացում էր:

Լիովին անհիմն է դասակարգերը վերացնելու եւ սոցիալապես միատարր հասարակութիւն կառուցելու կոմունիստական գաղափարը. որովհետեւ այն հակասում է պատմութիւն ողջ ընթացքին:

Ինչպես հազարամյակների պատմական փորձը վկայում է, քաղաքակրթութիւն բոլոր մվաճումներ ձեռք են բերվել աշխատանքի հասարակական բաժանման եւ նորանոր մասնագիտութիւնների առաջացման շնորհիվ: Ընդսին, որքան բարձր է հասարակութիւն զարգացման հակարդակը, այնքան սրեթագ է մարդկանց մասնագիտացումը եւ վարպետացումը: Այժմ գոյութիւն ունեն մի քանի տասնյակ հազար մասնագիտութիւններ եւ նրանց բանակը շարունակում է բուռն կերպով ուճել: Դա անհնար է դարձնում բոլոր մասնագիտութիւններին տիրուպետելը եւ համակողմանի զարգացած մարդ դառնալը: Մինչդեռ Մարքսը պնդում էր, որ սոցիալապես միատարր կոմունիստական հասարակութիւն կառուցելու ընթացքում մի որեւ մասնագիտութիւն տեղ մարդը. այսպես կոչված մասնակի մարդը կվերանա եւ փոխարենը կձեռավորվի համակողմանիորեն զարգացած մարդը, համընդհանուր, ունիփխոս մարդը, որն յոր մեջ կկենսութոնագնի ողջ մարդկութիւն փորձն ու գիտելիքները կալուղանա ամեն ինչով զբաղվել. ինչպես Մարքսն էր աւում, առավորը ծուկ որսա, կեսօրին փականագործ աշխատի, նրեկութիւն փիլիսոփայական տրակտատ գրի եւ այլն եւ այլ իմաստով հավատար ինի մարդկութիւնը:

Գիտատեխնիկական հեղափոխութիւն հետագա ծավալումը եւ դրա հետ կապված աշխատանքի հասարակալսն բաժանման հարաճուն յոյացումն ու ընդլայնումը մեծ չափով խթանում են հասարակութիւն փոտավորումը, տարբեր շերտերի, խավերի, խմբերի ու հանգեցում դասակարգերի տեսակարար կշռի ու դերի փոփոխութիւն, որի հետեան-

քով հասարակության սոցիալական կառուցվածքը էլ ավելի է բարդանում և նկատելի է դառնում դասակարգերի մարքսիստական տեսության միակողմանիությունն ու քերությունները, որը բացառականացնում է տնտեսական, սեփականատիրական հարաբերությունները և արհամարհում է մյուս բոլոր հարաբերությունները՝ եկամուտների չափը, գեղղմունքի բնույթը, կրթությունը, կրոնը, սովորույթները, ազգությունը և այլն

Կոմունիստների պատմական փորձը, ԽՍՀՄ-ի ու մյուս սոցերկրների փլուզումը ցույց տվեց, որ դասակարգերի մարքսիստական տեսության շատ ընդհանուր ու կոպիտ տեսություն է, որը բավարար է մարդկանց իրար դեմ լարելու, դավադրություններ, խռովություններ, ապստամբություններ ու քաղաքացիական պատերազմներ սարքելու, մեծ ավերածություններ գործելու համար և պիտանի չէ երկիրն արդյունավետ կառավարելու ու զարգացնելու համար Որովհետև դրա համար անհրաժեշտ է շատ նույր ու մանրակրկիտ կերպով վերլուծել զանազան մեծ ու փոքր սոցիալական խավերի ու խմբերի վիճակն ու շահերը, ընդ որում ոչ միայն նյութական, տնտեսական այլև հոգեւոր, մշակութային, ազգային և այլն, պարզել դրանց տարբերություններն ու հակասությունները, գտնել փոխգիշտմանային տարբերակներ, համադրել դրանք և այլն:

Այդ նպատակով Արեւմուտքում մշակվել ու տարածվել է **սոցիալական ստրատիֆիկացիայի**, շերտավորման տեսությունը (լատիներեն ստրատուս-շերտ բառից), որը սոցիալական շերտերի, սոցիալական կառուցվածքի նկատմամբ արդարիք բազմակողմանի ու կոնկրետ մոտեցում է պահանջում Սոցիալական ստրատիֆիկացիայի տեսության հետ սերտ կապի մեջ է **սոցիալական մոբիլության**, շարժունության (Դրանգերեն մոբիլ-շարժում բառից) տեսությունը, որն ուսումնասիրում է սոցիալական շերտերի իոտոնությունը, թե որքան արագ ու հեշտ են մարդիկ մի շերտից անցնում մյուսին Դա հասարակության դինամիզմի, շարժնրացի կարեւոր չափորոշիչն է: Մարդկային պատմության փորձը վկայում է, որքան թույլ է այդ շարժունությունը, այնքան թույլ է հասարակության զարգացումը, շարժունության բացակայությունը վկայում է նրա յնացման մասին, ինչպես դա տեղի է ունենում հասարակության կաստայական կառուցվածքի ժամանակ

բ) Հասարակության սոցիալական հսկողության հիմնական պարամետրերի ձևերը

Սոցիալական հսկողության այդ պատմական ձևերն են **տոնը, ցեղը, ազգայրը, ազգը** և **ընտանիքը**:

Տոհմը սոցիալական հսկողության առաջին պատմական ձևն է Նախքան սոհմը մարդու սմենմանը ծավոյ մարդանմաններն ապրել են հո-

տերով Այն ծագել է մոտավորապես 50 հազար տարի առաջ, հիմնականում, երբ ձևավորվել է մարդու ալթմյան տիպը՝ հոմո սապիենսը Դրա անդամները միավորված են եղել ընդհանուր ծագմամբ՝ արյունակցական-ազգակցական կապով, ընդհանուր լեզվով, հավատալիքներով, սովորույթով, ավանդույթներով, կենցաղով, մշակույթով, ընդհանուր տարածքով, կոլեկտիվ աշխատանքով ու ընդհանուր սեփականություններով: Չափից ավելի բազմաձևով, տոհմերը բաժանվել են, որի հետևանքով առաջացել են բազմաթիվ մերձավոր տոհմեր Դրանք իրենց ներքին միավորվել են, կազմելով ցեղեր, իսկ ցեղերն էլ ցեղախմբեր, Ասեն մի ցեղախումբ ունեցել է իր առաջնորդները, գլուխները ու քուրմները:

Աշխատանքի հասարակական բաժանման հետագա խորացումը, միջազգային տնտեսական, մշակութային կապերի ուժեղացումը, խառնամուսնություններն ու քնակչության միպրացիան ի վերջո հասցրել են գեղերի միախառնմանը եւ արյունակցական կապերի փոխարինմանը տարածքային կապերով Արդյունքում ձևավորվել է պատմական հանրության մի մոր տեսակ **ազգային**:

Կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման ընթացքում նախորդ դարաշրջաններում իշխող քնատնտեսությունն իր տեղը զիջում է ապրանքային տնտեսությանը, որը ծալահեղորեն աշխուժացնում եւ ուժեղացնում է տնտեսական կապերն ազգային տարբեր մասերի, հետևապես, նրա տալիս է տարբեր շրջանների միջեւ, հանգեցնելով ընդհանուր շուկայի, ընդհանուր տնտեսական կյանքի ձևավորմանը, Դա իր հերթին խթանում է ընդհանուր լեզվի, ընդհանուր ստրուքտուրի, ընդհանուր հոգեկան կերտվածքի ու մշակույթի գոյացումն ու ամրապնդումը Այս գործընթացների հետևանքով առաջանում է մարդկանց հանրության մի տար, ավելի խոշոր ու կայուն պատմական ձեւ **ազգը**:

Հետևապես, ազգի բնորոշ հատկանիշներն են լեզվի, ստրուքտուրի, տնտեսական կյանքի ընդհանրությունը եւ հոգեկան կերտվածքի ու մշակույթի յուրահատկությունը

Ազգերի կազմավորման պատմական ուղիները եղել են շարժական երկար, խճճված ու բազմազան: Մի դեպքում որոշ ազգայիններ պարձել են ազգեր Մի այլ դեպքում մեկ ազգայինից առաջացել են մի քանի ազգեր, ինչպես, օրինակ, դա տեղի է ունեցել պալոնների հետ, որոնցից ազգել են ռուսները, ուկրաինացիները, բելոռուսները եւ այլն. Երրորդ դեպքում ազգը ծագել է մի քանի ազգայիններից, ինչպես, օրինակ, բելաբիսները, ֆրանսիացիները եւ այլն:

Թեեւ շատ ժողովուրդներ վաղուց ազգ են դարձել, ամբողջ քարձի գոյությունն հասել, քայքայւա կամ այն չափով պահպանում են անգույն տոհմային կամ ցեղային ազգակցական, տեղային եւայնական

կան կապերի մնացորդները, որոնք գործում են ոչ միայն կենցաղում, այլև տնտեսական, քաղաքական և քնդհանրապես հասարակական կյանքում Դրանք այժմ կոչվում են **կլանայնություն** (կելտերեն կլան-տոհմ բառից), որը տարածված է շոտլանդացիների, իռլանդացիների, հարավային իռլանդացիների և այլոց մոտ Նույն կլանային երեսույթներն իրենց զգացնել են տալիս մաքուր մեզ մոտ Հայաստանում: Պատահական չէ, որ մեր հայկական կապիտալիզմն անվանում են կլանային, պիտական ապարատը, կուսակցական ու մյուս հասարակական կազմակերպությունները զգալի չափով եւս կազմավորվում են խնամի, ծանոթ, բարեկամ (խՇԲ) սկզբունքով: Բավական է որ մեկը մի տեղ բարձր պաշտոն ստանա եւ անմիջապես իր բնի տակ է սկսում հավաքել իր բոլոր ազգականներին, բարեկամներին, խանազուղացիներին, համաքաղաքացիներին և այլն. Դեռ ազգի թերգրգացածության մշան է, մեծ վնաս է հասցնում երկրի առաջընթացին, որովհետև լավագույնների փոխարեն առաջ են քաշվում անբան մերձավորները

Ազգերի կազմավորման ու զարգացման ընթացքում երեսն են գալիս 2 հակադիր միտումներ Մի կողմից սկսվում է ազգի համախմբման գործընթացը, ազգային կյանքի ու շարժումների զարթոնքը, ազատագրական պայքարը ոչ միայն ֆեոդալիզմի, այլև հարեւան ազգերի դեմ հանուն իր պատմական տարածքների ու սահմանների, եւ արդյունքում ազգային պետության ստեղծումը: Դա ազգերի տարանջատման պատմական երկարատև գործընթաց է. Իսկ մյուս կողմից, ապրամքադրածական տնտեսության զարգացման հիման վրա ազգերի միջև տնտեսական կապերն այնքան են սերտանում, որ ազգային շուկաների հետ մեկտեղ առաջանում են տարածաշրջանային (ռեգիոնալ) եւ համաշխարհային շուկաները. Դրա հետևանքով ազգային շրջանակները դառնում են շատ մեղ և սկսվում է ազգերի մերձեցման ու սերտաճման գործընթացը

Առաջին միտումից ծնվում ու աճում է ազգասիրությունը, **նացիոնալիզմը**, իսկ երկրորդից **ինտերնացիոնալիզմը**: Նացիոնալիզմի ծայրահեղ ձևեր, որն ազգասիրությունը չափազանցնում ու զուգորդում է մյուս ազգերի նկատմամբ արհամարհանքով ու անբարյալակամությամբ, կոչվում է **ազգայնամոլություն**: Վերջինս կարող է իր հերթին ստանալ էլ տվելի ծայրահեղ ձև, սեփական ազգը հռչակելով բարձրագույն, ընտելյալ ազգ, իսկ մյուսներին լուրջակարգ, բարբարոս, ինչպես ֆաշիստներն էին ասում, կիսամտրդ եւ քարոզում էին մրանց նվաճելու, ստրկացնելու ու ոչնչացնելու քաղաքականությունը. Այդ վայրագ մարդատյաց փամուքը ֆրանսիացի Շովենի անունով կոչվում է **շովինիզմ**:

Ինտերնացիոնալիզմը եւս կարող է զերազնահատվել կամ ծայրահեղացվել Առաջին դեպքում մենք գործ ենք ունենում մարքսիստական,

այսպես կոչված պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի հետ, որը բե-
յուզմահատում է ազգերի շահերը, ճնշում ազգայինը որպես ինտերնա-
յինալիզմի հակառակորդի: Դա մեծ դժգոհություն էր առաջացնում
ԽՍՀՄ ազգերի մոտ եւ պատահական չէ, որ հատկապես ազգային հար-
պր դարձավ ԽՍՀՄ-ի փլուզման գլխավոր պատճառներից մեկը. Ինտեր-
նացիոնալիզմի ծայրահեղ դրսեւորումն է **կոսմոպոլիտիզմը** (հունարեն
կոսմոպոլիտ-տիեզերքի քաղաքացի բառից). որը չարիք (թշամանքի,
գժտությունների, ընդհարումների ու պատերազմների պատճառ) է հա-
մարում ազգերի գոյությունը եւ պահանջում է, որ մարդիկ հրաժարվեն ի-
րենց ազգությունից եւ դառնան աշխարհի քաղաքացի: Ըստ էության
կոսմոպոլիտական է գիտական կոմունիզմի մարքս-լենինյան տեսու-
թյունը, որը քարոզում է ազգերի միաձուլում ու վերացում կոմունիստա-
կան հասարակարգում: Դա եւս կյանքից կտրված ուտոպիա է, ինչպես
որ ուտոպիա են համակողմանի զարգացած մարդու եւ կոմունիզմի գա-
լավարները, որովհետեւ հաշվի է առնում սոսկ ազգերի մերժեցման մի-
տումը եւ ամսեւում է վերը նշված հակառակ միտումը.

Այդ 2 հակադիր միտումների գուգակցման փորձ են Եվրահամայնքի
պես ռեզիոնալ միությունները, որոնք զուտ կամավորության սկզբունքով
սիավորում են իրենց զարգացման մակարդակով եւ մշակույթի բնույթով
մոտ ազգերին: Իսկ աշխարհի բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների միավոր-
ումն, էլ չասած միաձուլման, մասին այժմ խոսք լինել անգամ չի կարող,
որովհետեւ չափազանց տարբեր են նրանց զարգացման մակարդակնե-
լը եւ մշակույթները, ներառյալ նրանց կրոնական հավատալիքները. Ա-
րեւմուտքի այժմյան կատաղի պայքարն իսլամական ֆունդամենտա-
լիզմը եւ տեոգրիզմի դեմ հիմք է տալիս խորհելու թե ին՞չ է սպասում ա-
պագայում մարդկությանը քաղաքակրթությունների երկխոսությու՞ն,
յիս հանընդհանուր կործանարար պատերազմներ

գ) Ընդունիքի տեղը հասարակությանն սոցիալական կո- ռուցվածքում

Ընտանիքը հասարակությանն սոցիալական կառուցվածքի մա-
խասկզբնական ելակետային տարրն է, նրա փոքր խումբը. որի գլխա-
վոր դերը մարդկային սերունդը շարունակելն է: Ընտանիքը կազմվում է
ավանդույթով, հավատքով կամ իրավունքով հաստատված՝ տղամար-
դու եւ կնոջ միջեւ ամուսնության շնորհիվ: Ամուսնություն, ուստի եւ ըն-
տանիքի գերագույն բարոյական օրենքն ամուսինների փոխադարձ
ուկրն է

Ընտանիքը պատմական բնույթ ունի: Հասարակության զարգաց-
ւած ընթացքում այն եւս զարգացել ու փոփոխվել է, կախված ֆորմա-
ցիայի բնույթի եւ մշակույթի տիպից: Այստեղ առանձնահատուկ դեր են

խաղացել վարենությունը, բարբարոսությունը եւ քաղաքակրթությունը, որոնց համապատասխանում են ընտանիքի վարձացման 3 գլխավոր փուլերը, հիմնված **խմբային, զույգային եւ միամուսնության** վրա. Այն մեծ չափով ինքնուրույն է սոցիալ-տնտեսական պայմաններից, որովհետեւ վերջիններն ազդում են նրա վրա մշակութային, հատկապես բարոյա-գեղագիտական եւ իրավա-քաղաքական գործոնները:

Ընտանիքի կյանքն ու հասարակական գործառնությունը բազմազան են, քանզի կապված են ամուսինների ինտիմ կյանքի, սերունդը շարունակելու եւ դաստիարակելու, տնային տնտեսությունը վարելու, ընդհանուր կենցաղի եւ փոխօգնության հետ: Դրանով իսկ ընտանիքը համդիսանում է հասարակության կարեւորագույն բջիջը, կարելի է ասել մի միկրոհասարակություն, որտեղ աճող սերունդները ձեւավորվում են որպես հասարակության անդամներ, ձեռք բերելով տարրական աշխատանքային հմտություններ, յուրացնելով վարքի համրաճանաչ նորմերն ու արժեքները, տիրապետելով լեզվին ու մտածողությանը, հասկանալից լինելով մշակույթի համամարդկային արժեքներին Այդ բոլորի շնորհիվ նրանց մոտ ձեւավորվում է կյանքի որոշակի ըմբռնում

Ամուր ընտանիքը, լինելով հասարակության կարեւորագույն նեցուկներից մեկը, պետության եւ մյուս հասարակական կազմակերպությունների օգնության կարիքն ունի. եւ պատահական չէ, որ այն միշտ նրանց օգնության փուլերում է վայելել: Պետությունից բացի նրան մեծ օգնություն է ցույց տալիս եկեղեցին, առաջին հերթին քրիստոնյա եկեղեցին: Անտիկ շրջանի պատմությունը վկայում է, որ հին Հունաստանի եւ Հռոմի կործանման գլխավոր պատճառներից մեկը եղել է քրիստոնեության անառակության տարածումը Ըստ II դ. հռոմեացի պատմիչ Տակիտոսի, հռոմեացիների գեներֆոնը ցույց ու շվայտ, անառակության ու այն ժամանակ անբուժելի ու սերունդներին փոխանցվող սեռական հիվանդությունների պատճառով այնքան է քայքայվել, որ չեն կարողացել ամիրաժեշտ քանակի առողջ երիտասարդներ գորակոչել Շատ են եղել չլեր կանայք ու հիվանդոտ, գեներտիկական ալյանդակություններով ծնված ու ոչ կենսունակ երեխաները, չափազանց բարձր է եղել երեխաների մահացությունը. Իր լայնատարած սահմանները պաշտպանելու համար Հռոմի կայսրությունն ստիպված է եղել վարձել գերմանացիների զինված ջոկատները, գերմանացիներ, որոնք այդ ժամանակ ունեցել են բարոյապես շատ մաքուր ընտանիք եւ առողջությանը փալլոզ երիտասարդություն, հետեւապես, զինվորներ, որոնք ի վերջո նվաճել ու կործանել են այն Հռոմի կայսրության ժողովուրդներին վերջնական ալյանդակումից ու ոչնչացումից վրկելու համար քրիստոնեությունը վճառական պայքարի է եղել Հռոմի ալո համաշխարհային անառակի ոլջ մշակույթի, ալո թվում նրա հերանոսական կրոնի դեմ՝ ու-

մի, բռնության, մարմնական վայելքների, ցոփության և անասակության իր պաշտամունքով: Ողջ ամառիկ մշակույթը, արվեստը, ոչնչացվել են ոչ թե քրիստոնեական հեղեղականների տգիտության պատճառով, ինչպես պնդում են մարքս-լենինյանները, այլ նրանց կործանարար բնույթի պատճառով Մարմնականը, գեղեցկությունը հռչակվել են մեղքերի անոթ, գայթակղության ու ալյաքերման աղբյուր, անիմվել ու արգելվել են, մասնավորապես կանայք պարտավոր էին իրենց բարեմասությունները թաքցնել ծանր ու երկար հագուստների տակ, Ամուսնությունն ու ընտանիքը սրբացվել են որպես Աստծո կամքով ստեղծված, ամուսնալուծությունն արգելվել է: Այդ բոլորի շնորհիվ միջնադարյան հազարամյակի ընթացքում ընտանիքն ու հասարակությունը բարոյապես և ֆիզիկապես առողջացել ու ամրապնդվել են: Սակայն Վերածննդի դարաշրջանից սկսած, երբ բուրժուական հարաբերությունների սկզբնավորման, գիտությունների ու արվեստի զարգացման հետևանքով տարածում է ստանում լուսավորությունը, կրոնի և եկեղեցու ազդեցությունը թուլանում է. Մոռանալով անցյալի դասերը (յուկ մարդկության պատճական ելիշաությունը թույլ է), նոր դարաշրջանի կրթված ու լուսավորված մարդիկ կրոնական կանոններն սկսում են համարել չարիքանոց խիստ ու կաշկանդող, տգիտության, հետամնացության եւ սնոսիսապաշտության հետեւանք

XVIII դ. ֆրանսիական մատերիալիստների (Դիդրոյի, Հոլբախի ու ուրիշների), ապա XIX դ. մարքսիստական արեիզմի տարածումը Եվրոպայում, եկեղեցու անջատումը պետությունից, ընտանիքի հարցերի կարգավորումը քաղաքացիական իրավունքով (ամուսնալուծության թույլատվությամբ), այսինքն քաղաքացիական ամուսնությունն այսպես կոչված «ԱԳՄ-երի միջոցով ուժեղ հարված հասցրին քրիստոնեական բայությանը, հետեւապես, նաեւ ընտանիքին: Սկսվեց անասակության տարածման և ընտանիքի քայքայման մի նոր ահավոր փուլ, որին մեծ Վսփով նպաստեց բժշկության զարգացումը, իմա սեռական հիվանդությունների դեմ արմատական դեղամիջոցների անտիբիոտիկների հայտնաբերումը, որոնք վերացրեցին նախկին սալոսափն այդ հիվանդություններից Ահռելի չափերի հասան ամուսնալուծությունները (2 անուսությանն միջին հաշվով ընկնում է 1-ից մի փոքր ավելի ապսիարզան):

Բանասկակից «ազատամիտներին» այժմ չեն բավարարում նաեւ «ԱԳՄ-երում պետականորեն գրանցվող քաղաքացիական ամուսնությունները: Նրանք այժմ քաղաքացիական են անվանում անօրինակապես ամուսնությունները, որոնք ամուսիններին ազատում են ընտանիքի հանդեպ որեւէ իրավական պատասխանատվությունից Այսպես, Շվեդիայում ամուսնության մեջ է քնակչության 2/3-ը, որի 1/3-ը գրանցված չէ: Դրա հետեւանքով անհրաժեշտ խնամքից ու դաստիարակություն-

նից զրկված է երեխաների զգալի մասը. Իսկական չարիք են դարձել մայրնապաճառությունը, երեխաների ալյասերումը եւ միասեռ կապերը, կապեր, որոնք Եվրամիության կողմից օրինականացվել են եւ արդեն պարտադրվել են մեր երկրին. ինչպես նաեւ ԵՄ մեջ մտնող մյուս բոլոր երկրներին.

Ստացվել է մի չափազանց անհեթեթ իրավիճակ Արեւմտյան երկրները, մի կողմից, ահագանգում են ընտանիքի գոյությանը սպառնացող ծանրագույն ճգնաժամի, իրենց քնակչության կատաստրոֆիկ կրճատման մասին (Ռուսաստանում վերջին 10-ամյակի ընթացքում այն կրճատվել է 5-7 մլն մարդով, իսկ մինչեւ 2020 թ. եւս 10 մլն-ով), իսկ մյուս կողմից, ամեն կերպ խրախուսում են ընտանիքը կործանող անառակության անգամ ամենավարպ ձեւերը Այժմ ընդունված է, որ ընտանիքը գտնվում է կործանման եզրին եւ եթե այդպես շարունակվի, այն կվերանա Բայց ահա անառակության հաճար այդ իդեալական պայմաններում կարծես որպես Աստծո սյատիժ ի հայտ են եկել 2 նոր սարսափելի սուր վարակիչ ամբուժելի հիվանդություններ ՉԻԱՀ-ը (ՍՊԻԴ-ը) եւ էրոլան, որոնք ամիսնա հնձում են ինչպես անառակներին, այնպես էլ նրանցից պատահականորեն վարակված բոլոր մարդկանց. Եթե մոտակա տարիներին դեղամիջոցներ չգտնվեն, ապա մարդկությունը դատապարտված է (20 տարվա ընթացքում հիվանդների ու վարակվածների թիվը հասել է 40 մլն-ի).

Սակայն կա շատ ավելի հուսալի ու քնական միջոց արմատապես հրաժարվել անառակությունից եւ վերադառնալ առաքինի, բարոյական ապրելակերպին. Եվ այստեղ անփոխարինելի է քրիստոնեական բարոյականությունը, մյւս ԲՍ պատգամները, որոնք սրբացրել ու դարերի ընթացքում պահպանել են ընտանիքը Այն առավել եւս անփոխարինելի է. քանզի բուրժուական եւ կոմունիստական բարոյականություններն իրենց չարդասացրին. որովհետեւ առաջինը վերածնեց Ոսկե Յիկի (փողի) պաշտամունքը, իսկ երկրորդը կոմունիստների օրոք արգելեց ու հալածեւ կրոնը եւ դրանով զրկեց ընտանիքն իր դարավոր հոգեւոր բարոյական պահուսպանից, որի հետեւանքով հասարակության անբարոյականացումը հասավ ամերևակալելի չափերի Այժմ մենք եւ մեզ հետ շատ այլ ժողովուրդներ ճաշակում են կոմունիստների այդ քայքայիչ գործունեության դառր պտուղները

Այս ծանր ճգնաժամային վիճակում վերստին ամենայն սրությամբ մարդկության առջեւ ծառանում է ընտանիքի ապագայի հարցը:

Մարքսիզմը պնդում է, որ ընտանիքը պատմականորեն անցողիկ երեւոյթ է Այն կվերանա կոմունիզմի օրոք Երեխաներին կպահի ու կոյաժախարակի հասարակությունը. Մասնագետներից շատերի կարծիքով ընտանիքն այս ճգնաժամից կկործանվի: Մյուսները գտնում են, որ

հասարակության, պետության ջանքերով կարելի է փրկել այն. եւ դա պետք է անել, որոհեւտեւ դարավոր փորձը ցույց է տալիս, որ երեխաներ մեծացնելու եւ դաստիարակելու, մարդկանց ու հասարակությունը վերարտադրելու լավագույն միջոցն այնուամենայնիվ ընտանիքն է:

§ 3. ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾԸ

ա) Քաղաքակրթական կառուցվածքի ծագումն ու էությունը

Քաղաքական կառուցվածքի տեղն ու դերը հասարակական կյանքում ճիշտ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչ է քաղաքականությունը, ինչպես է այն առաջացել եւ որն է նրա բովանդակությունը՝ «Քաղաքականություն բառը» հոմարեն «պոլիտիկե» բառի հայերեն բարձմանությունն է, որը նշանակում է քաղաք-պետության, պոլիսի կառավարման արվեստ. Այն ծագել է պետության կազմավորման հետ մեկտեղ:

Նախնադարյան տոհմատիրական կարգերում քաղաքականությունը չի եղել, որովհետեւ չի եղել պետությունը՝ Տոհմերը ղեկավարել են ավագները, սկզբում մեծ մայրերը (մայրական տոհմերում), իսկ հետագայում մեծ հայրերը (հայրական տոհմերում). որոնք նահապետներ են կոչվել Այդպիսի նահապետ է եղել, օրինակ, Հայկը: Տոհմն ապրել է դարերի ընթացքում ձեւավորված սովորույթներով, ավանդույթներով ու հավատալիքներով, որոնց մեջ կուտակվել է իր նախնիների փորձը: Տոհմի «ինված ուժը գեներ կրելու ընդունակ բոլոր տղամարդիկ էին.

Աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացումը, հատկապես արհեստի ու առեւտրի նորանոր տեսակների առաջացումը վիրիսաբի փոփոխություններ մտցրեց տոհմերի կյանքում Մասնագիտացումը մեծ չափով քարձրացրեց աշխատանքի արտադրողականությունը. որին հետեւեցին ազգաբնակչության անր եւ տոհմերի տրոհումն առանձին բնտանիքներ իրենց սեփականությամբ ու շահերով, այլուհետեւ տարբեր տոհմերի միախառնումը եւ հասարակության շերտավորումը տարբեր դասակարգերի, խավերի, ենթախավերի եւ այլն՝ Էերջապես ֆիզիկական աշխատանքից անջատվեց ստալիոր աշխատանքը, որի զարգացումն ու ճյուղավորումը հնարավոր դարձավ ալբոյրննի գլուտի շնորհիվ

Այդ բոլորի հետեւանքով տոհմերն իրենց նեղ, պարզունակ սոցիալական կառուցվածքով փոխարինվեցին մի այլ շատ ավելի լայն ու բարդ սոցիալական կառուցվածք ունեցող հասարակությամբ, որտեղ

տոհմերի կառավարման մարմիններն ու կարգավորիչները պիտանի չէին Կառավարումն այնքան էլ ըբարդացել, որ դարձել էր աշխատանքի հատուկ տեսակ եւ կարող էր իրագործվել կրթված ու մեծ գիտելիքներով գինված, համապատասխան ծիրքով ու տաղանդով օժտված մադուկանց կողմից, այլ ոչ թե արյունակից ավագների կողմից Զինվորական գործը եւս դառնում է աշխատանքի հատուկ տեսակ, մասնագիտություն, եւ գինված ժողովրդին փոխարինելու է գալիս բանակը՝ Տոհմական սովորույթներն ու ավանդույրները իրենց տեղը գիշում են նոր տիպի կարգավորիչներին իրավունքին ու դրա նորմերին, այսինքն՝ օրենքներին

Վերը նշված խոր երկարատև պատմական փոփոխությունների ընթացքում ի վերջո ձևավորվեց պետությունը, իսկ ինտագայում հին Արենքում մաեւ քաղաք-պետության կառավարման արվեստը, որը եւ կուլակց քաղաքականություն

բ) Պետության հիմնական հատկանիշները

Հասարակությունն տոհմատիրական կառուցվածքից պետությունը տարբերվում է 3 հիմնական հատկանիշներով.

Առաջին պետությունը հատուկ տիպի, հրապարակային իշխանություն է, որը չի համընկնում գինված ժողովրդի հետ եւ իրագործվում է հատուկ մարդկանց պաշտոնյաների կողմից, ունի գինված ուժեր, իրավապահ մարմիններ (ոստիկանություն, դատախազություն, դատարան), պատմավալեր եւ այլն Հրապարակայնությունը, բացահայտությունը իրիստ կարևոր է, քանզի կարող են լինել եւ կան իշխանության ոչ հրապարակային, գաղտնի, ընդհատակյա ձևեր, որոնք հենց այդ պատճառով պետություն չեն Դրանց երբեմն գործում են պետությունից անկախ եւ ընդդեմ, երբեմն էլ պետական իշխանության ներսում, դրա քողի տակ, Օրինակ, Աֆղանստանում ընդդիմադիր ուժերը փաստական իշխանությունն էին գավառներում, իսկ պետությունն իշխում էր միայն քաղաքներում, որոնք դարձվել էին գինված ամրոցներ Այդ ընդդիմադիր, ապստամբ ուժերի իշխանությունը պետական չէր, որովհետեւ հրապարակային չէր, ընդհատակյա էր Երբեմն էլ ոչ հրապարակային իշխանությունը կարող է գործել պետական իշխանության ներսում, որի ցայտուն օրինակն են մաֆիաները, որոնք մասամբ կամ լիովին կարող են իրենց ենթարկել այն՝ Նման դեպքերում պետությունը մասամբ կամ լիովին փաստորեն դառնում է ավագակապետություն, բայց խնամքով թաքցնում է իր էությունը, Դրա օրինակներից են Ալժիրի ծովահենների պետությունը XVIդ., խորհրդային պետությունը, ԽՍՀՄ նախկին հանրապետությունների գզալի մասը, օրինակ, Ալլքբեջանը, Վրաստանը, անգամ Լիտվան սկսել էր դառնալ այդպիսին, քանզի ռուսական մաֆիայի

դրածոն Պակսասն էր դայձեւ պրեզիդենտ Ներկայումս ամենորեք, այդ թվում նաեւ Հայաստանում, ծավալվող պայքարը կոռուպցիայի, ոստիկանական տնտեսության, գանգադաշտի օրինախախտումների դեմ յստ Լուրջան պայքարի է մաքիայի ընդհատակյա իշխանության դեմ Պայքարը չափազանց դժվարին է, քանզի հաճախ սկստակն քարձր արոձներին նստած նույն ծաքիայի պարագլուխներն են իրենց իռչակում այդ պայքարի առաջամարտիկներ:

Ներկրորդ, պետությունն իր բնակչությանը բաժանում է տարածքային սկզբունքով: Դա անխտուսակելի էր, որովհետեւ տարբեր տոհմերն այնքան էին իրար խառնվել, որ այլեւս հնարավոր չէր նրանց արյունակցական-ազգակցական հատկանիշով բաժանել: Հետեւապես, կալուր չէր, քե ով ում տոհմակիցն ու ազգականն է, կարելու էր, քե ով որուեղ է բնակվում: Դրա հիման վրա պետության տարածքը ենթարկվում է վարչական բաժանման՝ նահանգների, մարզերի, գավառների, շրջանների իրենց տեղական իշխանության մարմիններով կառուր:

Տրորորդ, պետական իշխանության ապադատը պահելու համար ինակչությունից հարկեր են գանձվում, որոնց հիման վրա կազմվում է սկտական բյուջեն, կկամուտները եւ ծախսերը Պետութունների գարգացման գուրընթաց հարկերն անընդհատ աճում են, ելբենն ծանր բեռ լրտնագով բնակչության համար: Բավական է նշել, որ ԱՄՆ-ի բյուջեն կազմում է մի վիթխարի աստղաբաշխական գումար՝ 2,3 տրիլիոն դոլար:

գ) Բաղարական հարաբերությունները եւ դրանց կառուցվածքային տարրերը

Հասարակության շերտավորումն ու արոհումը տարբեր խավերի եւ սկտության ծագումը հանգեցնում են դրանց միջեւ նոր տիպի հարաբերությունների առաջացման, որոնք կապված են պետական կառավարուսն հետ եւ քաղաք-պետության անումով կոչվել են քաղաքական հարաբերություններ: Այդ հարաբերությունների մեջ մտնող խավերը, սասակարգերը, ալլ սոցիալական խմբերը եւ ազգերը գործունեություն են իռլիսում պետական իշխանությունը նվաճելու, պահելու եւ օգտագործելու համար: Աձեն մի հասարակական հարց քաղաքական քնուր է սասնում, եթե դրա լուծումն ուղղակի կամ անուղղակի շոշուիում է իշխանության խնդիրը:

Բաղարականության Լուրյունը շատ ավելի լայն է, քան Լենինն է սկտակերացրել: Ելնելով պատմության մատերիալիստական ընթերուվիլ, նա նշել է «Բաղարականությունը տնտեսության խտագված արտահայտությունը եւ ամփուիումն է»: Եվ որպես այդպիսին այն տնտեսության հանձնատ առաջնային է, քանզի արտահայտում է տարբեր սոլիալական խմբերի արձատական, գլխավոր շահերը, Դա նշանակում է,

որ բոլոր տնտեսական հարցերը պետք է քաղաքական լուծում ստանան, ալիսինքն լուծվեն այդ գլխավոր շահերի տեսանկյունից Մինչդեռ իրականում քաղաքականության էությունը շատ ավելի լայն է, այն ոչ միայն տնտեսության, այլև հասարակության մյուս կողմերի՝ մշակույթի, գիտության, արվեստի եւ այլ հոգեւոր քնազավառների խտացված արտահայտությունն է։ Այդ պատճառով էլ գոյություն ունի ոչ միայն տնտեսական քաղաքականություն, այլև մշակութային, գիտության, կրթության, արվեստի, երիտասարդության, ընտանիքի եւ այլ քնազավառների քաղաքականություն, որոնք մույնքան կարեւոր են՝ Հետեւապես, քաղաքականությունը համապարփակ երեւոյթ է, հասարակության բոլոր կողմերի ու շահերի խտացված արտահայտությունը։

Հասարակության տարբեր խավերի ու սոցիալական խմբերի քաղաքականությունն իրականացնելու համար ստեղծվում են համապատասխան կազմակերպություններ, հաստատություններ եւ հիմնարկներ, որոնք պարզում են դրանց շահերը, ձեւակերպում են մարտավարական ու ռազմավարական նպատակները, մշակում են այդ նպատակների իրագործման միջոցներն ու մեթոդները եւ կազմակերպում, իսկ ամհրաժեշտ դեպքում, պայքար ծավալում վերջինների իրագործման համար։

Տվյալ կազմակերպությունները, հաստատություններն ու հիմնարկներն իրենց փոխադարձ կապերով հանդերձ կազմում են հասարակության քաղաքական կառուցվածքը։ Այն կոչված է իրականացնելու եւ կարգավորելու սոցիալական խավերի, դասակարգերի, ազգերի ու պետությունների փոխհարաբերությունները։ Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ քաղաքական կյանքի վերահիշյալ կառուցվածքային տարրերը հավասարազոր չեն։ Ամենազլխավորն ու ամենաազդեցիկն այստեղ պետությունն է, այնուհետեւ քաղաքական կուսակցությունները, արհմիությունները եւ ոչ կառավարական հասարակական կազմակերպությունները, որոնք չարիազանց բազմազան ու մեծաթիվ են։

դ) Պետության գործառույթները, պատրանական տիպերը եւ ձեւերը

Պետությունն ունի իր գործառույթները, որոնք նրա գործունեության գլխավոր ուղղություններն են հասարակական կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում։ Այդ գործառույթների միջոցով պետությունը լուծում է իր առջեւ ծառացած խնդիրները։

Պետության գործառույթները բաժանվում են 2 մեծ խմբի՝ ներքին եւ արտաքին։ Ներքին գործառույթներն իրենց հերթին բաժանվում են տնտեսականի, սոցիալականի, ֆինանսական վերահսկողության, իրավակարգի պահպանության, իսկ այժմ նաեւ քնապահպանականի։

Տնտեսական գործառույթը նպատակ ունի ստեղծելու առավել բա-

չենպատ պայմաններ երկրի տնտեսության զարգացման համար Օրինակ, ազատ շուկայական տնտեսության ղեպըում պետությունն աշխատում է ապահովել արտադրողների ազատ ու հավասար մրցակցությունը, որպեսզի տնտեսությունը կարողանա զարգանալ արագ ու անկաշկանդ

Սոցիալական գործառույթի շնորհիվ պետությունն ապահովում է քաղաքացիների սոցիալական պաշտպանվածությունը, ձգտում է արժանավայել կյանքի պայմաններ ստեղծել քոչակառուների, հիվանդների, հաշմանդամների, երեխաների եւ ուսանողների, բոլոր նրանց համար, ովքեր չեն կարող լիարժեք աշխատել Միաժամանակ այն հոգ է տանում առողջապահության, կրթության, արվեստի, մշակույթի, կապի, տրանսպորտի եւ մյուս բնագավառների զարգացման մասին

Ֆինանսական վերահսկողության գործառույթի միջոցով պետությունն իրագործում է արտադրողների եկամուտների բացահայտումն ու հաշվառումը, պետք լինի կազմավորումն ու ծախսումը

Իրավակարգի պահպանման գործառույթի օգնությամբ պետությունը պաշտպանում է օինակարգն ամեն տեսակի անօրինական ոտմնկություններից, անհատի օրինական շահերն ու իրավունքները, ինչպես նաեւ իր՝ պետության եւ ողջ հասարակության շահերը

Բնապահպանական գործառույթն անցյալում զարգացած չի եղել որի հետեւանքով մի շարք պետություններում, ինչպես, օրինակ, Ատրեստանում, Բաքեյոմում, Արաբիայում եւ այլն, տեղի են ունեցել կոլոզիալան աղետներ (անտառների ոչնչացում, անապատացում, սարերի մերկացում, հողի էռոզիա եւ այլն)։ Պատությունները մեկ-մեկ բնապահպանական միջոցառումներ են ձեռնարկել (Խոսրով թագավորն ինտուգրում իր անունով կոչված անտառ է տնկել, անտառներ են տնկվել նաեւ Արցախում եւ այլն), բայց դրանք էական դրական ազդեցություն չեն ունեցել Այժմ, բնապահպանական ճգնաժամի խորացման պայտաններում տվյալ գործառույթը դարձել է պետությունների գլխավոր գործառույթներից մեկը, այն էլ ոչ միայն ներքին, այլեւ արտաքին, քանզի բնապահպանությունն խնդիրներն ստացել են համընդհանուր մոլորակային բնույթ։

Պետության արտաքին գործառույթները միջազգային ասպարեզում որս գործունեության հիմնական ուղղություններն են Դրանք հիմնալանում 2-ն են Առաջինը այլ պետությունների հետ փոխշահավետ հատգործակցության ապահովումն է Տվյալ գործառույթը չափազանց լայն ու քազմակողմանի է եւ ներառում է մի շարք ավելի կոնկրետ գորտառույթներ քաղաքական, տնտեսական, գիտատեխնիկական, մշակուրային եւ այլ բնագավառներում Համագործակցությունն իրականացվում է ՄԱԷ-ի եւ տարածաշրջանային կազմակերպությունների, օրի-

ուակ, Եւրամիության, շրջանակներում կմքված միջազգային պայմանագրերի կլման վրա՝ Երկրորդ գործառույթը մյուս պետությունների հարձակումներից իր երկրի տարածքային ամբողջականության, ազատության եւ անկախության պաշտպանությունն է Անցյալում, երբ պատերազմի իրավունք է գոյություն ունեցել, պետության արտաքին գործառույթների մեջ է մտել նաեւ ուրիշների տարածքները զավթելու եւ դրանց հաշվին իր տարածքն ընդլայնելու գործառույթը, որն անվերջ արյունահեղ պատերազմների պատճառ է եղել.

Պետության գործառույթներն իրենց բովանդակությամբ եւ կազմով ունեն պատմական բնույթ եւ կախված են հասարակության զարգացման աստիճանից ու պայմաններից, բայց հատկապես պետության պատմական տիպից, այն քանից, թե որ հասարակարգի, որ ֆորմացիայի պետությունն է այն:

Այստեղ հարկ է նշել, որ պետության բոլոր տեսությունները, իշպիսիք են նահապետական, աստվածային, հոգեբանական, աշխատանքի բաժանման, հասարակական դաշինքի (պայմանագրի) տեսությունները, մարքսիստականից բացի, պետության պատմական ախպի մասին գաղափար չեն ունեցել, քանզի չի եղել հասարակական ֆորմացիայի գաղափարը Օրինակ, ըստ առաջինի, տոհմերի նահապետներն են ժամանակի ընթացքում դարձել թագավոր եւ պետություն ստեղծել, ըստ երկրորդի՝ Աստվածն է որոշ մարդկանց թագավոր կարգել, ըստ երրորդի՝ պետության արձատը մարդու՝ իշխելու եւ ենթարկվելու հոգեբանական հատկության մեջ է, ըստ չորրորդի՝ աշխատանքի բաժանման մեջ է, իսկ ըստ հինգերորդի՝ որոշ մանրամասն մշակել է XVIII դ նրանսիայի փիլիսոփա Ժ Ժ Ռուսսոն, հասարակական դաշինքն է, որ մարդիկ կնքել են միմյանց միջեւ, որպեսզի պետության միջոցով պաշտպանեն իրենց ընդհանուր շահերը

Մարքսը մշակել է պետության դասակարգային տեսությունը, որի համաձայն պետությունը ծագել է այն ժամանակ, երբ մասնավոր սեփականության առաջացմամբ հասարակությունը պառակտվել է եւրուստ ու աղքատ, շահագործող եւ շահագործվող դասակարգերի, եւ հարուստներն ստեղծել են պետությունը աղքատներին ճնշելու եւ հնազանդության մեջ պահելու համար Հետեւապես, պետությունը դասակարգային տիրապետության գործիք է, որի շնորհիվ տնտեսապես տիրապետող դասակարգը դառնում է նաեւ քաղաքականապես տիրապետող, քանզի հաստատում է իր դիկտատուրան, այսինքն՝ իր անասիմանափակ, ուժի վրա հենվող իշխանությունը ըստ այդմ ստրկատիրական ֆորմացիայում պետությունը պատկանում է ստրկատերերին, ֆեոդալիզմի ժամանակ ճորտատերերին, իսկ կոսպիտալիզմի ժամանակ՝ կապիտալիստներին, Դրանով էլ մարքսիզմը որոշում է, պետության պատ-

ուսկան տիպը եւ պնդում I, որ պատմության մեջ եղել են շահագործողական պետության 3 հիմնական տիպեր՝ ստրկատերերի, ճորտատերերի եւ կապիտալիստների, որոնց ամենակապիտոր ներքին գործառնություն I եռանկյանաառանաբար ստրուկներին, ճորտերին ու վարձու բանվորներին ճնշելը, Այդ 3 պատմական տիպերին մարքսիզմն ավելացրել է նաեւ 4-րդ տիպը՝ սոցիալիստական պետությունը, որը լինելու էր աշխատավորների պետություն, բայց դիկտատուրան պատկանելու էր բանվոր դասակարգին:

ԽՍՀՄ-ի պատմական փորձը, սակայն, ցույց տվեց, որ սոցիալիստական պետությունը իտրինված բան էր եւ ոչ մի երկրում չի եղել, Այդ սնվան տակ եղել է ֆեոդալիզմի եւ պետական կապիտալիզմի մի անբուական խառնուրդ: Ինչ վերաբերում է մյուս 3 իրական տիպերին, ապա մարքսիզմը դրանք մեկնաբանել է նեղ ու միակողմանի, համարելով ուսկ շահագործող դասակարգերի գործիք:

Ինչպես վերը նշվել է, պետությունը ծագել է հասարակության զարգացման այն փուլում, երբ հասարակությունը բաժանվել է տարբեր խավերի, խմբերի, դասակարգերի եւ այլն, եւ խնդիր է առաջացել լուծել երանց շահերի միջեւ առաջացած հակասությունները, համադրել ու հաշտեցնել դրանք, հետեւապես, ապահովել հասարակության կայունությունն ու քնականոն գործառնությունը: Այս իմաստով պետությունն ունտարբեր է առանձին խավերի ու դասակարգերի շահերի նկատմամբ, բայց խավերն ու դասակարգերը երբեք ամտարբեր չեն եղել պետության նկատմամբ: Նրանք միշտ ձգտել են իրենց ձեռքը վերցնել ու իրենց տներին ծառայեցնել այն Այստեղ հարցի լուծումը կախված է նրանց ուժերի հարաբերակցությունից Մենք այժմ էլ ակամատես ենք, թե ինչպես են տարբեր սոցիալական խմբեր ու քաղաքական ուժեր մեր երկրում պայքարում պետությանը, նրա ապարատին տիրանալու համար: Երբ մենք տեսանք, որ պետությանը մասամբ եւ անգամ լիովին կարող են տիրանալ ման մաֆիական խմբերը,

Վերջապես պետք է նկատի ունենալ, որ պետության վերոնիշյալ 3 էիմնական պատմական տիպերից բացի կան նաեւ բազմաթիվ անցումային, խառը տիպեր, օրինակ, կիսաֆեոդալական եւ կիսակապիտալիստական պետություններ

Պետություններն իրարից տարբերվում են նաեւ իրենց ձևերով, որոնք բարդ հարաբերակցության մեջ են նրանց տիպերի հետ Միեւնույն տիպի պետությունները կարող են ունենալ տարբեր ձևեր, իսկ տարբեր տիպի պետությունները միատեսակ ձևեր Պետության ձևը պարունակում է 3 տարր, կառավարման ձև, կառուցվածքի ձև ու վարչակարգի տեժլմի) ձև

Կառավարման ձևը պետության բարձրագույն մարմինների կա-

ռուցվածքը եւ նրանց միջեւ իրավասության բաշխման կարգն է: Այն բա-
ժանվում է միապետականի եւ հանրապետականի: Առաջին ձեւը կապ-
ված է միանձնյա եւ ժառանգական իշխանության հետ, իսկ երկրորդը՝
կոլեգիալ եւ ընտրովի: Միապետության դեպքում պետության գերա-
զույն իշխանությունը պատկանում է թագավորին, կայսրին կամ իշխա-
նին. Այդ պատճառով այն կոչվում է թացարձակ միապետություն: Միա-
պետության տարատեսակ է սահմանադրական միապետությունը, որ-
տեղ միապետի իշխանությունը սահմանափակված է խորհրդարանի
կողմից ընդունված սահմանադրությամբ. Հանրապետության ժամանակ
պետության գերագույն իշխանությունը պատկանում է ժողովրդի կող-
մից ոլորտ ժամկետով ընտրված մարմիններին: Այն ունի 2 հիմնական
տարատեսակ. խորհրդարանական եւ մախազահական

Խորհրդարանական հանրապետությունում գլխավոր դերը պատկա-
նում է խորհրդաշահին, որն ընտրում է պետության գլխին՝ մախազա-
հին, հաստատում է նրա կողմից նշանակված վարչապետի առաջար-
կած կառավարության կազմն ու ծրագիրը, վերահսկում է նրա գործու-
նեությունը, զբաղվում է օրենսդրությամբ եւ ֆինանսական գործունեու-
թյամբ ընդունում է պետական բյուջեն: Խորհրդարանական եւ Ավստ-
րիան. Գերմանիան, Հունաստանը, Իտալիան եւ քաղմաթիվ այլ պետու-
թյուններ.

Նախագահական հանրապետությունում մախազահն ընտրվում է
ժողովրդի կողմից եւ իր ձեռքում է կենտրոնացնում պետության եւ կա-
ռավարության գլխի (վարչապետի) լիազորությունները: Նա է նշանա-
կում իր կառավարության կազմը եւ իսկույն նրա աշխատանքը Խորհր-
դարանը զբաղվում է օրենսդրական եւ ֆինանսական (բյուջեի հետ
կապված) գործունեությամբ: Դրա տիպի օրինակ են Ամերիկայի Միա-
ցյալ Նահանգները

Կրան մաեւ կիսանախագահական հանրապետություններ, որտեղ
կառավարությունը պատասխանատու է ինչպես մախազահի, այնպես
էլ խորհրդարանի առջեւ Պետական կառավարման տվյալ ձեւի օրի-
նակ են Ֆրանսիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը եւ Հայաստանի Հան-
րապետությունը.

Պետական կառավարման ձեւի 2-րդ տարրը պետության ազգային
եւ վարչատարածքային կառուցվածքն է, որն արտահայտում է նրա բա-
ղադրիչ մասերի, կենտրոնական եւ տեղական մարմինների փոխհարա-
բերությունների բնույթը. Այս տեսակետից պետությունները բաժանվում
են 3 հիմնական խմբի՝ միատարր (ունիտար), դաշնային (ֆեդերատիվ)
եւ համադաշնային (կոնֆեդերատիվ) Միատարր պետություններն ու-
նեն մեկ ընդհանուր օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանության
մարմիններ, որոնք ղեկավարում են տեղական իշխանության մարմին-

հերին, եւ մեկ սահմանադրութիւն: Դաշնային պետութիւնը մի քանի պետութիւնների կամավոր միավորումն է մեկ միութեանական պետութեան մեջ: Նրա մասերն օժտված են ինքնավարությամբ, ունեն իրենց բարձրագոյն օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանության մարմինները, իրենց սահմանադրութիւնը, բայց ենթարկվում են միութեանական պետության զերագոյն մարմիններին եւ սահմանադրությանը Այն ունի ընդհանուր քաղաքացիություն, բանակ, դրամական համակարգ եւ այլն, իրականացնում է արտաքին քաղաքականութիւնը, սակայն իր տարբեկտներին կարող է տրամադրել արտաքին քաղաքական գործունեության սահմանափակ իրավունքներ, իր հսկողության տակ պահելով դրանք

Դաշնութիւնը կառուցվում է տարածքային եւ ազգային հիմունքներով Առաջինի օրինակ են ԱՄՆ-ը, Բրազիլիան, Գերմանիան, իսկ իսկ երկրորդի օրինակ են անցյալում ԽՍՀՄ-ը, իսկ այժմ Ռուսաստանը Հատուկաշնությունն ինքնիշխան պետութիւնների կամավոր միություն է. այն ստեղծվում է նրանց ընդհանուր շահերը պաշտպանելու համար: Այն չունի միասնական օրենսդիր, գործադիր ու դատական մարմիններ, սիստեմական բանակ, հարկեր եւ բյուջե, ինչպես նաեւ քաղաքացիություն: Համադաշնային պետական մարմինները լուծում են տնտեսական, ֆինանսական եւ պաշտպանության ընդհանուր խնդիրները, օրինակ, միասնական դրամական համակարգի, մաքսային կանոնների ստեղծման, միջպետական վարկային քաղաքականության մշակման, տրաքին քաղաքականության եւ պաշտպանության բնագավառներում գործունեության կոորդինացման հարցերը Համադաշնային պետութիւնները, ինչպես պատմական փորձն է վկայում, երկարակյաց են Դրանք կամ վերանում են, կամ էլ վերածվում են դաշնութիւնների: Այսպես, Ավստրո-Հունգարիան գոյատեւել է 1867-1918թ թ. , ԱՄՆ-ի Հատուկաշնութիւնը՝ 1781-1787թ թ. , Գերմանական միութիւնը՝ 1815-1867թ թ. , Շվեյցարիան՝ 1815-1848 թ թ. իսկ ներկայումս համադաշնություն է Անկախ Պետութիւնների Համագործակցութիւնը (ՈՊՀ-ն)

Պետական կառավարման ձեւի 3-րդ տարրը վարչակարգի ձեւն է. օրինակ Այն պետական իշխանության իրականացման միջոցների ու եղանակների անբողոքութիւնը է. Իր էութամբ այն ունի քաղաքական բնույթ Պետական վարչակարգը լինում է հակաժողովրդավարական (սպիտորիտար) եւ ժողովրդավարական

Հակաժողովրդավարական վարչակարգը ճնշում է անհատին, ոտնակոծում է նրա իրավունքները, վերահսկում է հասարակության բոլոր պորտները, համապետականացնում է բոլոր հասարակական կազմակերպութիւնները, հաստատում է պետության զերականությունն իրավունքի նկատմամբ, գործադրում է կամայականութիւն, օրինականու-

քյան զանգվածային խախտումներ եւ ահաբեկչություն: Դրա դրսեւորումներից են բռնապետությունը եւ ամբողջատիրությունը, որտեղ պետությունն լիովին բռնաճնշում է հասարակության վրա եւ կլանում այն: Ամբողջատիրության օրինակ են հիտլերյան վարչակարգը Գերմանիայում եւ սովետական վարչակարգը ԽՍՀՄ-ում, որտեղ հասարակական ինքնագործունեությունն անգամ արգելված էր

Ժողովրդավարական վարչակարգում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին, որն իրականացնում է այն անմիջականորեն կամ իր կողմից ազատ ու հավասար ընտրությունների հիման վրա ստեղծված պետական մարմինների միջոցով Այդ վարչակարգի դեպքում պետական իշխանության 3 գլխավոր ճյուղերը՝ օրենսդիր (խորհրդարանը), գործադիր (կառավարությունը) եւ դատական իշխանությունները տարանջատվում եւ հակակշռում են միմյանց, գոյություն ունի այսպես կոչված 4-րդ իշխանությունը՝ զարգացած զանգվածային լրատվության միջոցները, որոնք կազմավորում են հասարակական կարծիքը, որի միջոցով անհատները կարող են ազդել պետական քաղաքականության վրա, կա բազմակարծություն եւ բազմակուսակցականություն, հասարակական կազմակերպությունների զարգացած ցանց, մարդն օժտված է շափազանց լայն իրավունքներով եւ ազատություններով, որոք հուսալիորեն պաշտպանված են, հաշվի են առնվում ոչ միայն մեծամասնության, այլեւ փոքրամասնության շահերը, ստեղծվում են փոխզիջման մեխանիզմներ եւ ապահովում հասարակական կայունությունը: Ներկայումս ժողովրդավարությունը հատկապես էվրասիոթյան երկրներում հասել է իր զարգացման ամենաբարձր փուլին. Նախ, պետությունն ու նրա վարչակարգն ստեղծվում են ժողովրդի կողմից հանրաքվեով ընդունված ռազմաանադրության հիմունք վրա, այսինքն՝ փաստորեն Ռուսոյի հասարակական դաշլմբի միջոցով Սահմանադրությունը դիտվում է որպես պայմանագիր քաղաքացիների եւ պետության միջեւ, որտեղ կողմերը հանդես են գալիս հավասար իրավունքներով, ի տարբերություն մախոյի շրջանի ժողովրդավարությունների, որտեղ գերակշռությունը տրվում էր պետությանը որպես ընդհանուր հասարակական շահերի պաշտպանի: Դա նշանակում է, որ ցանկացած քաղաքացի կարող է դատարան քաղ տալ ցանկացած պաշտոնյայի եւ պետական մարմնի, մարդու իրավունքները պաշտպանված են ոչ միայն ներպետական, այլեւ միջազգային իրավունքով, որի հետեւանքով մարդու իրավունքների խախտման համար պետությունը կպրող է քաղաքացիների կողմից միջազգային լրատական պատասխանատվության երթարկվել Նման պետության մեջ գերակայում է իարվունքը, կամ, ինչպես ասում են, հաստատվել է օրենքի իշխանությունը եւ այդ պատճառով այն անվանում են ժողովրդավարական իրավական պետություն:

Պետության տվյալ տիպը թեև ամենակատարյալն է այսօր, կարող է էլ ավելի զարգանալ եւ կատարելագործվել. Այն կշինի, քանի դեռ գոյություն ունի քաղաքակրթությունը՝ Այս առնչությամբ լիովին անհիմն է պետության մահացման մարքսիստական կամխատեսումը, որի համաձայն հակամարտ դասակարգերից գոերկ, սոցիալապաւս միատարր կոոունիզմի ժամանակ սի որեւէ խաւի ճնշելու կարիքը կվերանաւ, հետեւապես, պետությունը՝ որպես դասակարգային ճնշման գործիք, կմահաւնա Պետությունը կփոխարինվի կոմունիստական ինքնավարությամբ, մարդկանց կառավարումը իրերի կառավարմամբ Պետության մահացման մարքսիստական գաղափարը նույնքան ուտոպիական է, որրան եւ կոմունիզմի բուն գաղափարը:

§ 4. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Հասարակության հոգեւոր կյանքը շափազանց հարուստ է իյւ բովանդակությամբ եւ բարդ իր կառուցվածքով Այն ներառում է մարդկանց մտքերը, գիտելիքները, գաղափարները, գեղարվեստական պատկերացումները, մարդկային արժեքները, հույզերը, ձգտումները, իղեալները, հավատալիքները եւ ալւն:Դա մի աշխարհ է, որը կենդանություն, յունշ ու հոգի է տալիս յոյաքանշյուր մարդու եւ հասարակությանն ամբողջապես:

Հասարակության հոգեւոր կյանքը բաղկացած է մի շարք մակարդակներից եւ ձեւերից Մակարդակների սեջ մտնում են անհատական ու հասարակական, առօրեական-գործմական ու տեսական գիտակցությունը, հասարակական հոգեբանությունը եւ գաղափարախոսությունը:

Չեւերն էրենց հերթին ներառում են մարդկանց քաղաքական եւ իրավական, բարոյական, գեղագիտական, գիտական, փիլիսոփայական եւ կրոնական հայացքները:

ա) Հասարակության հոգեւոր կառուցվածքի մակարդակները

Մարդու հոգեւոր աշխարհը նրա գիտակցության անմիջական աուգասիքն է եւ ալդ պատճառով ունի անհատական բնույթ: Իր բոլոր դրսեւորումներով այն առանձին մարդկանց հոգեկան գործունեությունն է, սծոված է անկրկնելի հատկանիշներով ու յուսահատկություններով, յանգլի կախված է յուրաքանչյուր մարդու անձնական կենսաւիործիգ, Երա վրա որոշիչ ազդեցություն են գործում մարդու մտավոր կարողությունները, խառնվածքը, կրթությունը, դաստիարակությունը, հավատարի շրջապատը եւ բազմաթիվ ալ գործոններ: Տվյալ գործոններից կախ-

ված անհատի հոգեւոր աշխարհը կարող է լինել ավելի կամ պակաս հարուստ, աղքատ կամ նույնիսկ աղքատիկ, կարող է լինել վեհ, իմա՝ հագեցած մարդկային բարձրագույն հոգեւոր արժեքներով ու իդեալներով, կամ էլ, ընդհանրապես, այդ արժեքներից ու իդեալներից զուրկ, նյութական արժեքներին ու շահերին գերի, հետեւապես, ստոր եւ ըստ էության հոգեւորից զուրկ, որը ռուսներն անվանում են «безличности»:

Ինքնին հասկանալի է, որ մարդկանց վեհ ու հարուստ հոգեկան աշխարհը բարեբար ու խթանիչ ներգործություն է ունենում նրանց կյանքի եւ հասարակության զարգացման վրա. Հակառակ դեպքում նրա ազդեցությունը բացասական է. կասեցնում է հասարակության զարգացումը, ինչպես դա այժմ տեղի է ունենում մեր երկրում, որտեղ խստորեն զգացվում է հենց հոգեւորի պակասը:

Մակայն որքան էլ մարդու հոգեւոր աշխարհն անհատական լինի, որքան էլ այն տարբերվի մյուս մարդկանց հոգեւոր աշխարհից, միեւնոյն է նարնց միջեւ կան նաեւ շատ ընդհանուր կողմեր ու գծեր, որոնք հետեւումք են կյանքի միատեսակ, ընդհանուր պայմանների. մասնավորապես ազգային, սոցիալական, երթական ու դաստիարակչական. լայն առումով դարաշրջանի ու մշակույթի պայմանների. Պարզ է, որ նախնադարյան, միջնադարյան եւ ժամանակակից դարաշրջանների ու մշակութային հոգեւոր աշխարհներից յուրաքանչյուրն ունի իր բազմաթիվ ընդհանուր գծերը եւ տվյալ իմաստով կազմում է մեկ միասնություն եւ զգայնորեն տարբերվում է մյուսներից:

Անհատականը եւ հասարակականը մարդկանց հոգեւոր կյանքում սերտ փոխադարձ կապի մեջ են. բանգի անհատական հոգեւոր աշխարհում միշտ կա հասարակական հոգեւոր աշխարհը, իսկ վերջինն իր հերթին գոյություն ունի եւ դաստիարակում է անհատականի միջոցով: Դեռ ավելին, դրանք փոխադարձաբար անցնում են մեկը մյուսին. Այսպես, երբ մի որեւէ անհատի գլխում ծագած մի որեւէ հոգեւոր երևույթ (միտք, գաղափար, իդեալ, ուսմունք եւ այլն) արտահայտում է հասարակության կամ նրա առանձին խավերի ու դասակարգերի իդեոլոգիաներն ու ձգտումները, ապա այն ընդունվում է նրանց կողմից եւ անհատական հոգեւոր ձևից վերածվում է հասարակական ձևի: Եվ հակառակը երբ դարաշրջանի փնփոխության հետեւանքով հասարակության իդեոլոգիան ու ձգտումները փոխվում են, նախորդ շրջանի հոգեւոր աշխարհն իր տեղը զիջում է նորին. ընդունում անհատական ձև, այսինքն՝ մնում առանձին անհատների հոգեւոր աշխարհում, եւ աստիճանաբար անհետանում է:

Քանզի հոգեւորի անհատական եւ հասարակական մակարդակները մարդկային գիտակցության արգասիքներ են. այժմ ընդունված է դրանք անվանել **անհատական եւ հասարակական** գիտակցություն:

Հասարակական գիտակցությունն իր հերթին կարելի է բաժանել **առօրեական-գործնական** եւ **տեսական ձեւերի**: Առաջինը ծագում է տարերայնորեն մարդկանց առօրյա կենսապայծառից, իրականության հետ կապված է անմիջականորեն, բայց ունի մակերեսային եւ չհամակարգված բնույթ՝ Այն մարդկանց զգացմունքների, հույզերի, ասպրամանքի, մոլերի, գաղափարների, իդեալների եւ այլ տիպի բազմապիսի գիտելիքների ամբողջությունն է, նրանց ողջախոհության հիմքը, ողջախոհություն, որով նրանք առաջնորդվում են իրենց կյանքի բոլոր ոլորտներում եւ հատկապես մարդկային հարաբերություններում, քանզի տեսությունները, գիտությունները այստեղ անգոր են: Հիրավի, ընտանեկան, ազգակցական, ընկերական, ներկողեկտիվային եւ այլ հարաբերությունները դրանց հիման վրա չէ, որ հաստատվում են Կյանքի ամբողջական լավորողությունն ու զգացողությունը հիմնված են առօրեական-գործնական գիտակցության, ուստի եւ ողջախոհության վրա

Երկրորդն, ընդհակառակը, ձևավորվում է մարդկանց գիտակցված գործունեության շնորհիվ, որի ընթացքում նրանք կատարում են հետազոտություններ, բացահայտում են շրջապատի երևույթների էությունը, տերքին օրենքները, ճշգրտում ու համակարգում են ստացված գիտելիքները եւ ստեղծում տեսություններ: Այսպիսով տեսական գիտակցությունը, ի տարբերություն առօրեական-գործնական գիտակցության, խոր համակարգված է, սակայն վիջում է վիրջինին իրական կյանքի հետ կապի անմիջականության տեսակետից

Հասարակական գիտակցության առանձին մակարդակ է նաեւ **հասարակական հոգեբանությունը**, որը սերտորեն կապված է առօրեական-գործնական գիտակցության հետ.

Հասարակական հոգեբանությունն իրենից ներկայացնում է հասարակության մեջ իշխող ու տարածված հույզերը, զգացմունքները, գնահատականներն ու տրամադրությունները, ոչ գիտական ու գիտական հայացքների խառնուրդը, գեղագիտական ճաշակները, բարքերն ու ավանդույթները, հակումներն ու ձգտումները եւ այլն: Հասարակության տարբեր խավերը, դասակարգերը, պոռՖեսիոնալ խմբերը եւ ազգերն ուսեկ իրենց հոգեբանությունը Հասարակական հոգեբանության խավալին, դասակարգային, ազգային ու այլ ձեւերի միջեւ կարող են լինել ոչ միայն էական տարբերություններ, այլեւ հակասություններ. Այսպես, օրվակ, խոլիդային պետական սեփականությունը թալանաւմների ու մի անգամից հարստացածների հոգեբանությունը, իմա հույզերն ու զգացմունքները, տրամադրություններն ու իդէերը բոլորովին այլ են, բան աղքատությունից տառապող ժողովրդինը Հայաստանը նրանց դրախտ է թվում, նրանք կյանքից չափազանց գոհ են: Մինչդեռ ժողովրդի ճնշող մեծամասնությունը չափազանց դժգոհ է, ընկել է հոռեանաու-

թյան ու հուսահատության մեջ. որից օգտվում են տարբեր տեսակի ընդդիմությունները, այդ թվում երկիրն այս թշվառ վիճակին հասցրած նախկին իշխանավորները.

Ազգային հոգեբանությունների հակասության օրինակ է հայ եւ ադրբեջանցի ժողովուրդների հոգեբանությունները, քանզի մենք՝ հայերս ձգտում ենք ազգային ինքնորոշման սկզբունքով հաշտ ու խաղաղ լուծել դարաքաղյան հիմնախնդիրը, իսկ նրանք՝ դիմում են կացնին:

Հասարակական հոգեբանությունը մեծ զարգացում եւ ավարտուն տեսք է ստանում առաջավոր ժողովրդավարական երկրներում, հանդես գալով հասարակական կարծիքի ձեռով: Նշված երկրներում հասարակական կարծիքն այնպիսի մեծ ուժ է ձեռք բերում, որ հաճախ կառավարությունն էլի ճակատագրից է որոշում: Այդ պատճառով այն մամրագնին ուղեկցվում են սոցիոլոգները, տարածում են ՋԼՄ-ները եւ նրա հետ ստիպված իաշվի են մատում իշխանավորները. Ոչ ժողովրդավարական կամ բույլ զարգացած ժողովրդավարական երկրներում, ինչպիսին Հայաստանն է, հասարակական կարծիքը կամ իսպառ բացակայում է, կամ էլ այնքան բույլ է, որ իրեն հասարակական կյանքում զգացնել չի տալիս:

Հասարակական հոգեբանությունից էապես տարբերվում է հասարակական **գաղափարախոսությունը**, որը ձեւավորվում է տեսական գիտակցության հիման վրա ու նրա յուրահատուկ ձեւերից մեկն է. Գաղափարախոսությունը հիմնարար գաղափարների տեսական համակարգ է, որսւղ իրենց արտահայտությունն են գտնում դասակարգերի, ազգերի ու սոցիալական խավերի վիճակն ու էությունը արմատական շահերը, իդեալները, ձգտումներն ու նպատակները:

Այն մշակվում է համապատասխան ընդունակություններով, գիտելիքներով ու փորձով օժտված մարդկանց՝ գաղափարախոսների կողմից եւ հանդես է գալիս որպես հասարակական գիտակցության ամենաբարձր մակարդակը: Նրա խորությունը, լայնությունը եւ հասարակության վրա ազդեցության ուժը կախված են գաղափարախոսների տաղանդից եւ համճարից, հասարակության, նրա այս կամ այլ խավի շահերն ու նպատակներն արտահայտելու կարողությունից. Ընդհանրապես գաղափարախոսական ուսմունքների ազդեցությունը հասարակության վրա ամենաուժեղն է: Իսկ այդ ազդեցությունն ուղղությունը պայմանավորված է այն բանով, թե որ դասակարգերի, որ խավերի ու այլ սոցիալական խմբերի շահերն ու նպատակներն են դրանք արտահայտում: Այսպես, գոյություն ունի բուրժուական, մանր բուրժուական, պրոլետարական, ժողովրդավարական, բռնատիրական, անբողջատիրական, ազգային, ազգայնամոլական, մասնատական եւ այլ տիպի գաղափարախոսություններ. Ընդ որում, առաջավոր դասակարգերի ու խավե-

յի գաղափարախոսություններն առաջադիմական են, քանզի նպաստում են հասարակության զարգացմանը, իսկ հետադիմական դասակարգերի ու խավերի գաղափարախոսությունները հետադիմական են, որովհետեւ խոչընդոտում են նրա առաջընթացին Այս վերջինները ոչ միայն ռեակցիոն դեր են խաղում, այլեւ կարող են աղետաբեր լինել իրենց կրողների համար, Օրինակ, ֆաշիզմը, լինելով գերմանական գիշատիչ իմպերիալիստական բուրժուազիայի գաղափարախոսությունը, նախ եւ առաջ կործանարար եղավ հենց Գերմանիայի համար և հետո յի զոհերի՝ հարեւան ժողովուրդների համար Սոցիալիստական երկրների եւ առաջին հերթին ԽՍՀՄ-ի համար կործանարար եղավ կոմունիստական սխալ ուղղափառական գաղափարախոսությունը, Այս տեսակետից հատկապես վստահավոր են պետական պաշտոնական կարգավիճակ ստացած գաղափարախոսությունները, որոնք հիմք են դառնում պետության ներքին ու արտաքին քաղաքականության համար

Ազգերի ապագայի ու ճակատագրի համար չափազանց կարեւոր են **ազգային գաղափարախոսությունները**, որոնք կոչված են իմաստավորել ազգի անցած պատմական ուղին, նրա ներկա վիճակն ու ուժերը, աշխարհաքաղաքական դրությունը եւ քաղաքիվ այլ գործոններ, մասնաճշել նրա իրական, հասանելի խնդիրներն ու նպատակները, դրանք իրագործելու հերթականությունը, ինչպես նաեւ քաղաքականությունը եւ մարտավարությունը: Նման գաղափարախոսության մշակումը վերին աստիճանի բարդ ու դժվարին գործ է, Դրանով է բացատրվում այն, որ հայաց գաղափարախոսությունը մշակելիս անցյալու բոլր են տրվել անկատարական սխալներ, որոնց հետեւանքով մեր ազգը գեղասպանության է ենթարկվել, իսկ այժմ, անցյալի դառը փորձից խրատված, Վե՛ն շտապում այդպիսի գաղափարախոսություն մշակել, հետեւապես, ստիպված են լուծել ազգային ընթացիկ խնդիրներ

Մինչդեռ ազգային գաղափարախոսության անհրաժեշտությունը խստորեն զգացվում է, որովհետեւ ներկայիս բեկումնային ժամանակաշրջանում միայն դա կարող է ժողովրդի ջանքերը կենտրոնացնել իր հիմնարար խնդիրների լուծման շուրջը:

Դասակարգային հասարակություններում տեղի է ունենում տարբեր պատկարզերի ու խավերի գաղափարախոսությունների մրցակցություն եւ պայքար, որնցից ամեն մեկը ձգտում է մարդկանց համոզել իր ճշմարտացիության մեջ եւ իր կողմը գրավել ժողովրդին: Այդպես են տիրապետող դարձել անգամ կոմունիստական եւ ֆաշիստական գաղափարախոսությունները: Եվ միայն հետագայում նրանց պատճառած աղետներն են ստիպել մարդկանց տեսնել նրանց արմատական սխալականությունը:

Այս առնչությամբ ծագում է գաղափարախոսության ճշմարտացիու-

թյան հարցը. Ավելորդ է ասել, որ դրանցից ամեն մեկն իրեն ճշմարիտ է հռչակում. կամ էլ, ինչպես կոմունիստականը, միակ ճշմարիտը եւ ոչնչացնում է մյուսներին որպես կեղծ. ռեակցիոն ու վնասակար Մինչդեռ Մարքսն ու Էնգելսը բոլոր գաղափարախոսությունները համարել են կեղծ Նրանց խորհրդային հետեւորդները ընդհակառակը, պնդել են, թե նրանք ի նկատի են ունեցել բուրժուական եւ ընդհանրապես ոչ մարքսիստական ուսմունքները Իսկ կոմունիզմի գաղափարախոսությունը միակ ճշմարիտն է Բայց սոցիալզմի անփառունակ վախճանը ցույց տվեց, որ այն եւս կեղծ է:

Պատմական փորձը վկայում է, որ բոլոր գաղափարախոսությունները կամ յուրյին (ֆաշիզմը, կոմունիզմը), կամ էլ մասամբ կեղծ են, որովհետեւ նրանց հեղինակները 1. միակողմանի, որոշակի սոցիալական (դասակարգային, խավային) դիրքերից են իմաստավորում իրականությունը, 2. սահմանափակված են իրենց եւ դարաշրջանի գիտելիքների շրջանակներով եւ 3. ներկան գնահատում են միայն անցյալի չափանիշներով, քանզի ապագայի չափանիշներն անհայտ են Մինչդեռ որեւէ հասարակական երեւույթ ճիշտ ըմբռնելու եւ գնահատելու համար անհրաժեշտ է բնկալել այն 2 կողմից անցյալի եւ ապագայի տեսանկյունից Զուսգի դրանք միշտ միակողմանի են եւ թաքնված սխալներ են պարունակում, ապա դրանց նկատմամբ անհրաժեշտ է շատ զգույշ քննադատական վերաբերմունք, անհրաժեշտ է անընդհատ համադրել փոփոխվող իրականության հետ, բացահայտել եւ ուղղել թաքնված սխալները, ինչպես նաեւ պատրանքները, որոնք բնորոշ են հատկապես պատյանքային ուտոպիական գաղափարախոսական տեսությունների համար, Հսկառակ դեպքում դրանք վերածվում են դոգմաների եւ հասցնում անհաջողությունների եւ անգամ աղետների, ինչպես դա տեղի ունեցավ մարքսիզմի եւ ֆաշիզմի պարագաներում:

Գաղափարախոսություններն ամբողջանում ու ավարտուն են դառնում, ուժեղացնում են իրենց ազդեցությունը հասարակության զարգացման վրա, երբ նրանց հիման վրա կուսակցություններն ու պետական մարմինները գործողության ծրագրեր են մշակում եւ կենսագործում Այդ ընթացքում է հատկություն պարզվում դրանց իսկական արժեքը, թե որ չափով են դրանք իրատեսական ու ճիշտ, լավ կամ վատ, Այլապես դրանք մնում են որպես տեսական դրույթների համակարգ

Հոգեւորի գաղափարախոսական մակարդակն իր հերթին ունի չափազանց բարդ կառուցվածք եւ բազկազամ է 7 հիմնական ծեւերից, որոնցից են մարդկանց **քաղաքական, իրավական, բարոյական, գեղագիտական, գիտական, փիլիսոփայական եւ կրոնական** գիտակցությունը կամ հայացքները Այդ ձեւերը բաժանվում են 2 խմբի. Առաջին խմբի մեջ մտնում է քաղաքական, իրավական ու բարոյական գիտակցու-

թյունը, հայացքները, որոնք արտահայտում են մարդկանց, սուբյեկտների հարաբերությունները, իսկ երկրորդ խմբի մեջ՝ գեղագիտական, գիտական, փիլիսոփայական եւ կրոնական հայացքները, որովհետեւ դրանք արտահայտում են ոչ միայն սուբյեկտների, այլեւ սուբյեկտների եւ օբյեկտների, իմա՝ մարդկանց եւ շրջապատի աշխարհի հարաբերությունները:

բ) Հասարակական գիտակցության ձեւերը քաղաքական գիտակցությունը

Այն ծագել է դասակարգերի, սոցիալական խավերի ու խմբերի, ինչպես նաեւ պետությունների առաջացման հետեւանքով, բայց որպես հասարակական գիտակցության առանձին ձեւ կազմավորվել է անտիկ շրջանում: Նրա դերն ու նշանակությունը հասարակական կյանքում սրայմանավորված է քաղաքական հարաբերությունների եւ ընդհանրապես քաղաքականության կարեւորմամբ, որն, ինչպես արդեն նշվել է, ոչ միայն տնտեսության, այլեւ հասարակական մյուս ոլորտների ու տարբեր խավերի շահերի խտացված արտահայտությունն է: Սակայն չափազանց գորեղ է նրա ազդեցությունը հասարակության քաղաքական կառուցվածքի, դրա գործառության վրա:

Քաղաքական գիտակցության հիմնախնդիրների շրջանակը չափազանց ընդարձակ է, քանզի ներառում է պետական իշխանության, հասարակական կարգի, անհատի իրավական կարգավիճակի, դասակարգային պայքարի եւ հեղափոխությունների, ազգերի ու պետությունների հարաբերությունների, պատերազմի ու խաղաղության եւ քաղմաքիմ այլ հիմնախնդիրներ: Հենվելով իրենց քաղաքական գիտակցության վրա, դասակարգերը, խավերն ու նրանց կուսակցությունները մշակում են իրենց մպատակներն ու խնդիրները, դրանց իրագործման ուսզմովարությունն ու մարտավարությունը, մեթոդներն ու միջոցները: Իսկ իշխանության գլուխ կանգնած ուժերը նույն եղանակով որոշում են պետության ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը:

Իրավական գիտակցությունը:

Հասարակական գիտակցության այս ձեւն արտահայտում է անհատների, սոցիալական խմբերի ու դասակարգերի հայացքները, գաղափարները, տեսությունները, գնահատականներն ու վերաբերմունքը յուրավունքի, արդարադատության եւ օրինականության նկատմամբ: Գլխավորն այստեղ մարդկանց, սոցիալական խավերի պատկերացումներն են իրավունքի Լուծյան եւ հաւաքական նշանակության ծափն:

Ըստ համընդհանուր ճանաչում ստացած տեսակետի, իրավունքը պետության կողմից սահմանված եւ պետության ուժով պահպանվող

համապարտադիր նորմերի (օրենքների) համակարգ է, որն արտահայտում է իր բնակչության ընդհանուր եւ անհատական շահերը, հանդես գալով որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ՝ Այս տեսակետի հակադրությունն է իրավունքի մարքս-լենինյան ըմբռնումը, որի համաձայն տիրապետող դասակարգերն իրենց պետության միջոցով իրենց կամքին տալիս են բոլորի համար պարտադիր օրենքի բնույթ՝ Մարքսն ասել է «Իրավունքը տիրապետող դասակարգերի կամքն է, բարձրագույն օրենքի աստիճանի»։ Միաժամանակ նա ստիպված նշել է, որ ստրկատիրական, ֆեոդալական եւ բուրժուական ֆորմացիաների պետություններն ապահովել են նաեւ հասարակության ընդհանուր շահերը, սակայն այնքանով, որքանով դրանք չեն հակասել տիրապետող դասակարգերի շահերին։ Միմյուեւ վիճակը հակառակն է եղել. այդ դասակարգերը իրենց շահերն ապահովել են այնքանով, որքանով դրանք չեն խնայել ընդհանուր հասարակական շահերին։ Այլապես հասարակությունը կքայքայվեր ու կկործանվեր

Ստրկատիրական ու ֆեոդալական իրավունքների դասային բնույթը, ըստ որի ամեն մի խավ իր իրավունքն է ունեցել, գոտ կամայական չի եղել։ Այն նպատակ է ունեցել ապահովել ստրկատիրական եւ ֆեոդալական տնտեսակարգերի բնականոն գործառնությունը, տնտեսակարգեր, որոնք ժամանակին պատմական անհրաժեշտություն էին։ Միայն կապիտալիզմի օրոք է, որ դասական իրավունքի անհրաժեշտությունը վերանում է եւ հաստատվում է համընդհանուր իրավունքը, որտեղ սարքեր խավերի ու մարդկանց նկատմամբ կիրառվում են միեւնույն իրավական նորմերը (օրենքները)։ Խորհրդային կոմունիստները իրենց հաստատած իրավունքը հռչակել էին սոցիալիստական, աշխատավորական։ Սակայն իրականում այն եղել է կապիտալիստական ու ֆեոդալական իրավունքների մի անբնական խառնուրդ, հռչակվել է մարդկանց հավասար համընդհանուր իրավունքը, որը բուրժուական իրավունքի սկզբունքն է, եւ միաժամանակ այն խախտվել է, քանզի իշխանավորներն ստացել են տարբեր տեսակի բազմաթիվ արտոնություններ (բնակարանների, մեքենաների, խանութների, հիվանդանոցների, հանգստյան տների եւ այլն)։ Տվյալ տեսակետից խորհրդային իրավունքի մի քայլ ես է եղել բուրժուական իրավունքից։

Իրավական գիտակցությունը սերտորեն կապված է քաղաքական, բարոյական եւ կրոնական գիտակցությունների հետ, բայց ամենաուժեղ ազդեցությունը նրա վրա ունի քաղաքական գիտակցությունը։

Բարոյական գիտակցությունը հասարակական գիտակցության իմ-
նական արժեքային ձևն է, որն արտահայտում է մարդկանց պատկե-
րացումները բարու եւ չարի, ազնվության եւ անազնվության, պարտքի
ու պատասխանատվության եւ այլ բարոյական հասկացությունների
մասին. որոնց շնորհիվ նրանք գնահատում են մարդկանց վարքը: Բա-
րոյական գիտակցության իմնան վրա տարերայնորեն կազմավորվում
է հասարակության բարոյականությունը՝ մարդկանց վարքի եւ համա-
կեցության նորմերը. Բարոյական նորմերը համապարփակ են ու շատ
ավելի լայն. քան իրավական նորմերը, որովհետեւ դրանք ընդգրկում են
ոչ միայն իրավական, այլեւ արտաիրավական բոլոր հայաբերություն-
ները Օրինակ, ոչ ամեն մի խաբեություն է հակաիրավական, բայց
միշտ անբարոյական է. Բարոյականության նորմերը ավելաբար: չդո-
ված «օրենքներ» են: Փորձեր են արվել իրավական կոդեքսի մեամու-
թյամբ կազմել բարոյական կոդեքս, բայց մեծ հաջողության չեն հասել
Որոշ հաջողություն ունեցել են կրոնական՝ քրիստոնեական, իսլամի: Եւ
բուդդիզմի բարոյական ուսմունքները. Դրանց նմանությամբ խորհրդա-
յին կոմունիստներն ստեղծել են կոմունիզմ կառուցողի բարոյական կո-
դեքսը, որը, սակայն, լիովին տապալվել է, որովհետեւ կազմվել է արհես-
տականորեն, իրականի էյանքից կտրված

Մարքսիզմ-լենինիզմը մշակել է բարոյականության յո ուսմունքը. ել-
նելով հասարակության մատերիալիստական ընթնումից, Այն ընդգծել
է բարոյականության կախումը հասարակության վարձացման աստի-
ճանից, հատկապես ֆորմացիաներից, եւ նրա պատմական բնույթը.
դասակարգերի ազդեցությունը նրա վրա. Միաժամանակ այն աղավա-
ղել է բարոյականության էությունը, գերազնահատելով տնտեսակարգի
դերը նրա ձեւավորման գործընթացում, ժխտել է հասարակության մեջ
միասնական բարոյականության գոյությունը. պնդել է, թե ամեն մի դա-
սակարգ ունի իր բարոյականությունը, բերազնահատել է համամարդ-
կային բարոյականության նորմերը, համարելով դրանք պայրգ ու հասա-
լուել նորմեր: Լենինն առաջադրել է կոմունիստական բարոյականու-
թյան իր էությամբ ոչ բարոյական սկզբունք, որի համաձայն բարոյա-
կան է այն, ինչ նպաստում է եւ անբարոյական է այն, ինչ խանգարում է
կոմունիզմի կառուցմանը Այդ սկզբունքը, լինելով կոնկրետ սոցիալա-
կան բնույթի, գրկում է բարոյական նորմերն ընդհանրությունից ու լայն
ստպարեզ է բացում կամայական գնահատականների համար Հիրավի,
ուլ է որոշելու բարոյական է թե ոչ մարդու այս կամ այն վարքագիծը.
'Եւ դառնում է իշխանավորների գործը. եւ նրանք իրենց հայեցողու-
թյամբ ցանկացած մարդու հայտարարում են անբարոյական, իմա կո-

մունիզմի թշնամի եւ ոչնչացնում: Այդ եղանակով ստալինյան վարչա-կարգը քանտեր է նետել ու կոտորել տասնյակ միլիոնավոր անմեղ մար-դիկ: Ոչ մի արդարացում չի ընդունվել:

Իսկական բարոյականությունը իր նորմերի համընդհանրության շնորհիվ կամայականության համար ոչ մի տեղ չի թողնում. «Մի սպա-նիր, մի գողացիր, մի շնացիր, կեղծ վկայություն մի տուր» եւ մյուս հա-մամարդկային հիմնարար նորմերը ոչ մի բացառություն չեն անում եւ դրանով էլ մնում են անբասիր:

Բարոյականությունն ունի 2 կարգի պահապան մերքին եւ արտա-քին Ներքին պահապանը մարդու խիղճն ու ամոթն է. իսկ արտաքինը՝ հասարակական կարծիքը. Պատահական չէ, որ ասում են «Մարդու խիղճն ամենախիստ դատավորն է»: Ջարգացած հասարակական կար-ծիք ունեցող հասարակություններում այն երբեմն ավելի ուժեղ է լինում, քան քրեական օրենսգիրքը

ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գեղագիտական գիտակցությունը բաղկացած է մարդկանց պատ-կերացումներից գեղեցիկի ու տգեղի, վեհի ու ստորի, ողբերգականի ու կատակերգականի մասին, արժեքներից եւ ճաշակներից. Նրա հիման վրա է ծագում արվեստն իր բոլոր ճյուղերով որպես գեղագիտականի բարձրագույն ձեւ: Այն ունի համադրող, սինթեզող բնույթ. որովհետեւ ոչ միայն կապված է հասարակական գիտակցության մյուս ձեւերի հետ, այլեւ թափանցում է նրանց մեջ. Այլ կերպ ասած, գեղագիտական գի-տակցությունն այն հոգեւոր նեղուկն է, որն ապահովում է մարդու եւ ողջ հասարակության կյանքի դրսեւորումների մերդաշնակ միասնությամբ. Ճշմարտության եւ բարու հասկացությունները, ինչպես Հեգելն է մշել, առանց գեղեցկության չեն կարող լիակատար լինել

Գեղագիտական գիտակցությունից ծնունդ են առել արվեստը եւ գե-ղափոփությունը որպես գիտության առանձին ճյուղ: Արվեստը ոչ միայն այդ գիտակցության բարձրագույն ձեւն է, այլեւ իրականության հոգե-ւոր-նյութական յուրացման եղանակ. որի կոչումը գեղեցիկը՝ գեղագի-տական արժեքներ կերտելն է: Մի մարդ ասել է, թե ինքն ամենահանճա-րեղ նկարիչն է, որովհետեւ իր գլխում ունի Ռաֆայելի, Լեոնարդո դա Վինչիի եւ մյուս համաբանների նկարներից շատ ավելի հիասքանչ նկար-ներ. Նիան չեն առարկել, սակայն ավելացրել են, որ նա ամենահանճա-րեղն է, քայք միայն իր գլխում: Իրականում այդպիսին լինելու համար նա պետք է իր գլխի հիասքանչ պատկերները կտավին հանձնի, որպես-զի հասարակական ճանաչում ստանա

Արվեստն ունի մի շարք գոլծառույթներ, որոնցից գլխավորներն են

երեքը. **գեղագիտականը, ճանաչողականը** եւ **դաստիարակչականը**: Գեղագիտական գործառույթի նպատակը մարդկանց գեղեցիկ կերպարների ու ձևերի միջոցով գեղագիտական հաճույք պատճառելն է Համաշխարհային արվեստի գլոխգործոցների ազդեցությունը մարդկանց զգացմունքների ու բանականության վրա այնքան ուժեղ է, որ որոշ մտածողներ գեղագիտական գործառույթը համարել են արվեստի ոչ միայն գլխավոր, այլեւ միակ գործառույթը: Արեւմուտքում լայնորեն տարածված է XVIII դ. գերմանացի փիլիսոփա Կանտի «Արվեստն արվեստի համար» սկզբունքը. իսկ XIX դ. ռուս մեծ գրող Դոստոևսկին ավելացրել է. «Գեղեցիկը կփրկի աշխարհը». Դա. մի կողմից, արվեստի գործառույթների նեղացում է, իսկ մյուս կողմից, մրա դերի խիստ գերազանհատում. Արվեստն, իհարկե, ամենափրկիչ լինել չի կարող եւ այնուհետեւ չի կարելի անտեսել մրա մյուս եւս կարեւոր գործառույթները

Արվեստի գեղագիտական գործառույթի հետ սերտորեն կապված է նրա ճանաչողական գործառույթը. Այն օգնում է մարդկանց ճանաչել աշխարհը եւ հասարակությունը, բայց ոչ թե. ինչպես գիտությունը, վերացարկունների եւ ընդհանրացումների. այլ կերպարների տիպականացման միջոցով: Յույց տալ տիպականը տիպական հանգամանքներում եւ դրանով բացահայտել տարբեր սոցիալական խավերի ու խմբերի ընդհանուր էությունը- սա է արվեստի մեթոդը: Տխր եզակի, ակնառու եւ զգայական երեւոյթ է, բայց այնպիսի, որը ոչ թե մթագնում ու թաքցնում է. այլ լուսարկում է իր խորքում թաքնված լնդիանուոր, վերացականը եւ էականը

Եզակիի եւ ընդհանուրի, զգայականի եւ վերացականի, երևութականի եւ էականի այդ միասնությունը գեղարվեստական տիպական կերպարներով մեջ հնարավոր է դարձնում ազդելու մարդկանց ոչ միայն բանականության, այլեւ զգացմունքների վրա. տաջազենլով համակրանք կամ հակակրանք, սեր կամ ատելություն դրական եւ բացասական տիպերի նկատմամբ. հետեւապես, դաստիարակում է մարդկանց զգացմունքները:

Այստեղից էլ թխում է արվեստի դաստիարակչական գործառույթը, որը դժվար է գերազանհատել Այն իր դաստիարակչական դերը կատարում է իր արտահայտած գաղափարների շնորհիվ, սակայն ոչ թե անմիջական խրատական եղանակով, այլ իր կերպարների օգնությամբ. Որքան բարձր են գեղարվեստական կերպարների միջոցով արտահայտվող քարոյական գաղափարները եւ մարդկային արժեքները, այնքան զորեղ է դրանց հոգեւոր դրական դաստիարակչական ազդեցությունը

Իսկ գաղափարագութի կամ անքարոյական գաղափարներ արտահայտող ստորակարգ արվեստի նմուշների դաստիարակչական նշանակությունը կամ չնչին է. կամ էլ բացասական, այլստեղծ Այդ պատ-

ճառով հասարակությունը պայքար է մղում մնանօրինակ արվեստի դեմ, ձգտելով չեզոքացնել նրա քայքայիչ ներգործությունն աճող եւ երիտասարդ սերունդների վրա. Արվեստի զգացմունքային ազդեցությունը մարդկանց վրա հետեւանք է հասարակական տարբեր երեւույթների նկատմամբ արվեստագետի ակտիվ քաղաքացիական դիրքորոշման, դրանց կրողների՝ մարդկանց որոշակի տիպերի նկատմամբ նրա վերաբերմունքին. Այդ պատճառով էլ արվեստի կերպարները օբյեկտիվի եւ սուբյեկտիվի միասնություն են.

Գեղագիտությունը, ուսումնասիրելով արվեստի զարգացման օրինաչափությունները, բացահայտել է նրա պատմական եւ սոցիալական բնույթը, տարբեր խավերի ու դասակարգերի զաղեցությունը նրա վրա, հետեւապես, ազգային արվեստի մեջ բազմազան ուղղությունների եւ երանգների առկայությունը՝ Մարքսիզմ-լենինիզմը բացարձակացրել է այդ ազդեցությունը եւ խայտարարել արվեստի դասակարգայնությունը, ըստ որի ամեն մի դասակարգ ունի իր արվեստը. Կան ճորտատիրական, բուրժուական, պրոլետարական, այնուհետեւ սոցիալիստական արվեստներ. պոմբ գտնվում են հակամարտության մեջ. Պատմական փորձը, սակայն, ցույց տվեց, որ պրոլետարական կամ սոցիալիստական արվեստը արհեստական բան է եւ ոչ մի արժեք չի ներկայացնում, որովհետեւ ծառայում էր խորհրդային կարգերի բացահայտ ջատագովությանը. Տարբեր հասարակարգերի արվեստները թեւ պատմականորեն տարբեր են, բայց նրանց միջեւ կա նաեւ ժառանգորդում, որի շնորհիվ տարբեր դարաշրջանների եւ ազգերի արվեստի նմուշներն ունեն համաժողովրդական եւ համամարդկային բնույթ եւ արժեք: Ժողովրդականությունը իսկական արվեստի բարձրագույն սկզբունքն է.

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գիտությունը հասարակության հոգեւոր կյանքի այն ձեւն է, որի գլխավոր նպատակն աշխարհը ճանաչելն ու վերափոխելն է. Գիտությունը բաղկացած է 3 փոխկապակցված կողմերից՝ գիտելիքների համակարգից, այդ գիտելիքների արտադրման հոգեւոր գործունեությունից եւ դրանց գործնական կիրառման գործունեությունից:

Ի տարբերություն արվեստից, որի գլխավոր ճանաչողական մեթոդը տիպականացումն է, գիտության գլխավոր մեթոդը վերացարկումն ու ընդհանրացումն է. Այն բանական իմացության ամենակատարյալ ձեւն է, իր բովանդակությունն արտահայտում է հասկացությունների, գիտական օրենքների եւ տեսությունների միջոցով. Եթե արվեստն իր կերպարներով օբյեկտիվ իրականության եւ սուբյեկտիվ վերաբերմունքի միասնություն է, ապա գիտությունը ձգտում է առավելագույն օբյեկտի-

վության, լիովին բացառելով գիտնականների վերաբերմունքը: Գիտական փաստերի, օրենքների ու տեսությունների բովանդակության մեջ դրանց հայտնագործողների ու մշակողների անձի եւ վերաբերմունքի հետքն անգամ չկա, որովհետեւ դրանք արտացոլում են իրականությունն այնպես, ինչպես որ կա, իմա՝ օբյեկտիվորեն. Օբյեկտիվությունը գիտության, թերեւս, ամենագլխավոր սկզբունքն է:

Պատմության տարբեր փուլերում տարբեր է գիտության զարգացման մակարդակը եւ ազդեցությունը հասարակության, հատկապես արտադրության վրա: Նրա տարրերը ծագել են դեռեւս հին աշխարհում (Միջագետքում, Եգիպտոսում եւ այլն), ապա փիլիսոփայության տեսքով ձեւավորվել է հին Հունաստանում, բայց հիմնականում ունեցել է հայեցողական բնույթ, հասարակական պրակտիկայի, արտադրության հետ շատ թույլ է կապված եղել: Վճռական քելումը տեղի է ունեցել մոր դարաշրջանում, մասնավորապես XVIIդ., երբ կապիտալիզմի օրոք ձեւավորվում է փորձնական բնագիտությունը: Այդ ժամանակներից սկսած գիտությունն աստիճանաբար դառնում է արտադրողական ուժ եւ մեծ թափ է տալիս արդյունաբերության զարգացմանը.

Գիտության կարեւոր օրինաչափություններից է նաեւ զարգացման կումուլյատիվ (գիտելիքների կուտակման) եւ հեղափոխական զարգացման փուլերի հերթափոխը Առաջին փուլում տեղի է ունենում գիտելիքների կուտակման գործընթացը, իսկ երկրորդում՝ գիտության հիմքերի, հասկացությունների ու տեսությունների արձատական փոփոխությունը. Մինչեւ XXդ. կեսերը գիտության, արդյունաբերության եւ տեխնիկայի հեղափոխությունները միմյանց հետ թույլ են կապված եղել: Այսպես, Գալիլեյի ու Նյուտոնի անվան հետ կապված գիտական հեղափոխությունը, երբ ստեղծվեց փորձնական, մաթեմատիկական բնագիտությունը, հատկապես մեխանիկան, արդյունաբերական հեղափոխություն առաջացրեց 100 տարի անց. XIXդ. վերջի XXդ. սկզբի հեղափոխությունը՝ ֆիզիկայում արդյունաբերական երկրորդ հեղափոխության պատճառ դարձավ XXդ. կեսերին Դրամից հետո այդ 3 հեղափոխությունները միաձուլվեցին մեկ հսկայական գիտատեխնիկական ու արդյունաբերական հեղափոխության մեջ ոչպես դրա 3 անխզելի կողմեր, որի հետեւանքով այդ 3 կողմերի զարգացման տեմպերն անբեւուսկայելիորեն բարձրացան Մակայն, ինչպես հայտնի է. գիտության, նրա հայտնագործությունների ու գյուտերի դերը հասարակության կյանքում հակասական է: Մի կողմից, սեծացնում են մարդու տիրապետությունը բնության ուժերի վրա, բարելավում նրա կյանքը, իսկ, մյուս կողմից, վնաս են հասցնում նրան Այդ վնասը 2 տեսակի է: Մեկը, դրանց կողմնակի հետեւանքներն են՝ միջավայրի աղտոտումը, բնապահպանական ճգնաժամը, մարդկանց առողջության քայքայումը, հատկապես սկրտանո-

քային, ուռուցքային եւ ժառանգական հիվանդությունների աճը: Մյուսը, դրանց օգտագործումն է մարդու դեմ՝ նորանոր ավելի ու ավելի ավերիչ զարգվածային ոչնչացման զենքերի արտադրությունը, որն սպառնում է մարդկության գոյությանը: Այստեղ էլ ծառանում է գիտական ճշմարտության եւ արժեքի փոխհարաբերության խնդիրը: Գիտական ճշմարտության արժեքը որոշվում է մարդկությանը նրա տված հոգեւոր եւ նյութական օգուտներով: Տվյալ առումով այն համամարդկային բարձրագույն արժեքներից է: Որքան որակապես մոր ու անսպառելի բնական երեսույթներ, որքան վիթխարի ուժեր են հայտնաբերվում ու մարդկանց ծառայության տակ դրվում, այնքան խորանում ու ընդլայնվում են նրանց պատկերացումներն աշխարհի մասին, մեծանում է նրանց գործությունն ու բարեկեցությունը: Բայց, ինչպես հայտնի է, գիտության գլխաւորույտ նվաճումները միշտ ունեն իրենց ստվերոտ կողմը, քանզի դրանք, մի կողմից, օգուտ են բերում, իսկ, մյուս կողմից, վնաս են հասցնում մարդկությանը Այս առնչությամբ էլ ծավալվում է բանավեճը հակասոթիենտիզմի եւ սցիենտիզմի կողմնակիցների միջեւ գիտական մեծագույն ճշմարտությունների դիմաց վճարվող գնի մասին: Հակասցիենտիստների համոզմամբ, այդ ճշմարտությունների գինը չափազանց թանկ է. որովհետեւ դրանք ծնում են կողմնակի եւ հեռավոր մի երկարավուն կործանարար շղթա՝ Սցիենտիստներն առայժմ, ի տարբերություն, XVIIIդ. լուսավորիչների, տեսնում են գիտության հետ կապված վտանգները, սակայն, դրանք համարում են հաղթահարելի: Ըստ նրանց, գլխորդումն ինքը կարող է կանխել կամ վերացնել իր բացասական հետեւանքները, եթե ոչ լիովին, ապա գեթ ինչ-որ չափով վերականգնել հավասարակշռությունը մարդու եւ բնության միջեւ. Դրա հաւար գիտության եւ տեխնիկայի զարգացումը պետք է ենթարկվի մարդկային չափորոշիչին, իմա՝ գիտնականը կամ ինժեներն իր գործունեության մեջ չպետք է աչքաթող անի մարդուն, նրա առողջությունը եւ բարեկեցությունը. Բոլոր գիտատեխնիկական գյուտերը մա պետք է ծառայեցնի մարդուն: Այլապես գիտությունը բարիքից վերածվում է չարիքի եւ դրվում է գիտնականի, գյուտարարի բարոյական պատասխանատվության հարցը Այժմ, գիտատեխնիկական հեղափոխության ներկա փուլում, երբ փաստորեն դրված է մարդկության ճակատագրի հարցը, գիտության բարոյական պատասխանատվության խնդիրը դարձել է ավելի քան իրատապ՝ Դրվում են գիտության վրա հասարակական հսկողություն սահմանելու, նրա հատկապես վտանգավոր ուղղությունների վրա ժամանակավոր արգելքներ հաստատելու կամ կամ ժամանակավորապես դրանք հետաձգելու խնդիրները Արաժամանակ հարց է բարձրացվում այդ արգելքները խախտող գիտնականներին եւ գիտահետազոտական ինստիտուտներին բարոյական եւ մարդկային չափորո-

շիշների հետագոտման խնդիրը Սակայն մի բան արդեն պարզ է. մարդկային բանական ու անզուրկ քրեական պատասխանատվության կանխիկ հարցը. Հետեւապես, չափազանց հրատապ է դառնում գիտության բարոյականության եւ բարոյական արժեքների միջեւ հակասության առաջացման ղեկքում գերապատվությունը պետք է տրվի բարոյական արժեքներին, որովհետեւ վերջիններն են մարդու բարոյության հուսալի երաշխիքները. Առանց բարոյական արգելակների բանականությունը կարող է գայթակղվել եւ դուրս գալ մարդու հսկողությունից իր բոլոր բացասական, աղետալի հետեւանքներով հանդերձ. Իր ծերության տարիներին էյնշտեյնը նշել է երիտասարդ ժամանակ մառաջնությունը տվել է բանականությանը, իսկ հետագայում հասկացել է. որ բարոյականությունը բայց եւ այնպես վեր է նրանից, քանզի այն է հաղորդում գիտությանը մարդկային չափորոշիչներ եւ ապահովում գիտության հումանիստական դերը. Դա շատ ավելի մեծ չափով է ճիշտ հասարակական գիտությունների պարագայում, որոնք ունեն դասակարգային բնույթը եւ սոցիալական կյանքն արտացոլում են, կենդով այս կամ այն դասակարգի կամ խավի դիրքերից, շահերից ու ձգտումներից.

Այդ պատճառով սոցիալական ճշմարտությունն ու արժեքն այստեղ ի տարբերություն բնագիտական ճշմարտության ու արժեքի, հանդես են գնլիս միաժողոված: Հետադիմական խավերի ներկայացուցիչներին դա հնարավորություն է տալիս ստեղծելու բռնություն, ահաբեկչություն, պատերազմ քայքայող ֆաշիստական, կոմունիստական, ռաւայական եւ այլ մարդատյաց ուսմունքներ. Նման ղեակցիոն տեսությունների տարածումն այժմ նույնպես անվանվում է միջավայրի աղտոտում. բայց ոչ թե բնական, այլ հասարակական: Միջազգային հանրությունն ի դեմս ՄԱԿ-ի պայքարում է ինչպես բնական, այնպես էլ հասարակական միջավայրի աղտոտման դեմ. Այդ նպատակով ներկայումս բնդունված են մի շարք միջազգային կոնվենցիաներ, որոնք պաշտպանելով մարդու իրավունքները, արգելում են վերոհիշյալ մարդատյաց ուսմունքների քարոզչությունը. Սակայն արվածը դեռ բավարար չէ. Անհրաժեշտ է էլ ավելի ուժեղացնել գիտության բարոյականության ներգործությունը գիտատեխնիկական առաջընթացի վրա. այնպես անել, որ գիտության բարոյականությունը դառնա պիտության զարգացման գլուխղմ առաջատար ուժ, առանց խոչընդոտելու ապահովելով նրա զարգացման հումանիստական ուղղությունը. Իսկ դա պահանջում է գիտության բարոյականության հիմունքների հետագա խորացված ուսումնասիրություն ու ճշգրտում եւ այդ քազայի վրա գիտական ստեղծագործության իրավական կարգավորման կատարելագործում. Խնդիրները չափազանց շատ ու բարդ են, սակայն միայն դրանց ճիշտ լուծման ղեկքում է հնարավոր միաժամանակ եւ հասարակության հսկողության տակ պա-

ինչ գիտության ու տեխնիկայի բոլոր զարգացումը, եւ խուսափելով սպառնացող ազդեցությունից, անհետվել հասարակության հարածուն ու կայուն առաջընթացը

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ ԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՐՈՆԸ

Հասարակական գիտակցության տվյալ ձևերն քառ էության վերաբերում են հոգևոր կյանքի միևնույն ոլորտին՝ երկուսն էլ շոշափում են բնդիտույր հայացքներ, համոզմունքներ աշխարհի մասին, այդ աշխարհում մարդու տեղի ու դերի, նրա կոչման ու կյանքի իմաստի մասին՝ Միայն թե էապես տարբեր, նույնիսկ եսեպաղիւր են նրանց միջոցները, քանզի առաջինը հենվում է մարդկային բանականության, նրա մեթոդների վրա՝ հանդես է գալիս որպես համբողջականոր հասկացությունների, ինչպէս՝ կատեգորիաների համակարգ, իսկ երկրորդը՝ հայտնության ու հավաստի վրա

Ընթանով որ փիլիսոփայության ու կրոնի հարցերն արդեն լուսաբանվել են տալս ուսումնական ձեռնարկի I եւ հատկապես III գլուխներում, որանդ պոյց է տրվել նրանց՝ որպես աշխարհայացքի իմնական ձևերի առանձնահատկությունները, հոգեւորի նրանց ըմբռնման յուրահատկությունները, այստեղ կշռափնւմ մի շարք լրացուցիչ հանգանակներ, Նախ, որպես աշխարհայացքային ուսմունքներ, փիլիսոփայութեանն ու կրոնը պատկանում են հասարակության հոգեւոր կյանքի տննականայն ոլորտներին, որոնց փոփոխությունը կատարվում է 100-ամյակների ու անգամ 1000-ամյակների ընթացքում՝ Բայց կրոնը գերազանցում է փիլիսոփայությանը, որովհետեւ վերջինը սերտորեն կապված է մասնավոր գիտությունների հետ եւ նրանց հետ մեկտեղ փոփոխվում է, Մինչդեռ կրոնն արտահայտում է մարդկայիտն կյանքի ամենուրեքիանոր ու ամենուրեքիանոր արմեքները՝ Եվ պատահական չէ, որ քրիստոնեությունը հարատւում է ահա 2000 տարուց ավելի՝ Փիլիսոփայությունը, որպես կանոն, տարածում է ստացել կրթված, իշխող իրավերի շրջանում եւ նրանց միջոցով է ազդել հասարակության վրա, իսկ կրոնը՝ ժողովրդական լայն զանգվածների շրջանում, անգամ թափանցել է նրանց կենցաղի մեջ՝ Այդ պատճառով էլ, ինչպես պատմական փորձն է վկայում, կրոնը, մասնավորապես քրիստոնեությունն է Եվրոպայում, տեղծել ամենագոյմուն մարդկային, բարոյական համակարգը՝ Հետևապես, մեր ժողովրդի, ինչպես նաեւ շատ այլ ժողովուրդների, բարոյական վերածնունդը կապված է նրա հոգու մեջ քրիստոնեական վեհ բարոյական արմեքները խորապես արմատավորելու հետ՝

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ, ԱՐԴԻ ԶԱՂԱԶԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՊԱԳԱՆ

§ 1. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹՅԱՆ ԷՌԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

ա) Հասարակության զարգացման բնույթը

Հասարակական առաջադիմությունը ճիշտ բնութեկու է արժեուրելու համար անհրաժեշտ է քննարկել հասարակության զարգացման բնույթը՝ Փիլիսոփաներին միշտ հետաքրքրել է հասարակական իրադարձությունների ընթացքի ու զարգացումների օրինաչափությունների հարցը՝ Որոշ փիլիսոփաներ, հատկապես նեոկանտականները (XIX դ.) պնդել են, թե հասարակությունը, ի տարբերություն բնության, իր օրենքները չունի, բանավ աշատնության մեջ գործում են գիտակցությամբ ու կամքով ստեղծած մեծաքանակ անհատներ, որոնցից յուրաքանչյուրը գործում է, դեկլարովելով իր պատկերացումներով ու արժեքներով, ապստակներով ու ձգտումներով՝ Այդ պատճառով էլ պատճական ու ոչակտրային գիտությունները պետք է կիրառեն ամհատականացնող, **իդիոգրաֆիկ մեթոդը** (հունարեն իդիոս-յուրատեսակ եւ գրաֆո-պրոս եւ բառերից)՝ Հակառակ պրոս, բնական գիտությունները կիրառում են լեզվահայացնող, եռմայնովիլը (հունարեն նոմոս-օրենք եւ բնոիկե-արվեստ բառերից) մեթոդը՝ որի միջոցով հայտնագործվում են բնության օրենքները՝ Ըստ էության, նույն տեսակետն է պաշտպանել XX դ զիտության բերեալ ամենախոշոր մեթոլաբան, անգլիացի փիլիսոփա Կառլ Պոպերը՝ Հասարակության պատմությանը օրենքներ վերագրող ուսմունքները, նրա հաժողմամբ, բյուրիմացություն են և պետք է կոչվեն **պատմականություն** կամ **խտտրիցիզմ**։ Պատմությունը, ասում է նա, այնպիսի ախարավում է՝ Վաղն այն կարող է սկսվել երեկվա հետ ոչ մի կապ չունեցող նոր էջից՝ Դրանով Պոպերն ուզում է ասել ոչ հասարակական իրադարձությունների միջև ոչ մի ներքին կապ չկա, մայրիկ են այդ կապը հասաաառում, դեկլարավելով իրենց գիտակցությամբ ու կամքով

Հակադիր նայալըը հետետղականորեն պաշտպանում է մարքսիզմ-լենինիզմը՝ Ելնելով օրենքի հեգկյան բնրոնումից, մարքսիզմ-լենինիզմը ասեմանում է **օրենքը** որպես երեւոյթների **էական, անհրաժեշտ, ընդհանուր** եւ **օրյեկտիվ կապ**՝ Այն էականորեն տարբերում է բնության և հասարակության օրենքները՝ Ըստ էրա, բնության օրենքները գործում են անտեսեց մայրկանց մասնակցության, բնության տաբերային ուժերի

փոխաներգործությամբ, իսկ հասարակության օրենքները գործում են մատրիկանց զանգվածային գործողությունների հիման վրա: Բնության օրենքները գործում են շատ երկարատև, հարյուրավոր միլիոն եւ անգամ միլիարդավոր տարիներ, իսկ հասարակության օրենքները մի քանի տասնյակ հազար տարի, մարդկության ձեւավորման շրջանից. Իրենց յուրահատուկ օրենքներն ունեն հասարակության բոլոր ոլորտները տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական եւ հոգեւոր: Կան նաեւ հասարակության զարգացման ընդհանուր եւ մասնավոր օրենքներ. Ընդհանուր է, օրինակ. աշխատանքի հասարակական բաժանման օրենքը, իսկ մասնավոր են արժեքի, մրցակցության, պահանջարկի եւ առաջարկի օրենքները եւ այլն, որոնք գործում են մեկ կամ մի քանի հասարակարգերում: Հիրավի, մրցակցության օրենքը գործում է միայն կապիտալիզմի օրոք, իսկ մյուս օրենքները մի քանի հասարակարգերում:

Ըստ մարքսիզմի, հասարակության օրենքները, ինչպես եւ բնության օրենքները, օբյեկտիվ են, անկախ են մարդկանց գիտակցությունից ու կամքից. Դեռ ավելին. դրանք են որոշում մարդկանց գիտակցությունն ու կամքը: Այս տեսակետը հիմնավորելու համար մարքսիզմը մատնացույց է անում հասարակության հիմքն ու շարժիչ ուժը հանդիսացող արտադրողական ուժերը. որոնք իբրեւ թե լիովին նյութական եւ օբյեկտիվ են եւ մեկ էլ պատմության այսպես կոչված «իրոնիան», «հեզմանքը». երբ հասարակական շարժումների հետեւանքները ստացվում են նրանց նպատակների ուղիղ հակառակը. Դրա օրինակներից է դարաբաղյան շարժումը, որի նպատակն սկզբնապես «միացումն» էր, քայքայ միացումը շատացվեց, իսկ փոխարենը ԽՍՀՄ-ը փլուզվեց, Հայաստանն անկախացավ, հայտնվեց շրջափակման մեջ, տնտեսությունը քայքայվեց եւ ժողովուրդն ընկավ սովի, ցրտի ու խավարի ճիրանները.

Ինչպես այդեն պարզել ենք, արտադրողական ուժերը ոչ միայն նյութական են, այլեւ հոգեւոր, որ հոգեւոր ներուժն է դրանց կենդանություն տալիս, հետեւապես դրանք ոչ միայն օբյեկտիվ են, այլեւ սուբյեկտիվ: Իսկ ինչ վերաբերում է պատմության «հեզմանքին», ապա այն հետեւանք է պատմական իրադարձությունների մեջ ամենատարբեր, անգամ հակադիր նպատակներ (խոսքը ոչ թե հռչակվող, այլ իրական, այդ բվում գաղտնի նպատակների մասին է) հետապնդող մարդկանց գործողությունների խաչաձեւման, որի արդյունքում ստացվում է մի այնպիսի բան, որը ոչ ոք չէր սպասում. Իրոք, դարաբաղյան շարժման մեջ ոմանք իսկական իսթենասերներն իրենց կյանքն էին զոհաբերում Ղարաբաղի համար. ոմանք իշխանական աթոռներն էին հափշտակում, ոմանք թալան էին անում, սննդամթերքով անբողջ գնացքներ էին վաճառում, ոմանք (Լեւոնն ու Վանոն) նսեւ մահվան Լսկաղղոն (Հարավային Ամերիկայում այդպես են անվանվում կառավարության ստեղծած ահաբեկ-

չական հանգախմբերը) Լին ստեղծում իրենց խանգարողներին (Ղանդիլյանին, Գալստյանին, Յուզբաշյանին եւ մյուսներին) սպանելու համար, մյուսները հոսանքն էին կտրում, ժողովրդին ցրտի ու խավարի մատնելու եւ «ծախ» հոսանք վաճառելու միջոցով հարստամալու համար եւ այլն.

Իրադարձությունների նպատակների ու արդյունքների չհամընկնումը վկայում է ոչ թե այն մասին, որ այդ իրադարձությունները օբյեկտիվ են, կախում չունեն մարդկանց կամքից, այլ այն մասին, որ դրանք անմիջական կախում չունեն առանձին մարդկանց կամքից, քայք կախված են սարդկանց հավաքական կամքից, ավելի ճիշտ նրանց առանձնակի կամքերի հավասարազոր ուժից, որի մի մասն է նրանցից յուրաքանչյուրը

Վերն ասվածից հետեւում է 4 կարեւոր եզրակացություն Նախ, ի տարբերություն բնության, որտեղ գործում են եւ դինամիկական, միանշանակ օրենքներ, ինչպես, օրինակ, մեխանիկայի օրենքները, եւ վիճակագրական բազմանշանակ օրենքներ, ինչպես, օրինակ, քվանտային մեխանիկայի օրենքները, որոնք ունեն հավանական բնույթ, հասարակության մեջ բոլոր օրենքները վիճակագրական են Երկրորդ, այս օրենքները, լինելով հավանական, մեծ տեղ են թողնում պատահականությունների համար, լայն ասպարեզ քացելով առանձին անհատների ապատ գործողությունների համար: Այդ պատահական, ազատ գործողությունները, սակայն, հավասարակշռում են միմյանց եւ դրանց միջով իրենց ուղին են հարթում հասարակության զարգացման վիճակագրական օրենքները. Դա նշանակում է, որ մարդիկ պատմության խաղատիկնիկներ չեն, որոնց թելերից ձգում եւ ստիպում են գործել հասարակության օրենքները Նրանք գործում են որպես գիտակցությամբ ու կամքով օժտված անհատներ, որոնք իրենց ըմբռնողության, նպատակների, իդեալների ու ձգտումների հիման վրա կերպարն են իրենց պատմությունը, Այստեղից, երրորդ, հետեւում է, որ պատմության մեջ մեծ դեր է խաղում սուբյեկտիվ գործոնը: Հասարակության զարգացման աչապես կոչված օբյեկտիվ միտումներն ըստ էության սուբյեկտիվ են եւ իրականացվում են մարդկանց սուբյեկտիվ, գիտակցական գործողությունների միջոցով

Սակայն, չորրորդ, սուբյեկտիվ գործոնն անենակարող չէ, որովհետեւ հասարակության զարգացման ամեն մի փուլում այն սահմանափակված է մարդկանց հոգեւոր ճանաչողական եւ նյութական կարողություններով: Մարդիկ ի վիճակի չեն մինչեւ վերջ թափանցելու իրադարձությունների չափազանց բարդ էության մեջ եւ կանխատեսելու նրանց հեռավոր հետեւանքները: Այդ պատճառով էլ պատմության մեջ գիտակցականը եւ անգիտակցականը, իմա տարերայինը, սերտորեն կապված են: Պատմության ընթացքն այն չափով է գիտակցական ու

ալլանափորված, որ չափով մարդիկ կարողանում են կանխատեսել իրենց գործողությունների մեթոճավոր հետեւանքները, եւ անգիտակցական ու տաքերային է այն չափով, որ չափով չեն կարողանում կանխատեսել դրանց հեռավոր հետեւանքները: Պատմության փորձը ցույց է տալիս, որ մեծ մասշտաբներով այն հիմնականում անգիտակցական ու տալերային է. Կոմունիստները փորձեցին սոցիալիզմի օրոք ԽՍՀՄ-ում ու այլ երկրներում վերջ տալ պատմության տարեւայնությանը եւ ենթարկել այն իրենց գիտակցված կամքին, սակայն ոչինչ չստացվեց: ԽՍՀՄ-ի փլուզմամբ մեկ անգամ եւս պարզվեց, որ դա մարդկանց ուժերից վեր է. Սլավոնսկայի պարզ է նաեւ, որ մարդկանց ճանաչողության եւ կազմակերպվածության աճին գուզընթաց գիտակցականի ոլորտը պատմության մեջ ընդլայնվում է:

բ) Էվոյուցիայի ու ռեւոլյուցիայի փոփոխարեւոյությունը հասարակական զարգացման մեջ

Հասարակության զարգացումը ոչ միայն գիտակցական ու անգիտակցական, այլեւ **էվոյուցիոն** ու **ռեւոլյուցիոն**, **հեղափոխական** գործընթացների միասնություն է. Էվոյուցիայի ժամանակ տեղի են ունենում աստիճանական քանակական եւ մասնորակական փոփոխություններ: Կոմունիստական տարբեր ոլորտներում, որոնք հիմնականում ունեն գծային բնույթ: Դա աստիճանական փոփոխությունների կուտակման շրջանն է տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական եւ հոգեւոր ոլորտներում, փոփոխություններ, որոնք կատարվում են տվյալ հասարակարգի սահմաններում ու, հետեւապես, չեն շուտփում նրա կառուցվածքը: Բայց ահա գալիս է մի պահ, երբ այդ կուտակված փոփոխությունները, անցնելով չափը, առաջացնում են հասարակարգի ընդհանուր, արմատական որակական փոփոխություն. Սկսվում է հեղափոխության շրջանը, որի ընթացքում անցում է կատարվում մի հասարակարգից մյուսին:

Իրեն հռչակելով աշխարհի ամենահեղափոխական ուսմունք, մարքսիզմ-լենինիզմը մշակել է սոցիալական հեղափոխության անբողական տեսությունը. Ըստ այդ տեսության, սոցիալական հեղափոխության ամենախոր ու ընդիանուր պատճառը տնտեսական բնույթ ունի դա կոնֆլիկտն է նոր արտադրողական ուժերի եւ դրանց հետագա զարգացմանը իստեգարող հնացած արտադրահարաբերությունների միջեւ. Հասարակության ճնշող մեծամասնությունը ձգտում է եին արտադրահարաբերությունները փոխարինել արտադրողական ուժերի զարգացումը խթանող նոր արտադրահարաբերություններով, հետեւապես հաստատել նոր, առաջադիմական արտադրության եղանակ, իսկ տիրապետող դասակարգին իրենց պետության ուժով ճնշում են ժողովրդի հեղափոխա-

կան շարժումը եւ պահպանում էին արտադրահարաբերությունը. հետեւապէս էին արտադրութեանակը, որը նրանց իշխանության տնտեսական հիմքն է Այսպիսով, թեեւ հեղափոխությունն սկսվում է տնտեսական խնդիրներ լուծելու համար, նրա **գլխավոր հարցն է դառնում իշխանության հարցը**: Հեղափոխական ուժերն աշխատում են նվաճել քաղաքական իշխանությունը եւ այն օգտագործել նոր արտադրանական տեսլանքով, դրա հիման վրա հասարակության մյուս ոլորտները վերափոխելու եւ արդյունքում նոր հասարակարգ, նոր ֆորմացիա հաստատելու համար

Սակայն մախքան հեղափոխության սկսվելը երկրում պետք է առաջանա **հեղափոխական իրադրություն**, որը քաղաքագետներն անվանում են **անկայունություն**: Ըստ Լենինի, դա իշխող խավերի քաղաքականության ճգնաժամի վիճակն է. երբ «վերին» խավերը չեն կարողանում առաջվա պես կառավարել, իսկ «ներքին» խավերը չեն ցանկանում առաջվա պես ապրել, ժողովրդի տնտեսական դրությունը ծայրահեղորեն սրվում է. և նրա քաղաքական ակտիվությունը շեշտակի աճում է:

Հեղափոխական իրադրությունը նրա **օրյեւտիվ պայմանն է**: Որպեսզի այն վերածվի հեղափոխության, պետք է լինի նաեւ հեղափոխության **ստրյեկտիվ** գործոնը, իմա հեղափոխական ուժերի կազմակերպվածությունը, հեղափոխական կուսակցությունների առկայությունը, կուսակցություններ, որոնք ընդունակ են ղեկավարելու եւ հաղթանակի հասցնելու գանգվածների տարերային շարժումը Այսպէս հեղափոխություն չի լինի, կամ էլ կլինի, բայց կապտովի Լինում !: Ուստի հսկառակը, երբ հեղափոխական իրադրություն չկա, սակայն լավ կազմակերպված ընդհատակյա ընդդիմադիր խմբերը հանկարծակի հարվածով գրավում են իշխանությունը Այդ գործընթացը **դավադրություն** է կոչվում Կրանով գրառվել է XIX դ ֆրանսիացի հեղափոխական Օ. Բլանկին, որն ամբողջապէս կոմունիստական դավադրություններ է տարբել, բայց անհաջող, եւ համարյա իր ողջ կյանքը քանտրուում է անցկացրել Լենինը բազմիցս ընդգծել է մարքսիզմը բլանկիզմ չէ: Բայց անցյալ դարի 60-70-ական թվականներին, երբ ԽՍՀՄ-ը հաւաք իր հզորության գագաթնակետին, մարքսիզմ-լենինիզմը վերասերվեց բլանկիզմի, Բոլոր երկրների կոմկուսներն սկսեցին իրենց գործակալներին խցկել կառավարական քարծր մարմինների մէջ եւ դավադրություններ կազմակերպել Այդպէս նրանք հեղաշրջում են արել Պորտուգալիայում (քանակի գլխավոր շտաբի մի խումբ սպաներ), Եթովպիայում ու Լիբիայում (քաղաքացիների խիչնագործերի ծայտված կոմունիստ պետերը), Աֆրիկայի ու Հարավային Ամերիկայի բազմաթիվ երկրներում:

Իշխողները սովորաբար իրենց իշխանությունը հոժարակամ չեն զիջում, ուստի եւ հեղափոխական ուժերը բռնութեամբ, զինված սպառնա-

քության միջոցով տուպալում են նրանց։ Սակայն շատ հազվադեպ լինում է նաև այնպես, որ այդ ուժերի ճնշող գերակշռության տակ իշխողներն ստիպված հրաժարվում են իշխանությունից եւ հեղափոխությունը հաղթում է առանց արյունահեղության ու ավերածությունների։ Նման հեղափոխություններն ստանում են խաղաղ կամ փայլուն անվանումը, որոնցից է. օրինակ, 1688 թ. անգլիական փայլուն հեղափոխությունը։

Այժմ երբեմն հեղափոխություն են անվանում պետական պաշտոնյաների չարաշահությամբ, կաշառակերությամբ ու քայանով ծայրահեղության հասած ժողովրդի զանգվածային շարժման հիման վրա կատարվող իշխանափոխությունները, ինչպես, օրինակ, վրացական «վարդերի հեղափոխությունը»։ Բայց դրանք հեղափոխություն չեն, որովհետեւ չեն շոշափում հասարակարգի հիմքերը

Հատկապես արյունահեղ ու ավերիչ են զինված ապստամբությամբ սկսվող եւ քաղաքացիական պատերազմով ընթացող հեղափոխությունները։ Զինված ապստամբության տեսությունը մշակել է Լենինը։ Ըստ նրա, այն պետք է սկսել մայրաքաղաքում, երբ իշխանությունների քայքայումը եւ հեղափոխական ուժերի վերելքը հասել է առավելագույնին, պետք է խորվածել համկարծակի ու սրընթաց, թույլ չտալով, որ իշխողները ուշքի գան, գրավել հանգուցային կետերը (կայարանները, փոստը, հեռախոսակայանները), ձեռքակալել, իսկ անհրաժեշտության դեպքում գնդակահարել կառավարության անդամներին եւ մյուս հեղինակավոր գործիչներին, Դանդաղկոտությունը ապստամբության մասին է։ Համարձակություն, համարձակություն եւ դարձյալ համարձակություն, ասել է 1789 թ. Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության առաջնորդներից մեկը Դանտոնը։

Մոգիլայական հեղափոխության տմբողջական տեսությունը մշակելով, ծաղքսիզմ-լենինիզմը միաժամանակ թույլ է տվել մի շարք լուրջ սխալներ։ Նախ, Մարքսն ու Լենինը հեղափոխությունը հայտնաբերել են պատմության ընդհանուր օրինաչափություն, ըստ որի մի հասարակարգից մյուսին անցումը միշտ տեղի է ունենում հեղափոխությունների միջոցով։ Մինչդեռ հեղափոխության միջոցով անցում է կատարվել միայն ճորտատիրությունից կապիտալիզմին, այն էլ հատ ու կենտ երկրներում, օրինակ, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Ռուսաստանում։ Մյուս երկրներում այդ անցումը կատարվել է էվոլյուցիայի միջոցով։

Հեղափոխության ընդհանուր տնտեսական հիմքը ոչ թե նոր արտադրողական ուժերի կոնֆլիկտն է իրն արտադրանաբարբերությունների հետ, ինչպես դա մարքսիզմ-լենինիզմն է պնդում, այլ կոնֆլիկտը հիմն է նոր արտադրանեղանակների, տնտեսակարգերի միջեւ, կոնկրետ, ճորտատիրականի ու կապիտալիստականի միջեւ։ Այսպես կոչված սոցիալիստական հեղափոխությունները ոչ վերը նշված կոնֆլիկտից են ծագել։ Որովհետեւ տեղի են ունեցել հետամնաց կիսաֆեոդալական եր-

կրճատում, ոչ էլ սոցիալիստական են եղել, որովհետեւ ստեղծել են ան-
բախտաբերական կարգեր. 'Դրանք արհեստականորեն սարքված հե-
ղաշրջումներ են եղել, որ կոմունիստները կատարել են, օգտվելով տալի-
սեր պատճառներով (պատերազմներից, իշխամավորների կոռուպցիա-
յից ու չարաշահումներից և այլն) իրենց երկրներում ծագած քաղաքա-
կան ճգնաժամից. Դրա մեծագույն ողբերգական օրինակներից է առա-
ջին աշխարհամարտի առաջացրած ճգնաժամի ժամանակ 1917 թ. խոլ-
տնաբերյալն հեղաշրջումը Ռուսաստանում, որ կատարեցին բոլշևիկնե-
րը, խոտումներով խաբելով ու 70-ամյա ստրկության դատապարտելով
կրկրի ժողովուրդներին:

Կոմունիստները միշտ գովերգել են հեղափոխությունները, ինչպես
Մարքսը, անվանել են դրանք «պատմության շոգեքարշներ», վրոյին ան-
տեսելով դրանց բացասական կողմերը, այն, որ դրանք վիթխարի զոհեր
են պատճառում, կոտորելով ժողովրդի անհնաակտիվ մասը, ավերում
են երկրի տնտեսությունը, սովը, ցուրտը, խավարը, համաճարակներն ու
մահացության շեշտակի աճը, զանգվածային բռնություններն ու ուլա-
նություններն ահաբեկում, բարոյագրկում, այլասերում ու վայրենաց-
նում են կենդանի մնացածներին ու տասնամյակներով ետ են գցում Լո-
կիրը Այսպես, ստուգված է, որ մեկ քաղաքացիական պատերազմը մի
քանի անգամ ավելի ծանր է, քան մի քանի արտաքին պատերազմները:
Լենինն առաջին աշխարհամարտը համարել է ժողովուրդների սպանդ,
բայց պարզվել է, որ աշխարհամարտի 3 տարիների ընթացքում Ռու-
սաստանը զոհ սովել է 1,5 մլն մարդ, իսկ քաղաքացիական պատերազ-
մի 3 տարիների ընթացքում՝ 12 մլն. մարդ, չհաշված երկրի ավերումը,
Երկրում եղել է 8 մլն. որք եւ այն ծածկված է եղել որբանոցներով Այժմ
ընթերցողմ ինքը կարող է դատել, քե ո՞րն է եղել ժողովուրդների իսկա-
կան սպանդը աշխարհամա՞րտը, թե՞ Լենինի սանձազերծած քաղա-
քացիական պատերազմը. Պատահական չէ ապված «Հեղափոխությու-
նը հորինում են երագողները, կատարում են ֆանատիկոսները, իսկ
պտուղները վայելում են սրիկաները»: Դանտոնը նկատել է, հեղափո-
խության ժամանակ հաղթում է մա, ով ավելի ոճրագործ է.

Պատմական փորձը վկայում է, որ եվրոպական երկրների ճնշող մե-
ծամասնությունն անցել է կապիտալիզմին առանց հեղափոխական ցն-
ցումների, էվոլյուցիոն ճանապարհով եւ գտնվում են անենագարգացած
երկրների շարքում, ինչպես, օրինակ, Գերմանիան, Շվեդիան, Նորվե-
գիան, Ավստրիան եւ բազմաթիվ այլ երկրներ: Հետեւապես, հասարա-
կության էվոլյուցիոն զարգացումը շատ ավելի գերադասելի է հեղափո-
խական զարգացումից. Ժողովուրդները պետք է ամեն կերպ խուսափեն
հեղափոխության արհավիրքներից

գ) Ժողովրդական զանգվածների և նշանավոր անհատների դերը պաշտոնության մեջ

Խոսքն այստեղ ոչ թե ընդհանրապես ժողովրդական զանգվածների ու անհատների, այլ այդ զանգվածների ու **նշանավոր** անհատների պատմական դերի մասին է. Դա պետք է ընդգծել, որովհետև իր ընդհանուր դրվածքով տվյալ հարցն անվճար է, քանզի այդ զանգվածները կազմվում են անհատներից, իսկ անհատների բազմությունից կազմվում են այդ զանգվածները. Հետեապես, խոսքը նշանավոր անհատների՝ քաղաքականների, պետությունների մյուս ղեկավարների, զորավարների, օրենսդիրների, տաղանդավոր ու համեմատելի գործիչների մասին է.

Ողջ նախաձեռնության փիլիսոփայությունը, ինչպես իդեալիզմը, այնպես էլ մատերիալիզմը (հասարակության ընթրնման մեջ լինելով իդեալիզմի դիրքերում) պատմության կերտողներ է համարել նշանավոր անհատներին, իսկ ժողովրդական զանգվածներին դիտել է որպես պատմության պասիվ ֆոն, կամ էլ բացասական ուժ, որը խեղաթյուրում ու ձախողման է ենթարկում նշանավոր անհատների համարելը մտահղացումները: Սարքսիզմը, ելնելով սրատմության մատերիալիստական ըմբռնումից վճռական ուժ հայտարարեց ժողովրդական զանգվածներին: Ընդ որում այն չկարողացավ հասնել միասնական կարծիքի, քանզի մարքսիստներից ոմանք ժողովրդական զանգվածներին համարում են պատմության միակ կերտող, իսկ ոմանք՝ զլխավոր կերտող, հետեապես, որոշ տեղ հատկացնելով նշանավոր անհատներին: Ըստ մարքսիզմի, ժողովրդական զանգվածների վճռական դերը պայմանավորված է նրանով, որ ժողովուրդն է նյութական բարիքներ արտադրողը, պատերազմների ու հեղափոխությունների, ընդհանրապես քաղաքական շարժումների գլխավոր ուժը, նյութական ու հոգեւոր մշակույթի ստեղծողը, հատկապես բանահյուսության ամմահ գլուխգործոցների հեղինակը: Անհատի դերը, մարքսիզմի տեսակետից, կախված է նրա ճանաչողական կարողություններից, արժեքային կողմնորոշումներից եւ կազմակերպչական ունակություններից. Նա է ավելի մեծ, ով իր տաղանդի կամ համճարի շնորհիվ կարողանում է ավելի խորն ըմբռնել հասարակության զարգացման պահանջմունքներն ու միտումները, ավելի հեռուն է տեսնում, կարողանում է կազմակերպել ու առաջնորդել ժողովրդական զանգվածների պայքարը համուն իրենց շահերի, ուստի եւ հասարակության զարգացման. Կարճ ասած, պատմական հերոսը նա է, ով սյուաններից ավելի խորն ու հեռուն է տեսնում, ավելի շատ է ցանկանում եւ անում հանուն ժողովրդի շահերն արտահայտող իր գաղափարների. Եթե անհատի գործունեությունը հակասում է ժողովրդական զանգվածների շահերին, հասարակության պահանջմունքներին, ապա նա ի վերջո պարտություն է կրում Այսինքն ստացվում է, եթե անհատը

պատմության ընթացքը շեղում է իր օրինաչափ հունից, ապա վաղ րե ուշ նա պարտվելու է, իսկ պատմությունը վերադառնալու է իր հունին. Հետեւապես, անհատը չի կերտում պատմությունը, նա միայն իր անձնական կմիքն է դնում նրա վրա, նրան տալով կոնկրետ, անհատական տեսք. Դրա մասին է իբր վկայում այն, որ նշանավոր անհատի պատմական անհրաժեշտության դեպքում նա միշտ երեւան է գալիս երե Նապոլեոնը, Լենինը, Ստալինը կամ Հիտլերը չլինեին, ապա ուրիշները կլինեին.

Մաքսիզմի այս դատողությունները միակողմանի ու պարզունակ են Հասարակության շահերի, ժողովրդական զանգվածների, ինչպես նաեւ տարբեր անհատների կողմից դրանց ըմբռնումները երբեք էլ միանշանակ չեն, որովհետեւ չափազանց բարդ գործընթաց են Դրա համար էլ սուր պայքար է տեղի ունենում այդ ըմբռնումների շուրջը եվ չի կարելի ասել, թե զանգվածները միշտ էլ ճիշտ ըմտրություն են կատարում: Օրինակ, առաջին աշխարհամարտի ավարտին մնացել էր մի քանի ամիս, երբ Լենինն «անհապաղ խաղաղություն ժողովուրդներին» կարգախոսով մոլորեցրեց ժողովրդին, երկիրը գցեց 3-ամյա ավերիչ քաղաքացիական պատերազմի մեջ եւ հիմք դրեց խորհրդային բռնադատությանը: Նույնն էլ արեց Հիտլերը գերմանացիների հետ Պատմությունը լի է նմանօրինակ փաստերով:

Վերն ասվածից հետեւում է, որ պատմության մեջ ժողովրդական զանգվածների ու անհատի դերի 2 իդեալիստական ու մատերիալիստական իրարամերձ հայացքները միակողմանի ու սխալ են. Իրականում նրանց փոխհարաբերությունը շատ ավելի բարդ է ու չի կարելի որոշել, թե դրանցից որն է պատմություն կերտում եւ որը ոչ. Պատմությունը համատեղ ջանքերով կերտում են եւ՝ ժողովրդական զանգվածները, եւ նշանավոր անհատները, միայն թե տարբել դեյակատարությամբ: Մեկը պատմական իրադարձությունների հիմնական ուժը, իսկ մյուսը նրա գլուխն ու կազմակերպիչն է Թեեւ նրանցից յուրաքանչյուր կողմի տեսակարար կշիռը պատմական այս կամ այն իրադարձության մեջ կարող է լինել տարբեր Սակայն հասարակական կյանքի հոգևոր ստեղծագործական ոլորտներում նշանավոր անհատների բացառիկ դերն անմիճելի է. Խոսքը գիտական հայտնագործությունների, տեխնիկական գյուտերի, գրական ու գեղարվեստական ստեղծագործության մասին է: Որքան բարձր է գործի ստեղծագործականության մակարդակը, այնքան մեծ է անհատի՝ որպես կերտողի դերը

դ) Հասարակության եւ անհատի բարդ հարաբերությունների մասին գոյություն ունեն 3 տարբեր տեսակետներ Դրանցից առաջինն ասում է, որ գլխավորը հասարակական, իմա լնդհամուր շահերն են, հետեւա-

պես. անհատն իր սեփական շահերով պետք է ենթարկվի ընդհանուրի շահերին, քանզի նա հասարակության մի մասնիկն է: Այս տեսակետը որդեգրել ու քարոզել են կոմունիստները ու տվյալ սրատրվակով ճնշել են անհատին Բայց քանի որ հասարակությունը բաղկացած է առանձին անհատներից, ապա նրանց ճնշելը վերածվում էր ողջ հասարակության ճնշման: Եվ պատահական չէր, որ խորհրդային տարիներին բոլոր մարդիկ ըստ էության իրավագույն էին Մյուս կողմից, դա իշխանավորներին հնարավորություն էր տալիս հասարակական շահերի քողի տակ իրագործելու իրենց անհատական շահերը, հազար ու մի տեսակի արտոնություններ ապահովելով իրենց համար. Հաջորդ տեսակետը պախավոր, անգամ միակն է համարում մարդկանց անհատական շահերը. Ըստ լրա, եթե անհատի շահերն ապահովված են, ապա ինքնըստինքյան սուպահովվում են նաև հասարակության շահերը Գոյություն ունի նաև տվյալ տեսակետի ծայրահեղ ձևը, որի համաձայն միակ իրական շահերն անհատական են, իսկ այսպես կոչված հասարակական շահերը իտրինված են տիրապետողների կողմից ժողովրդին խաբելու եւ ճնշելու նպատակով Ռիբեմ, ամեն մի անհատ պետք է մտածի միայն իր ձախն 'Իս ծայրահեղ եսասիրության կամ անհատապաշտության տեսական հիմքն է Տվյալ տեսակետի չափավոր ձեւն է Ֆոյերբախի բանական եսասիրության տեսությունը, որի համաձայն կան 2 տեսակի շահեր անբանական ու բանական Առաջինները հակասում են հասարակական շահերին եւ բոլոր մարդկային դժբախտությունների պատճառն են, որովհետեւ հարվածելով մյուսների շահերին դրանով իսկ նրանց կողմից հսկահարված են ստանում. Երկրորդները, լինելով բանական, ընդհակառակը, համասուղելի են հասարակական շահերի հետ, քանզի ճիշտ հասկացված անհատական շահը չի կարող հակասել ընդհանուր շահին՝ Բանական եսասերները միայն համագործակցելով միմյանց հետ, ըստ Ֆոյերբախի, կարող են ապահովել ամեն մեկի եւ զրանով իսկ բոլորի բարեկեցությունն ու երջանկությունը՝

Երրորդ տեսակետը ընդունում է անհատական եւ ընդհանուր, հասարակական շահերի ինչպես հակասությունը, այնպես էլ համատեղելիությունը եւ պնդում է անուստական եւ ընդհանուր հասարակական շահերի միջև ներդաշնակություն հաստատելու անհրաժեշտությունը: Այդ տեսակետի կողմնակիցները համոզված են, որ բազմապիսի անհատական շահերի միջև թեւ չափազանց դժվար է ներդաշնակություն հաստատել, սակայն բայց եւ այնպես կտրելի է դրան հասնել՝ Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է զարգացնել ու կատարելագործել քաղաքացիական հասարակությունը, հասարակական կարծիքը, սոցիոլոգիական ծառայությունը, արդի ինֆորմացիոն տեխնիկան, իրավական դաշտը եւ այլն.

ե) Հասարակական առաջադիմության էությունը, հսկասականությունը եւ չափանիշները

Հասարակության պատմությունը լի է բազմապիսի իրադարձություններով, ինչպես մեծ, այնպես էլ փոքր, բարի ու չար, պատերազմներով, թալանով ու կոտորածներով, առաջընթացներով ու ետընթացներով, ոլորապատկերներով ու շեղումներով։ Փիլիսոփայական միտքն աշխատել է պարզել պատմության ընդհանուր ընթացքը եւ ուղղությունը։ Մինչեւ Վերածննդի դարաշրջանը գերակշռել է պատմական հոռետեսությունը Շատ փիլիսոփաներ պնդել են, որ անցյալն ավելի լավն է եղել, քան ներկան։ Ըստ Հեխտգուսի, մարդկությունն իր պատմության ընթացքում աստիճանաբար իջնում է ցած։ Հեռավոր անցյալում եղել է ոսկեդարը, հետո արծաթե դարը, բյուզենդե ու պղնձե դարերը, իսկ այժմ երկաթե դարը։ Այդ 5 աստիճանների հերթափոխը պատմության մեջ նշանակում է մարդկության ետոմբսւյ շարժումը. որովհետեւ ամեն մի հետագա աստիճանն ավելի վատն է, քան նախորդը. Եվ այդպես անցյալը, կոնկրետ նախնադարը եւ անտիկ շրջանը իդեալականացվել են

Վերածննդի դարաշրջանից սկսած, գիտությունների, արվեստի ու արհեստների բոլոր գարգացումը հանգեցրեց հասարակության զարգացման եւ առաջադիմության գաղափարին։ Չեափորվեց ու տարածվեց պատմական լավատեսության սկզբունքը XVIII դ հասարակական առաջադիմության կենտրոնում դրվեց մարդկային բանականության անսահման վերընթացի գաղափարը, որն ամենախստակ ու բազմակողմանի ձևով մշակել ու առաջադրել է ֆրանսիացի մտածող Կոնդորսեն Առաջադիմության գաղափարի իետագա մշակման գործում մեծ ավանդ ունի Հեգելը։ Պատմությունը նա դիտել է որպես մի միասնական օրինաչափ գործընթաց, որտեղ ամեն մի դարաշրջան մարդկության առաջադիմության անհրաժեշտ աստիճան է։ Առաջադիմության չափանիշը, ըստ Հեգելի, ազատության գիտակցումն է մարդկանց կողմից

Սակայն հասարակության զարգացման հետագա ընթացքը XIX դ վերջին ցույց տվեց, որ հասարակական առաջադիմության այդ ընթանումները միակողմանի ու թերի են Նախ պարզվեց, որ հասարակական առաջադիմությունը միասնական ու միագիծ չէ։ Այն ընթանում է տարբեր ուղղություններով, ծնելով տարբեր քաղաքակրթություններ Արևմտյան (եվրոպական), Արեւելյան (ասիական), Աֆրիկյան, Ամերիկյան եւ այլն, որոնք գոյակցում են միմյանց հետ Դրանից բացի, այն հսկասական է, որովհետեւ ամեն առաջադիմություն պարունակում է որոշակի և տադիմություն։ Օրինակ. գիտության և տեխնիկայի նվաճումները, մարդու տիրապետությանը հանձնելով բնության նորանոր ավելի ու ավելի գորեղ ուժեր, միաժամանակ ստեղծում են պատերազմի ավելի գրեղ միջոցներ, կատարելագործելով մարդ սպանելու, երկիր ավերելու

արվեստը, աղտոտելով բնական միջավայրը և սրելով բնապահպանական ճգնաժամը, Այնուհետև, հասարակական առաջադիմությունը խիստ անհամաչափ է, ընդ որում երկակի իմաստով. Առաջին հերթին պատժող դատաւճի՞ր դարաշրջանների առաջադիմության տեմպերը տարբեր են. Կամ դարաշրջաններ, որտեղ այդ գործընթացը շատ դանդաղ կամ արագ է ընթանում. մույնիսկ լինում է, որ գերակշռում է ետադիմությունը. Բավական է համեմատել Միջնադարի և Վերածննդի շրջանները, որպեսզի պարզ լինի, թե ինչի մասին է խոսքը: Գերմանական Ֆաշիզմը և խորհրդային կոմունիզմը, լինելով ամբողջատիրական համակարգեր, ընդհանուր առմամբ ետադիմություն էին տվյալ երկրների սոցիալ-քաղաքական և հոգեւոր կյանքում. Երկրորդ, հասարակության տարբեր ոլորտների առաջադիմությունը եւս տարբեր տեմպերով է ընթանում, որովհետև այդ ոլորտները թեև փոխկապակցված են, բայց և այնպես օժտված են հարաբերական ինքնուրույնությամբ. Մի ոլորտը կարող է առաջ անցնել մյուսից և օժանդակել նրա առաջադիմությանը: Օրինակ, տեխնիկայի կտրուկ առաջադիմությունը մեծապես նպաստել է արվեստի որոշ ճյուղերի առաջադիմությանը, նոր ճյուղերի առաջացմանը, ինչպիսիք են արվեստի նորագույն տեխնիկական ճյուղերը, օրինակ հեռուստատեսությունը և այլն. Կարող է և այնպես պատահի, որ մի ոլորտի առաջադիմությունը ուղեկցվի մյուսի կամ մյուսների ետադիմությամբ: Օրինակ, երկրի ինդուստրացումը հանգեցնում է ուրբանիզացիայի, իմա քաղաքների զարգացմանը, որ բացասական է ազդում քաղաքացիների կյանքի ու առողջության վրա, բժշկության զարգացումը բարոյականության անկմանը, որովհետև թուլացնում է վախը սեռական հիվանդությունների հանդեպ.

Հասարակական առաջադիմության մասին ճիշտ պատկերացում կազմելու և այս կամ այն երկրի առաջադիմության աստիճանը և վիճակը ճիշտ գնահատելու համար պետք է պարզվեն առաջադիմության չափանիշները: Պեսսը է սուել, որ տվյալ հարցը չափազանց բարդ ու դժվար է: Այդ հարցի լուծման վրա վճռորոշ ազդեցություն է գործում հասարակության ընդհանուր փիլիսոփայական ըմբռնումը: Օրինակ, մարքսիզմ-լենինիզմը, ելնելով հասարակության մատերիալիստական ըմբռնումից, նրա առաջադիմության գլխավոր, անգամ ընդհանուր չափանիշ սկզբում համարում էր արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակը, իմա աշխատանքի արտադրողականությունը: Քանի որ ԽՍՀՄ-ն այդպես էլ չկարողացավ հասնել կապիտալիզմի համեմատ աշխատանքի ավելի բարձր արտադրողականության, խորհրդային կոմունիստները նման չափանիշ հայտարարեցին արտադրահարաբերությունները, հետեւապես, արտադրության եղանակը: Ուստի և ստացվում էր, որ քեւ աշխատանքի արտադրողականությամբ ԽՍՀՄ-ը ետ է

մնում Արևմուտքի զարգացած երկրներից, փոխարենը արտադրանեղանակով այն մի ամբողջ դարաշրջան նրանցից առաջ է ամցել, որովհետեւ նրա արտադրանեղանակը սոցիալիստական է: Սակայն ԽՍՀՄ-ի փլուզումը ցույց տվեց, որ հասարակության տնտեսական առաջադիմության ճշգրիտ չափանիշն աշխատանքի արտադրողականության մակարդակն է՝ Ընդ որում, այդ չափանիշն ընդհանուրը չէ, այլ չափանիշներից մեկն է. Հասարակության յուրաքանչյուր ոլորտ, այդ ոլորտի յուրաքանչյուր ճյուղ ունի իր չափանիշը: Օրինակ, քաղաքալիսակական ոլորտի չափանիշը ժողովրդավարության, մարդու ազատությունների եւ իրավունքների զարգացման մակարդակն է. Հոգեւոր ոլորտը ևս ունի իր չափանիշները գիտության և տեխնիկայի, քառյակականության եւ արվեստի բնագավառներում, որոնց զարգացման մակարդակը կախված է քաղմաքիվ պայմաններից, այդ թվում տաղանդների ու հանճարների ներքան գալուց:

Սակայն հասարակության առաջադիմության քաղմապիսի կոնկրետ չափանիշները կարելի է նաեւ ընդհանրացված ձեւով ներկայացնել: Այդ ընդհանուր չափանիշներից են հասարակության **քանակամության, արդարության եւ ազատության զարգացման մակարդակը**, որոնք իրենց ամփոփումն են գտնում **հումանիզմի** մեջ: Սակայն ազատությունը պահանջում է համապատասխան պատասխանատվություն: Ոլորտն մարդն ազատ է բնության ու հասարակության ուժերի նկատմամբ, որքան զորեղ են իր տրամադրության տակ գտնվող այդ ուժերը, այնքան զգույշ ու պատասխանատու պետք է լինի նա, որովհետեւ մի կոճակ սեղմելու միջոցով կարող է կործանել ամբողջ երկրներ ու աշխարհաստեղծեր. Կարելի է ասել, որ հասարակական առաջադիմության ամենաընդհանուր չափանիշը **հումանիզմը, մարդասիրությունն է**.

§ 2. ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

«Մշակույթ» հասկացությունը սերտորեն կապված է մարդկային գործունեության վերափոխիչ բնույթի հետ: Լինելով գիտակից, բանական էակ, մարդը, ինչպես հայտնի է, չի կարող բավարարվել ու ապրել բնության տվածով: Նա ստիպված է աշխատել եւ աշխատանքի միջոցով վերափոխել բնության իրերը, դարձնել դրանք իր համար պլատանի նյութական բարիքներ եւ բավարարել իր պահանջմունքները: Մարդու այդ վերափոխիչ գործունեությունը շատ նման է բնական իրերը **մշակելուն**: Այդ պատճառով էլ ձեւավորվել է մշակույթի հասկացությունը (լատիներեն կուլտուրա - մշակել, կրթել, դաստիարակել բառից).

Մարդիկ վաղուց նկատել են, որ մարդկային խնամքի ու մշակման

սիջոցով քույսերը քստելավվում են, աճում 1. դրանց բերքատվությունը, հասնային, սննդարար հատկությունները եւ այլն Նրանք նկատել են նուեւ, որ լավ խնամելու միջոցով կարելի է բարելավել ընտանի կենդանիների օգտակար հատկությունները, կաթնատվությունը, մատուցությունը եւ այլն. Մշակման համգամանքը շատ ավելի է աչքի զարնում արհեստավորի գործում, երբ նա մեկ կամ մի քանի ոչ պիտանի իրերից կամ նյութերից ստեղծում է մի որեւէ պիտանի քան, նյութական քարիք, օրինակ կոշիկ, հագուստ եւ այլն, ընդ որում ստեղծում է ոչ միայն օգտակարության, այլեւ գեղեցիկի օրենքներով Հետապայում, արհեստի զարգացման չափազանց բարձր մակարդակում ծագում է արվեստը, որն իր ստեղծագործությունների օգտակարությունը տեսնում է գեղեցիկի մեջ. հետեւեալեւ, գեղագիտական հաճույք պատճառելու մեջ, իմա՝ բավարարում է մարդու հոգեւոր պահանջմունքները:

Մշակման այդ համընդհանուր, անընդհատ բարդացող ու կատարելագործվող գործընթացում տեղի է ունենում մի խիստ կարեւոր եւ հետաքրքիր բան եւս ինքը մշակողը եւս մշակման է ենթարկվում, հետեւեալեւ. մշակույթ ստեղծելու հետ մեկտեղ ինքը եւս դառնում է մշակված, այսինքն կոպտութեան մարդ. էապես փոխվում, բարելավվում ու մարդկայնացնում են նրա ֆիզիկական հատկությունները եւ հոգեւոր աշխարհը: Չարգանում ու նրբանում են նրա զգայարանները, աչքն ավելի մանրամասն է ընկալում իրերը, դրանց չափերը, գույները, մասերն ու ձեւերը (ինչպես արդեն ասվել է, սեւ կտավ արտադրողների աչքը կարողանում է տարբերել սեւ գույնի 30-ից ավելի երանգներ), լեզվի շնորհիվ սպորը կարողանում է ավելի նրբորեն ընկալել ենյունները, երաժշտությունն էլ ավելի է սրում ու նրբացնում նրա լսողությունը, ոչնեւ գործում հմտանալու հետեւանքով ճշգրտանում ու նրբանում են նրա ձեռքի շարժումները, շուշափելիքները, մարմնի կազմվածքը, կեցվածքը, քայլվածքը, շարժումները եւ այլն. Նույն կերպ մշակում է անցնում ու բարելավվում մարդու հոգեւոր աշխարհը, նրա մտքերը, իդեալները, զգացմունքները, արժեքները եւ այլն Մի խոսքով ձեւավորվում ու զարգանում է մարդու հոգեւոր մշակույթը:

Այսպիսով, մշակույթն իրենից ներկայացնում է. 1. հոգեւոր նյութական արժեքների ամբողջությունը, 2. այդ արժեքների ստեղծման եղանակները, 3. օգտագործման կարողություններն ու հմտությունները, ինչպես նաեւ, 4. սերնդից սերունդ փոխանցելու միջոցները:

Մշակույթի մարդկային աշխարհը համապարփակ է, ընդգրկում է մարդկային կեցության բոլոր ոլորտները՝ մարդու եւ բնության, մարդու եւ իւստարակության, մարդու եւ մարդու, մարդու եւ իր սեփական անձի հարաբերությունները Բնությունը մարդուց անկախ ու մեկուսի է, կուսական բնությունը մշակույթի հակադրությունն է. Այն ընդգրկվում է

մշակույթի ոլորտը, երբ ենթարկվում է մարդու ազդեցությանը և անցնում մշակման մի բարդ ու երկարավուն պրոցես. Դա արդեն մարդու կողմից մշակված, արհեստական, այսպես ասած «երկրորդ» բնությունն է: Եթե անցյալում այդ մշակումը հիմնականում նրա հարստությունները սպառելն ու նրան վնաս հասցնելն էր, ապա այժմ այն նաև բնությունը պահպանելն ու անգամ վերականգնելն ու բարելավելն է: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն անկենդան, այլև կենդանի բուսական ու կենդանական աշխարհներին: Նպատակ է դրված փրկել ու բազմազանել անհետացման վտանգի մեջ գտնվող, հետևապես, Կարմիր գլքի մեջ մտնող բույսերի ու կենդանիների հազվագյուտ դարձած տեսակները Ներկայումս ձեռավորման գործընթացում է գտնվում գիտության մի նոր ճյուղ **բիոթեկան**, որը մշակում է միջոցներ ու մոդսեր կենդանի օրգանիզմների նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքը բարոյականացնելու, այսինքն դրանց փրկելու, պահպանելու, խնայելու ու խնամելու համար:

Մարդ-հասարակություն հարաբերություններում մշակույթը դրսևորվում է սոցիալական ու քաղաքական կյանքում. ներկուսակցական ու միջկուսակցական հարաբերություններում, անգամ Ազգային ժողովի գործունեության մեջ. որի մասին մեր ԶԼՄ-ները նշում են, որ հայ պատգամավորների քաղաքական կոլտուրան բավականին ցածր է Կառնաե կենցաղային, աշխատանքային, արտադրության, կրթության ու դաստիարակության. հանգստի ու ժամանցի, բնտանեկան (օրինակ, երեխաների ու ծնողների փոխհարաբերությունների) եւ բազմաթիվ այլ ոլորտների մշակույթ. Այստեղ առանձին կարևորություն ունի ազգային մշակույթը:

Նախնադարում ու Միջնադարում, որտեղ մշակույթի մակարդակը բավականին ցածր է եղել, մշակութային արժեքները սերունդներին փոխանցվել են ավանդույթների միջոցով. Գիտությունների ու արվեստների բուռն զարգացումը Վերածննդի ու Նոր դարաշրջանում մեծ չափով բարձրացրել է մշակույթի մակարդակը եւ կրթության ու դաստիարակության հատուկ համակարգի պահանջ է առաջացրել Այդ պատճառով էլ ստեղծվել է դպրոցների ու բուհերի ցանցը: «Մշակույթ» տերմինի հատուկ գործածումը սկսվել է XVIII դարում և ըմբռնվել է որպես կրթության հոմանիշ: Մարդու կուլտուրական ասել կամ կրթված ասել միևնույնն էր

Մակայն ավանդույթի դեպք մշակույթի ժառանգությունն մեջ մինչեւ օրս էլ չափազանց մեծ է. Տվյալ իմաստով մշակույթը բավականին պահպանողական է. Դա սուլահովում է մշակույթի կայունությունը, որը հատկապես հեռավոր անցյալում մարդկային կոլեկտիվների (առումների, ցեղերի և այլն) գոյատևման անհրաժեշտ պայման է եղել, որովհետեւ

նրանց ապահովել է սերունդների փորձով ստուգված գործունեության հուսալի շաքլոններով, հետեւապես փորձի կուտակումը եւ փոխանցում հետագա սերունդներին. Դրանց հեշտ փոփոխությունը չափազանց վտանգավոր էր. քանզի կարող էր աղետալի հետեւանքներ ունենալ նրանց համար. Այդ պատճառով էլ մշակութային ստեղծագործությունը, նորարարությունը շատ թույլ ու հազվադեպ են եղել:

Իսկ ներկայումս, հասարակության զարգացման տեմպերի ամնա-խաղեպ աճի հետեւանքով մշակույթի ավանդապահ տիպն իր տեղը զիջել է դինամիկ տիպին Նորը մշակույթի մեջ այժմ ստեղծվում է ոչ թե հարյուրամյակների կամ նույնիսկ հազարամյակների, այլ տասնամյակների ընթացքում. Սակայն կտրուկ խզումն անցյալի հետ, ժառանգորդման ժխառնը չի խրախուսվում Պրոլետկուլտի, ֆուտուրիզմի անհաջող փորձը մեկ անգամ եւս ցույց տվեց, որ մշակութային անցյալը լիովին ժխտող նորարարությունը ձախողման և դատապարտված, որովհետեւ դասարկ տեղում նոր մշակույթ ստեղծելն անհնար է. Հենվելով անցյալի մշակույթի լավագույն նմուշների վրա առանձին անհատներ ստեղծում են նորը, որը, ժամանակի քննությունը բռնելով, ճանաչում է ստանում առանձին կողեկոտիվների, ապա ամբողջ հասարակության, ապա ուղջ մարդկության կողմից: Այստեղ նկատվում է մի կարեւոր օրինաչափություն. անհատականը մշակույթում դիալեկտիկորեն վերածվում է խմբային, համազգային եւ վերջապես համամարդկային արժեքի. Դեռ նշանակում է, որ մշակույթի լավագույն նմուշներն անհատական, ազգային եւ համամարդկային մակարդակներում անխզկյորեն կապված են միմյանց հետ, հարստացնում են միմյանց

Թեեւ մարդկային ինչպես անհատական, այնպես էլ հասարակական կյանքը լիովին հագնցած է մշակութով, դրա ընդհանուր ճանաչում գտած սահմանումը բացակայում է: Տարբեր մշակութաբաններ այն սահմանում են տարբեր ձեռով. շեշտադրելով նրա տարբեր կողմերը կամ գործառույթները. Բայց կարելի է համաձայնել մշակույթի գոյություն ունեցող հետեւյալ հսկիր սահմանման հետ **«Մշակույթը մարդու մեջ մարդկայինի չափն է, մարդու զարգացման աստիճանի համակողմանի, ամբողջական քնութագրիչը».**

Մշակույթն ունի իր ներքին եւ արտաքին կողմերը, որոնցից առաջինը նրա ոգին է, իսկ երկրորդը նրա արտաքին դրսեւորումը, «մարմինը» Մշակույթի ոգին մայրկային հոգեւոր արժեքների աշխարհն է, որը, սակայն, ստանում է այս կամ այն նյութական մարմնավորումը. Հետեւապես, մշակույթի նմուշները գնահատելիս ըստ էության հաշվի են առնվում դրանց մեջ իրենց մարմնավորումը գտած հոգեւոր արժեքները. Իսկ կախված այն բանից, թե ինչ տիպի մարդկային արժեքներ են մարմնավորված եւ ինչ բնույթի մարդկային պահանջումներն են բավարարում.

դրամը բաժանվում են **հոգեւոր** և **նյութական** մշակույթի նմուշների

Հոգեւոր մշակույթը բավարարում է մարդկային **հոգեւոր**, օրինակ բարոյական ու գեղագիտական պահանջմունքները, իսկ **նյութական մշակույթը՝** մարդկանց **նյութական պահանջմունքները**: Գործարանները, շենքերը, մեքենաները, կահույքն ու սպասքը եւ այլն, որպէս մարդկային ոգու արգասիքներ, նյութական մշակույթի տարրեր են Որքան էլ դրանց դերը մարդկանց կյանքում կարեւոր լինի, միեւնոյն է, հասարակութիւնն առաջնորդումը տալիս է հոգեւոր մշակույթի գլոխգործոցներին. Այսպէս, ձգտելով պարզել Լեոնարդո դա Վինչիի Ջոկոնդայի գլինը, փորձագետները եկել են այն եզրակացության. որ տվյալ գեղանկարը ամօզին է՝ Վատիկանի բանգարանի 2200 դահլիճներում հավաքված են ամբիվ ու ամհամաւր հարստութիւններ, որոնց հետ հմարավոր չէ համեմատել նյութական մշակույթի գլոխգործոցների արժեքը թեկուզեւ այն պատճառով, որ դրանց գինն իր ահռելիությանը համեմատաբար մեծություն է.

Մշակույթի զարգացումը դարերի ընթացքում միշտ եղել է անհամաչափ եւ հակասական: Դա պայմանավորված է մասնավոր սեփականություն առաջագոյնը եւ մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքների հասարակական բաժանմամբ Կրթությունը, գիտությունն ու արվեստը եղել է հարուստ, տիրապետող դասակարգերի ու խավերի մենաշնորհը եւ նրանց մոտ է մշակույթը գլխավորապէս զարգացել. Իսկ ֆիզիկական աշխատանքի մարդիկ խաբիւսացել են տգիտության, խավարի, սովի ու կարիքի մեջ. դատապարտված լինելով մշակութային հետամնացության Հարուստ եւ աղքատ խավերի մշակութային տարբերություններն այնքան մեծ են եղել, որ մարքսիզմ-լենինիզմը դա հիմք է դարձրել միասնական ազգային մշակույթի գոյությունը ժխտելու համար Այն պնդել է, որ ամեն ազգային մշակույթի մեջ ըստ էության կա 2 մշակույթ Դա չափազանցում ու զոռեկացում է: Իրականում, ամեն մի ազգի շրջանակներում մարդկանց մշակութային մակարդակի ու բնույթի անհատական տարբերությունները շատ մեծ են, երբեմն հասնում են ծայրահեղության. Օրինակ, մենք, հայերս, ընդունում ենք, որ ծայրահեղությունն էր ազգ ենք ինչպէս բարոյական, այնպէս էլ ընդհանուր մշակութային առմամբ: Բայց դա հիմք չի կարող լինել պնդելու, թե մեր ազգի մեջ կան բազմաթիվ մշակույթներ: Մեր լավն ու վատը, բարձրն ու ցածրը, անգամ ստորը եւս հայկական են.

Գիտատեխնիկական հեղափոխության ներկա պայմաններում, երբ ինֆորմացիայի աղբյուրների անմախաղեպ զարգացման շնորհիվ համաշխարհային մշակույթի նվաճումները մատչելի են դարձել ամենալայն զանգվածների համար, նրանց մշակութային մակարդակի բարձրացման խնդիրը դարձել է անհատական կողմնորոշման ու ջանքերի

խնդիր. Յուրաքանչյուր մարդ ինքը պետք է ջանք թափի բարձր մշակույթին հաղորդակցվելու համար, նրանով իր ներաշխարհի հագեցնելու համար: Պատմում են, որ Անգլիայի թագավոր Հակոբ I-ին (XVII դ.) իր ծծմայրը խնդրել է, որ իր սրղուն դարձնի ցեմտվեն. Թագավորը պատասխանել է. որ ինքը դա անել չի կարող, որ ինքը կարող է նրան դարձնել կոմս, իսկ ցեմտվենն առ ինքն իրեն պետք է դարձնի: Դա մեծ խորհուրդ է յուրին. Իրոք, յուրաքանչյուր մարդ, հատկապես երիտասարդ, ուսանող, ինքը պետք է սեծ ջանքեր թափի իր ներքին մշակույթը բարձրացնելու և կատարելագործելու համար. որպեսզի դառնա իսկապես բարձր մշակույթի տեր մարդ: Իսկ եթե դրսից են նրան ստիպում կուլտուրական դառնալ, ապա այդ կուլտուրան դառնում է արտաքին, մակերևային, ինչպես մաշկին քսված մեղկ. Այդպիսի մարդկանց մասին ստում են քավական է նրանց մաշկը մի քիչ քերես և տակից կերեսաբայրաբոսը:

Մշակույթի բարձունքներին մարդը կարող է հասնել աստիճանաբար իր երկարատեւ իռզելոթ ներքին կամառ աշխատանքի շնորհիվ: Այդ պատճառով էլ այսպես կոչված մշակութային կեղափոխությունները որոշ դրական արդյունք տալիս են, բայց իրենց հիմնական նպատակին չեն հասնում, մարդկանց ներքին մշակութային մակարդակը շեշտակի չեն բարձրացնում, սահմանափակվում են խնդրի արտաքին կողմով. Այդ պատճառով էլ խորհրդային իշխանության կողմից տասնամյակներ շարունակ թմբկահարվող մշակութային կեղափոխությունից հետո էլ կուլտությունն ու բոլորությունը չեն անհետացել. Դեռ ավելին՝ ամբողջատիրությունը ծանր կետեւանքներ թողեց ԽՍՀՄ ժողովուրդների բարոյակյսն ու քաղաքական մշակույթի վրա: Մեր ժողովրդի դժվարին քաղաքական վիճակը ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ընկած ժամանակաշրջանում նրա քաղաքական ցածր մշակույթի արգասիքն են Նույնն է վիճակը նաեւ ժողովրդի բարոյական մշակույթի ոլորտում:

Ժողովրդի տարբեր խավերի մշակութային տարբեր մակարդակների հետեւանքով ժամանակակից տեխնիկական միջոցների շնորհիվ ստեղծվել ու լայն տարածում է ստացել այսպես կոչված **զանգվածային մշակույթը**, որի դրսեւորումներից են պոպ-արվեստը, պոպ-երաժշտությունը և այլն (անգլերեն պոպուլար - ժողովրդական, համրամատչելի բառից): Զանգվածային մշակույթի թիրությունն այն է, որ փոխանակ ժողովրդի մշակութային մակարդակը, նրա ճաշակը բարձր մշակույթի լավագույն նմուշների մակարդակին բարձրացնելը, ինքն է իջնում նրա մակարդակին և շահագործելով նրա մշակութային հետամնացությունը վիթխարի շահույթնէր է կորզում: Պատահական չէ, որ Արեւմուտքում ստեղծվել է զանգվածային մշակույթի մի հզոր ինդուստրիա:

Մարդկության հետագա մշակութային զարգացումը պահանջում է,

մի կողմից, խթանել տարբեր ազգային մշակույթների զարգացումը և դրանց փոխազդեցությունների ընդլայնումն ու խորացումը, որովհետև ազգային մշակույթներն իրենց լավագույն նմուշներով ունեն համաձայնողական բովանդակություն, հարստացնում են համամարդկային մշակույթը Մյուս կողմից, բարձրացնել ժողովրդական լայն զանգվածների մշակութային մակարդակը, նրանց ճաշակը, հաղորդակից անելով նրանց համաձայնողական մշակույթի լավագույն նմուշներին, գլոխգործոցներին

§ 3. ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՊԱԳԱՅԻ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Խորհրդային տարիներին «քաղաքակրթություն» (լատիներեն ցվիլիզ - քաղաքացի, պետություն քառից) հասկացությունն էական նշանակություն չի ունեցել Պատճառներից մեկը եղել է այդ հասկացության մերձավորությունը «մշակույթ» հասկացությանը, Այժմ էլ նշյալ հասկացությունները հաճախ օգտագործվում են որպես հոծանիշներ, «Մշակութային, կուլուրական մարդ», քե «քաղաքակիրթ մարդ» ասել միևնույնն է՝ Մյուս պատճառը պատմական ժատերիալիւրմի տիրապետությունն էր, որի շրջանակներում մշակվել էր հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայի հասկացությունը և որը քաղաքակրթության հասկացության համեմատ համարվում էր ավելի որոշակի, կոնկրետ, խոր և ճշգրիտ Սակայն դա ճիշտ չէր, որովհետև քաղաքակրթության հասկացությունն ունի իր ուրույն և չափազանց կարևոր բովանդակությունը Նախ, մշակույթի հասկացության նկատմամբ այն երկակի հարաբերության մեջ է Մի կողմից, այն «մշակույթի» համեմատ ավելի ևեղ է, քանզի ընդգրկում է մարդկային մշակույթի զարգացման մեկ որոշակի փուլը, երբ տեղի է ունեցել աշխատանքի հասարակական բաժանում, հասարակության սոցիալական շերտավորում և ձևավորվել է պետությունը Այս առումով նախնադարյան հասարակարգը որակապես այլ մշակույթ է Մյուս կողմից, այն իր ծավալով ավելի լայն է, քանզի ընդգրկում է հասարակության և մշակութային, և սոցիալական կյանքը, Հետևապես, քաղաքակրթությունը սոցիալ-մշակութային հասկացություն է, քանցախաշտում է մշակույթի սոցիալական կեցությունը

Քաղաքակրթության ուսումնասիրությունները միշտ էլ մեծ ուշադրություն են դարձրել տարբեր ժողովուրդների պատմության ու մշակույթի յուրօրինակություններին, իսկ պատմական մատերիալիզմի ֆորմացիաների տեսությունը, թերագնահատելով այդ յուրօրինակությունները, շեշտադրել է պատմության միասնությունը, միօրինակությունը և նրա-

գեղ է ապագա կոմունիստական հասարակարգում հաստատել լիակատար միօրինակություն, վերացնելով ժողովուրդների յուրօրինակության վերջին մնացորդները, այդ բնում բուն ազգերն իրենց լեզուներով ու սլակոյթներով հանդերձ

ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, որը միաժամանակ կոմունիզմի ուսմունքի պատմական պարտությունն էր, մեկ անգամ եւս ցույց տվեց քաղաքակրթությունների տեսության կենսունակությունը, ապացուցելով, որ պատմությանը բնորոշ է քաղաքակրթությունների ու դրանց զարգացման հնարավորությունների ու ինտանկլայնների բազմազանությունը։ Դրանց ռատոմնասիրման համար ձեռավորվել է գիտության մի մոլորակը՝ **ֆուտուրոլոգիան** (լատիներեն ֆուտուր - ապագա բառից), որը հայերեն կարելի է կոչել **ապագայաբանություն**։

Ֆուտուրոլոգիան ձգտում է պարզել արդի քաղաքակրթությունների էությունը, նրանց փոխհարաբերությունները եւ ապագան, այդ տեսանկյունից գլոբալ հիմնախնդիրների յուժման հնարավորությունները եւ ռոկությունները։

Սիւ կողմից, որոշ ֆուտուրոլոգներ հասարակության զարգացման գլխավոր ուղղություն են համարում այսպես կոչված **տեխնոլոստրիալ** հասարակությունը, որն ամերիկացի սոցիոլոգ Դ. Բեյլի համոզմամբ հաջորդում է ինդուստրիալ հասարակությանը։ Այլ սոցիոլոգներ, ինչպես, օրինակ, Հ. Բեքվինսկին, այդ հասարակությունն անվանում են **տեխնոստրոնային**, մյուսները, ինչպես Ա. Թոմկերը, **գեոիմոլոստրիալ** հասարակություն են ասլւ հեոիմոլոստրիալ հասարակության համար բնորոշ է միկրոէլեկտրոնիկայի ու կոմպյուտերային տեխնիկայի զարգացման բարձր ռակայողակը եւ անգումը պոստպոստսոցիալական ու արդյունաբերության շեշտադրումից ապաստլկման ոլորտի շեշտադրմանը։ Դա համընդհանուր ալառման ու բարեկեցության հասարակություն է։

Մյաժամանակ տվյալ հասարակությունը հալտնվել է իրեն լրջորեն սպառնացող բազմաթիւ գլոբալ հիմնախնդիրների առջեւ, որոնք բաժանվում են 3 խմբի

Առաջին խմբի մեջ ծանում են **միջազգային սոցիալական** հիմնախնդիրները՝ պատերազմների վերացումը եւ բոլոր ժողովուրդների առաջալիմության համար խաղաղ պայմանների ապահովումը, զարգացող երկրների հետամնսգության հաղթահարումը, նոր համաշխարհային տնտեսական կարգի հաստատումը

Երկրորդ խմբին են պատկանում հասարակության եւ բնության այդ փոխհարաբերությունից առաջացած հիմնախնդիրները բնապահպանական, մարդկությանը անհրաժեշտ ռեսուրսներով հումքով, էներգիայով ու պարենամրերով ապահովելը, հետեւապես հարուստ «հյուսիսի» եւ սղրատ «հարավի» հակասության հաղթահարումը, օվկիանոսի ու

սիեզերական ստրաժուքյան յորացումը եւ այլն

Երբորդ խմբի հիմնախնդիրները ծագել են «մարդ-հասարակութուն» փոխհարաբերությունից, որոնց մեջ մտնում են ազգաբնակչության բուռն աճը, գիտատեխնիկական հեղափոխության բացասական ազդեցությունը մարդու վրա, առողջապահության, կրթության եւ այլ հիմնախնդիրները.

Սոցիոլոգների զգալի մասը գտնում է, որ վերը նշված կիմնախնդիրների մեծամասնությունն անլուծելի է եւ մարդկության ապագան չափազանց մռայլ է, նրան սպասում են սարսափելի աղետներ՝ Այդ առնչությամբ էլ հիմնավորապես քննարկվում է քաղաքակրթությունների վախճարաբերությունների ապագան: Հոռետեսները, ինչպես, ռյուսակ, ամերիկացի Հանթինգթոնը, պնդում են, որ քաղաքակրթությունների ընդհարում է սպասվում, որ իսլամական ֆունդամենտալիզմը եւ նրա ծավալած միջազգային ահաբեկչությունն ընդհարման առաջին ծիծեռնակն է, Լատվատենները հակառակ կարծիքին են՝ Նրանք գտնում են, որ մարդկությանը սպասում է քաղաքակրթությունների երկխոսություն, մշակույթների փոխադարձ հարստացում եւ ժողովուրդների բարգավաճում Եվ դրան նպաստելու է գիտատեխնիկական հեղափոխությունը, հատկապես ինֆորմացիայի նորագույն միջոցների զարգացումը

Բայց կոմայոտերային տեխնիկայի կատարելագործումն ու ծավալումը, մի կողմից, ամերեակայելիորեն զորեղացնելով մարդու ինֆորմացիոն կարողությունները, մյուս կողմից մեծ վնաս է հասցնում նրան, Նախ, խիստ սահմանափակում է մարդու միջսնձնային հարաբերությունները, աղքատացնում է նրա զգացմունքային աշխարհը, դարձնելով նրան ռոբոտ, ապա ինֆորմացիայի վիթխարի ծավալները գերազանցելով նրա մտավոր կարողությունները, վնաս են հասցնում նրա նյարդային համակարգին, այնուհետեւ Էլեկտրոնային ճառագայթումը պատճառ է դառնում տարբեր տեսակի հիվանդությունների: Դրա հետեւանքով էլ ծագում է հասարակական առողջապահության կատարելագործման խնդիրը

Մարդու, ժողովուրդների ու պետությունների առջեւ չափազանց լուրջ խնդիրներ է դնում **գլոբալիզացիան**, որը նոր համաշխարհային տնտեսակարգ հաստատելու կարելիոր միջոցներից է Այն իրագործելու համար ստեղծվել է համաշխարհային առևտրի կազմակերպությունը Հարկ է նշել, որ ադ կազմակերպությունը նախագծվել է ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ, սակայն սոցիալիզմի եւ կապիտալիզմի ետպատերազմյան հակամարտության սրման, այսպես կոչված «սառը» պատերազմի պատճառով չի ստեղծվել Միայն ԽՍՀՄ-ի փոլուլումից հետո այն հնարավոր դարձավ եւ անմիջապես հանդիպեց միջազգային որոշ ուժերի ղյմադրությամբ Եվ դա հասկանալի է, որովհետեւ գլոբալիզացիայի

տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային հետևանքները պարզ չեն Հակազդարարությանը վախճանում են, որ թույլ զարգացած երկրների չեն դիմանա արեւմտյան երկրների մրցակցությանը, տնտեսությունը կքայքայվի, մշակույթը կվերանա Ղլոբալիստներն, լոգիկաբաններ, գտնում են որ, ենթարկվելով համաշխարհային տնտեսականացին, ոչ միայն ուժեղ, այլև թույլ երկրները կկարողանան բարձր կարգապահություն մտցնել իրենց եւ տնտեսական, եւ պետական-հասարակական, եւ մշակութային ոլորտներում, հաղթահարել հետամնացությունը, հասնել առաջավոր երկրների մակարդակին

Ղլոբալիզացիան ինչ-որ սկզբունքորեն նոր բան չէ ՄԱԿ-ի շրջանակներում այն միջազգային իրավական կարգավարում է մտցնում տարերայնորեն երկար ժամանակ տեղի ունեցող գործընթացների մեջ, որոնք ավանդաբար անվանվում են **ինտերնացիոնալիզացիա**: Հետևապես, խոսքն այստեղ պետք է լինի ամեն մի երկրի համար գլոբալիզացիայի համապատասխան պայմանների նախատեսելու մասին, պայմաններ, որոնք հաշվի կառնեն դրանց տնտեսական զարգացման մակարդակն ու յուրահատկությունները Ղլոբալիզացիան նոր բարձր պահանջներ է դնում ոչ միայն երկրներին, այլև նրանց քաղաքացիների, ձեռնարկատերերի ու աշխատողների առջև, պահանջում է, որ նրանք լինեն խիստ կարգապահ, բանիմաց ու նախաձեռնող, հարուստ գիտելիքների տեր, միջազգային տրանզիարսներին համապատասխանող

Այն եւս մի փորձ է դիմակայելու արդի դարաշրջանի աճող սպառնալիքներին Մարդկությունը կարող է գոյատևել ու բարգավաճել կազմակերպված, համատեղ ուժերով պրբալ խնդիրները լուծելու շնորհիվ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բաժին 1. Ընդհանուր փոխառնություն. 3

Գլուխ 1. Փոխառնության առարկան, տեղն ու ղերը մարդու եւ հասարակության կյանքում.....	3
§ 1 Փոխառնություն եւ աշխարհայացք	3
§ 2 Փոխառնության հիմնական հարցը.	6
§ 3 Լեթոդի հիմնախնդիրը փոխառնության մեջ	11
§ 4 Փոխառնությանն առարկան եւ կապը մասնավոր գիտությունների հետ... ..	14
§ 5 Փոխառնության սոցիալ-պատմական բնույթը. նրա դերը հասարակության եւ մարդու կյանքում.	18

Գլուխ 2. Աշխարհի փոխառնական մեկնաբանությունը ..	26
§ 1. Կեցության հիմնախնդիրը փոխառնության մեջ	26
§ 2. Կեցության կառուցվածքայնությունը	29
§ 3. Շարժման հիմնախնդիրը	31
§ 4 Տարածության ժամանակի հիմնախնդիրը	40

Գլուխ 3. Հոգեւորի հիմնախնդիրը.....	46
§ 1 Հոգեւորի էության ընդհանուր փոխառնական բնույթումները	46
§ 2 Հոգեւորի ընդհանուր նախադրյալները	48
§ 3 Մարդկային գիտակցության (հոգեւորի) ծագման եւ էության հիմնախնդիրը	51
§ 4 Գիտակցության բովանդակությունը	54
§ 5 Գիտակցությունը եւ հոգեկանը.....	57
§ 6 Կիրեռնեստիկան եւ գիտակցությունը.	59

Գլուխ 4. Իմացության տեսություն	62
§ 1 Զգայական, բանական եւ ինտուիտիվ իմացություն.....	62
§ 2 Դժմարտության հիմնախնդիրը	78
§ 3 Իմացության սուբյեկտ եւ օբյեկտ Պրակտիկան եւ նրա դերը իմացության մեջ	84
§ 4. Գիտական իմացության առանձնահատկությունները	97

Բաժին 2. Սոցիալական փիլիսոփայություն	110
---	-----

Գլուխ 5. Հասարակության հիմքի ու շարժիչ ուժերի	
գլխավոր փիլիսոփայական մեկնաբանությունները	110
§ 1. Հասարակության լոգիկատական մեկնաբանությունը	110
§ 2 Աշխարհագրական դետերմինիզմը	112
§ 3 Հասարակության (պատմության) մատերիալիստական ըմբռնումը	114
§ 4 Գործոնների տեսությունը	119

Գլուխ 6. Բնությունը եւ հասարակությունը	121
§ 1. Բնության հասկացությունը	121
§ 2. Բնության եւ հասարակության փոխազդեցության պատմական բնույթը եւ նրա փիլիսոփայական ըմբռնումը	122
§ 3 Ազգաբնակչության հիմնախնդիրը	127

Գլուխ 7. Մարդու հիմնախնդիրը	
(Փիլիսոփայական մարդաբանությունը)	131
§ 1 Մարդու Լուքյան փիլիսոփայական մեկնաբանությունները	131
§ 2 Մայրու ծագման (անտրոպոսոցիոգենեզի) առեղծվածը	134
§ 3 Կենսաբանականը եւ սոցիալականը մարդու Լուքյան մեջ	138
§ 4 Մարդու կյանքի իմաստի. մահվան ու անմահության հիմնախնդիրները	142

Գլուխ 8. Հասարակության կառուցվածքը	149
§ 1 Հասարակության տնտեսական կառուցվածքը	149
§ 2 Հասարակության սոցիալական կառուցվածքը	158
§ 3 Հասարակության քաղաքաիրավական կառուցվածքը	169
§ 4 Հասարակության հոգեւոր կառուցվածքը	179

Գլուխ 9 Հասարակական առաջադիմությունը.	
մշակույթը, արդի քաղաքակրթությունների ապագան	195
§ 1 Հասարակական առաջադիմության էությունը եւ նրա չափանիշների հիմնախնդիրը	195
§ 2 Մշակույթի հասկացությունը. Հասարակությունը եւ մշակույթը	207
§ 3 Քաղաքակրթությունների ապագայի հիմնախնդիրները	213

